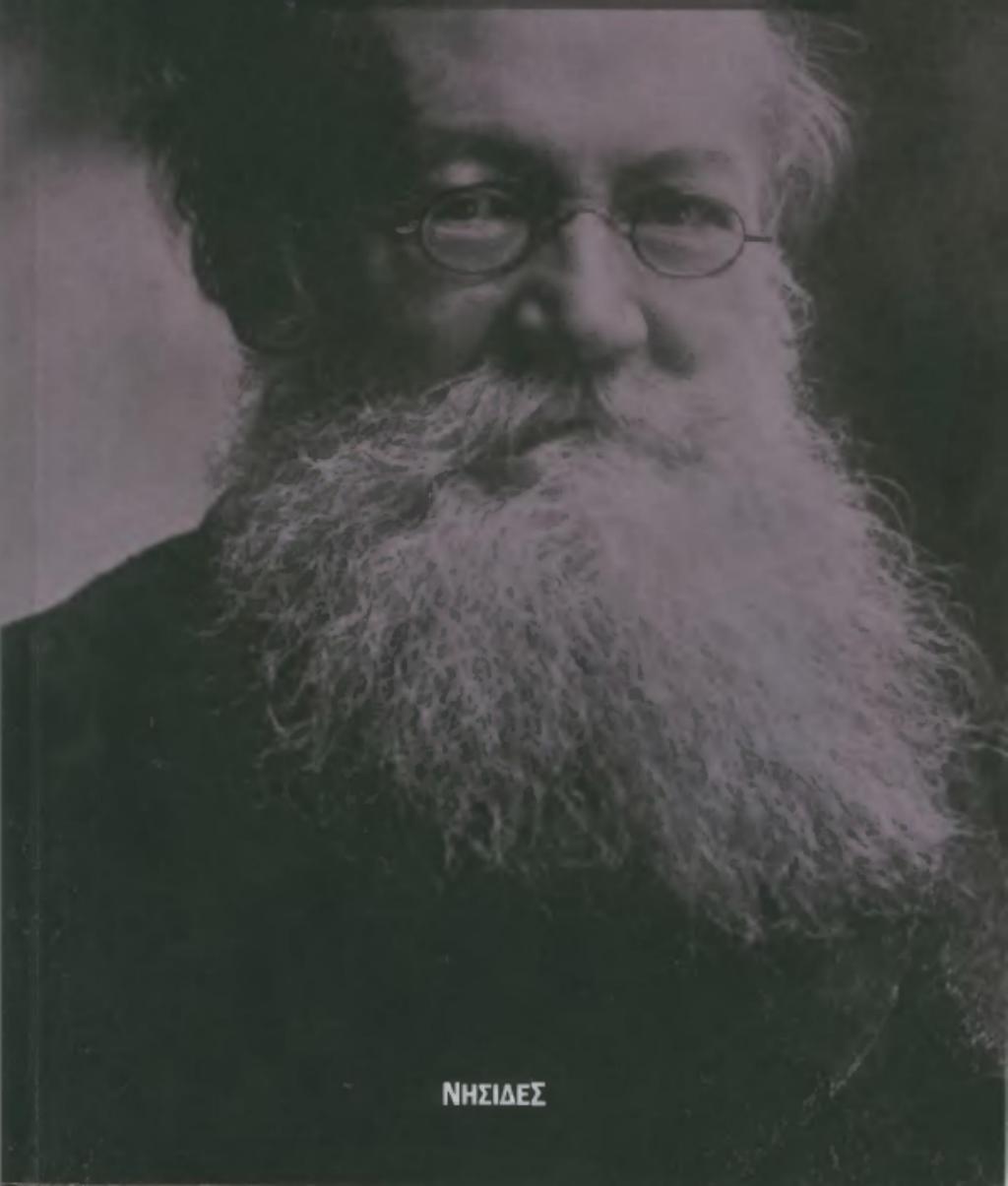

ΠΙΟΤΡ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
Λόγια ενός επαναστατημένου

ΝΗΣΙΔΕΣ

ΠΙΟΤΡ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
ΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟΥ

Τα περισσότερα από τα κείμενα αυτά είχαν κυκλοφορήσει σε μετάφρασή μου κεχωρισμένα. Τα συγκέντρωσα, διόρθωσα την πολιδ., πρα εικοσιπενταετίας μετάφρασή μου, μετέφρασα και τα υπόλοιπα κείμενα της γαλλικής έκδοσης και τα εκδίδω στις «Νησίδες», μαζί με τα άλλα βιβλία του Κροπότκιν:

*Αναμνήσεις ενός επαναστάτη
Αγροί, εργοστάσια, εργαστήρια
Ηθική*

Π. Κροπότκιν, Λόγια ενός επαναστατημένου

Τίτλος πρωτότυπου: *P. Kropotkin, Paroles d'un révolté*

Πρώτη πλήρης έκδοση στα ελληνικά: 2013

Μετάφραση: Βασίλης Τομανάς

Εξώφυλλο: Ελεονόρα Χαραλάμπους

Copyright για την παρούσα μετάφραση: εκδ. Νησίδες,

Δεσπερέ 3, 54621 Θεσσαλονίκη

τηλ. 2310-236575

www.nissides.gr

I.S.B.N.: 978-960-9488-43-3

**ΠΙΟΤΡ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
ΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟΥ**

ΝΗΣΙΔΕΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του Ελιζέ Ρεκλύ	9
Η κατάσταση	12
Η αποσύνθεση των κρατών	17
Η αναγκαιότητα της επανάστασης	22
Η επανάσταση που έρχεται	27
Τα πολιτικά δικαιώματα	32
Στους νέους	37
Ο πόλεμος	56
Οι επαναστατικές μειονότητες	62
Η τάξη [ευταξία]	68
Η Κομούνα	73
Η Κομούνα του Παρισιού	82
Το αγροτικό ζήτημα	95
Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση	108
Νόμος και εξουσία	135
Η επαναστατική κυβέρνηση	154
Όλοι σοσιαλιστές	166
Το εξεγερσιακό πνεύμα	170
Θεωρία και πράξη	190
Η απαλλοτρίωση	195
 Παραρτήματα	 213
I. Πρόλογος στην ιταλική έκδοση	213
II. Πρόλογος στη ρωσική έκδοση	220
III. Επίλογος στη ρωσική έκδοση	222

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εδώ και δυόμιση χρόνια ο Κροπότκιν είναι στη φυλακή, αποκομμένος από τη συντροφιά των ομοίων του. Η ποινή του είναι σκληρή, αλλά η σιωπή που του επιβάλλουν για ζητήματα που αγαπά πολύ είναι και αλλιώς επώδυνη: η φυλάκισή του θα ήταν λιγότερο βαριά, αν δεν ήταν φιμωμένος. Θα περάσουν πιθανόν μήνες, χρόνια, πριν του δοθεί πάλι το δίκαιωμα να μιλάει και να μπορέσει να συνεχίσει με τους συντρόφους του τις συζητήσεις που διακόπηκαν.

Ο χρόνος αναγκαστικής περισυλλογής που οφείλει να περάσει ο φίλος μας δεν θα πάει χαμένος, αλλά μας φαίνεται πολύ μακρύς! Η ζωή κυλάει γρήγορα, και βλέπουμε με λύπη μας να περνούν οι βδομάδες και οι μήνες χωρίς να ακούμε την τίμια και περήφανη φωνή του. Απεναντίας, πόσες κοινοτοπίες μάς βομβαρδίζουν, πόσα ψεύτικα λόγια, πόσες μισές αλήθειες βουιζουν στ' αυτά μας! Δυσκολευόμαστε ν' ακούσουμε μία ειλικρινή και τολμηρή φωνή που να διακηρύξει το δίκαιο.

Αλλά αν ο φυλακισμένος στο Κλαιρβώ δεν έχει πια την ελευθερία να συνομιλεί από το βάθος του κελιού του με τους συντρόφους του, τουλάχιστον αυτοί μπορούν ν' αναθυμούνται τον φίλο τους και να συγκεντρώνουν τα όσα είχε πει παλαιότερα. Αυτό είναι ένα χρέος που κατόρθωσα να ξεπληρώσω και στο οποίο αφοσιώθηκα ευχαριστώς. Τα άρθρα που έγραψε ο Κροπότκιν, από το 1879 έως το 1882, στην «αναρχική» εφημερίδα *Le Révolté* φρονώ ότι μπορούν να δημοσιευθούν σ' ένα τομήδιο, αφού επιπλέον δεν είναι επικαιρικά (δεν αναφέρονται στα τυχαία συμβάντα) αλλά ακολουθούν το ένα το άλλο σε μία λογική σειρά. Η φλογερή του σκέψη τούς έχει δώσει την αναγκαία ενότητα. Πιστός στην επιστημονική μέθοδο, ο συγγραφέας εκθέτει πρώτα τη γενική κατάσταση της κοινωνίας, με τις ντροπιαστικές της καταστάσεις, τα ελαπτώματά της, τα στοιχεία σταξίας και πολέμου· μελετά τα φαινόμενα γήρανσης που παρουσιάζουν τα κράτη και μας δείχνει τις ρωγμές που ανοίγονται, τα ερείπια που συσσωρεύονται. Έπειτα αναπτύσσει τα εμπειρικά γεγονότα που μας προσφέρει η σύγχρονη ιστορία προς την κατεύθυνση της αναρχικής εξέλιξης, μας δείχνει την ακριβή τους σημασία και αντλεί τα διδάγματα που περικλείουν. Τέλος, στο κείμενο «Η απαλλοτρίωση», ανακεφαλαιώνει τις απώψεις του, όπως διαμορφώθηκαν από την παρατήρηση και την πείρα, και καλεί τους ανθρώπους καλής θέλησης να μην αρκούνται να ξέρουν αλλά και να ενεργούν.

Δεν θα πλέξω εδώ το εγκώμιο του συγγραφέα. Είναι φίλος μου και αν έλεγα πόσο καλή γνώμη έχω γι' αυτόν, θα μπορούσατε να υποψιαστείτε πως εί-

μαι τυφλωμένος ή θα με κατηγορούσατε για μεροληψία. Μου είναι αρκετό ν' αναφέρω τη γνώμη των δικαστών του και των δεσμοφυλάκων του. Από όσους από κοντά ή από μακριά έχουν παρατηρήσει τη ζωή του, δεν υπάρχει κανένας που να μην τον σέβεται, που να μην αναγνωρίζει τη μεγάλη του ευφυΐα και τη γεμάτη καλοσύνη καρδιά του, κανένας που να μην τον παραδέχεται ως αληθινά ευγενή και καθαρό άνθρωπο. Άλλωστε, μήπως χάρη σ' αυτές τις ιδιότητες, δεν αναγκάστηκε να γνωρίσει την εξορία και τη φυλακή; Το έγκλημά του είναι ότι αγαπά τους φτωχούς και τους αδύναμους· το έγκλημά του είναι ότι υποστήριξε την υπόθεσή τους. Η κοινή γνώμη ομόφωνα σέβεται αυτόν τον άνθρωπο, και εν τούτοις καθόλου δεν ξαφνίαζεται που βλέπει τις πόρτες της φυλακής να κλείνουν πεισματικά μπροστά του, τόσο φαίνεται φυσικό να πληρώνονται η ανωτερότητα και η αφοσίωση με βάσανα. Είναι αδύνατον να δεις τον Κροπότκιν στη φυλακή και να τον χαιρετήσεις χωρίς συνάμα να αναρωτηθείς: «Κι εγώ, γιατί είμαι ελεύθερος; Μήπως δεν το αξιζω;»

Πάντως, οι αναγνώστες αυτού του βιβλίου καλά θα κάνουν ν' ασχοληθούν λιγότερο με το πρόσωπο του συγγραφέα και περισσότερο με τις πολύτιμες ιδέες που εκθέτει. Τις ιδέες αυτές τις εμπιστεύομαι στους σωστούς ανθρώπους που δεν διατυπώνουν την κρίση τους για ένα βιβλίο πριν το ανοίξουν, για μία άποψη πριν την ακούσουν. Διώξτε τις προκαταλήψεις σας, μάθετε ν' απομακρύνεστε για λίγο από τα συμφέροντά σας και διαβάστε τις σελίδες που ακολουθούν αναζητώντας απλώς την αλήθεια χωρίς να σας απασχολεί η εφαρμογή των ιδεών του. Ο συγγραφέας σάς ζητά μόνον ένα πράγμα: να μοιραστείτε για λίγο το ίδανικό του, την ευτυχία όλων, όχι μόνον ορισμένων προνομιούχων. Αν η επιθυμία αυτή, όσο φευγαλέα και αν είναι, είναι αληθινά ειλικρινής και δεν είναι μια σκέτη ιδιοτροπία της φαντασίας σας, μια εικόνα που περνά μπροστά απ' τα μάτια σας, είναι πιθανόν ότι θα συμφωνήσετε αρέσως με τον συγγραφέα. Αν συμμερίζεστε τις επιθυμίες του, θα καταλάβετε τα λόγια του. Άλλα να ξέρετε εκ των προτέρων ότι οι ιδέες αυτές δεν θα κάνουν τον κόσμο να σας τιμήσει· ποτέ δεν θα ανταμειφθούν με μια θέση με υψηλές απολαβές· πιθανόν θα σας φέρουν μάλλον την περιφρόνηση των πολιών σας φίλων ή ένα κτηνώδες πλήγμα από τους επάνω. Αν επιζητάτε τη δικαιοσύνη, να περιμένετε να υποστείτε την αδικία.

Τώρα που εκδίδω αυτό το έργο, η Γαλλία βρίσκεται εν μέσω μίας εκλογικής κρίσης. Δεν έχω την αφέλεια να συστήσω αυτό το βιβλίο στους υποψήφιους –έχουν να εκπληρώσουν όλα «καθήκοντα»– αλλά ζητώ από τους εκλογείς να πάρουν στα χέρια το βιβλίο και να διαβάσουν το κεφάλαιο «Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση». Θα δουν εκεί πόσο δικαιολογημένη θα είναι η εμπιστοσύνη τους σ' αυτούς τους ανθρώπους που ξεφυτρώνουν από παντού για ν' αποκτήσουν την τιμή ν' αντιπροσωπεύσουν τους συμπολίτες τους στο κοινο-

βούλιο. Τώρα όλοι οι υποψήφιοι δείχνουν τον καλύτερο εαυτό τους. Είναι παντογνώστες και αλάθητοι· αλλά τι θα είναι ως εκλεγμένοι εντολοδόχοι; Όταν θα έχουν επιτέλους το μερίδιό τους σε εξουσία, δεν θα τους πιάσει μοιραία ο ίλιγγος της εξουσίας και, δύως οι βασιλιάδες, δεν θα χάσουν κάθε σύνεση και κάθε αρετή; Αν είναι αποφασισμένοι να τηρήσουν τις υποσχέσεις που τόσο απλόχερα έδωσαν, πώς θα διατηρήσουν την αξιοπρέπειά τους μέσα στην τύρβη των πολιτικών και των συμβούλων; Αν υποθέσουμε ότι εισήλθαν ενάρετοι στο κοινοβούλιο, πώς αλλιώς θα μπορούσαν να βγουν απ' αυτό αν όχι γεμάτοι ελαττώματα; Υπό την επιρροή αυτού του χώρου διολογοκιών, τους βλέπουμε να στρέφονται δεξιά και αριστερά σαν να τους έσερνε ένας μοιραίος μηχανισμός: μηχανικά ανθρωπάκια που φαίνονται υπέροχα και χτυπούν με θόρυβο το καντράν του ρολογιού, κι αμέσως μετά γυρνάν την πλάτη και βλέπουν αξιολύπητα το τοίχωμα.

Η σωτηρία δεν βρίσκεται στην εκλογή καινούργιων αφεντικών, καινούργιων κυρίων. Πρέπει, εμείς οι αναρχικοί, οι εχθροί του χριστιανισμού, να θυμίσουμε σ' ολόκληρη την κοινωνία που ισχυρίζεται πώς είναι χριστιανική τα ακόλουθα λόγια ενός ανθρώπου που οι χριστιανοί τον έχουν κάνει Θεό: «Μη λέτε σε κανέναν: Κύριε, Κύριε!» Ας είναι ο καθένας κύριος του εαυτού του. Μη στρέφεστε καθόλου προς τις επίσημες καρέκλες, ούτε προς το θορυβώδες βήμα των ομιλητών, αναμένοντας μάταια μια κουβέντα ελευθερίας. Ακούστε, καλύτερα, τις φωνές που υψώνονται από κάτω, έστω και αν χρειάζεται να περάσουν πρώτα μέσα απ' τα κάγκελα ενός κελιού.

Ελιζέ Ρεκλύ, Κλαράνς (Ελβετία), 1.10.1885

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ασφαλώς βιαδίζουμε με μεγάλα βήματα προς την επανάσταση, προς μια κοινή κίνηση που, ξεσπώντας σε μια χώρα, θα διαδοθεί, όπως το 1848, σε όλες τις γειτονικές χώρες και, τραντάζοντας συθέμελα την υπάρχουσα κοινωνία, θ' ανανεώσει τις πηγές της ζωής.

Για να επιβεβαιώσουμε την όποιψή μας, δεν έχουμε καν ανάγκη να επικαλεστούμε τις μαρτυρίες ενός διάσημου γερμανού ιστορικού (*Gervinus, Εισαγωγή στην ιστορία του 19ου αιώνα*) ή ενός πολύ γνωστού ιταλού φιλοσόφου (*Ferrari, Ο λόγος κρατικού συμφέροντος*), που και οι δυο τους, αφού μελέτησαν σε βάθος τη σύγχρονη ιστορία, συμπέραν πως είναι αναπόφευκτη μια μεγάλη επανάσταση περί τα τέλη του 19ου αι. Αρκεί να κοιτάξουμε καλά τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν μπροστά στα μάτια μας την περασμένη εικοσετία και να δούμε τι συμβαίνει τώρα γύρω μας.

Θα διαπιστώσουμε τότε ότι από το γκριζωπό φόντο του πίνακα προβάλλουν δύο δεσπόζοντα γεγονότα: η αφύπνιση των λαών, διπλα στην ηθική, πνευματική και οικονομική χρεοκοπία των αρχουσών τάξεων, και οι ανίσχυρες, εναγώνιες προσπάθειες των εύπορων τάξεων να εμποδίσουν αυτή την αφύπνιση.

Ναι, η αφύπνιση των λαών.

Στο αποπνικτικό εργοστάσιο και στη σκοτεινή καλύβα, κάτω απ' τη στέγη της αιταποθήκης και στην υγρή γαλαρία του ορυχείου οι εργάτες επεξεργάζονται σήμερα έναν ολόκληρο καινούργιο κόσμο. Μέσα σ' αυτές τις σκοτεινές μάζες, που η αστική τάξη τις περιφρονεί και συνάμα τις φοβάται –αλλά που απ' τα στήθη τους έβγαινε πάντα η πνοή που ενέπνεε τους μεγάλους μεταρρυθμιστές– τίθενται το ένα μετά το άλλο τα πιο περίπλοκα προβλήματα της κοινωνικής οικονομίας και της πολιτικής οργάνωσης, συζητούνται και τους διδούνται νέες λύσεις, που τις υπαγορεύει το αισθήμα του δικαίου. Ανοίγουν με το νυστέρι τις πληγές της σημερινής κοινωνίας. Νέα οράματα παράγονται, νέες συλλήψεις σκιαγραφούνται.

Οι απόψεις συντίθενται, δίνουν νέες σε άπειρη ποικιλία: αλλά δύο πρώτες ιδέες ακούγονται ολοένα πιο καθαρά μέσα σ' αυτό το μπέρδεμα των φωνών: η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, η κοινοκτημοσύνη (κομμουνισμός) αφ' ενός, και η κατάργηση του κράτους, η ελεύθερη κοινότητα (κομούνα), η διεθνής ένωση των εργαζόμενων λαών. Δυο φωνές συγκλίνουν προς τον ίδιο στόχο: την *Ισότητα*. Όχι την υποκριτική φόρμουσα ισότητας που έχει εγγράψει η αστική τάξη στις σημαίες και στους κώδικές της για να υποδουλώνει κα-

λύτερα τον παραγωγό, αλλά η πραγματική Ισότητα: στη γη, στο κεφάλαιο, στην εργασία για όλους.

Οι ιθύνουσες τάξεις μάταια πολεμούν να πνίξουν αυτά τα οράματα. Μάταια έχουν φυλακίσει τους ανθρώπους, έχουν κατασχέσει «επικίνδυνα» γραπτά. Η νέα ιδέα εισδύει στα πνεύματα, κυριεύει τις καρδιές όπως άλλοτε το όνειρο της πλούσιας και αδέσποτης γης στην Ανατολή κυρίευε τις καρδιές των δουλοπαροϊκών, όταν πύκνωναν τις τάξεις των Σταυροφόρων. Η ίδια μπορεί να κοιμάται για μια στιγμή. Αν την εμποδίσουν να βγει στην επιφάνεια, μπορεί να σκάβει το έδαφος. Άλλα σύντομα θα επανεμφανιστεί, πιο δυνατή από κάθε άλλη φορά. Δέστε μόνο το ξύπνημα του σοσιαλισμού στη Γαλλία, αυτό το δεύτερο ξύπνημα μέσα στο σύντομο χρονικό διάστημα των δεκαπέντε χρόνων. Το κύμα, που υποχώρησε για μια στιγμή, φουσκώνει πιο πολύ. Και από τη στιγμή που θα γίνει μια πρώτη απόπειρα να υλοποιηθεί στην πράξη η νέα ιδέα, θα παρουσιαστεί στα μάτια όλων με την απλότητα και με τα θέλγητρά της. Μια μόνον επιτυχημένη απόπειρα και η συνείδηση της δύναμής τους θα δώσει στους ανθρώπους του λαού μια πρωική ορμή.

Η στιγμή αυτή δεν μπορεί να είναι μακρινή. Όλα την φέρνουν πιο κοντά: η αθλιότητα, που αναγκάζει τον δυστυχισμένο να σκεφτεί καλά, και μέχρι η επιβεβλημένη ανεργία, που αρπάζει τον άνθρωπο που σκέφτεται στον στενό χώρο του εργαστηρίου και τον πετάει στον δρόμο, όπου μαθαίνει να γνωρίζει συγχρόνως τα ελαττώματα και την αδυναμία των κυριαρχών τάξεων.

Και τον ίδιο καιρό, τι κάνουν οι κυριαρχες τάξεις;

Ενώ οι φυσικές επιστήμες έχουν σήμερα μιαν ορμή που μας θυμίζει τα τέλη του 18ο αι., τον καιρό που πλησίαζε η μεγάλη [Γαλλική] Επανάσταση, ενώ οι τολμηροί εφευρέτες ανοίγουν καθημερινά νέους ορίζοντες στον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στις εχθρικές δυνάμεις της φύσης, η αστική κοινωνική επιστήμη μένει βουβή: αναμασά τις παλιές θεωρίες της.

Μήπως κάνουν πρόσδο οι κυριαρχες τάξεις στην πρακτική ζωή; Όχι, κάθε άλλο. Με πείσμα σειους τις κουρελιασμένες σημαίες τους, υπερασπίζονται τον εγωιστικό ατομικισμό, τον ανταγωνισμό ανθρώπου με άνθρωπο και έθνους με έθνος, την παντοδυναμία του συγκεντρωτικού κράτους.

Μεταβαίνουν από τον προστατευτισμό στην ελεύθερη ανταλλαγή και από την ελεύθερη ανταλλαγή στον προστατευτισμό, από τον φιλελευθερισμό στην αντίδραση και από την αντίδραση στον φιλελευθερισμό, από τον αθεϊσμό στη θεοσέβεια και από τη θεοσέβεια στον αθεϊσμό. Πάντα φοβισμένες, πάντα με τα μάτια στραμμένα στο παρελθόν, ολοένα πιο ανίκανες να πραγματοποιήσουν το παραμικρό που να έχει διάρκεια.

Όλα όσα έχουν κάνει ήταν μια τυπική διάψευση αυτών που είχαν υποσχεθεί.

Μας είχαν υποσχεθεί, αυτές οι κυριαρχες τάξεις, ότι μας εγγυώνται την ελευθερία της εργασίας, και μας έχουν κάνει δούλους του εργοστασίου, του αφεντικού, του επιστότη. Έχουν αναλάβει να οργανώσουν τη βιομηχανία, να μας εγγυηθούν την ευζωία, και μας έχουν δώσει ατελεύτητες οικονομικές κρίσεις και αθλιότητα. Έχουν υποσχεθεί εκπαίδευση, παιδεία, και μας έχουν καταστήσει ανίκανους να μορφωθούμε. Έχουν υποσχεθεί την πολιτική ελευθερία, και μας έχουν σύρει από τη μιαν αντιδραστική κίνηση στην άλλη. Έχουν υποσχεθεί την ειρήνη, κι έχουν φέρει τον πόλεμο, ατελεύτητους πολέμους.

Δεν έχουν υλοποιήσει καμία υπόσχεσή τους.

Αλλά ο λαός έχει κουραστεί. Αναρωτιέται πού βρίσκεται, αφού άφησε για πάρα πολύ καιρό να τον ξεγελά και να τον κυβερνά η αστική τάξη.

Η απάντηση βρίσκεται στην τωρινή οικονομική κατάσταση της Ευρώπης.

Η κρίση, άλλοτε παροδική συμφορά, έχει γίνει χρόνια. Η κρίση του βαμβακιού, η κρίση στη μεταλλουργία, η κρίση στην ωρολογοποιία, όλες οι κρίσεις εκτυλίσσονται σήμερα συγχρόνως και εγκαθίστανται μόνιμα στη ζωή μας.

Υπολογίζονται σε πολλά εκατομμύρια οι άνεργοι εργάτες σήμερα στην Ευρώπη. Σε δεκάδες χιλιάδες αυτοί που τριγυρνούν από πόλη σε πόλη σε ζητιανεύοντας, ή διαδηλώνουν στους δρόμους απαιτώντας απειλητικά δουλειά ή ψωμι! Όπως οι χωρικοί του 1787 κυκλοφορούσαν στους δρόμους κατά χιλιάδες, χωρίς να βρίσκουν στα πλούσια εδάφη της Γαλλίας ένα κομμάτι γης για να το καλλιεργήσουν και μια ταάπα για να το σκάψουν, έτσι και σήμερα ο εργάτης μένει με σταυρωμένα χέρια, χωρίς να βρίσκει τις πρώτες ύλες και τα εργαλεία τα απαραίτητα για την παραγωγή, που όμως τα κατέχουν μια χούφτα χασομέρηδες.

Μεγάλα εργοστάσια έχουν κλείσει, μεγάλες πόλεις, όπως το Σέφηλντ, έχουν ερημώσει. Αθλιότητα στην Αγγλία, κυρίως στην Αγγλία, γιατί εκεί ακριβώς οι «οικονομολόγοι» έχουν εφαρμόσει με τον καλύτερο τρόπο τις αρχές τους. Αθλιότητα στην Αλσατία. Πείνα στην Ισπανία, στην Ιταλία. Παντού ανεργία. Και μαζί με την ανεργία οι οικονομικές δυσκολίες ή μάλλον η αθλιότητα: τα παιδιά πελιδνά, η γυναίκα γερνάει κατά πέντε χρόνια μέσα σ' ένα χειμώνα, οι αρρώστιες χτυπούν γερά τις τάξεις των εργατών – νά που βρισκόμαστε με το καθεστώς τους.

Και μας μιλούν για υπερπαραγωγή! Υπερπαραγωγή! Όταν ο ανθρακωρύχος που εξορύσσει ολόκληρα βουνά κάρβουνο δεν έχει να πληρώσει για ν' αγοράσει κάρβουνα να ζεσταθεί στον δριμύτατο χειμώνα; Όταν ο υφαντής που παράγει χιλιόμετρα ύφασμα δεν έχει ν' αγοράσει ούτε ένα πουκάμισο για τα ράκενδυτα παιδιά του; Όταν ο οικοδόμος που χτίζει παλάτια μένει σε μια τρώγλη, και η εργάτρια που κατασκευάζει αριστουργηματικές ντυμένες κούκλες

δεν έχει ένα τρύπιο σάλι για να προφυλαχτεί από την κακοκαιρία;

Αυτό ονομάζουν οργάνωση της βιομηχανίας; Θα λέγαμε μάλλον πως πρόκειται για τη μυστική συμμαχία των κεφαλαίων για να δαμάσουν τον εργάτη με την πείνα.

Το κεφάλαιο, αυτό το προϊόν της εργασίας του ανθρώπου, συσσωρευμένο στα χέρια λίγων, φεύγει, μας λένε, από τη γεωργία και από τη βιομηχανία λόγω ανασφάλειας.

Μα πού πάει να φυλαχτεί, όταν βγαίνει απ' τα χρηματοκιβώτια;

Μα το ναι! Υπάρχουν πιο πλεονεκτικές τοποθετήσεις! Θα πάει να επιπλώσει τα χαρέμια του σουλτάνου. Θα πάει να τάσει τους πολέμους, να υποστηρίξει τον Ρώσο ενάντια στον Τούρκο και, συγχρόνως, τον Τούρκο ενάντια στον Ρώσο.

'Η πάλι, θα πάει μια μέρα να ιδρύσει μια μετοχική εταιρεία, όχι για να παράγει οιδήποτε, αλλά απλώς για να την οδηγήσει μέσα σε δυο χρόνια σε σκανδαλώδη χρεοκοπία, όταν οι μεγαλομέτοχοι ιδρυτές της θα έχουν αποσυρθεί παιρνόντας μαζί τους εκατομμύρια που αντιπροσωπεύουν «το όφελος απ' την ιδέα».

'Η το κεφάλαιο αυτό θα πάει να κατασκευάσει περιπτούς σιδηροδρόμους, στο Γκοτάρ, στην Ιαπωνία, στη Σαχάρα αν χρειάζεται, φτάνει να κερδίσουν μερικά εκατομμύρια οι Ρότσιλντ, ο υπεύθυνος μηχανικός και ο εργολάβος.

Αλλά το κεφάλαιο θα ρίχτει κυρίως στις μετοχές: στο μεγάλο παιχνίδι του Χρηματιστηρίου. Ο καπιταλιστής θα σπεκουλάρει στην εικονική ύψωση της τιμής του σιταριού ή του βαμβακιού, θα σπεκουλάρει στην πολιτική, στην άνοδο που θα έρθει έπειτα από τη φήμη για μεταρρύθμιση ή από ένα διπλωματικό διάβημα. Και πολύ συχνά, πράγμα που βλέπουμε καθημερινά, οι ίδιοι οι κυβερνητικοί παράγοντες εμπλέκονται σ' αυτές τις σπέκουλες.

Το παιχνίδι των μετοχών που σκοτώνει τη βιομηχανία, αυτό ονομάζουν έξυπνη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων! Γι' αυτό, λένε, πρέπει να διατηρούμε αυτό το οικονομικό σύστημα!

Κοντολογίς, το οικονομικό χάος στο αποκορύφωμά του.

Εν τούτοις, αυτό το χάος δεν μπορεί να διαρκέσει πολύ. Ο λαός έχει κουραστεί να υφίσταται τις οικονομικές κρίσεις που προκαλεί η απληστία των κυριαρχών τάξεων: θέλει να ζει δουλεύοντας, και όχι να υφίσταται χρόνια αθλιότητας, που τα μετριάζουν ταπεινωτικές ελεγμοσύνες, για δυο, τρία χρόνια εξοντωτικής δουλειάς, που είναι ενίοτε λίγο-πολύ εξασφαλισμένη αλλά που πάντα αμειβεται πολύ κακά.

Ο εργαζόμενος αντιλαμβάνεται την ανικανότητα των αρχουσών τάξεων: ανικανότητα να καταλάβουν τα νέα οράματά του, ανικανότητα να διαχειριστούν την οικονομία, ανικανότητα να οργανώσουν την παραγωγή και την ανταλλαγή.

Ο λαός θ' αναγγείλει σύντομα την έκπτωση της αστικής τάξης. Θα πάρει τις υποθέσεις του στα χέρια του, μόλις παρουσιαστεί η κατάλληλη στιγμή.

Η στιγμή αυτή δεν μπορεί ν' αργήσει, εξ αιτίας των δεινών που κατατρύχουν τη βιομηχανία, και η έλευσή της θα επιταχυνθεί από την αποσύνθεση των κρατών, τη ραγδαία αποσύνθεση που ζούμε σήμερα.

Η ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Αν η οικονομική κατάσταση της Ευρώπης συνοψίζεται στο βιομηχανικό και εμπορικό χάος, και στη χρεοκοπία της βιομηχανικής παραγωγής – η πολιτική κατάσταση χαρακτηρίζεται από τη ραγδαία αποσύνθεση και την προσεχή έκπτωση των κρατών.

Δέστε όλα τα κράτη, από την αστυνομική απολυταρχία της Ρωσίας μέχρι την αστική ολιγαρχία της Ελβετίας, δεν θα βρείτε ούτε ένα (με πιθανή εξαιρεση τη Σουηδία και τη Νορβηγία [που έπαφαν πια ν' αποτελούν εξαιρεση, Π.Κρ.]) που να μη βαδίζει με ολοένα πιο επιταχυνόμενο ρυθμό προς την αποσύνθεση και, κατόπιν, προς την επανάσταση.

Ανίκανα από τα γηρατειά, με ρυτιδωμένο δέρμα και ασταθή πόδια, που τα κατατρώγουν συνταγματικές ασθένειες, ανίκανα ν' αφομοιώσουν τις πάμπολλες νέες ιδέες, σπαταλούν τις λιγοστές δυνάμεις που τους απομένουν, ζουν σε βάρος των ήδη μετρημένων χρόνων που τους απομένουν και επιταχύνουν ακόμη πιο πολύ την πτώση τους αλληλοκατασπαρασσόμενα σαν γκρινιάρες γριές.

Μια αγιάτρευτη αρρώστια τα κατατρώγει όλα: η αρρώστια του γήρατος, της παρακμής. Το κράτος, αυτός ο οργανισμός στον οποίο αναθέτουν οι άνθρωποι τη συνολική διαχείριση όλων των ζητημάτων που αφορούν όλους, αυτή η μορφή ανθρώπινης οργάνωσης έχει φθεί τα ψωμιά της. Η ανθρωπότητα ήδη επεξεργάζεται νέους τρόπους συλλογικής οργάνωσης.

Αφού έφτασαν στο ζενίθ τους τον 18ο αι., τα γηραιά κράτη της Ευρώπης έχουν εισέλθει σήμερα στη φάση της παρακμής τους. Παρακμάζουν από γηρατειά. Οι λαοί, ιδίως οι λατινικοί, αποβλέπουν ήδη στην κατεδάφιση αυτής της εξουσίας που απλώς εμποδίζει την ελεύθερη ανάπτυξή τους. Θέλουν την αυτονομία των επαρχιών, των κοινοτήτων, των εργατικών ενώσεων που θα συνδέονται μεταξύ τους όχι πια με μιαν εξουσία που τους επιβάλλεται, αλλά με δεσμούς αμοιβαιότητας, αλληλοβιόθειας, που θα συνάπτονται ελεύθερα.

Σ' αυτήν την ιστορική φάση εισερχόμαστε. Τίποτε δεν θα μπορέσει να εμποδίσει την πραγμάτωσή της.

Αν οι ιθύνουσες τάξεις είχαν συναίσθηση της θέσης τους, ασφαλώς θα έσπευδαν να προκαταλάβουν αυτές τις εξελίξεις. Άλλα, έχοντας γεράσει μες στις παραδόσεις, χωρίς άλλη κουλτούρα από του Χρηματιστηρίου, εναντιώνονται με δλες τους τις δυνάμεις σ' αυτό το καινούργιο ρεύμα ιδεών. Και, μοιραία, μας οδηγούν προς μια βίαιη σύγκρουση. Τα οράματα της ανθρωπότητας θα βγουν στο φως, αλλά με τις βροντές των κανονιών, τα κροταλίσματα των

μυδραλιοβόλων, τη λάμψη των πυρκαγιών.

Όταν, μετά την πτώση των θεσμών του Μεσαίωνα, τα γεννώμενα κράτη εμφανίζονταν στην Ευρώπη και σταθεροποιούνταν και μεγάλωναν με τις κατακτήσεις, τον δόλο και τις δολοφονίες, εμπλέκονταν μόνο σ' ένα μικρό κύκλο των ανθρώπινων υποθέσεων.

Σήμερα, το κράτος έχει φτάσει να μπλέκεται σ' όλες τις εκδηλώσεις της ζωής μας. Από την κούνια μέχρι τον τάφο, μας έχει σφιχτή συγκαλιασμένους. Άλλοτε ως κεντρικό κράτος, άλλοτε ως κράτος-επαρχία ή καντόνι, άλλοτε ως κράτος-κοινότητα (ή δήμος), μας κυνηγά σε κάθε βήμα, εμφανίζεται σε κάθε γωνιά του δρόμου, μας επιβάλλει κάτι, μας κρατά, μας παρενοχλεί.

Νομοθετεί για όλες μας τις ενέργειες. Συσσωρεύει βουνά νόμων και διαταγμάτων μες στα οποία αδυνατεί να βρει άκρη ώς και ο πιο πανούργος δικηγόρος. Δημιουργεί καθημερινά νέα γρανάζια που τα προσαρμόζει αδέξια στον παλιό μηχανισμό και φτάνει να δημιουργήσει έναν μηχανισμό τόσο πολύπλοκο, τόσο νόθο, τόσο παρεμποδιστικό, ώστε κάνει να εξεγείρονται κι αυτοί που είναι επιφορτισμένοι με τη λειτουργία του.

Δημιουργεί μια στρατιά υπαλλήλων, αραχών με γαμψά νύχια, που γνωρίζουν το σύμπαν μόνο μέσα από τα βρόμικα παράθυρα των γραφείων τους ή από το χαρτομάνι με τα παράλογα ακαταλαβίστικα γραπτά τους. Μια μαύρη συμμορία που έχει μόνο μια θρησκεία, του χρήματος, και μια έγνοια, να γαντζώθει από ένα οποιοδήποτε κόμμα, μαύρο, μωβ ή όσπρο, για να της εγγυηθεί τις μέγιστες απολαβές για την ελάχιστη δουλειά.

Γνωρίζουμε πάρα πολύ καλά τα αποτελέσματα. Υπάρχει, άραγε, έστω ένας κλάδος της δραστηριότητας του κράτους που να μην αγανακτεί εκείνους που δυστυχώς έχουν να κάνουν μ' αυτόν; Έστω ένας κλάδος στον οποίο το κράτος, έπειτα από ολόκληρων αιώνων ύπαρξη και επιδιορθώσεις, να μην έχει αποδείξει την πλήρη ανικανότητά του;

Τα τεράστια και ολόένα αυξανόμενα ποσά που παιρνουν τα κράτη από τους λαούς δεν τους είναι ποτέ αρκετά. Το κράτος υπάρχει πάντα σε βάρος των μελλοντικών γενεών. Χρεώνεται και παντού οδεύει προς την καταστροφή.

Τα δημόσια χρέη των ευρωπαϊκών κρατών έχουν ήδη φτάσει στον τεράστιο, απίστευτο αριθμό των εκατό δισεκατομμυρίων, εκατό χιλιάδων εκατομμυρίων φράγκων! Αν όλες οι εισπράξεις των κρατών είχαν δοθεί, μέχρι δεκάρας, για την κάλυψη αυτών των χρεών, δεν θα έφταναν για να τα καλύψουν μέσα στα επόμενα δεκαπέντε χρόνια. Αλλά, αντί να μειώνονται, τα χρέη αυτά καθημερινά αυξάνονται. Η δύναμη των πραγμάτων κάνει τις ανάγκες των κρατών να υπερβαίνουν σταθερά τα μέσα τους, τις δυνατότητές τους. Το κράτος υποχρεώνεται να προσφέρει ολοένα περισσότερα. Κάθε κόμμα στην

εξουσία είναι υποχρεωμένο να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας για την πελατεία του: είναι μοιραίο.

Άρα τα ελλείμματα και τα δημόσια χρέη αυξάνουν και θ' αυξάνουν και στο μέλλον, ακόμη και σε καιρό ειρήνης. Άλλα έρχεται ένας πόλεμος, κι αμέσως τα χρέη των κρατών αυξάνουν ακόμη πιο ραγδαία. Κι αυτό δεν τελειώνει, είναι αδύνατον να βγούμε απ' αυτόν τον λαβύρινθο.

Τα κράτη πορεύονται πλησίστια προς την καταστροφή, τη χρεοκοπία. Και δεν είναι μακριά η μέρα που οι λαοί, που έχουν κουραστεί να πληρώνουν κάθε χρόνο δισεκατομμύρια για τόκους στους τραπεζίτες, θα κηρύξουν χρεοκοπία των κρατών και θα στείλουν τους τραπεζίτες να καλλιεργούν τη γη άμα πεινάνε.

Όποιος λέει «κράτος» λέει αναγκαστικά «πόλεμος». Το κράτος επιδιώκει, και οφείλει να επιδιώκει, να είναι ισχυρό, πιο ισχυρό από τους γείτονές του, γιατί αλλιώς θα είναι άθυρμα στα χέρια τους. Επιδιώκει αναγκαστικά να εξασθενήσει, να φτωχύνει τα δλλα κράτη επιβάλλοντάς τους τον νόμο του, την πολιτική του, τους εμπορικούς όφους του, για να πλουτίσει σε βάρος τους. Ο αγώνας για την επικράτηση, που είναι η βάση της αστικής οικονομικής οργάνωσης, είναι και η βάση της πολιτικής οργάνωσης. Γι' αυτό ο πόλεμος έχει γίνει σήμερα η φυσιολογική κατάσταση της Ευρώπης. Πρωσο-δανικός, πρωσο-αυστριακός, γαλλο-πρωσικός πόλεμος, πόλεμος στην Ανατολή, πόλεμος στο Αφγανιστάν διαδέχονται ακατάπαυτα ο ένας τον άλλο. Και επομέζονται νέοι πόλεμοι. Η Ρωσία, η Αγγλία, η Πρωσία, η Δανία είναι έτοιμες να εξαπλώσουν τον στρατό τους και, σε λιγάκι, θα συγκρουστούν. Έχουμε ήδη αιτίες πολέμων για τριάντα χρόνια.

Ε λοιπόν, ο πόλεμος είναι ανεργία, κρίση, αυξανόμενοι φόροι, συσσωρευόμενα χρέη. Και κάτι παραπάνω. Κάθε πόλεμος είναι μια ηθική αποτυχία για τα κράτη. Έπειτα από κάθε πόλεμο, οι λαοί οι αντιλαμβάνονται ότι το κράτος επέδειξε ανικανότητα ώς και στο κυριότερο καθήκον του. Δεν μπόρεσε να οργανώσει την άμυνα της εθνικής επικράτειας. Κι αν ακόμη νίκησε, απέτυχε. Δέστε μόνο τι ζύμωση ιδεών προκάλεσε στο πόλεμος του 1871, στη Γερμανία και στη Γαλλία. Δέστε τι δυσαρέσκεια προκάλεσε στη Ρωσία ο πόλεμος στην Ανατολή.

Οι πόλεμοι και οι εξοπλισμοί σκοτώνουν τα κράτη. Επιταχύνουν την ηθική και οικονομική τους χρεοκοπία. Άλλος ένας ή άλλοι δυο μεγάλοι πόλεμοι θα δώσουν τη χαριστική βολή σ' αυτές τις σαραβαλιασμένες μηχανές.

Δίπλα στον εξωτερικό πόλεμο είναι ο εσωτερικός, ο εμφύλιος πόλεμος.

Αποδεκτό από τους λαούς με την προϋπόθεση να είναι ο υπερασπιστής δύλων και κυρίως των αδυνάτων ενάντια στους ισχυρούς, το κράτος σήμερα έχει γίνει το φρούριο των πλουσίων ενάντια στους φτωχούς, του ιδιοκτήτη

ενάντια στον προλετάριο.

Σε τι χρησιμεύει η πελώρια μηχανή που ονομάζουμε κράτος; Μήπως για να εμποδίζει την εκμετάλλευση του εργάτη από τον καπιταλιστή, του χωρικού από τον ραντιέρη; Μήπως για να εξασφαλίζει την εργασία; Να μας υπερασπίζεται από τον σφετεριστή; Να μας δίνει τροφή όταν η γυναικά δεν κατεβάζει γάλα για να ησυχάσει το παιδί που κλαίει πάνω στο στερεμένο στήθος της;

'Όχι, χίλιες φορές όχι! Το κράτος είναι η προστασία της εκμετάλλευσης, της κερδοσκοπίας, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας που προήλθε από τη λεηλασία. Ο προλετάριος, που έχει για μοναδική του περιουσία τα χέρια του, δεν έχει να περιμένει τίποτε απ' το κράτος. Βλέπει σ' αυτό μόνο μια οργάνωση καρμώμενη για να εμποδίσει με κάθε τίμημα τη χειραφέτησή του.

'Όλα για τον χασσόμερη ιδιοκτήτη, όλα ενάντια στον εργαζόμενο προλετάριο: η αστική εκπαίδευση (παιδεία) που από πολύ μικρό διαφθείρει το παιδί βάζοντας στο κεφάλι του αντι-εξισωτικές προκαταλήψεις, η Εκκλησία που αναστατώνει το μυαλό της γυναικάς, ο νόμος που εμποδίζει την ανταλλαγή ιδεών αλληλεγγύης και ισότητας, στην ανάγκη το χρήμα για να εξαγοραστεί κάποιος που κηρύσσει την αλληλεγγύη των εργαζομένων, τη διακριτική χρήση της φυλακής και του μυδραλιοβόλου για να κλείσουν τα στόματα εκείνων που δεν δέχονται να εξαγοραστούν. Ιδού το κράτος.

Θα διαρκέσει πολύ αυτό; Μπορεί να διαρκέσει; Προφανώς όχι. Μια ολόκληρη κοινωνική τάξη ανθρώπων, αυτή που παρδέγει τα πάντα, δεν μπορεί μονίμως να στηρίζει μια οργάνωση που έχει εγκαθιδρυθεί ειδικά εναντίον της. Παντού, κάτω από την κτηνωδία των Ρώσων δύως και κάτω από την υποκρισία του Γαμβέτα¹, ο δυσαρεστημένος λαός ξεσκώνεται. Η ιστορία της εποχής μας είναι η ιστορία των προνομιούχων κυβερνώντων ενάντια στις εξισωτικές βλέψεις των λαών. Αυτός ο αγώνας αποτελεί την κυριότερη ανησυχία των κυβερνώντων, υπαγορεύει τις ενέργειές τους. Αυτό που καθορίζει σήμερα τη θέσπιση ενός νόμου ή την έκδοση ενός κυβερνητικού διατάγματος δεν είναι κάποιες βασικές αρχές, ούτε οι σκέψεις για το κοινό καλό. Είναι μόνον οι σκέψεις για τον αγώνα ενάντια στον λαό με σκοπό τη διατήρηση των προνομίων.

Μόνος του, αυτός ο αγώνας θ' αρκούσε για να κλονίσει τον πιο ισχυρό πολιτικό οργανισμό. Άλλα όταν διενεργείται μέσα σε κράτη που οδεύουν ήδη, ακολουθώντας το ιστορικό πεπρωμένο, προς την παρακμή, όταν τα κράτη πορεύονται πλησίστια προς την καταστροφή και επιπλέον αλληλοσπαράσσονται,

¹ Ο Γαμβέτας (1838-1882), γάλλος δικιγόρος και πολιτικός του 19ου αι., ήταν αρχηγός του Ρεπουμπλικανικού κόμματος, φιλέλληνας και διατέλεσε υπουργός Εσωτερικών της Κυβέρνησης Εθνικής Σωτηρίας που σχημάτισαν όλα τα αστικά κόμματα μετά τη συντριβή της Κομούνας το 1871 [Στμ.].

όταν, τέλος, το παντοδύναμο κράτος γίνεται μισητό ώς και σ' εκείνους που προστατεύει, όταν τόσα αίτια συντρέχουν προς ένα μόνο στόχο, τότε η έκβαση του αγώνα δεν μπορεί να είναι αμφίβολη. Ο λαός, που είναι η δύναμη, θα επικρατήσει πάνω στους καταπιεστές του. Η πτώση των κρατών είναι πια μόνο ζήτημα λίγου χρόνου, και ο πιο γαλήνιος φιλόσοφος διακρίνει τις λάμψεις μιας μεγάλης επανάστασης που αναγγέλλεται.

Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Υπάρχουν εποχές στη ζωή της ανθρωπότητας, στις οποίες η αναγκαιότητα ενός φοβερού ταρακουνήματος, ενός κατακλυσμού, που θα κλονίσουν συθέμελα την κοινωνία, επιβάλλεται συγχρόνως σ' όλες τις σχέσεις. Τις εποχές αυτές, κάθε άνθρωπος με καρδιά αρχίζει να λέει μέσα του ότι τα πράγματα δεν μπορούν πια να συνεχίσουν έτσι, ότι χρειάζονται μεγάλα συμβάντα που θα σπάσουν απότομα το νήμα της ιστορίας, θα βγάλουν την ανθρωπότητα από τη ρουτίνα και θα την ρίξουν σε καινούργιους δρόμους, προς το άγνωστο, στην αναζήτηση ενός ιδανικού. Ο άνθρωπος αισθάνεται την αναγκαιότητα μιας επανάστασης, πελώριας, ανελέητης, που όχι μόνο θ' ανατρέψει το οικονομικό καθεστώς που βασίζεται στην ψυχρή εκμετάλλευση, στη σπέκουλα και στην απάτη, όχι μόνο θ' ανατρέψει την πολιτική ιεραρχία που βασίζεται στην κυριαρχία ολιγών με τον δόλο, τη δολοπλοκία και το ψέμα, αλλά και θα κινήσει την πνευματική και πθική ζωή της κοινωνίας, θα τραντάξει τη νάρκωση, θα ξαναφτάξει τα ήθη, θα φέρει μέσα στα σημερινά ποταπά και μοχθηρά πάθη το ζωαγόνο αεράκι των ευγενών παθών, των μεγάλων ορμών, των γενναιόδωρων αφοσιώσεων.

Αυτές τις εποχές, κατά τις οποίες η αλαζονική μετριότητα πνίγει κάθε διάνοια που δεν προσκυνάει τους ποντίφηκες, κατά τις οποίες η μοχθηρή ηθικότητα του μέσου όρου θεσπίζει τον νόμο και η χαμέρπεια βασιλεύει νικήτρια, αυτές τις εποχές η επανάσταση γίνεται ανάγκη. Οι τίμοι άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων καλούν την καταιγίδα, για να τσακίσει με την πνοή της την πανούκλα που μας επιτίθεται, ν' απομακρύνει τη μούχλα που μας κατατρώει, να πάρει μακριά μες στο ξέφρενο διάβα της όλ' αυτά τα ερείπια του παρελθόντος που μας βαραίνουν, μας πνίγουν, μας στερούν τον αέρα και το φως, για να δώσει επιτέλους σ' ολόκληρο τον κόσμο μια νέα πνοή ζωής, νιότης, τιμότητας.

Τις εποχές αυτές δεν τίθεται μόνο το ζήτημα του ψωμιού. Πρόκειται για το ζήτημα της προόδου ενάντια στην ακινησία, της ανθρώπινης ανάπτυξης ενάντια στην αποκτήνωση, της ζωής ενάντια στην υγρή στασιμότητα του βάλτου.

Η ιστορία έχει διατηρήσει την ανάμνηση μιας παρόμοιας περιόδου: της παρακμής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η ανθρωπότητα περνά σήμερα μιαν άλλη τέτοια περίοδο.

'Όπως οι Ρωμαίοι της παρακμής, βρισκόμαστε μπρος σ' ένα βαθύ μετασχηματισμό που διενεργείται μες στα πνεύματα και ζητά μόνον ευνοϊκές περιστάσεις για να γίνει γεγονός. Αν η επανάσταση επιβάλλεται στον οικονομικό το-

μέα, αν γίνεται επιτακτική αναγκαιότητα στον πολιτικό τομέα, επιβάλλεται ακόμη περισσότερο στον ηθικό τομέα.

Χωρὶς ηθικούς δεσμούς, χωρὶς ορισμένες υποχρεώσεις, που κάθε μέλος της κοινωνίας δημιουργεῖ απέναντι στους ἄλλους και σύντομα γίνονται σ' αυτόν τον ίδιο ἔξεις, συνήθειες, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει κοινωνία. Σ' όλες τις ανθρώπινες ομάδες συναντούμε αυτούς τους ηθικούς δεσμούς, αυτές τις κοινωνικές ἔξεις. Τις βλέπουμε πολύ ανεπιγυμένες και να τηρούνται αυστηρά στους πρωτόγονους λαούς, ζωντανά απομεινάρια αυτού που ήταν στις απαρχές της όλης η ανθρωπότητα.

Αλλά η ανισότητα της τύχης και των συνθηκών, η εκμετάλλευση ανθρώπου από ὀνθρώπο, η κυριαρχία ορισμένων πάνω στις μάζες, υπονόμευσαν και κατέστρεψαν στο διάβα των αἰώνων αυτά τα πολύτιμα προϊόντα της πρωτόγονης ζωῆς των κοινωνιών. Η μεγάλη βιομηχανία που βασίζεται στην εκμετάλλευση, το εμπόριο που βασίζεται στην εξπότηση, η κυριαρχία εκείνων που αποκαλούνται «κυβέρνηση», δεν μπορούν πια να συνυπάρχουν μ' αυτές τις βασικές αρχές ηθικής, που βασίζονται στην αλληλεγγύη ὀλων, τις οποίες συναντούμε ακόμη στις φυλές που έχουν απωθηθεί στα όρια του πολιτισμένου κόσμου. Πράγματι, τι είδους αλληλεγγύη μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στον καπιταλιστή και στον εργαζόμενο τον οποίο εκμεταλλεύεται; Ανάμεσα στον αρχηγό του στρατού και σ' ἓνα φαντάρο; Ανάμεσα στον κυβερνώντα και στον κυβερνώμενο;

Βλέπουμε, επίσης, ότι η ηθική των πρωτογόνων, που βασίζεται στην ταύτιση του απόμου με δύο τους ομοίους του, αντικαθίσταται από την υποκριτική ηθική των θρησκειών, οι οποίες επιδιώκουν με σοφιστείες να νομιμοποιήσουν την εκμετάλλευση και την κυριαρχία, και αρκούνται μόνο να καταδικάζουν τις πιο κτηνώδεις εκδηλώσεις της μεν και της δε. Απαλλάσσουν το ότομο από τις ηθικές υποχρέωσεις προς τους ομοίους του και τους ιεράρχους μόνον απέναντι σ' ἓνα υπέρτατο Ον, σε μιαν άσρατη αφάρεση, του οποίου μπορούμε να προκαλέσουμε την οργή και να εξαγοράσουμε την καλοσύνη, φτάνει να καλοταίζουμε τους υποτιθέμενους υπηρέτες του.

Αλλά οι ολοένα πιο συχνές σχέσεις που εγκαθιδρύονται σήμερα μεταξύ των ατόμων, των ομάδων, των εθνών, των ηπειρών, θα επιβάλλουν στην ανθρωπότητα νέες ηθικές υποχρέωσεις. Και στο μέτρο που η θρησκευτική πίστη εξαφανίζεται, ο ἄνθρωπος αντιλαμβάνεται ότι, για να είναι ευτυχισμένος, οφείλει να επιβάλει στον εαυτό του καθήκοντα, όχι πια απέναντι σ' ἓνα ἀγνωστό ον, αλλά απέναντι σ' ὅλους εκείνους με τους οποίους θ' αποκτήσει σχέσεις. Ο ἄνθρωπος καταλαβαίνει ολοένα περισσότερο ότι η ευτυχία του μεμονωμένου απόμου δεν είναι πια εφικτή. Ότι μπορεί να επιδιώξει την ευτυχία του μόνο μαζί με την ευτυχία ὀλων, την ευτυχία της φυλής των ανθρώπων. Οι αρνητικές αρχές της θρησκευτικής ηθικής («ου κλέψεις», «ου φονεύσεις» κτλ.) θ'

αντικατασταθούν από θετικές αρχές, σπείρως ευρύτερες και που βλασταίνουν καθημερινά από την ανθρώπινη ηθική. Οι άμυνες ενός Θεού, τον οποίο μπορούσαμε πάντα να κακολογήσουμε υπό τον όρο να τον κατευνάσουμε μετά με προσφορές, αντικαθίστανται από το αισθήμα αλληλεγγύης με τον καθένα και με όλους που λέει στον άνθρωπο: «Αν θέλεις να είσαι ευτυχισμένος, κάνε στον καθένα και σ' όλους αυτό που θα ήθελες να σου κάνουν εσένα». Κι αυτή η απλή κατάφαση, επιστημονικό συμπέρασμα, που δεν έχει πια καμία σχέση με το τι ορίζει η θρησκεία, ανοίγει με μιας έναν ολόκληρο ορίζοντα τελειοποίησης, βελτίωσης της φυλής των ανθρώπων.

Η αναγκαιότητα να ξαναφτιάξουμε τις σχέσεις μας με βάση αυτή την τόσο υπέροχη και τόσο απλή βασική αρχή γίνεται καθημερινά ολοένα πιο αισθητή. Άλλα τίποτε δεν μπορεί να γίνει από μόνο του, τίποτε δεν θα γίνει απ' αυτὸν τον δρόμο, δύσος η εκμετάλλευση και η κυριαρχία, η υποκρισία και η σοφιστεία θα παραμένουν οι βάσεις της κοινωνικής μας οργάνωσης.

Χίλια παραδείγματα θα μπορούσαμε ν' αναφέρουμε για να στηριξουμε τα λεγόμενά μας. Άλλα θ' αρκεστούμε εδώ μόνο σ' ένα, το πιο τρομερό: για τα παιδιά μας. Τι θα τα κάνουμε στην τωρινή κοινωνία;

Ο σεβασμός στην παιδική ηλικία είναι μια από τις καλύτερες ιδιότητες που αναπτύχθηκαν στην ανθρωπότητα, καθώς ολοκλήρωνε την επώδυνη πορεία της από την άγρια κατάσταση στην παρούσα κατάστασή της. Πράγματι, πόσες φορές δεν έχουμε δει τον πιο χαλασμένο άνθρωπο ν' αφοπλίζεται από το χαμόγελο ενός παιδιού; Ε λοιπόν, αυτός ο σεβασμός χάνεται σήμερα, και το παιδί γίνεται για μας ένα μηχανικό σαρκίο, αν όχι ένα άθυρμα για να ικανοποιεί τα κτηνώδη πάθη.

'Έχουμε δει πρόσφατα πώς η αστική τάξη σφαγίαζε τα παιδιά μας υποχρεώνοντάς τα να δουλεύουν πολλές ώρες στα εργοστάσια². Εκεί, τα σκοτώνουν

² Τα παραπάνω γράφηκαν με αφορμή το κείμενο της κ. Έμμα Μπράουν για την εργασία των παιδιών στα εργοστάσια της Μασαχουσέτης, που δημοσιεύθηκε στο *Atlantic Monthly*. Η κ. Μπράουν, αφού είχε επισκεφθεί τα περισσότερα κρατικά εργαστήρια, με συνοδεία έναν διάσημο οικονομολόγο, διαπίστωσε ότι πουθενά δεν γινόταν σεβαστός ο νόμος για την εργασία των παιδιών. Σε κάθε φάμπρικα, έβρισκε ομάδες παιδιών, και η όψη των κακόμοιρων αυτών πλασμάτων τής έδειχνε ότι έφεραν ήδη στα εύθρουστα σώματά τους τα σπέρματα χρόνιων νόσων: αναιμία, σωματικές δυσμορφίες, φθίση κτλ. Σαράντα τέσσερα τοις εκατό, περίπου το ήμισυ των εργατών που δουλευαν στα εργοστάσια της Μασαχουσέτης, είναι παιδιά κάτω των δεκαπέντε χρόνων. Και γιατί αυτή η προτίμηση των εργοστασιαρχών για τα παιδιά; Επειδή πληρώνονται μόνο το ένα τέταρτο (το 24%) της αμοιβής ενός ενήλικου εργάτη.

Είναι γνωστό ότι, παρά τους νόμους που λέγεται ότι προστατεύουν τους ανηλίκους, τα εργοστάσια και μέχρι τα ανθρακωρυχεία της Ευρώπης είναι γεμάτα με παιδιά, που δου-

σωματικά. Άλλα αυτό είναι το λιγότερο. Σάπια ώς το κόκαλο η κοινωνία μας, σκοτώνει τα παιδιά μας και ηθικά.

Περιορίζοντας τη διδασκαλία σε μια ρουτινιέρικη μαθητεία που δεν δίνει τίποτε εφαρμοσμένο στους νέους, που δεν ανταποκρίνεται στα ευγενή πόθη και στην ανάγκη για ιδανικά που εμφανίζουν σε μιαν ορισμένη ηλικία τα περισσότερα παιδιά μας, κάνει ώστε κάθε φύση, έστω και λίγο ανεξάρτητη, ποιητική ή περήφανη, να μισήσει το σχολείο, να κλειστεί στον εαυτό της ή να βρει αλλού διέξοδο για τα πάθη της. Οι μεν αναζητούν σ' ένα μυθιστόρημα την ποίηση που τους έχει λείψει στη ζωή, μπουκώνονται μ' αυτήν τη μιαρή λογοτεχνία που κατασκευάζεται από και για την αστική τάξη, με δυο ή τέσσερις δεκάρες την αράδα, και καταλήγουν, όπως ο νεαρός Λεμαίτρ, ν' ανοίξουν μια μέρα την κοιλιά και να κόψουν τον λαιμό ενός άλλου παιδιού, «για να γίνουν διάσημοι φονιάδες». Οι δε παραδίδονται σε αποκρουστικά βίταια, και μόνο τα παιδιά του μέσου όρου, αυτά που δεν έχουν πάθη ούτε ορμές ούτε αισθήματα ανεξαρτησίας, φτάνουν χωρίς αποχήματα «ώς το τέρμα». Αυτά θα δώσουν στην κοινωνία τη λεγεώνα των καλών αστών με μικροπρεπή ηθική, που δεν κλέβουν, είναι αλήθεια, μαντήλια από τους διαβάτες, αλλά κλέβουν «τίμια» τους πελάτες τους, που δεν έχουν πάθη, αλλά κάνουν στα κρυφά τις επισκέψεις τους στο μπουρδέλο «για να δώξουν την τεράστια μονοτονία της συζυγικής ζωής», που τσαλαβουτάνε στον βούρκο τους και κραυγάζουν εναντίον όποιου τολμήσει ν' αγγίξει τη μούχλα τους.

Αυτά για τ' αγόρια! Όσο για το κορίτσι, η αστική τάξη το διαφθείρει από πολύ μικρό. Αναγνώσματα που ξελογίζουν, καλοντυμένες κούκλες, ρούχα και εποικοδομητικά παραδείγματα της μάνας, εξοικείωση με το μπουντουάρ, τίποτε δεν θα λείψει για να μετατραπεί το κορίτσι σε γυναίκα που θα πουληθεί στον πλειοδότη. Κι αυτό το κορίτσι ασκρηίζει ήδη τη γάγγραινα αλόγυρά του: μήπως τ' αγόρια των εργατών δεν κοιτάζουν με ζήλεια τα καλοβαλμένα κορμφά κορίτσια, που είναι φτασμένες αυλικές στα δώδεκά τους χρόνια; Άλλα αν η μάνα είναι «ενάρετη», όπως είναι οι καλές αστές, τα πράγματα θα είναι ακόμη χειρότερα! Αν το κορίτσι έχει μυαλό και πάθος, δεν θ' αργήσει να μάθει ποια είναι η αληθινή αξία αυτής της διπρόσωπης ηθικής που είναι να λέμε: «Αγάπα τον πλησίον σου, αλλά άρπαξε όποτε μπορείς! Να είσαι ενάρετη, αλλά ώς ένα ορισμένο σημείο» κτλ. – και καθώς πνίγεται μέσα σ' αυτήν την στρόφαιρα της φαρισαϊκής ηθικής, μη βρίσκοντας στη ζωή τίποτε ωραίο, υπέροχο, θελκτικό, που να εμπνέει γνήσιο πάθος, θα ριχτεί με σκυρμένο το κεφάλι στην αγκαλιά του πρώτου τυχόντα, για να μπορέσει να ικανοποιήσει τις πολυτελείς απαιτήσεις της.

Εξετάστε αυτά τα γεγονότα, σκεφτείτε τα αιτία τους και πέστε αν δεν βεβαιώνουμε δικαιολογημένα πως χρειάζεται μια τρομερή επανάσταση για ν' απομακρύνουμε επιτέλους τη βρομιά που έχει ποτίσει τις κοινωνίες μας ώς τα θεμέλια τους, γιατί, όσο θα παραμένουν οι ρίζες της γάγγραινας, τίποτε δεν θα θεραπεύεται.

Όσο καιρό θα έχουμε μια κάστα τεμπέληδων, που συντηρούνται με τη δουλειά μας, με πρόσχημα πως είναι απαραίτητοι για να μας διευθύνουν, αυτοί οι τεμπέληδες θα είναι πάντα μια εστία μόλυνσης για τη δημόσια ηθική. Ο χασιμέρης και αποκτηνωμένος άνθρωπος, που σ' όλη του τη ζωή αναζητά νέες ηδονές, αυτός στον οποίο κάθε αισθημα αλληλεγγύης με τους άλλους ανθρώπους το έχουν σκοτώσει οι βασικές αρχές της ύπαρχης του και στον οποίο τα συναισθήματα του πιο ποταπού εγώσιμου θρέφονται από τον τρόπο ζωής του, αυτός ο άνθρωπος θα ρέπει μονίμως προς τον πιο χονδροειδή αισθησιασμό: θα βρομίζει όλα όσα είναι γύρω του. Με τα λεφτά και τα κτηνώδη ένστικτά του, θα εκπορνεύσει γυναικά και παιδιά. Θα εκπορνεύσει την τέχνη, το θέατρο, τον Τύπο, όπως έχει ήδη κάνει, θα πουλήσει τη χώρα του, θα πουλήσει τους υπερασπιστές της και, καθώς είναι πάρα πολύ νωχελικός για να σκοτώσει ο ίδιος, θα βάλει να σκοτώσουν τους καλύτερους της πατρίδας του, τη μέρα που θα φοβηθεί μη χάσει τα λεφτά του, τη μοναδική πηγή των απολαύσεών του.

Αυτό είναι αναπόφευκτο, και τα γραπτά των ηθικολόγων δεν θα το αλλάξουν σε τίποτε. Η πανούκλα είναι μες στα σπίτια μας, πρέπει να καταστρέψουμε την αιτία της, και θα πρέπει να ενεργήσουμε με φωτιά και τσεκούρι, δεν πρέπει να διστάσουμε. Απ' αυτό εξαρτάται η σωτηρία της ανθρωπότητας.

Η ΠΡΟΣΕΧΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Στα προηγούμενα καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η Ευρώπη πορεύεται γοργά προς μιαν εποναστατική σύγκρουση.

Μελετώντας τον τρόπο παραγωγής και ανταλλαγής, όπως τους έχει οργανώσει η αστική τάξη, βρίσκουμε μια κατάσταση πραγμάτων που την έχει αρρωστήσει μια αθεράπευτη γάγγραινα. Βλέπουμε την απουσία κάθε επιστημονικής και ανθρωπιστικής βάσης, την τρελή σπατάλη του κοινωνικού κεφαλαίου, τη δίψα για κέρδος που έχει εξαθηθεί έως την απόλυτη περιφρόνηση όλων των νόμων της κοινωνικότητας, τον διαρκή βιομηχανικό πόλεμο, το χάος. Και έχουμε χαιρετίσει την έλευση της πνέας που η κραυγή *Η πτώση της αστικής τάξης!* θα βγει από όλα τα χείλη με την ομοφωνία που κάποτε χαρακτήριζε την αναγγελία της πτώσης των δυναστειών.

Μελετώντας την ανάπτυξη των κρατών, τον ιστορικό τους ρόλο και την αποσύνθεση που τα ροκανίζει σήμερα, βλέπουμε ότι αυτός ο τρόπος συνομάδωσης έχει επιτελέσει στην ιστορία όλα όσα ήταν ικανός να κάνει και καταρρέει σήμερα κάτω απ' το βάρος των ανομημάτων του, για να παραχωρήσει τη θέση του σε καινούργιες οργανώσεις που βασίζονται σε καινούργιες βασικές αρχές, που έχουν μεγαλύτερη σχέση με τις αύγχρονες τάσεις της ανθρωπότητας.

Από την άλλη, αυτοί που παρατηρούν με προσοχή την κίνηση των ιδεών στους κόλπους της σημερινής κοινωνίας ξέρουν καλά με τι ζέση εργάζεται σήμερα η ανθρώπινη σκέψη για την πλήρη αναθεώρηση των υπολογισμών που μας κληροδοτήθηκαν από τους περασμένους αιώνες και για την επεξεργασία νέων φιλοσοφικών και επιστημονικών συστημάτων που προορίζονται ν' αποτελέσουν τη βάση των μελλοντικών κοινωνιών. Δεν είναι πια μόνον ο σκυθρωπός μεταρρυθμιστής που, εξουθενωμένος από μιαν εργασία που υπερβαίνει τις δυνάμεις του και από μιαν αθλιότητα που υπερβαίνει την υπομονή του, ασκεί κριτική στους ντροπιαστικούς θεσμούς των οποίων υπομένει το βάρος και ονειρεύεται ένα καλύτερο μέλλον. Είναι κι ο επιστήμονας που, αν και μεγαλωμένος με τις παλαιές προκαταλήψεις, μαθαίνει εν τούτοις σιγά-σιγά να τις αμφισβητεί και, τείνοντας το αφτί στα ρεύματα ιδεών που εισδύουν στα λαϊκά στρώματα, γίνεται μια μέρα ο εκπρόσωπός τους, ο εκφραστής τους. «Ο πέλεκυς της κριτικής γκρεμίζει με γερά χτυπήματα όλη την κληρονομιά που μας έχει μεταβιβαστεί ως αλήθειες. Φιλοσοφία, φυσικές επιστήμες, ηθική, ιστορία, τέχνη, τίποτε δεν γλιτώνει απ' αυτή την κατεδάφιση!» κραυγάζουν οι συντρητικοί. Τίποτε, ώς και οι βάσεις των κοινωνικών μας θεσμών, η ιδιοκτησία

και η εξουσία, δέχονται επίθεση τόσο από τον μαύρο του εργοστασίου όσο και από τον εργαζόμενο της σκέψης, απ' αυτὸν που ενδιαφέρεται για την αλλαγή και από κείνον που θα οπισθοχωρούσε φοβισμένος τη μέρα που θα έβλεπε τις ιδέες του ν' αποκτούν υλική ύπαρξη, να τινάζουν τη σκόνη των βιβλιοθηκών και να ενσαρκώνται μες στην αναμπουμπούλα της πρακτικής υλοποίησης.

Παρακμή και αποσύνθεση των υπαρχουσών μορφών και γενική δυσαρέσκεια, δύσκολη επεξεργασία των νέων μορφών και ανυπόμονη επιθυμία για αλλαγή, νεανική ορμή της κριτικής στον τομέα των επιστημών, της φιλοσοφίας, της ηθικής, και γενική ζύμωση της κοινής γνώμης. Από την άλλη, οκνηρή αδιαφορία ή εγκληματική αντίσταση αυτών που κατέχουν την εξουσία και έχουν ακόμη τη δύναμη και, κατά καιρούς, το θάρρος να εναντιώνονται στην ανάπτυξη των νέων ιδεών.

Τέτοια ήταν πάντα η κατάσταση των κοινωνιών την προηγουμένη των μεγάλων επαναστάσεων, τέτοια είναι και σήμερα. Αυτό δεν το βεβαιώνει η υπερεξημένη φαντασία μιας ομάδας ταραχοποιών. Το φανερώνει η ήρεμη και επιστημονική παρατήρηση. Με αποτέλεσμα ώς και αυτοί που, για να δικαιολογήσουν την ένοχη αδιαφορία τους, αρέσκονται να λένε: «Ας ησυχάσουμε, δεν χάνουμε ακόμη τίποτε αν περιμένουμε», ώς και αυτοί αφήνουν να τους ξεφύγει η ορολογία ότι η κατάσταση αγριεύει και δεν ξέρουν καλά-καλά πού πηγαίνουμε. Μόνο που, αφού έτσι ανακουφίστουν, στρέφουν αλλού την προσοχή τους και αρχίζουν πάλι ν' αναμηρούντος χωρίς να σκέφτονται.

«Αλλά την έχουν αναγγείλει τόσες φορές την επανάσταση!» ψιθυρίζει διπλα μας ο πεσιμιστής. «Το πιστεψα κι εγώ για μια σπιγμή, αλλά δεν λέει να ρθει». Θα έρθει πιο ώριμη. «Δυσο φορές η Επανάσταση ήταν έτοιμη να ξεσπάσει, το 1754 και το 1771», μας λέει ένας ιστορικός για τον 18ο αι. (Felix Roquain, *To επαναστατικό πνεύμα πριν την Επανάσταση*), κι εγώ ήμουν έτοιμος να γράψω: το 1848 και το 1871). Ε λοιπόν, αφού δεν ξέσπασε τότε, έγινε απλώς πιο δυνατή και πιο ώριμη στα τέλη του 18ου αι.

Αλλά ας αφήσουμε τους αδιάφορους στον ύπνο τους και τους πεσιμιστές στην γκρίνια τους. Ας ρωτήσουμε ποιο θα είναι το χαρακτηριστικό αυτής της επανάστασης που πολλοί άνθρωποι προαισθάνονται και προετοιμάζουν, και ποια θα πρέπει να είναι η στάση μας απέναντι σ' αυτό το ενδεχόμενο.

Δεν θα κάνουμε ιστορικές προφητείες: δεν μας το επιτρέπουν ούτε το εμβρυακό στάδιο της κοινωνιολογίας ούτε η παρούσα κατάσταση της ιστορίας, η οποία, σύμφωνα με τον Ωγκυστίν Τιερρύ «απλώς πνίγει την αλήθεια με συμβατικές διατυπώσεις». Ας αρκεστούμε να υποβάλλουμε ορισμένα πολύ απλά ερωτήματα.

Μπορούμε να παραδεχθούμε, έστω για μια στιγμή, ότι αυτή η τεράστια πνευματική εργασία αναθεώρησης και μεταρρύθμισης που εκτυλίσεται σ' όλες τις τάξεις της κοινωνίας θα μπορούσε να σταματήσει με μιαν απλή αλλαγή κυβέρνησης; Ότι η οικονομική δυσαρέσκεια, που καθημερινά διογκώνεται και επεκτείνεται, δεν θα επιδιώξει να εκδηλωθεί στη δημόσια ζωή, απ' τη στιγμή που, έπειτα από οποιαδήποτε συμβάντα, θα παρουσιαστούν ευνοϊκές περιστάσεις, δηλαδή, η αποδιοργάνωση των εξουσιών;

Το να υποβάλλουμε τα ερωτήματα, σημαίνει και ότι τα απαντούμε; Προφανώς όχι.

Μπορούμε να πιστέψουμε ότι οι ιρλανδοί και άγγλοι αγρότες, αν διαβλέψουν τη δυνατότητα να πάρουν στα χέρια τους τη γη που επιθυμούν από πολλούς αιώνες και να διώξουν τους φεουδάρχες τους οποίους τόσο σφοδρά μισούν, δεν θα επωφεληθούν από την πρώτη αναμουμπούλα για να επιδιώξουν να υλοποιήσουν τις επιθυμίες τους;

Μπορούμε να πιστέψουμε ότι η Γαλλία, αν γίνει ένα καινούργιο πανευρωπαϊκό 1848, 8^ο αρκεστεί να ξαποστείλει τον Γαμβέτα για να τον αντικαταστήσει με τον Κλεμανσώ³, και δεν θα επιδιώξει να δει τι μπορεί να κάνει η Κομούνα για να βελτιώσει την κατάσταση των εργαζομένων; Ότι ο γάλλος χωρικός, βλέποντας αποδιοργανωμένη την κεντρική εξουσία, δεν θα επιδιώξει να πάρει στα χέρια του τους δημοφους αγρούς των αγίων καλογραιών και τα εύφορα χωράφια των μεγαλοστών που, έχοντας έρθει οι μεν και οι δε για να εγκατασταθούν κοντά του, δεν έχουν πάψει ν' αυξάνουν τις περιουσίες τους; Ότι δεν θα συμπαραταχθεί μ' αυτούς που θα του προσφέρουν τη στήριξή τους για να υλοποιήσει τ' όνειρό του για δουλειά εξασφαλισμένη και καλοπήρωμένη;

Και πιστεύουμε πως δεν θα κάνουν το ίδιο ο ιταλός, ο ισπανός, ο σλάβος χωρικός;

Σκέφτεται κανείς ότι οι εργάτες των ορυχείων, μπουχτισμένοι από την αθλιότητα, τα βάσανα και τους θανάτους από εκρήξεις αερίων, που τα υπομένουν οκόμη, υπό την επιτήρηση του στρατού αλλά μουρμουρίζοντας, δεν θα επιδιώξουν να βγάλουν απ' τη μέση τους ιδιοκτήτες των ορυχείων, αν μια μέρα αντιληφθούν ότι ο αποδιοργανωμένος στρατός δεν δέχεται να υπακούει στους αρχηγούς του;

Και ο μικροτεχνίτης, που λουφάζει μες στα σκοτάδια της υγρής του τρώγλης, με παγωμένα δάχτυλα κι όδειο στομάχι, που πολεμάει απ' το πρωί ώς το βράδυ να βρει τρόπο να πληρώσει τον φούρναρη και να ταΐσει τα πέντε παιδιά

³ Ο γάλλος πολιτικός Ζωρζ Κλεμανσώ (1841-1929), ο επανομασθείς «Τίγρης», ξεκίνησε την καριέρα του από την άκρα αριστερά, έγινε κατόπιν σοσιαλιστής, απαρνήθηκε τον σοσιαλισμό το 1909 και συνέχισε την πορεία του προς τα δεξιά. Διατέλεσε και Πρόεδρος της Δημοκρατίας [Στμ.].

του, που τ' αγαπάει ακόμη περισσότερο επειδή τα βλέπει πελιδνά από τις στερήσεις; Και ο άνθρωπος που έχει πλαγιάσει στην πρώτη σκεπαστή στοά που βρήκε, επειδή δεν είχε πέντε δεκάρες για ν' αγοράσει την πολυτέλεια να κοιμηθεί σ' έναν κοιτώνα μαζί με πολλούς άλλους, πιστεύετε πως δεν θα ήθελε να δει αν μέσα στα πολυτελή μέγαρα δεν υπάρχει μια στεγνή και ζεστή γωνιά για να στεγάσει εκεί άλλες οικογένειες, οπωσδήποτε πιο ενάρετες από την οικογένεια του μεγαλοστού; Πιστεύετε πως δεν θα ήθελαν να δουν στα κοινοτικά καταστήματα αρκετό ψωμί γι' αυτούς που δεν έχουν μάθει να είναι χασιμέρηδες, αρκετά ρούχα για να ντύσουν τους λεπτούς ώμους των παιδιών του εργαζόμενου όπως ντύνουν τη μαλθακή σάρκα των παιδιών του μεγαλοστού; Πιστεύετε πως οι κουρελιάρδες δεν έφερουν ότι υπάρχουν στα καταστήματα μιας μεγάλης πόλης ρούχα για να καλύψουν πλουσιοπάροχα τις πρώτες ανάγκες όλων των κατοίκων και ότι, αν δοίοι οι εργαζόμενοι στρώνονταν στην παραγωγή χρήσιμων αντικειμένων αντί να κοπιάζουν να παράγουν αντικείμενα πολυτελείας, θα έδιναν προϊόντα αρκετά για όλη την κοινότητα και για πολλές γειτονικές κοινότητες;

Τέλος, μπορούμε να δεχθούμε ότι, καθώς αυτά τα πράγματα λέγονται και ξαναλέγονται και ανεβαίνουν από μόνα τους σ' όλων τα χείλη στις στιγμές κρίσης (ας θυμηθούμε την πολιορκία του Παρισιού!) ο λαός δεν θα επιδιώξει να τα εφαρμόσει στην πράξη τη μέρα που θα νιώσει πως έχει τη δύναμη να το κάνει;

Η κοινή λογική της ανθρωπότητας έχει ήδη απαντήσει σ' αυτά, και νά η απάντηση της:

Η προσεχής επανάσταση θα έχει γενικό χαρακτήρα που θα την διαφοροποιεί από τις προηγούμενες. Δεν θα είναι πια μόνο μια χώρα που θα ρίχτει στην αναστάτωση, θα είναι όλες οι χώρες της Ευρώπης. Αν, άλλοτε, ήταν εφικτή μια επανάσταση σ' έναν τόπο, σήμερα, με τους δεσμούς αλληλεγγύης που έχουν εγκαθιδρυθεί στην Ευρώπη, με δεδομένη την ασταθή ισορροπία όλων των κρατών, μια τοπική επανάσταση έχει γίνει ανέφικτη, αν έχει μια ορισμένη διάρκεια. 'Όπως το 1848, μια αναταραχή σε μια χώρα θα εξαπλωθεί αναγκαστικά και στις όλλες, και η επαναστατική φωτιά θ' αγκαλιάσει όλη την Ευρώπη.

Αλλά αν το 1848 οι εξεγερμένες πόλεις μπορούσαν ακόμη να εμπιστευθούν τις αλλαγές κυβέρνησης ή τις μεταρρυθμίσεις του συντάγματος, δεν ισχύει το ίδιο σήμερα. Ο παριζιάνος εργάτης δεν θα περιμένει μια κυβέρνηση, έστω κι αν είναι της ελεύθερης Κομούνας, να εκπληρώσει τις επιθυμίες του. Θα βαλθεί να τις υλοποιήσει ο ίδιος, λέγοντας: «Θα το κάνω!»

Ο ρωαϊκός λαός δεν θα περιμένει μια Συντακτική Συνέλευση να έρθει να του δώσει τη γη που καλλιεργεί. Όσο λίγο και αν ελπίζει ότι θα τα καταφέρει, θα προσπαθήσει να την πάρει μόνος του. Αυτό επιδιώκει ήδη, όπως δείχνουν

οι συνεχιζόμενες κινητοποιήσεις του. Το ίδιο συμβαίνει στην Ιταλία και στην Ισπανία. Και αν ο γερμανός εργάτης αφήνεται να τον αποκοιμίσουν για λίγο αυτοί που θα ήθελαν να ρυθμίζονται όλα με διαταγές από το Βερολίνο, το παράδειγμα των γειτόνων του και η ανικανότητα των ηγετών του δεν θ' αργήσουν να του δείξουν τον αληθινό επαναστατικό δρόμο. Συνεπώς, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της προσεχούς επανάστασης θα είναι: «γενικές απόπειρες οικονομικής επανάστασης, που θα τις κάνουν οι λαοί, χωρίς να περιμένουν την επανάσταση να πέσει όπως το μάννα εξ ουρανού».

Αλλά... βλέπουμε ήδη τον πεσμιστή, με χαιρέκακο χαμόγελο στα χείλη, να μας διατυπώνει «ορισμένες ενστάσεις, μόνον ορισμένες ενστάσεις». Καλά, λοιπόν, θα τον ακούσουμε και θα του απαντήσουμε.

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Ο αστικός Τύπος μάς ψάλλει καθημερινά, σ' όλους τους τόνους, πόσο μεγάλη αξία έχουν και πόσο σπουδαίες είναι οι πολιτικές ελευθερίες, τα «πολιτικά δικαιώματα του πολίτη»: καθολικό δικαίωμα ψήφου, ελεύθερες εκλογές, ελευθερία του Τύπου, του συνέρχεσθαι κτλ. «Αφού έχετε αυτές τις ελευθερίες –μας λέει– γιατί ξεσκώνεστε; Οι ελευθερίες που έχετε δεν σας εξασφαλίζουν τη δυνατότητα να πετύχετε όλες τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις χωρίς να χρειαστεί να καταφύγετε στα όπλα.» Ας αναλύσουμε, λοιπόν, τι αξία έχουν αυτές οι περιβόλητες «πολιτικές ελευθερίες» για μας, για την τάξη που δεν έχει ιδιοκτησία, που δεν κυβερνάει κανέναν, που έχει πολύ λίγα δικαιώματα και πάρα πολλές υποχρεώσεις.

Δεν θα πούμε, όπως έχουν πει κάποιοι κάποτε, ότι τα πολιτικά δικαιώματα δεν έχουν καμία αξία για μας. Ξέρουμε πολύ καλά ότι έχει γίνει πραγματική πρόδοσς σε σχέση με την εποχή της δουλοπαροικίας και με τον 18ο αι.: ο όνθρωπος του λαού δεν είναι πια ένα πλάσμα χωρίς καθόλου δικαιώματα, όπως ήταν κάποτε. Τον γάλλο χωρικό δεν μπορούν πια να τον μαστιγώσουν στη μέση του δρόμου, όπως μπορούν ακόμη τον ρώσο. Στους δημόσιους χώρους, έξω απ' το εργοστάσιο, ίδιως στις μεγάλες πόλεις, ο εργάτης Θε-ωρεί πως είναι ίσος με οποιοδήποτε άλλον. Ο γάλλος εργαζόμενος δεν είναι πια το πλάσμα χωρίς ανθρώπινα δικαιώματα που η αριστοκρατία το έβλεπε σαν υποζύγιο. Χάρη στις επαναστάσεις, χάρη στο οίμα που έχουσε, ο λαός έχει κατακτήσει ορισμένα ατομικά δικαιώματα που την αξία τους δεν θέλουμε να την μειώσουμε.

Αλλά ξέρουμε να ξεχωρίζουμε, και λέμε ότι υπάρχουν δικαιώματα και δικαιώματα. Υπάρχουν αυτά που έχουν πραγματική αξία, και υπάρχουν κι εκείνα που δεν έχουν – και δοι πάνε να τα μπερδέψουν, απλώς εξαπατούν τον λαό. Υπάρχουν δικαιώματα, όπως λόγου χάρη η ισότητα του χωρικού με τον αριστοκράτη στις ιδιωτικές τους σχέσεις, ο σεβασμός για το ανθρώπινο σώμα κτλ., που έχουν κατακτηθεί με σκληρούς αγώνες και που ο λαός τα εκτιμά και θα εξεγερθεί αν κάποιος θελήσει να τα παραβιάσει. Αλλά υπάρχουν άλλα, όπως το καθολικό δικαίωμα ψήφου, η ελευθερία του Τύπου κτλ., τα οποία ανέκαθεν αντιμετώπιζε με αδιαφορία ο λαός, γιατί αισθάνεται πολύ σωστά ότι τα δικαιώματα αυτά, που εξυπηρετούν θαυμάσια την άρχουσα αστική τάξη να υπερασπιστεί τον εαυτό της από τις υπερβάσεις της εξουσίας και της αριστοκρατίας, είναι απλώς και μόνον ένα εργαλείο στα χέρια των κυριαρχών τάξε-

ων για τη διατήρηση της κυριαρχίας τους πάνω στον λαό. Τα δικαιώματα αυτά δεν είναι καν πραγματικά πολιτικά δικαιώματα, αφού δεν κατοχυρώνουν τίποτε προς όφελος της μεγάλης μάζας του λαού· και αν τα εξωραΐζουν ακόμη δίνοντάς τους αυτή την πομπώδη ονομασία, ο λόγος είναι ότι η πολιτική μας γλώσσα είναι μόνο και μόνο μία συνθηματική διάλεκτος που έχουν επεξεργαστεί οι κυριαρχες τάξεις για δική τους χρήση και προς το συμφέρον τους.

Πράγματι, τι είναι ένα πολιτικό δικαιώμα, αν όχι ένα όπλο για τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας, της αξιοπρέπειας και της ελευθερίας εκείνων που δεν έχουν ακόμη τη δύναμη να επιβάλουν στους άλλους να σεβαστούν αυτά τους τα δικαιώματα; Ποια είναι η χρησιμότητά του, αν δεν είναι ένα μέσον που ελευθερώνει όσους έχουν ανάγκη να τους ελευθερώσει κάποιος; Οι Γαμβέτες, οι Μπισμαρκ και οι Γκλάντστον⁴ δεν έχουν ανάγκη ούτε την ελευθερία του Τύπου ούτε την ελευθερία του συνέρχεσθαι, γιατί γράφουν ότι θέλουν, συναντιούνται με όποιους θέλουν, υποστηρίζουν όποιες ιδέες θέλουν: είναι ήδη απελευθερωμένοι· είναι ελεύθεροι. Αν πρέπει να δοθούν σε κάποιον εγγυήσεις για την ελευθερία να μιλάει και να γράφει, για την ελευθερία να συνεταιρίζεται, είναι ακριβώς σ' εκείνους που δεν είναι αρκετά δυνατοί για να επιβάλουν τη θέλησή τους. Απ' αυτό έχουν προέλθει όλα τα πολιτικά δικαιώματα.

Αλλά, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, μήπως τα εν λόγω πολιτικά δικαιώματα έχουν δοθεί μόνο σε όσους τα έχουν ανάγκη;

Και βέβαια όχι! Το καθολικό δικαιώμα ψήφου μπορεί κάποτε να προστατεύει ως ένα βαθμό την αστική τάξη από τις υπερβάσεις της κεντρικής εξουσίας, για να μη χρειάζεται να καταφέύγει διαρκώς σε δυναμικά μέτρα για ν' αυτοπροστατευθεί. Μπορεί να βοηθήσει ν' αποκατασταθεί η ισορροπία ανάμεσα σε δύο δυνάμεις που παλεύουν για την εξουσία, χωρίς οι αντίπαλοι να φτάσουν στο σημείο να μαχαιρωθούν όπως γινόταν παλιότερα. Αλλά δεν μπορεί να βοηθήσει σε τίποτε όταν το ζήτημα είναι η ανατροπή ή έστω ο περιορισμός της εξουσίας, η κατάργηση της κυριαρχίας. Εξαιρετικό μέσον για να λύνει ειρηνικά τις διαμάχες μεταξύ των κυβερνώντων – τι αξία μπορεί να έχει για τους κυβερνώμενους;

Μήπως αυτό δεν αποδεικνύει η ιστορία του καθολικού δικαιώματος ψήφου; Όσο η αστική τάξη φοβόταν ότι το καθολικό δικαιώμα ψήφου θα γινόταν στα

⁴ Ο γερμανός καγκελάριος του 19ου αι. Μπισμαρκ προχώρησε στην ενοποίηση της Γερμανίας και έβεσε τα θεμέλια της σύγχρονης καπιταλιστικής Γερμανίας και του κρατικού καπιταλισμού. Τα στρατεύματά του έζω από το Παρίσι επέτρεψαν τη σφαγή των Κομουνάρων.

Ο όγγιλος πολιτικός του 19ου αι. Γκλάντστον ήταν ηγέτης των Φιλελεύθερων από το 1865 και διατέλεσε τέσσερις φορές πρωθυπουργός [Στμ.].

χέρια του λαού όπλο που θα μπορούσε να στραφεί ενάντια στους προνομιούχους, το καταπολέμησε με λύσσα. Αλλά όταν, το 1848, αποδείχθηκε πως δεν είχε τίποτε να φοβάται από το καθολικό δικαίωμα ψήφου και πως, απεναντίας, χειραγωγείς πιο εύκολα τον λαό με το καθολικό δικαίωμα ψήφου, το αποδέχθηκε με ενθουσιασμό. Σήμερα, υπερασπιστής του έχει γίνει η ίδια η αστική τάξη, επειδή καταλαβαίνει πως είναι όπλο αποτελεσματικό για τη διατήρηση της κυριαρχίας της, αλλά εντελώς ανίσχυρο ενάντια στα προνόμια της αστικής τάξης.

Τα ίδια ισχύουν και για την ελευθερία του Τύπου. Ποιο ήταν το πιο πειστικό επιχείρημα υπέρ της ελευθερίας του Τύπου για την αστική τάξη; Η ανισχυρότητά του! Μάλιστα, η ανισχυρότητά του: ο κ. ντε Ζιραρντέν⁵ έχει γράψει ολόκληρο βιβλίο για την ανισχυρότητα του Τύπου. Γράφει: «Κάποτε έκαιγαν τις μάγισσες επειδή είχαν την ανοησία να τις θεωρούν παντοδύναμες· σήμερα κάνουν την ίδια ανοησία με τον Τύπο, που τον θεωρούν παντοδύναμο. Αλλά ο Τύπος δεν είναι καθόλου παντοδύναμος· είναι εξ ίσου ανισχυρός με τις μάγισσες του Μεσαίωνα. Γι' αυτό, σταματήστε να καταδιώκετε τον Τύπο!» Νά ποιο ήταν τότε το επιχείρημα του κ. ντε Ζιραρντέν! Και όταν οι αστοί συζητούν μεταξύ τους για την ελευθερία του Τύπου, ποια επιχειρήματα προβάλλουν για να την υποστηρίξουν; Λένε: «Δέστε την Αγγλία, την Ελβετία, τις Η.Π.Α. Εκεί ο Τύπος είναι ελεύθερος, κι όμως η καπιταλιστική εκμετάλλευση είναι πιο γερά εδραιωμένη, η κυριαρχία του κεφαλαίου είναι εκεί πιο σίγουρη από οποδήποτε αλλού». Και προσθέτουν: Αφήστε να βγαίνουν στο ωραίο οι επικίνδυνες θεωρίες. Μήπως δεν έχουμε όλα τα μέσα για να φιμώσουμε τις εφημερίδες τους, χωρίς να καταφύγουμε στη βία; Άλλωστε, αν μια μέρα, σε μια στιγμή αναβρασμού, ο επαναστατικός Τύπος γινόταν επικίνδυνος – ε, τότε θα βρίσκαμε ένα πρόσχημα για να τον κλείσουμε!»

Το ίδιο ισχύει και για την ελευθερία του συνέρχεσθαι. Λέει η αστική τάξη: «Ας επιτρέψουμε πλήρη ελευθερία του συνέρχεσθαι· αυτό δεν θα έχει καμία επίπτωση στα προνόμιά μας. Αυτό που πρέπει να φοβόμαστε είναι οι μυστικές εταιρίες, και οι δημόσιες συγκεντρώσεις, είναι ο καλύτερος τρόπος να τις αποδυναμώσουμε. Αν, όμως, σε μια στιγμή υπερβολικής έξαψης οι δημόσιες συγκεντρώσεις γίνουν επικίνδυνες – ε, τότε θα έχουμε πάντα τα μέσα να τις διαλύσουμε, αφού κατέχουμε την κυβερνητική εξουσία».

«Το απαραβίαστο της κατοικίας; – Ναι, γράψτε το στους κώδικες, διακρύζτε το παντού!» λένε οι πονηροί αστοί. «Δεν θέλουμε να μπαίνουν αστυφύλακες στο μικρό μας νοικοκυρίο και να μας επιτηρούν. Αλλά ας οργανώσουμε μία μυστική υπηρεσία, για να επιτηρεί τους υπόπτους. Ας γεμίσουμε τη

⁵ Ο γάλλος δημοσιογράφος του 19ου αι. ντε Ζιραρντέν μείωσε την τιμή των εφημερίδων και προκάλεσε έτσι τη μεγαλύτερη διάδοσή τους [Στμ.].

χώρα με χαφιέδες, ας κάνουμε έναν κατάλογο των επικίνδυνων και ας τους παρακολουθούμε στενά. Και όταν μια μέρα μυριστούμε πως κάτι μαγειρεύεται, ας σπεύσουμε τότε, ας παραβιάσουμε το δσυλο, ας τους συλλάβουμε στα κρεβάτια τους, ας τους καταδίκασουμε, ας τους εκτελέσουμε. Άλλα, κυρίως, ας προχωρούμε άφοβα· και αν μερικοί το παρακάνουν με τις φωνές τους, ας τους κλείσουμε μέσα και ας πούμε στους άλλους: "Τι τα θέλετε, κύριοι; Αυτά έχει ο πόλεμος!" Θα μας χειροκροτήσουν».

«Το απαραβίαστο της αλληλογραφίας; – Πέστε παντού, γράψτε, φωνάξτε ότι η αλληλογραφία είναι απαραβίαστη. Αν ο διευθυντής ταχυδρομείου ενός χωριού ανοίξει από περιέργεια ένα γράμμα, απολύτε τον αμέσως και γράψτε με μεγάλα γράμματα: "Τι τέρας! Τι εγκληματίας!" Φροντίστε καλά να μη μπορεί κανείς να κοινολογήσει τα μικρά μυστικά που λέμε μεταξύ μας. Άλλα αν μυριστούμε συνωμοσία με στόχο τα προνόμια μας – τότε θ' αλλάξουμε τροπάρι: θ' ανοίγουμε όλα τα γράμματα, θα χρησιμοποιήσουμε γι' αυτό και χίλιους υπαλλήλους αν χρειαστεί, και, αν κανείς τολμήσει να διαμαρτυρηθεί, θ' απαντήσουμε ορθά-κοφτά, όπως έκανε πρόσφατα ένας άγγλος υπουργός καταχειροκροτούμενος από το κοινοβούλιο: "Μάλιστα, κύριοι! Ανοίγουμε τα γράμματα, αλλά με βαριά καρδιά και με μεγάλη δυσαρέσκεια· αλλά το κάνουμε μόνο και μόνο επειδή η πατρίδα (δηλαδή η αριστοκρατία και η αστική τάξη) κινδυνεύει!"

Να πού καταλήγουν αυτές οι λεγόμενες πολιτικές ελευθερίες.

Ελευθερία του Τύπου και του συνέρχεσθαι, απαραβίαστο της κατοικίας, της αλληλογραφίας κτλ. γίνονται σεβαστά μόνον αν ο λαός δεν τα χρησιμοποιεί εναντίον των προνομιούχων τάξεων. Άλλα μόλις αρχίσει να τα χρησιμοποιεί για να χτυπήσει τα προνόμια, όλες οι λεγόμενες ελευθερίες παραμερίζονται.

Πράγμα πολύ φυσικό. Τα μοναδικά δικαιώματα που έχει ο άνθρωπος είναι αυτά που έχει κατακτήσει με σκληρόν αγώνα. Τα μοναδικά του δικαιώματα είναι αυτά που είναι έτοιμος να τα υπερασπιστεί με το όπλο στο χέρι ανά πάσα στιγμή.

Αν δεν μαστιγώνονται άνδρες και γυναίκες στους δρόμους του Παρισιού, όπως συμβαίνει ακόμη στην Οδησσό, είναι γιατί, αν η κυβέρνηση τολμούσε να κάνει κάτι τέτοιο, ο λαός θα τούκιζε αμέσως τους δήμιους. Αν ένας αριστοκράτης δεν τολμάει πια να περπατήσει στους δρόμους με τους λακέδες του να καθαρίζουν με τα ραβδιά δεξιά κι αριστερά τον δρόμο, είναι γιατί τους λακέδες του κυρίου που θα είχε μια τέτοια ιδέα θα τους ξυλοφόρτωνε αυτοστιγμεί ο κόσμος. Αν υπάρχει μια κάποια ισότητα ανάμεσα στον εργάτη και στο αφεντικό του στους δημόσιους χώρους, είναι γιατί ο εργάτης, χάρη στις παλαιότερες επαναστάσεις του, έχει αποκτήσει μία προσωπική αξιοπρέπεια που δεν θα του επέτρεπε να δεχθεί να τον προσβάλει το αφεντικό – και όχι γιατί ο νόμος τού παραχωρεί ορισμένα δικαιώματα.

Είναι φανερό ότι στην κοινωνία μας, που είναι χωρισμένη σε κυρίους και υποτακτικούς, δεν μπορεί να υπάρξει αληθινή ελευθερία· και δεν θα υπάρξει όσο υπάρχουν εκμετάλλευτές και υπό εκμετάλλευση, κυβερνώντες και κυβερνώμενοι. Άλλα αυτό δεν σημαίνει ότι, μέχρι τη μέρα που θα γίνει η αναρχική επανάσταση και θα σαρώσει τις κοινωνικές διακρίσεις, θέλουμε να βλέπουμε τον Τύπο φιμωμένο, όπως είναι στη Γερμανία, το δικοίωμα του συνέρχεσθαι απαγορευμένο, όπως στη Ρωσία, το απαραβίαστο του προσώπου περιορισμένο, όπως στην Τουρκία. Αν και είμαστε δούλοι του κεφαλαίου, θέλουμε να μπορούμε να γράφουμε και να δημοσιεύουμε ότι θέλουμε, θέλουμε να μπορούμε να συγκεντρωνόμαστε και να οργανωνόμαστε όπως μας αρέσει – για ν' αποτινάξουμε τον ζυγό του κεφαλαίου.

Άλλα είναι καιρός να καταλάβουμε ότι αυτά τα δικαιώματα δεν πρέπει να τα ζητούμε από το σύνταγμα και τους νόμους. Δεν θα επιδιώξουμε να προστατεύσει αυτά τα φυσικά μας δικαιώματα ένας νόμος – ένα κομμάτι χαρτί, που μπορούν να το σκίσουν όποτε θέλουν οι κυβερνώντες. Μόνον αν συγκροτηθούμε σε δύναμη ικανή να επιβάλλει τη θέλησή της, θα πετύχουμε να κάνουμε σεβαστά τα δικαιώματά μας.

Θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι να λέμε και να γράφουμε ότι θέλουμε; Θέλουμε να έχουμε το δικαίωμα να συγκεντρωνόμαστε και να οργανωνόμαστε; – Δεν θα ζητήσουμε την άδεια από ένα κοινοβούλιο, δεν θα το ζητιανέψουμε από μια Γερουσία. Ας γίνουμε μία οργανωμένη δύναμη, που θα δείχνει τα δόντια της κάθε φορά που οποιοσδήποτε θα προσπαθεί να περιορίσει το δικαιώμά μας να μιλούμε και να συγκεντρωνόμαστε· ας γίνουμε δυνατοί, και θα είμαστε σίγουροι ότι κανείς δεν θα τολμήσει ν' αμφισβήτησε το δικαιώμά μας να γράφουμε, να τυπώνουμε και να συγκεντρωνόμαστε. Τη μέρα που θα μπρέσουμε να ενώσουμε σε τέτοιο βαθμό τους ανθρώπους που υφίστανται εκμετάλλευση, ώστε να βγουν στους δρόμους εκατομμύρια άνθρωποι για να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους, κανείς δεν θα τολμήσει ν' αγγίξει αυτά τα δικαιώματα, ούτε τα άλλα που θα έχουμε κατακτήσει. Τότε, αλλά μόνο τότε, θα έχουμε κατακτήσει αυτά τα δικαιώματα, που θα χρειαζόταν να τα ζητιανεύουμε επι δεκάδες χρόνια από το κοινοβούλιο· τότε θα έχουμε κατοχυρώσει τα δικαιώματα αυτά πολύ πιο σίγουρα από όσο αν ήταν γραμμένα στο χαρτί.

Οι ελευθερίες δεν χαρίζονται, κατακτιούνται.

ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ

I

Σήμερα θέλω να μιλήσω στους νέους. Ας αφήσουν, λοιπόν, οι γέροι, οι γέροι στην καρδιά και στο μυαλό θέλω να πω, αυτό το βιβλίο στην άκρη, κι ας μη κουράζουν ανώφελα τα μάτια τους διαβάζοντας κάτι που δεν θα τους πει τίποτε.

Υποθέτω πώς κοντέύετε τα δεκασχήτω ή τα είκοσι. Πώς έχετε μάθει μια τέχνη ή έχετε τελειώσει τις σπουδές σας. Πώς ετοιμάζεστε να μπείτε στη ζωή. Ελπίζω πώς έχετε ένα πνεύμα ελεύθερο από προκαταλήψεις που προσπάθησαν να σας επιβάλουν. Δεν φοβάστε τον διάβολο και δεν πηγαίνετε ν' ακούσετε τα παραληρήματα των παπάδων και των ιεροκηρύκων. Υποθέτω, ακόμη, πώς δεν είστε από κείνους τους κομψεύδμενους, τους θλιβερούς καρπούς μιας κοινωνίας που σαπίζει, οι οποίοι περιφέρουν στα πεζοδρόμια τα κομψά παντελόνια και τις πιθηκίσιες μούρες τους και που, ώς και σ' αυτή την ηλικία, έχουν για μοναδική επιθυμία τις απολαύσεις με οποιοδήποτε τίμημα... υποθέτω, αντίθετα, πώς έχετε γενναία καρδιά, και γι' αυτό σας μιλώ.

Ξέρω πώς μέσα σας τίθεται ένα ερώτημα: «Τι θ' απογίνω;» έχετε αναρωτηθεί πάμπολλες φορές. Πρόγυματι, όταν κάποιος είναι νέος, αντιλαμβάνεται ότι αφού έχει μάθει μια τέχνη ή έχει σπουδάσει μιαν επιστήμη επι αρκετά χρόνια – με έξοδα της κοινωνίας, προσέξτε το – δεν θέλει να γίνει δραγανό εκμετάλλευσης, και θα έπρεπε να είναι πράγματι φαύλος, εξ ολοκλήρου διεφθαρμένος από την ανηθικότητα, για να μην έχει ονειρευτεί ποτέ να χρησιμοποιήσει μια μέρα την εξυπνάδα, τις ικανότητες και τη γνώση του για να βοηθήσει να χειραφετηθούν εκείνοι που σέρνονται σήμερα μες στην αθλιότητα και στην αμάθεια.

Είστε κι εσείς από κείνους που είχαν ονειρευτεί κάτι τέτοιο, έτσι δεν είναι; Θαυμάσια. Ας δούμε: τι θα πράξετε για να κάνετε τ' όνειρό σας πραγματικότητα;

Δεν ξέρω σε τι κοινωνικό περιβάλλον έχετε γεννηθεί. Ισως, ευνοημένοι απ' την τύχη, να έχετε αποκτήσει επιστημονική μόρφωση. Να πρόκειται να γίνετε γιατροί, δικηγόροι, άνθρωποι των γραμμάτων ή επιστήμονες. Μπροστά σας ανοίγεται ένα ευρύ πεδίο δράσης. Μπαίνετε στη ζωή εφοδιασμένοι με πολλές γνώσεις και έχοντας καλλιεργήσει τις ικανότητές σας. Ή πάλι, είστε πιθανόν τίμιοι τεχνίτες που οι επιστημονικές σας γνώσεις περιορίζονται στα λίγα που έχετε μάθει στο σχολείο, αλλά που είχατε το πλεονέκτημα να γνωρίσετε από κοντά τη ζωή που κάνει ο σκληρά εργαζόμενος στις μέρες μας.

Σταματώ στους πρώτους, και θα μιλήσω αργότερα στους δεύτερους: έστω

ότι έχετε επιστημονική μόρφωση. Ας υποθέσουμε ότι σκοπεύετε να γίνετε γιατρός, λόγου χάρη.

Αύριο, ένας κουρελιάρης θα έρθει να σας παρακαλέσει να επισκεφθείτε μιαν άρρωστη. Θα σας οδηγήσει σ' ένα σοκάκι από κείνα στα οποία οι γειτονες σχεδόν κάνουν χειραψία πάνω από το κεφάλι του περαστικού. Θα μπείτε στη μουχλιασμένη στμόσφαιρα με το τρεμουλιάρικο φως του καντηλιού, δύο, τρία, τέσσερα, πέντε πατώματα σκεπασμένα με γλίτσα, και σ' ένα σκοτεινό και κρύο δωμάτιο θα βρείτε την άρρωστη, ξαπλωμένη σ' ένα αχυρόστρωμα, σκεπασμένη με βρόμικα κουρέλια. Παιδιά χλομά, πελιδνά, που τουρτουρίζουν κάτω απ' τα κουρέλια τους, σας κοιτάζουν με ορθάνοιχτα τα μεγάλα τους μάτια. Ο άνδρας δούλευε σ' όλη του τη ζωή δώδεκα και δεκατρείς ώρες τη μέρα, σε όποια δουλειά έβρισκε. Τώρα, έχει τρεις μήνες άνεργος. Η ανεργία δεν είναι κάτι σπάνιο στο επάγγελμά του. Επαναλαμβάνεται περιοδικά κάθε τόσο. Άλλοτε, όμως, όταν ήταν εκείνος άνεργος, πήγαινε να δουλεψει η γυναίκα του ... Ξενόπλενε ίσως πουκάμισα κι έπαιρνε ένα μικρό μεροκάματο. Άλλα τώρα είναι εδώ και δυο μήνες κατάκοιτη, ενώ μπροστά στην οικογένεια εμφανίζεται απειλητικό το φάντασμα της ανέχειας.

Τι συμβουλή θα δίνατε στην άρρωστη, γιατρέ; Αφού έχετε καταλάβει με την πρώτη ματιά ότι η αρρώστια της οφείλεται σε γενική αναιμία, στη φτωχή διατροφή και στην έλλειψη καθαρού αέρα; Μια καλή μπριζόλα κάθε μέρα, περίπατο στον καθαρό αέρα, ένα στεγνό και ευάερο δωμάτιο; Τι ειρωνεία! Αν μπορούσε να τα κάνει όλ' αυτά, θα τα είχε ήδη κάνει και δεν θα περίμενε τις συμβουλές σας.

Αν έχετε καλή καρδιά, φαίνεστε ειλικρινής και έχετε καθαρό βλέμμα, η οικογένεια θα σας διηγηθεί πολλά. Θα σας πει πως, απ' την όλη πλευρά της μεσοτοιχίας, αυτή που βήχει μ' ένα βήχα που σου σπαράζει την καρδιά είναι η φτωχή σιδερώτρα. Πως στο πιο κάτω πάτωμα, όλα τα παιδιά έχουν πυρετό. Πως η πλύστρα του υπογείου δεν θα προλάβει, ούτε αυτή, να δει την άνοιξη και πως στο διπλανό σπίτι τα πράγματα είναι ακόμη χειρότερα.

Τι θα πείτε σ' όλους αυτούς τους αρρώστους; Καλή διατροφή, αλλαγή περιβάλλοντος, λιγότερο κοπιαστική δουλειά; ... Θα θέλατε να μπορούσατε να το πείτε, μα δεν τολμάτε και φεύγετε με ραγισμένη την καρδιά και μια βλαστήμα στα χείλη.

Την όλη μέρα θα συλλογίεστε ακόμη τους κατοίκους αυτής της τρώγλης, όταν ένας συνάδελφος θα σας διηγηθεί πως ήρθε και τον πήρε ένας υπηρέτης με άμαξα. Ήταν για την ιδιοκτήτρια μιας έπαυλης, για μια γυναίκα που την βασάνιζε η αύηνία, που σπαταλάει όλη της τη ζωή στα ακριβά ρούχα, στις επισκέψεις, στις χοροεσπερίδες και στους καβγάδες μ' έναν ηλιθιο σύζυγο. Ο συνάδελφός σας της σύστησε λιγότερο αδρανή ζωή, λιγότερο πλούσια διατρο-

φή, περιπάτους στον καθαρό αέρα, πρεμία και λίγη γυμναστική μες στο σπίτι, που θ' αντικαθιστά ώς ένα βαθμό την έλλειψη παραγωγικής απασχόλησης!

Η μια πεθαίνει, γιατί σε όλη της τη ζωή δεν είχε ποτέ αρκετή τροφή ούτε αρκετή ανάπουση. Η άλλη μαραίνεται, γιατί σε όλη της τη ζωή δεν έμαθε τι θα πει δουλειά...

Αν είστε από τους αδύνατους χαρακτήρες που προσαρμόζονται σε όλα, που βλέποντας τα πιο απαράδεκτα γεγονότα παρηγοριούνται μ' έναν αναστεναγμό κι ένα ποτήρι μπίρα, θα συνηθίσετε με τον καιρό αυτές τις αντιθέσεις και, με τη βοήθεια του ζώου που έχουμε όλοι μέσα μας, θα θέσετε ως μοναδικό σας στόχο να μπείτε στις τάξεις αυτών που απολαμβάνουν, για να μη βρεθείτε ποτέ στις τάξεις των αθλίων. Αν όμως είστε πραγματικός άνθρωπος, αν κάθε σας συναίσθημα γίνεται πράξη, αν το ζώο μέσα σας δεν έχει σκοτώσει το έλλογο αν, τότε θα γυρίσετε μια μέρα στο σπίτι σας μονολογώντας: «Όχι, είναι άδικο, δεν πρέπει να συνεχιστεί αυτή η κατάσταση. Σκοπός δεν είναι να θεραπεύουμε, αλλά να προλαμβάνουμε τις αρρώστιες. Λίγη άνεση στη ζωή και λίγη μόρφωση θ' αρκούσαν για να σβήσουμε από τα κιτάπια μας τους μισούς αρρώστους και τις μισές αρρώστιες. Στο διάβολο τα φάρμακα! Πρέπει ν' αρχίσουμε απ' τον καθαρό αέρα, απ' τη διατροφή και από μια λιγότερο αποκτηνωτική δουλειά. Αν δεν γίνουν αυτά, όλη αυτή η ιστρική είναι σκέτη απάτη και αγυρτεία».

Εκείνη τη μέρα θα καταλάβετε τον σοσιαλισμό⁶. Θα θελήσετε να τον γνωρίσετε από κοντά, και αν ο αλτρουισμός δεν είναι για σας κούφια λέξη, αν εφαρμόσετε στη μελέτη του κοινωνικού ζητήματος την αυστηρή επαγγελματική μέθοδο του φυσιολόγου, θα βρεθείτε τελικά στις τάξεις μας και θα δουλεύετε, όπως εμείς, για την κοινωνική επανάσταση.

Ίσως, όμως, να λέγατε: «Στο διάβολο η εφαρμοσμένη επιστήμη! Όπως ο αστρονόμος, ο φυσικός και ο χημικός, θ' αφοσιωθώ στην καθαρή επιστήμη. Αυτή πάντα θ' αποδίδει τους καρπούς της, έστω και μόνο στις επερχόμενες γενιές». Ας προσπαθήσουμε, πρώτα-πρώτα, να καταλάβουμε τι περιμένετε απ' την επιστήμη. Μήπως μόνο την ασφαλώς πολύ μεγάλη απόλαυση που παρέχουν η μελέτη των μυστηρίων της φύσης και η εξάσκηση των πνευματικών μας ικανοτήτων; Σ' αυτή την περίπτωση, θα σας ρωτούσα σε τι διαφέρει ο επιστήμονας που ασχολείται με την επιστήμη για να περάσει ευχάριστα τη ζωή του από τον μπεκρό, που κι εκείνος το μόνο που ζητά απ' τη ζωή είναι η άμεση απόλαυση την οποία βρίσκει στο κρασί; Βέβαια, ο επιστήμονας έχει κάνει πιο σωστή επιλογή της απόλαυσής του, γιατί απ' αυτήν αντλεί πιο έντονες και πιο διαρκείς απόλαυσεις, μα αυτή είναι όλη κι όλη η διαφορά. Και ο μεν

⁶ Αυτό που ονομάζει εδώ «σοσιαλισμό» ο Κροπότκιν είναι αυτό που αργότερα θα ονομάσει «αναρχισμό». Βλ. και πιο κάτω, το κείμενο «Όλοι είμαστε σοσιαλιστές» [Στμ.].

και ο δε, και ο μπεκρής και ο επιστήμονας, έχουν τον ίδιον εγωιστικό στόχο: την προσωπική απόλαυση.

Μα όχι, εσείς δεν θέλατε αυτήν την εγωιστική ζωή. Την εργασία σας για την επιστήμη την θεωρείτε εργασία για την ανθρωπότητα, κι αυτή η ιδέα σάς κατευθύνει στην εκλογή των ερευνών σας...

Τι υπέροχη πλάνη! Ποιος από μας δεν την είχε για μια στιγμή, όταν για πρώτη φορά δόθηκε στην επιστήμη!

Αλλά τότε, αν πράγματι νοιάζεστε για την ανθρωπότητα και αν οι έρευνές σας αποσκοπούν στην ευτυχία της, θα βρεθείτε εμπρός σ' ένα τεράστιο εμπόδιο. Γιατί, αν έχετε την παραμικρή αίσθηση δικαιου, αμέσως θα προσέξετε ότι στη σημερινή κοινωνία η επιστήμη είναι μόνον ένα είδος πολυτελείας, που χρησιμεύει για να κάνει πιο ευχάριστη τη ζωή ορισμένων και είναι απολύτως απρόσιτη σ' όλους σχεδόν τους ανθρώπους.

Πράγματι, εδώ και παραπάνω από εκατό χρόνια η επιστήμη έχει θεμελιώσει υγείες κοσμογονικές αντιλήψεις, αλλά πόσοι είν' αυτοί που τις κατέχουν ή που έχουν αποκτήσει γνήσια επιστημονικό κριτικό πνεύμα; Μόλις λίγες χιλιάδες, που χάνονται μες στις εκατοντάδες εκατομμυρίων που έχουν προλήψεις και δεισιδαιμονίες οι οποίες αρμόζουν σε βαρβάρους και γι' αυτό μπορούν και τους χειρίζονται σαν μαριονέτες οι θρησκευόμενοι αγύρτες.

Ή πάλι, ρίχτε μόνο μια ματιά στα όσα έκανε η επιστήμη για να στηρίξει σε ορθολογικές βάσεις τη σωματική και ηθική υγείειν. Μας λέει πώς πρέπει να ζούμε για να διαφυλάττουμε τη σωματική μας υγεία, πώς να κρατούμε σε καλή κατάσταση τους οικισμούς μας, δείχνει τον δρόμο που οδηγεί στην πνευματική και ηθική ευτυχία. Αλλά μήπως το τεράστιο έργο που έχει κάνει προς αυτές τις δύο κατευθύνσεις μένει νεκρό γράμμα, θαμμένο μες στα βιβλία μας; Γιατί αυτό; Γιατί η επιστήμη σήμερα υπάρχει μόνο για μια χούφτα προνομιούχων, γιατί η κοινωνική ανισότητα που χωρίζει την κοινωνία σε δυο τάξεις, την τάξη των μισθωτών και την τάξη των κατόχων του κεφαλαίου, των κεφαλαιοκρατών, κάνει όλες τις επιστημονικές συμβουλές για τις συνθήκες στις οποίες πρέπει να βασίζεται μια ορθολογική ζωή σχεδόν εμπαιγμό για τα εννέα δέκατα των ανθρώπων.

Θα μπορούσα ν' αραδίάσω και πολλά άλλα παραδείγματα, αλλά τα παραλείπω για λόγους συντομίας: απλώς βγέστε από το σπουδαστήριο του Φάουστ, στο οποίο τα θολά σκονισμένα παράθυρα μόλις που αφήνουν να φτάσει στα βιβλία το φως της ημέρας, δέστε γύρω σας και θα βρείτε μόνος σας, σε κάθε βήμα, τις αποδείξεις γι' αυτά που λέω.

Το ζήτημα πια δεν είναι να σωρεύουμε επιστημονικές αλήθειες και ανακαλύψεις. Είναι, πάνω απ' όλα, να διαδίσουμε τις αλήθειες που μας έχει μάθει η επιστήμη, να τις εφαρμόζουμε στην καθημερινή ζωή και να τις κάνουμε κοινό

κτήμα όλων. Είναι να κάνουμε κάτι ώστε όλοι οι άνθρωποι να μπορούν να τις αφορμοιώνουν και να τις εφαρμόζουν. Είναι να σταματήσει η επιστήμη να είναι πολυτέλεια και να γίνει η βάση της ζωής όλων. Γιατί αυτό απαιτεί η δικαιοσύνη.

Θα έλεγα κάτι παραπάνω: γιατί αυτό απαιτεί και η επιστήμη. Η επιστήμη προοδεύει πραγματικά μόνον όταν μια νέα αλήθεια βρίσκει έδαφος έτοιμο να την δεχθεί. Η θεωρία για τη μηχανική προέλευση της θερμότητας, που διατυπώθηκε τον 18ο αι. με τα ίδια σχεδόν λόγια που την διατυπώνουν σήμερα ο Χίρν και ο Κλαούζιους, έμεινε επί ογδόντα περίου χρόνια καταχωνιασμένη στα ακαδημαϊκά αρχεία, ώσπου οι γνώσεις της φυσικής διαδόθηκαν αρκετά ώστε να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον έτοιμο να την δεχθεί. Χρειάστηκε να περάσουν τρεις γενιές πριν οι ίδεις του Έρ. Δαρβίνου για τη μεταβλητότητα των ειδών γίνουν αποδεκτές όταν τις διατύπωσε ο εγγονός του, ο Κάρολος Δαρβίνος, πριν τις αποδεχθούν οι ακαδημαϊκοί επιστήμονες, έστω και μόνο, είν' αλήθεια, υπό την πίεση της κοινής γνώμης. Ο επιστήμονας, όπως και ο ποιητής ή ο καλλιτέχνης, είναι πάντα προϊόν της κοινωνίας μες στην οποία κινείται και διδάσκει.

Αλλά, αν σας διαποτίσουν αυτές οι ίδεις, θα καταλάβετε ότι χρειάζεται πρώτα απ' όλα να γίνει ένας βαθύς μετασχηματισμός αυτής της κοινωνίας, που καταδικάζει σήμερα τον επιστήμονα να σωρεύει επιστημονικές αλήθειες και το σύνολο σχεδόν των ανθρώπων να παραμένουν στο στάδιο στο οποίο βρίσκονταν πριν πέντε, δέκα αιώνες, δηλαδή στην κατάσταση δούλων και μηχανών που αδυνατούν ν' αφοριούσουν τις αποδεδειγμένες αλήθειες. Τη μέρα που θα σας διαποτίσει αυτή η πλατιά, ανθρωπιστική και βαθιά επιστημονική αλήθεια, θα χάσετε το ενδιαφέρον σας για την καθαρή επιστήμη. Θ' αρχίσετε ν' αναζητάτε τα μέσα για να επικέρετε αυτόν τον μετασχηματισμό και, αν δεν χάσετε την αμεροληψία που σας καθοδηγούσε στις επιστημονικές σας έρευνες, θα δεχθείτε υποχρεωτικά τις ίδεις του σοσιαλισμού. Θ' αφήσετε τις σοφιστείες και θα 'ρθετε μαζί μας. Έχοντας βαρεθεί να δουλεύετε για να προσφέρετε και άλλες απολαύσεις στους λίγους που έχουν ήδη πολλές, θα θέσετε τη γνώση και την αφοσίωσή σας στην υπηρεσία των καταπιεσμένων.

Και να είστε βέβαιος ότι τότε η αισθηση πως κάνατε το καθήκον σας και η πραγματική εναρμόνιση των αισθημάτων με τις πράξεις σας, θα σας οδηγήσουν να ξαναβρείτε μέσα σας δυνάμεις που την ύπαρξή τους ούτε καν υποπτευδόσασταν. Κι όταν μια μέρα, που δεν είναι μακριά δύσκολο κι αν αυτό δεν αρέσει στους καθηγητές σας, θα έρθει η αλλαγή για την οποία εργαστήκατε, τότε, αντλώντας νέες δυνάμεις από τη συλλογική επιστημονική εργασία και από τη μεγάλη βοήθεια που θα της δώσουν ολόκληρες στρατιές εργαζομένων που θα τεθούν στην υπηρεσία της, η επιστήμη θα πάρει τέτοια φόρα, που μπροστά της οι αργές σημερινές πρόδοι θα φαίνονται απλές ασκήσεις για σχολιαρρόπαιδα.

Τότε ν' απολαύσετε την επιστήμη: γιατί η απόλαυση θα είναι για όλους!

II

Αν τελειώσατε τις νομικές σας σπουδές και ετοιμάζεστε να δικηγορήσετε, μπορεί να έχετε αυταπάτες για τη μελλοντική σας δραστηριότητα – συνεπώς δέχομαι πως είστε απ' τους καλύτερους, πως ξέρετε τι σημαίνει αλτρουισμός. Ίσως να σκέφτεστε: «Ας αφιερώσω τη ζωή μου σε μιαν ακάματη και ανελέητη πάλη εναντίον όλων των αδικιών. Ας προσπαθώ σταθερά να επιβάλλω τον θριαμβό του νόμου, έκφρασης της υπέρτατης δικαιοσύνης. Θα μπορούσε να υπάρξει ευγενέστερο λειτούργημα;», οπότε μπαίνετε στη ζωή γεμάτος πιστή στον εαυτό σας και στο λειτούργημα που διαλέξατε.

Καλά, λοιπόν, ας ανοιχουμε τυχαία σε μια σελίδα τα δικαστικά χρονικά και ας δούμε τι θα σας πει η ζωή.

Νά ένας πλούσιος γαιοκτήμονας. Ζητά την εκδίωξη ενός αγρότη-ενοικιαστή που δεν πληρώνει το συμφωνημένο νοίκι. Από νομική σκοπιά, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα: αφού ο αγρότης δεν πληρώνει, πρέπει να φύγει. Άλλα νά τι θα βρούμε αν εξετάσουμε πιο επισταμένα τα πράγματα: Ο γαιοκτήμονας ξοδεύει τα νοίκια που εισπράττει σε πλούσια γλέντια, ενώ ο αγρότης μονίμως δουλεύει. Ο γαιοκτήμονας δεν έχει κάνει τίποτε για να βελτιώσει τα χωράφια, κι εν τούτοις η αξία τους έχει τριπλασιαστεί μέσα σε πενήντα χρόνια, χάρη στην υπεραξία που απέκτησε η γη εξ αιτίας της χάραξης μιας αιδηροδρομικής γραμμής, των νέων αγροτικών οδών, της αποξήρανσης των ελών, της εκχέρωσης ακαλλιέργητων εδαφών. Και ο αγρότης, που συντέλεσε κατά κύριο λόγο στο ν' αποκτήσει η γη αυτή την υπεραξία, έχει καταστραφεί. Έπεισε στα νύχια τοκογλύφων, πνίγηκε στα χρέη και δεν μπορεί πια να πληρώσει τον γαιοκτήμονα. Ο νόμος, πάντα με το μέρος της ιδιοκτησίας, είναι σαφής. Δίνει δίκιο στον γαιοκτήμονα. Άλλα εσείς, που τα νομικά δημιουργήματα δεν έχουν ακόμη σκοτώσει μέσα σας το αισθήμα της δικαιοσύνης, τι θα κάνετε; Θα ζητήσετε να πετάξουν τον ενοικιαστή στους δρόμους, όπως απαιτεί ο νόμος, ή θα ζητήσετε από τον γαιοκτήμονα να δώσει στον ενοικιαστή το μέρος της υπεραξίας που οφείλεται στη δουλειά του, όπως απαιτεί η δικαιοσύνη; Τίνος το μέρος θα πάρετε; Του νόμου, εναντίον της δικαιοσύνης; Ή της δικαιοσύνης, εναντίον του νόμου;

Κι όταν οι εργάτες απεργήσουν ενάντια στο αφεντικό τους χωρίς να τον ειδοποιήσουν πριν δεκαπέντε μέρες όπως ορίζει ο νόμος, τίνος το μέρος θα πάρετε; Το μέρος του νόμου, δηλαδή του αφεντικού που επωφελούμενος από μια περίοδο κρίσης πραγματοποίησε υπέρογκα κέρδη (διαβάστε τις πρόσφατες ανακοινώσεις), ή θα ταχθείτε ενάντια στον νόμο, με το μέρος των εργατών που αμειβονταν την ίδια περίοδο με μισθούς πείνας κι έβλεπαν τις γυ-

ναικες και τα παιδιά τους ν' αργοσβήνουν; Θα υποστηρίξετε το αποκύμα της φαντασίας που λέγεται «ελευθερία των συμβάσεων», ή θα πάρετε το μέρος της δικαιοσύνης, που λέει ότι μια συμφωνία που συνάπτουν ο καλοζωισμένος μ' εκείνον που πουλάει την εργασία του μόνο και μόνο για να φάει, ο ισχυρός με τον αδύναμο, δεν είναι έγκυρη συμφωνία;

'Ένα άλλο περιστατικό. Μια μέρα στο Παρίσι ένας άνθρωπος τριγυρίζει έξω από ένα κρεοπωλείο. Αρπάζει μια μπριζόλα και το βάζει στα πόδια. Τον πιάνουν, τον ρωτούν γιατί το έκανε και μαθαίνουν πως είναι άνεργος εργάτης που δεν έχει φάει τίποτε, ούτε αυτός ούτε η οικογένειά του, για τέσσερις μέρες. Παρακαλούν τον χασάπη ν' αφήσει τον άνθρωπο να φύγει, μα ο χασάπης, ανένδοτος, θέλει να θριαμβεύσει τη δικαιοσύνη: κάνει μήνυση και ο άνθρωπος καταδικάζεται σε φυλάκιση έξι μηνών! Αυτό θέλει η τυφλή Θέμις! Δεν θα εξεγερθεί η συνείδησή σας ενάντια στον νόμο και ενάντια στην κοινωνία, βλέποντας καθημερινά τέτοιες καταδίκες;

'Η μήπως θα ζητήσετε να εφαρμοστεί ο νόμος ενάντια στον άνθρωπο που, αφού τον κακομεταχειρίζονταν και τον κορόιδευαν από τα παιδικά του χρόνια, αφού μεγάλωσε χωρίς ποτέ ν' ακούσει μια λέξη συμπάθειας, φτάνει τελικά να σκοτώσει τον γείτονά του για να του κλέψει πέντε δεκάρες; Θα ζητήσετε να σταλεί στην γκιλοτίνα ή, ακόμη χειρότερα, να κλειστεί για είκοσι χρόνια στη φυλακή, όταν ξέρετε πως είναι πιο πολύ άρρωστος παρά εγκληματίας και πως για το έγκλημά του ευθύνεται οπωσδήποτε ολόκληρη η κοινωνία;

Θα ζητήσετε να ρίξουν στα μπουντρούμια τους υφαντές που σε μια σπιγή απελπισίας έβαλαν φωτιά στο εργοστάσιο; Θα καταδικάσετε σε ισόβια τον άνθρωπο που πυροβόλησε έναν εστεμένο δολοφόνο; Θα ζητήσετε να εκτελεστούν οι εξεγερμένοι που υψώνουν στα οδοφράγματα τη σημαία του μέλλοντος;

'Όχι, χίλιες φορές όχι!

Αν σκέφτεστε κριτικά, αν δεν επαναλαμβάνετε μηχανικά αυτά που σας μάθανε, αν αναλύετε και απογυμνώνετε τον νόμο από τα αποκυήματα της φαντασίας που έριξαν από πάνω του για να καλύψουν την προέλευσή του, δηλαδή την επιθυμία του ισχυρότερου, και την ουσία του, δηλαδή τον καθαγιασμό όλων των μορφών καταπίεσης που γνώρισε στην αιματοβαμμένη ιστορία της η ανθρωπότητα, τότε θα περιφρονήσετε βαθιά αυτόν τον νόμο. Θα καταλάβετε ότι, αν υπηρετείτε τον γραπτό νόμο, θα έρχεστε καθημερινά σε σύγκρουση με τον νόμο της συνείδησης και θα πολεμάτε να τα μπαλώσετε. Και αφού η σύγκρουση αυτή δεν μπορεί να διαρκέσει πολύ, είτε θα πνίξετε τη συνείδησή σας και θα γίνετε παλιάνθρωπος είτε θα κόψετε τους δεσμούς με την παράδοση και θα 'ρθετε να δουλέψετε μαζί μας για την εξάλειψη όλων των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών αδικιών.

Αλλά τότε θα είστε σοσιαλιστής, θα είστε επαναστάτης.

Κι εσείς, νεαρέ μηχανικέ, που, εφαρμόζοντας στη βιομηχανία τις ανακαλύψεις της επιστήμης, ονειρεύεστε να βελτιώσετε την κατάσταση των εργαζομένων, τι θλιβερή απογοήτευση, πόσες πίκρες σάς περιμένουν! Με τη νεανική ζωντάνια του πνεύματός σας θα σχεδιάσετε μια σιδηροδρομική γραμμή που, στριφογυρνώντας στις άκρες των γκρεμών και διατρυπώντας την καρδιά γιγάντιων γρανιτένιων βουνών, θα συνδέει δυο χώρες που η φύση τις χώρισε. Άλλα όταν βρεθείτε εκεί που υλοποιείται το σχέδιο, θα δείτε μες στη σκοτεινή σήραγγα στρατιές εργατών που αποδεκατίζονται από τις στερήσεις και τις αρρώστιες, θα δείτε άλλους να γυρίζουν στα σπίτια τους με λίγες μόνο δεκάρες και με τ' αλάθητα σπέρματα της φθίσης, θα δείτε τ' ανθρώπινα πτώματα, προϊόντα ελεεινής φιλαργυρίας, να σημαδεύουν σε κάθε μέτρο το προχώρημα αυτής της γραμμής και, όταν επι τέλους τελειώσει το έργο, θα δείτε ότι χρηματοοικήθηκε για να περάσουν τα κανόνια των εισβολέων...

Φάγατε τα νιάτα σας για ν' ανακαλύψετε κάτι που πρέπει ν' απλουστεύει την παραγωγή, έπειτα από πολλές προσπάθειες και πολλές άγρυπνες νύχτες, και νά που επι τέλους τα καταφέρατε. Το εφαρμόζετε, και το αποτέλεσμα υπερβαίνει τις προσδοκίες σας. Δέκα χιλιόδες, είκοσι χιλιόδες εργάτες θα ριχτούν στον δρόμο! Όσοι μείνουν, στο μεγαλύτερο μέρος παιδιά, θα υποβιβαστούν στην κατάσταση μηχανών. Τρία, τέσσερα, δέκα αφεντικά θα πλουτίσουν και «θα πίνουν τη σαμπάνια με τα νεροπότηρα»... Αυτό ήταν τ' όνειρό σας;

Τέλος, εξετάζετε τις πιο πρόσφατες πρόδοους της βιομηχανίας και βλέπετε ότι η μοδίστρα δεν έχει κερδίσει απολύτως τίποτε από την ανακάλυψη της ραπτομηχανής. Ότι ο εργάτης στη σήραγγα Γκοτάρ πεθαίνει από αγκυλοστομίαση παρά την ύπαρξη των πανίσχυρων τρυπανιών με διαράντι, ότι ο οικοδόμος κι ο μεροκαματιάρης μένουν άνεργοι δίπλα στους ανελκυστήρες Τζεφάρ. Κι αν μελετάτε τα κοινωνικά προβλήματα με το ανεξάρτητο πνεύμα που σας καθοδηγούσε στη μελέτη των τεχνικών προβλημάτων, θα καταλήξετε υποχρεωτικά στο συμπέρασμα ότι, στο καθεστώς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της μισθωτής εργασίας, κάθε νέα ανακάλυψη, έστω κι αν δίνει δυο δεκάρες παραπάνω στον εργαζόμενο, κάνει τη δουλειά του πιο βαριά, πιο αποκτηνωτική, την ανεργία συχνότερη και τις οικονομικές κρίσεις οξύτερες, και ο μόνος που κερδίζει στα σοβαρά απ' αυτήν είναι εκείνος που απολαμβάνει ήδη τα πάντα.

Τι θα κάνετε απ' τη στιγμή που θα καταλήξετε σ' αυτό το συμπέρασμα; Είτε θα πασχίσετε να καθησυχάσετε με σοφιστείες τη συνείδησή σας, κι έπειτα, μια ωραία μέρα, θ' αποχαιρετήσετε τα τίμια όνειρα της νιότης σας και θα επιχειρήσετε ν' αποκτήσετε κι εσείς το δικαίωμα στις απολαύσεις, οπότε και θα προσχωρήσετε στους εκμεταλλευτές. Είτε, αν έχετε καρδιά, θα πείτε στον εαυτό σας: «Όχι, τώρα δεν είναι καιρός για ανακαλύψεις. Ας εργαστούμε πρώτα για ν' αλλάξουμε το καθεστώς της παραγωγής. Μόνον όταν καταργηθεί η ιδιωτι-

κή ιδιοκτησία κάθε νέα πρόδος της βιομηχανίας θα ωφελεί ολόκληρη την ανθρωπότητα, κι όταν αυτή η μάζα των εργαζομένων, μηχανές σήμερα μα σκεπτόμενα όντα αύριο, θα προσφέρουν στη βιομηχανία την εξυπνάδα τους που θα την ενισχύουν η γνώση και η επιδεξιότητα, η τεχνική πρόδος θα πάρει μια τέτοια ώθηση ώστε θα κάνει σε πενήντα χρόνια δύσα δεν τολμούμε ούτε να ονειρευτούμε σήμερα».

Και τι να πω στον δάσκαλο, όχι σ' εκείνον που θεωρεί το λειτούργημά του βαρετό επάγγελμα, αλλά σ' εκείνον που, περιτριγυρισμένος από μιαν εύθυμη παρέα από χαμίνια, αισθάνεται θαυμάσια που τον κοιτάζουν ξαναμμένα, που του χαμογελούν χαρούμενα, και θέλει να ξυπνήσει στο μυαλουδάκι τους τις ανθρωπιστικές ιδέες που κι εκείνος αγαπούσε στα νιάτα του;

Σας βλέπω συχνά λυπημένο και ξέρω τι σας στενοχωρεί. Σήμερα, ο πιο αγαπημένος σας μαθητής, που δεν είναι βέβαια τόσο καλός στα λατινικά αλλά έχει ψυχή, διηγούντας με ενθουσιασμό τον θρύλο του Γουλιέλμου Τέλου. Τα μάτια του έλαμπαν, σαν να θέλει να σφάξει εκείνη τη σπιγμή όλους τους τυράννους. Απάγγελλε με θέρμη τους παθιασμένους στίχους του Σίλλερ:

*Μπροστά στον σκλάβο όταν σπάζει τα δεσμά του,
μπροστά στον ελεύθερο, μην τρέμεις!*

Αλλά όταν γύρισε στο σπίτι του, η μάνα, ο πατέρας και ο θείος του τον κατάδισσαν άγρια γιατί έδειξε ασέβεια απέναντι στον κύριο ιερέα ή στον χωροφύλακα: του έψαλλαν επί μια ώρα το τροπάρι για «σύνεση, σεβασμό στις αρχές και υποταγή», και κατόρθωσαν να τον κάνουν να παραμερίσει τον Σίλλερ και να διαβάσει την Τέχνη για να πετύχεις στη ζωή.

Υστέρα πάλι, χθες ακόμη, σας έλεγαν ότι οι καλύτεροι μαθητές σας έχουν πάρει τον κακό δρόμο: ο ένας ονειρεύεται μόνο γαλόνια, ο άλλος, μαζί με το αφεντικό του, βάζει χέρι στον τιποτένιο μισθό των εργατών, ενώ εσείς, που τόσες ελπίδες θρέφατε γι' αυτούς τους νέους, σκέφτεστε τώρα τη λυπηρή αντίφαση ανάμεσα στη ζωή και στο ιδανικό.

Την σκέφτεστε ακόμη! Αλλά προβλέπω ότι σε δυο χρόνια, αφού θα χάνετε μια-μια τις αυταπάτες σας, θα παραμερίσετε τους αγαπημένους σας συγγραφείς και θα φτάσετε να πείτε ότι ο Τέλος ήταν αναμφισβήτητα πολύ τίμιος πατέρας αλλά μάλλον ανόπτος, ότι η ποιηση είναι θαυμάσια απασχόληση για τις ώρες κοντά στο τζάκι, ιδίως όταν δύλη μέρα διδάσκατε προβλήματα ανατοκισμού, αλλά ότι σε τελευταία ανάλυση οι ποιητές πετούν πάντα στα σύννεφα και οι στίχοι τους δεν έχουν καμία σχέση ούτε με τη ζωή ούτε με την επικείμενη επίσκεψη του κυρίου επιθεωρητού.

Ή τα όνειρα της νιότης σας θα γίνουν ακλόνητη πεποίθηση της ωριμότη-

τάς σας. Θα θέλατε να επεκταθεί η εκποιίδευση, να γίνει ουμανιστική, να γενικευτεί μέσα και έξω απ' το σχολείο, οπότε, βλέποντας πως κάτι τέτοιο είναι αδύνατον στις παρούσες συνθήκες, θα στρεφόσασταν ενάντια στα θεμέλια της αστικής κοινωνίας. Τότε, αφού το υπουργείο σάς θέσει σε διαθεσιμότητα, θα εγκαταλείψετε το σχολείο και θα 'ρθετε μαζί μας, για να λέτε σε ανθρώπους μεγαλύτερους μα λιγότερο μορφωμένους από σας πόσο ελκυστική είναι η γνώση, πώς θα έπρεπε να είναι η ανθρωπότητα και τι θα μπορούσε να είναι. Θα έρθετε να δουλέψετε μαζί με τους σοσιαλιστές για τον πλήρη μετασχηματισμό του τωρινού καθεστώτος προς την κατεύθυνση της ιστότητας, της αλληλεγγύης και της ελευθερίας.

Σεις, τέλος, νεαρέ καλλιτέχνη, γλύπτη, ζωγράφε, ποιητή, μουσικέ, δεν βλέπετε ότι η ιερή φλόγα, που είχε δώσει τέτοιαν έμπνευση στους προγόνους σας, δεν υπάρχει σήμερα ούτε σ' εσάς ούτε στους δικούς σας, ότι η τέχνη είναι κοινότοπη και παντού βασιλεύει η μετριότητα;

Θα μπορούσε, άραγε, να μην ήταν έτοι; Η χαρά τού να ξαναβρίσκεις τον αρχαίο κόδμο, να ξαναπάίρνεις δύναμη από τις πηγές της φύσης που έδωσαν στον κόδμο τα αριστουργήματα της Αναγέννησης, δεν υπάρχει πια στη σημερινή τέχνη: η επαναστατική ίδια την έχει αφήσει αδιάφορη μέχρι σήμερα και, αφού της λείπει μια κινητήρια ίδέα, νομίζει πως η ίδέα αυτή είναι ο ρεαλισμός κι έτσι πασχίζει να παρουσιάσει έγχρωμες πιστές αναπαραστάσεις μιας δροσοσταλίδας πάνω σ' ένα φύλλο, ν' αποδώσει πιστά τους γλουτιαίους μυς μιας αγελάδας ή να παρουσιάσει με κάθε λεπτομέρεια, σε πεζό ή ποιητικό λόγο, την ανυπόφορη μπόχα ενός οχετού ή το μπουντουάρ μιας κοκότας.

Τι να κάνω, όμως, αφού έτσι έχουν τα πράματα; θα πείτε.

Αν η ιερή φλόγα που λέτε ότι κατέχετε δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια κάφτρα τσιγάρου, τότε θα συνεχίστε να κάνετε ό,τι κάνατε, και η τέχνη σας θα εκφυλιστεί σε διακάσμηση των σαλονιών του μαγαζάτορα, σε συγγραφή λιμπρέτων οπερέτας για το ελαφρό θέατρο και φυλλαδίων για λογαριασμό του κάθε πολιτικάντη... οι περισσότεροι νεαροί καλλιτέχνες έχουν ήδη πάρει αυτή τη θλιβερή κατηφόρα.

Αλλά αν η καρδιά σας χτυπάει πραγματικά συντονισμένη με τον παλμό της ανθρωπότητας, αν, ως γνήσιος ποιητής, έχετε στραμμένα τ' αφτά στη ζωή, τότε, απέναντι σ' αυτή τη θάλασσα της θλίψης που σας περιβάλλει, απέναντι στους ανθρώπους που πεθαίνουν της πείνας, στα πτώματα που θάβονται στα ορυχεία, στ' ακρωτηριασμένα κορμιά που στοιβάζονται μπροστά στα χαρακώματα, στις στρατιές των εξορίστων που θα θαφτούν στα χιόνια της Σιβηρίας και στις άμμους των τροπικών, απέναντι στη μεγάλη σύγκρουση που συνοδεύεται από τα σπαρακτικά ξεφωνητά των νικημένων και τα όργια των νικητών, απέναντι στον ηρωισμό που παλεύει με την ποταπότητα, δεν θα μπορέ-

σετε πια να μένετε ουδέτερος. Θα ρθείτε κι εσείς στο πλευρό των καταπιεσμένων, γιατί ξέρετε ότι το ωραίο, το υπέροχο και η γνήσια ζωή βρίσκονται στο πλευρό εκείνων που παλεύουν για το φως, την ανθρωπιά και τη δικαιοσύνη.

Με διακόπτετε, επι τέλους! Μου λέτε:

«Μα αν είναι πολυτέλεια η αφηρημένη επιστήμη, και απάτη η εφαρμοσμένη ιατρική, αν είναι άδικος ο νόμος και μέσον εκμετάλλευσης η τεχνική εφεύρεση, αν το σχολείο είναι σίγουρο πως θα νικηθεί εάν συγκρουστεί με την πρακτική σοφία, αν η τέχνη, χωρίς την επαναστατική ιδέα, είναι σίγουρο πως θα εκφυλιστεί, τι μου μένει να κάνω;»

Τότε θα σας απαντήσω:

«Ένα πολύ μεγάλο και ελκυστικό έργο, ένα έργο που οι πράξεις του θα είναι απόλυτα εναρμονισμένες με τη συνείδηση, ένα έργο ικανό να προσελκύσει τις πιο ευγενικές και πιο σθεναρές φύσεις».

«Ποιο έργο;»

«Θα σας πω».

III

Είτε θα κατανίγετε καθημερινά τη συνείδησή σας και θα καταλήξετε μια ωραία μέρα να πείτε: «Ας πάει στον διάδολο η ανθρωπότητα, φτάνει εγώ να μπορώ να χαίρομαι όλες τις απολαύσεις και ν' αρπάζω ό,τι μπορώ όσο οι άνθρωποι είναι αρκετά ανόητοι ώστε να μ' αφήνουν να το κάνω». Είτε θα ταχθείτε με τους σοσιαλιστές και θα δουλέψετε μαζί μας για τον πλήρη μετασχηματισμό της κοινωνίας. Σ' αυτό οδηγεί η ανάλυση που κάναμε. Και σ' αυτό το λογικό συμπέρασμα θα έπρεπε αναγκαστικά να καταλήξει κάθε μυαλωμένος άνθρωπος. Αρκεί να κρίνει αμερόληπτα όσα συμβαίνουν γύρω του και ν' απορρίπτει με τη λογική τις σοφιστείες που του ψιθυρίζουν η αστική παιδεία του και οι ιδιοτελείς απώφεις των γύρω του.

Απ' τη στιγμή που θα καταλήξει σ' αυτό το συμπέρασμα, τίθεται αβίαστα το ερώτημα: «Τι να κάνω;»

Εύκολα θα βρείτε την απάντηση.

Βγείτε μόνον απ' το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεστε και στο οποίο συνηθίζουν να λένε ότι ο λαός είναι ένα κοπάδι πρόβατα, πλησιάστε αυτόν τον λαό, και η απάντηση θα ρθει μόνη της.

Θα δείτε ότι παντού, στη Γαλλία και στη Γερμανία, στην Ιταλία και στις Η.Π.Α., παντού όπου υπάρχουν προνομιούχοι και καταπιεσμένοι, γίνεται μες στην εργατική τάξη ένα τιτάνιο έργο που έχει για στόχο την καταστροφή της υποδούλωσης που έχει επιβάλει η καπιταλιστική φεουδαρχία και τη θεμελιώση μιας κοινωνίας που θα στηρίζεται στη δικαιοσύνη και στην ισότητα. Ο λαός σήμερα δεν αρκείται να εκφράζει τα παράπονά του με τα σπαρακτικά τραγού-

δια των δουλοπαροίκων του 18ου αι. που τραγουδούν ακόμη οι σλάβοι χωρικοί. Δουλεύει, με πλήρη συναισθηση των πράξεών του κι ενάντια σ' όλα τα εμπόδια, με σκοπό την απελευθέρωσή του.

Η σκέψη του προσπαθεί διαρκώς ν' ανακαλύψει τι πρέπει να κάνει ώστε η ζωή, αντί να είναι κατάρα για τα τρία τέταρτα των ανθρώπων, να γίνει ευτυχία για όλους. Καταπιάνεται με τα πιο δύσκολα προβλήματα της κοινωνιολογίας και προσπαθεί να τα λύσει με την κοινή λογική, την παρατήρηση και την πικρή πείρα του. Για να καταφέρει να συνεννοηθεί με τους άλλους δυστυχισμένους ομοίους του, προσπαθεί να δημιουργήσει ομάδες, να οργανωθεί. Στήνει εταιρείες που συντηρούνται με δυσκολία από πενιχρές συνεισφορές. Προσπαθεί να συνεννοηθεί με τ' αδέρφια του που βρίσκονται από την άλλη πλευρά των συνδρων και, καλύτερα από τους πολυλογάδες φιλάνθρωπους, προετοιμάζει τον ερχομό της μέρας που θα καταργηθούν οι πόλεμοι μεταξύ των λαών. Για να μάθει τι κάνουν τ' αδέρφια του, για να τα γνωρίσει καλύτερα, για να επεξεργαστεί και να διαδώσει τις ιδέες του, στηρίζει οικονομικά, με φριβερές στερήσεις, με μεγάλες προσπάθειες, τον εργατικό Τύπο. Τέλος, όταν έρθει η ώρα, ξεσκηνώνται και, βάφοντας με το αίμα του τα οδοφράγματα, πολεμά να κατατήσει τις ελευθερίες που στη συνέχεια οι πλούσιοι και οι ισχυροί θα προσπαθήσουν να μετατρέψουν σε προνόμια και να τις στρέψουν εναντίον του.

Πόσες συνεχείς προσπάθειες! Τι αδιάκοπος αγώνας! Τι έργο που διαρκώς ξαναρχίζει, άλλοτε για να καλύψει τα κενά που αφήνουν οι λιποταξίες, απόρροια της κούρασης, της εξαγοράς συνειδήσεων και των διώξεων, άλλοτε για ν' αναδιοργανώσει τις τάξεις του που έχουν αποδεκατιστεί από τα τουφέκια και τα μυδράλια, κι άλλοτε για να συνεχίσει τις μελέτες που διέκοψαν απότομα οι μαζικές εκτελέσεις.

Οι εφημερίδες του έχουν δημιουργηθεί από ανθρώπους που άρπαξαν από την κοινωνία λίγα ψίχουλα γνώσης, στερούμενοι τον ύπνο και το φαγητό. Στηρίζουν οικονομικά την αγκιτάσια⁷ με το υστέρημά τους οι εργάτες, στερούμενοι πολλές φορές τα απολύτως απαραίτητα για την επιβίωσή τους. Κι όλ' αυτά, με τον μόνιμο φόβο μήπως δουν την οικογένειά τους να καταδικάζεται στην πιο ελεεινή φτώχεια, αν το αφεντικό καταλάβει ότι «ο εργάτης του, ο δούλος του, είναι σοσιαλιστής».

Νά τι θα δείτε, αν πάτε κοντά στον λαό.

Και σ' αυτόν τον ατέλειωτο αγώνα πόσες φορές ο εργάτης, λυγιζόντας εμπρός στα πάμπολλα εμπόδια, δεν αναρωτιέται: «Μα πού είναι οι νέοι που μορφώνονται με τα χρήματά μας; Οι νέοι που τους ταΐζαμε και τους ντύναμε

⁷ Αγκιτάσια είναι η έμπρακτη κυρίως προπαγάνδα, αλλά και γενικά η πρόκληση λαϊκής κινητοποίησης, κοινωνικής αναταροχής [Στμ.].

όσο σπούδαζαν; Για ποιον χτίσαμε αυτά τα σπίτια, τις ακαδημίες, τα μουσεία, με πλάτες γερτές από το βαρύ φορτίο και μ' ἀδειο στομάχι; Για ποιον, με κατάχλομα τα πρόσωπά μας, τυπώσαμε τούτα τα όμορφα βιβλία που δεν μπορούμε ούτε να τα διαβάσουμε; Πού είναι οι καθηγητές που λένε πως είναι ανθρωπιστές αλλά για τους οποίους η ανθρωπότητα δεν αξίζει ούτε όσο ένα σπάνιο είδος κάμπιας; Πού είναι οι άνθρωποι που μιλούν για ελευθερία αλλά ποτέ δεν υπερασπίζονται τη δική μας ελευθερία όταν καθημερινά καταπατέται; Πού είναι οι πεζογράφοι, οι ποιητές, οι ζωγράφοι, κοντολογίς όλη η συμμορία των υποκριτών που, με δάκρυα στα μάτια, μιλούν στον λαό, αλλά δεν βρίσκονται ποτέ κοντά μας για να μας βοηθήσουν στο έργο μας;»

Ορισμένοι απολαμβάνουν τη δειλία και την αδιαφορία τους. Άλλοι, οι πολλοί, περιφρονούν τον «όχλο» και είναι έτοιμοι να ρίχτουν κατά πάνω του αν τολμήσει ποτέ να θίξει τα προνόμια τους.

Πότε-πότε εμφανίζεται κι ένας νέος που ονειρεύεται τύμπανα και οδοφράγματα, και έρχεται να ζήσει συναρπαστικές στιγμές, αλλά λιποτακτεί, εγκαταλείπει την υπόθεση του λαού, μόλις καταλάβει ότι ο δρόμος που οδηγεί στα οδοφράγματα είναι μακρύς και κοπιαστικός, κι ότι σ' αυτόν τον δρόμο τα δάφνινα στεφάνια που θέλει να κατατήσει είναι πλεγμένα με αγκάθια. Στις περισσότερες περιπτώσεις, πρόκειται για φιλόδοξους και άπληστους που, αφού αποτύχουν οι πρώτες τους προσπάθειες, πασχίζουν ν' αποσπάσουν τις ψήφους του λαού, αλλά αργότερα θα είναι οι πρώτοι που θα στραφούν εναντίον του, όταν θελήσει να θέσει σε εφαρμογή τις αρχές που διακήρυξαν κι εκείνοι. Πιθανόν θα στρέψουν και τα κανόνια ενάντια στον «χυδαίο όχλο», αν τολμήσει να σαλέψει πριν δώσουν το σύνθημα εκείνοι, οι ηγέτες του.

Προσθέστε τις άδικες προσβολές, την υπεροπτική περιφρόνηση και τις δειλές συκοφαντίες των πολλών, και θα σχηματίσετε πλήρη εικόνα τού τι βοήθεια περιμένει ο λαός από την αστική νεολαία για να προχωρήσει προς την κοινωνική απελευθέρωση.

Και μετά από όλ' αυτά, ωράτατε ακόμη: «Τι να κάνω;», όταν πρέπει να γίνουν τα πάντα! Όταν μια ολόκληρη στρατιά νέων θα μπορούσε να διοχετεύσει όλη την ενεργητικότητα, όλο το μυαλό και όλα τα ταλέντα της για να βοηθήσει τον λαό στο πελώριο έργο που έχει επωμιστεί!

Σεις, εραστές της καθαρής επιστήμης, αν σας έχουν διαποτίσει οι αρχές του σοσιαλισμού, αν έχετε καταλάβει το εύρος και το βάθος της επανάστασης που αναγγέλλεται, δεν βλέπετε ότι πρέπει να ξαναφτιαχτεί απ' την αρχή ολόκληρη η επιστήμη, για να εναρμονιστεί με τις νέες αρχές; Ότι σ' αυτόν τον τομέα πρέπει να γίνει μια επανάσταση που η σημασία της θα είναι πολύ μεγαλύτερη από κείνη που έγινε στις επιστήμες του 18ου αι.; Δεν καταλαβαίνετε ότι η Ιστορία, που έχει καταντήσει σήμερα παραμυθάκι με ένδοξους βασι-

λιάδες, ένδοξες προσωπικότητες και ένδοξα κοινοβούλια, θα πρέπει να ξαναγραφεί απ' την αρχή, απ' τη σκοπιά του λαού, απ' τη σκοπιά του έργου που εκτέλεσε ο λαός και οδήγησε στην εξέλιξη της ανθρωπότητας; Ότι η πολιτική οικονομία, που σήμερα καθαιγιάζει την καπιταλιστική εκμετάλλευση, πρέπει να ξαναφτιαχτεί απ' την αρχή, ως προς τις θεμελιώδεις αρχές και ως προς τις αναριθμητικές εφαρμογές της; Ότι η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία και η ηθική πρέπει να ξαναφτιαχτούν απ' την αρχή, και ότι οι φυσικές επιστήμες, έτσι που θα τις βλέπουμε από άλλη σκοπιά, θα πρέπει να μετασχηματιστούν βαθιά ως προς τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνουν τα φυσικά φαινόμενα και ως προς τη μέθοδο με την οποία τα εκθέτουν; Κάντε τα, λοιπόν! Βάλτε τις γνώσεις σας στην υπηρεσία ενός καλού σκοπού! Άλλα, πρώτα απ' όλα, ελάτε να μας βοηθήσετε με την τετράγωνη λογική σας να καταπολεμήσουμε τις προαιώνιες προλήψεις, να θέσουμε τις βάσεις για μια καλύτερη οργάνωση. Μάθετέ μας να οπλίσουμε τη σκέψη μας με την τόλμη της γνήσιας επιστημονικής έρευνας και δείξτε μας, με το παράδειγμά σας, πώς ένας άνθρωπος θυσιάζει τη ζωή του για να θριαμβεύσει η αλήθεια!

Εσύ, γιατρέ, που η πικρή σου πείρα σου δίδαξε τον σοσιαλισμό, μη κουραστείς να μας λες σήμερα, αύριο, κάθε μέρα και σε κάθε ευκαιρία, ότι το ανθρώπινο είδος οδηγείται στον εκφυλισμό αν συνεχίσει να ζει και να δουλεύει στις σημερινές συνθήκες. Ότι όλα σου τα φάρμακα δεν θα μπορέσουν να καταπολεμήσουν τις αρρώστιες, όσο το 99% των ανθρώπων φυτοξωάνων σε συνθήκες που βρίσκονται σε απόλυτη αντίθεση προς τις επιταγές της επιστήμης. Ότι αυτό που πρέπει να εξαλείψουμε είναι τα αίτια των ασθενειών, και δείξε μας αυτά τα αίτια. Έλα με το νυστέρι σου, κάνε με το σταθερό σου χέρι μια τομή στην κοινωνία που αποσυντίθεται και πες μας πώς θα έπρεπε και πώς θα μπορούσε να είναι μια ορθολογική ζωή και, σαν γνήσιος γιατρός, πες μας ότι δεν πρέπει να διστάζουμε ν' αποκόψουμε το γαγγραινιασμένο μέλος για να μη δηλητηριάσει ολόκληρο το σώμα.

Εσύ, που ασχολήθηκες με τις εφαρμογές της επιστήμης στη βιομηχανία, έλα και πες μας ειλικρινά τι αποτέλεσμα έφεραν οι ανακαλύψεις σου. Πείσε εκείνους που δεν τολμούν ακόμη ν' ατενίσουν με θάρρος το μέλλον τι νέες εφεύρεσις μπορούμε να κάνουμε με τη γνώση που ήδη κατέχουμε, τι θα μπορούσε να γίνει η βιομηχανία σε καλύτερες συνθήκες, τι θα μπορούσε να παράγει ο άνθρωπος αν παρήγε με στόχο την αύξηση της παραγωγής για λογαριασμό δλων. Βοήθα τον λαό με το μισαλδ, με το πρακτικό σου πνεύμα και με το οργανωτικό σου ταλέντο, αντί να τα θέτεις στην υπηρεσία των εκμετάλλευτών.

Εσείς, ποιητές, ζωγράφοι, γλύπτες, μουσικοί, αν έχετε καταλάβει την αληθινή σας αποστολή και τα συμφέροντα της τέχνης, ελάτε να θέσετε την πένα, τη σμίλη και το πινέλο σας στην υπηρεσία της επανάστασης. Αφηγηθείτε μας

με το γλαφυρό σας ύφος ή με τους συνταρακτικούς σας ζωγραφικούς πίνακες τους τιτάνιους αγώνες των λαών ενάντια στους καταπιεστές τους. Πυρπολήστε τις καρδιές της νεολαίας με την ωραιά επαναστατική πνοή που ενέπνεε τους προδρόμους σας. Πέστε στη γυναικά τι ωραιό έχει η δραστηριότητα του άνδρα της, αν δώσει τη ζωή του για τον ευγενικό σκοπό της κοινωνικής απελευθέρωσης. Δείξτε στον λαό τι άσχημο υπάρχει στην καθημερινή του ζωή και κάντε μας να δούμε ποια είναι τα συγκεκριμένα αίτια αυτής της ασχήμιας. Πέστε μας πώς θα έπρεπε να είναι μια ορθολογική ζωή, αν δεν σκόνταφτε σε κάθε βήμα στους παραλογισμούς και στις ατιμίες της σημερινής κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Τέλος, δύο εσείς που έχετε γνώσεις και ταλέντα, αν έχετε ψυχή, ελάτε μαζί με τους συντρόφους σας και βάλτε τα στην υπηρεσία εκείνων που τα έχουν περισσότερο ανάγκη. Και μάθετε ότι δεν έρχεστε σαν κύριοι, σαν αφεντικό, αλλά σαν συναγωνιστές. Όχι για να κυβερνήσετε, αλλά για να εμπνευστείτε σ' ένα νέο περιβάλλον. Έρχεστε λιγότερο για να διδάξετε και περισσότερο για να καταλάβετε ποια είναι τα όνειρα του λαού, να τα ερμηνεύσετε και να τα διατυπώσετε, και μετά να εργαστείτε ακάματα, αδιάκοπα και με όλη την ορμή της νιότης σας για να τα υλοποιήσετε, μάθετε ότι τότε και μόνο τότε θα ζείτε μιαν ολοκληρωμένη, ορθολογική ζωή. Θα δείτε πώς κάθε σας προσπάθεια που γίνεται προς αυτή την κατεύθυνση θ' αποδίδει άφθονους καρπούς. Και αυτή η αισθηση της εναρμόνισης των πράξεων με τις επιταγές της συνείδησής σας θ' αναδείξει δυνάμεις που ποτέ δεν υποψιαζόσαστον ότι κρύβατε μέσα σας.

Τι ωραιότερο υπάρχει στη ζωή από τον αγώνα μαζί με τον λαό για την αλήθεια, τη δικαιοσύνη και την ισότητα;

IV

Χρειάστηκα τρία ολόκληρα κεφάλαια για να δείξω στους νέους των εύπορων τάξεων ότι μπροστά στο δίλημμα που θα τους θέσει η ζωή θ' αναγκαστούν, αν είναι θαρραλέοι και ειλικρινείς, να ταχθούν στο πλευρό των σοσιαλιστών και να ενστερνιστούν τους στόχους της κοινωνικής επανάστασης. Κι δυως, πόσο απλή είναι αυτή η αλήθεια! Αλλά αν μιλούμε σ' εκείνους που έχουν υποστεί την επιρροή του αστικού περιβάλλοντος, πόσες σοφιστείες πρέπει να καταπολεμήσουμε, πόσες προκαταλήψεις να νικήσουμε, πόσες ιδιοτελείς αντιρρήσεις ν' αναιρέσουμε!

Πιο εύκολο είναι να είμαι πιο λακωνικός όταν μιλήσω σ' εσάς, νέοι του λαού. Η πίεση των πραγμάτων σάς σπρώχνει να γίνετε σοσιαλιστές, όσο λίγο και αν έχετε το θάρρος της γνώμης και της δράσης σε συμφωνία μ' αυτήν. Πράγματι, ο σύγχρονος σοσιαλισμός έχει βγει απ' τα βάθη του λαού. Αν ορισμένοι στοχαστές, που προέρχονται από την αστική τάξη, ήρθαν να του δώ-

σουν την επιστημονική και φιλοσοφική του θεμελίωση, οι ιδέες που διατύπωσαν πρόερχονται κατά βάθος από το συλλογικό πνεύμα του λαού. Μήπως αυτόν τον ορθολογικό σοσιαλισμό της [Α΄] Διεθνούς⁸, που αποτελεί σήμερα το μεγαλύτερο όπλο μας, δεν τον επεξεργάστηκαν στις εργατικές οργανώσεις υπό την άμεση επιρροή του λαού; Μήπως οι λιγοστοί διανοούμενοι που συμμετείχαν σ' αυτήν την επεξεργασία έκαναν κάτι περισσότερο από το να διατυπώσουν με λέξεις τα όνειρα που έκαναν ήδη οι εργάτες;

Αν πρόερχεσαι από τον εργαζόμενο λαό και δεν αφιερώνεις τη ζωή σου στον θρίαμβο του σοσιαλισμού, φαίνεται πως παραγγωρίζεις τα αληθινά σου συμφέροντα, αρνείσαι τον σκοπό της ζωής σου και την ιστορική σου αποστολή.

Θυμάσαι όταν ήσουν παιδί που κατέβηκες μια χειμωνιάτικη μέρα να παιξεις στο σκοτεινό σας σοκάκι; Το κρύο πιρούνιαζε τα μπρότσια μέσα απ' τα λεπτά σου ρούχα κι η λάσπη διαπερνούσε τα φαγωμένα σου παπούτσια. Τότε ακόμη, όταν έβλεπες να περνούν από μακριά τα καλοταΐσμένα και καλοντυμένα παιδιά που σε κοίταζαν υπεροπτικά, ήξερες πολύ καλά ότι αυτά τα παιδιά, τα ντυμένα στην τρίχα, δεν άξιζαν περισσότερο από σένα και τους φίλους σου ούτε στο μυαλό ούτε στο γούστο ούτε στην ενεργητικότητα. Άλλα αργότερα, όταν αναγκάστηκες να φυλακιστείς σ' ένα βρομερό εργοστάσιο από τις πέντε ή έξι το πρωί, να βρίσκεσαι επι δώδεκα ώρες δίπλα σε μια μηχανή που έκανε δαιμονισμένο θόρυβο και, έχοντας γίνει κι εσύ ο ίδιος μηχανή, να εκτελείς καθημερινά επι χρόνια ολόκληρα τις κινήσεις που σου επιβάλλει ο ανελέητος ρυθμός της, δύον αυτό τον καιρό οι άλλοι πήγαιναν με την ησυχία τους να μορφωθούν στα κολέγια, στα καλά σχολεία και στα πανεπιστήμια. Και τώρα, αυτά τα ίδια παιδιά με λιγότερη εξυπνάδα μα με περισσότερες γνώσεις από σένα, αφού έχουν γίνει αφεντικά σου, θα χαίρονται τη ζωή και τα καλά του πολιτισμού, ενώ εσένα, τι σε περιμένει εσένα;

Θα γυρίσεις στο μικρό, σκοτεινό και υγρό σου σπίτι, στο οποίο πέντε-έξι άνθρωποι στριμώχνονται σε λίγα τετραγωνικά μέτρα. Στο οποίο η μάνα σου, κουρασμένη απ' τη ζωή, γερασμένη περισσότερο από τις έγνοιες παρά από τα χρόνια, σου σερβίρει για να φας ψωμί, πατάτες κι ένα μαυροζούμι που το λέτε ειρωνικά καφέ. Στο οποίο μοναδική σου διασκέδαση, το θέμα που βρίσκεται σταθερά στην ημερησία διάταξη, είναι το πώς θα πληρώσεις αύριο τον φούρναρη και μεθαύριο τον σπιτονοικοκύρη.

Τι λες; Θα πρέπει να τραβήξεις όσα τράβηξαν ο πατέρας σου κι η μάνα σου

⁸ Η Πρώτη Διεθνής Ένωση των Εργαζομένων ιδρύθηκε το 1862 και υπήρξε ο στίβος ακληρών συγκρούσεων ονόμασσα στους αναρχικούς και τους μαρξιστές. Αυτοδιαλύθηκε (δηλαδή αδρανοποιήθηκε) στα τέλη της δεκαετίας του 1870, όταν οι Μαρξ και Ένγκελς πέτυχαν να μεταφέρουν την έδρα του κεντρικού συμβουλίου της στη Νέα Υόρκη. Βλ. και τα δύο λέξι ο Κροπότκιν πιο κάτω, στον «Επίλογο στη ρωσική έκδοση» (Παράρτημα III) [Στμ.].

επι τριάντα και σαράντα χρόνια; Θα δουλεύεις σ' όλη σου τη ζωή για να δώσεις σε ορισμένους όλες τις απολαύσεις της εύπορης ζωής, της γνώσης και της τέχνης, και θα κρατήσεις για λογαριασμό σου τη μόνιμη ανησυχία για ένα κομμάτι ψωμιού; Θ' απαρνηθείς για πάντα όλα όσα ομορφαινουν τη ζωή, για να εξασφαλίζεις τα προνόμια μιας χούφτας χασομέρηδων; Θα σκοτώνεσαι στη δουλειά και θα έχεις για μοναδικό αντάλλαγμα τα βάσανα, αν όχι τη φτώχεια όταν έρθει η ανεργία; Αυτό περιμένεις από τη ζωή;

'Ισως να τα παρατήσεις. Μη βλέποντας διέξοδο απ' αυτήν την κατάσταση, πιθανόν θα πεις: «Γενιές ολόκληρες τράβηξαν τα ίδια, άρα κι εγώ, που δεν μπορώ ν' αλλάξω τίποτε, θα τα τραβήξω. Ας δουλέψω, λοιπόν, και ας προσπαθήσω να ζήσω όσο καλύτερα γίνεται».

Πάει καλά. Άλλα τότε θ' αναλάβει να σου ανοιξει τα μάτια η ζωή.

Μια μέρα θα έρθει η κρίση, μια απ' αυτές τις οικονομικές κρίσεις, όχι πια παροδική όπως οι προηγούμενες αλλά μια κρίση που αφανίζει μια ολόκληρη βιομηχανία, που ρίχνει στην αθλιότητα χιλιάδες εργάτες, που ξεκληρίζει ολόκληρες οικογένειες. Θα πολεμήσεις, όπως κι οι άλλοι, αυτή τη συμφορά. Και θα βλέπεις τη γυναίκα σου, το παιδί σου, τον φίλο σου να υποκύπτουν ένας-ένας στις στερήσεις, να οβήνουν μπροστά στα μάτια σου και ν' αργοπεθαίνουν σ' ένα άθλιο κρεβάτι χωρίς τροφή και χωρίς φροντίδα, ενώ η ζωή, αδιαφορώντας γι' αυτούς που χάνονται, θα κυλάει ανέμελη στους δρόμους της ηλιόλουστης πόλης. Τότε θα καταλάβεις τι είν' αυτό που σε κάνει να ξεσηκώνεσαι ενάντια σ' αυτήν την κοινωνία, θα ψάχεις να βρεις τα αίτια της κρίσης και θα συνειδητοποιήσεις σ' όλο της το βάθος την αδικία που αφήνει εκατομμύρια ανθρώπων στο έλεος μιας χούφτας χασομέρηδων. Θα καταλάβεις ότι οι σοσιαλιστές έχουν δίκιο, έτσι λένε ότι η σημερινή κοινωνία μπορεί και πρέπει ν' αναδιοργανωθεί εκ θεμελιών.

Μια άλλη μέρα, όταν το αφεντικό σου θα προσπαθήσει, με μια νέα περικοπή του μισθού, να σου αφαιρέσει μερικές ακόμη δεκάρες για ν' αυξήσει κι άλλο την περιουσία του, θα διαμαρτυρηθείς. Άλλα θα σου απαντήσει υπεροπτικά: «Αν δεν θες να δουλέψεις με τόσα, να πας αλλού». Τότε θα καταλάβεις ότι το αφεντικό σου όχι μόνο θέλει να σε αρμέγει κανονικά, αλλά και σε θεωρεί κατώτερη ράτσα. Δεν του φτάνει να σ' έχει στο χέρι, αλλά σε θέλει και δούλο από όλες τις απόψεις. Τότε, είτε θα σκύψεις το κεφάλι, θα καταπνίξεις κάθε ανθρώπινη σξιοπρέπεια και θα δεχθείς εν τέλει αδιαμαρτύρητα όλες τις ταπεινώσεις. Είτε θα σου ανεβεί το αίμα στο κεφάλι, θα νιώσεις φρίκη για τον κατήφορο που 'χεις πάρει, θ' αντιμιλήσεις και, αφού σε πετάξει στον δρόμο, θα καταλάβεις πως έχουν δίκιο οι σοσιαλιστές όταν λένε: «Ξεσηκώσου! Ξεσηκώσου ενάντια στην οικονομική υποδούλωση, γιατί αυτή γεννά όλες τις άλλες υποδουλώσεις!» Τότε θα πάρεις κι εσύ τη θέση σου στις τάξεις των σοσι-

αλιστών και θα εργαστείς μαζί τους για την κατάργηση κάθε είδους οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής υποδούλωσης.

Μια μέρα θα μάθεις την ιστορία της κοπέλας που κάποτε τόσο αγαπούσες την άδολη ματιά, τη λυγερή περπατησιά και τη φλογερή ομιλία της. Αφού πάλεψε πολλά χρόνια με την αθλιότητα, άφησε το χωριό της και πήγε στη μεγαλούπολη, γιατί εκεί ήλπιζε ότι τουλάχιστον θα μπορούσε να κερδίζει τίμια το ψωμί της, αν και η πάλη για τη ζωή θα ήταν σκληρή. Ε, ξέρεις πώς κατάντησε. Την φλερτάρησε ένας νεαρός αστός, την ξελόγιασε με τα ωραία του λόγια, εκείνη του δόθηκε μ' όλο το πάθος της νιότης, κι εκείνος έπειτα από ένα χρόνο την παράτησε μ' ένα παιδί στην αγκαλιά. Πάντα θαρραλέα, δεν σταμάτησε ν' αγωνίζεται. Άλλα υπέκυψε στον άνισο αγώνα ενάντια στην πείνα και στο κρύο, και ξεψύχησε σ' ένα νοσοκομείο... Τι θα κάνεις τότε; Είτε θα διώχεις όλες τις ενοχλητικές αναμνήσεις με ανοσοιες: «Δεν είναι η πρώτη, ούτε η τελευταία» θα πεις, και ένα βράδυ θα σ' ακούσουν σ' έναν καφενέ, μαζί με όλλα κτήνη, να σπιλώνεις τη μνήμη της κοπέλας με μια πρόστυχη πρόποση. Είτε η θύμησή της θα σου αναστατώσει την καρδιά και θα ψάξεις να βρεις τον ποταπό που την ξελόγιασε για να τον κάνεις να πληρώσει για το έγκλημά του. Θ' αναζητήσεις τα αίτια αυτών των γεγονότων που συμβαίνουν κάθε μέρα και θα καταλάβεις ότι δεν θα πάψουν να συμβαίνουν όσο η κοινωνία θα είναι διαιρεμένη σε δυο στρατόπεδα: στους άθλιους από τη μια, και στους χασομέρηδες, αυτούς με τα ωραία λόγια και τις κτηνώδεις επιθυμίες απ' την άλλη. Θα καταλάβεις πως είναι καιρός να καλυφθεί το χάσμα που χωρίζει τους ανθρώπους και θα ενωθείς με τους σοσιαλιστές.

Κι εσάς, γυναίκες του λαού, θα σας αφήσει αδιάφορες αυτή η ιστορία; Μήπως όταν χαίδεύετε το ξανθό κεφαλάκι του παιδιού που μεγαλώνει κοντά σας δεν σκέφτεστε ποτέ τι το περιμένει αν δεν αλλάξει η σημερινή κατάσταση πραγμάτων; Δεν θα σκεφθείτε ποτέ το μέλλον της κόρης σας και των άλλων παιδιών σας; Θέλετε τα παιδιά σας να φυτοζωάριν όπως φυτοζωάρις ο πατέρας σας, να έχουν για μοναδική έγνοια το πώς θα κερδίσουν το ψωμί τους και για μοναδική τους χαρά το καμπαρέ; Θέλετε ο άνδρας και ο γιος σας να είναι μονίμως στο έλεος του πρώτου τυχόντα που κληρονόμησε απ' τον πατέρα του ένα κεφάλαιο για να τους εκμεταλλεύεται; Θέλετε να μείνουν για πάντα δούλοι του αφεντικού, κρέας για τα κανόνια των ισχυρών, κοπριά για λίπασμα στα χωράφια των πλουσίων;

Όχι, χίλιες φορές όχι! Ξέρω πολύ καλά ότι το αίμα σας έβραζε όταν ακούγατε πως οι άνδρες σας, αφού ξεκίνησαν ορμητικά μιαν απεργία, υποχρεώθηκαν τελικά ταπεινωμένοι να δεχθούν τους όρους που υπογόρευσε υπεροπτικά ο μεγαλοστός. Ξέρω ότι θαυμάσατε τις Ισπανίδες που πήγαν στην πρώτη γραμμή και προέβαλαν τα στήθη τους στις λόγχες των στρατιωτών, όταν ο

λαός ξεσηκώθηκε. Ξέρω ότι επαναλαμβάνετε με σεβασμό τ' όνομα της γυναικας που φύτεψε μια σφαίρα στο στήθος του τυράννου που τόλμησε να προσβάλει έναν φυλακισμένο σοσιαλιστή. Ξέρω και ότι η καρδιά σας χτυπούσε σαν τρελή όταν διαβάζατε πως οι γυναικες του παρισινού λαού συγκεντρώθηκαν, κάτω από μια βροχή από σφαίρες, για να δώσουν κουράγιο στους άνδρες τους που πολεμούσαν ηρωικά.

Το ξέρω, και γι' αυτό δεν αμφιβάλλω πως θα 'ρθείτε κι εσείς να ενωθείτε μ' εκείνους που σγωνίζονται για ένα καλύτερο μέλλον.

'Όλοι εσείς, τίμοι νέοι, άνδρες και γυναικες, αγρότες, εργάτες, υπάλληλοι και στρατιώτες, θα καταλάβετε ποια είναι τα δικαιώματά σας και θα 'ρθείτε μαζί μας. Θα 'ρθείτε να δουλέψετε μαζί με τ' αδέρφια σας για να προετοιμάσετε την επανάσταση που, σπάζοντας όλες τις αλυσίδες, καταργώντας όλες τις υποδουλώσεις, κόβοντας τους δεσμούς με τις παλιές παραδόσεις κι ανοίγοντας νέους ορίζοντες για όλους τους ανθρώπους, θα 'ρθει επί τέλους να εγκαθιδρύσει στις ανθρώπινες κοινωνίες την αληθινή Ιστόπτητα, την αληθινή Ελευθερία, τη δουλειά για όλους, και για όλους την απόλαυση των καρπών του μόχθου τους και την ολόπλευρη ανάπτυξη όλων τους των ικανοτήτων, την ορθολογική, αντάξια του ανθρώπου και εύθυμη ζωή!

Μην ακούτε όσους έρχονται και σας λένε πως είμαστε μια χούφτα άνθρωποι και δεν έχουμε τη δύναμη να πραγματώσουμε τους στόχους που ονειρεύομαστε.

Ας μετρήσουμε, και θα δούμε πόσοι είμαστε εμείς που υποφέρουμε απ' αυτήν την αδικία. Αγρότες, που δουλεύουμε για τους άλλους, τρώμε τη βρώμη κι αφήνουμε στο αφεντικό το σιτάρι, είμαστε εκατομμύρια, σχεδόν όλος ο λαός. Εργάτες, που υφαίνουμε το μετάξι και το βελούδο ενώ εμείς ντυνόμαστε με κουρέλια, είμαστε κι εμείς πλήθος ολόκληρο. Και όταν οι σειρήνες της φάμπρικας μας επιτρέπουν μια σπιγμή ανάπauσης, γεμίζουμε τους δρόμους και τις πλατείες σαν αγιρεμένη θάλασσα. Στρατιώτες, που μας βάζουν στη γραμμή, εμείς που δεχόμαστε τις σφαίρες για να πάρουν οι αξιωματικοί τα παράσπιμα και τις συντάξεις, εμείς, ταλαιπωροί, που μέχρι τώρα ξέραμε μόνο να πυροβολούμε τ' αδέρφια μας, αρκεί να κάνουμε μεταβολή και θα δούμε να χλομιάζουν οι γαλονάδες που μας διατάζουν. Όλοι εμείς που υποφέρουμε και δεχόμαστε προσβολές είμαστε το μεγάλο πλήθος, είμαστε ο ωκεανός που μπορεί να σαρώσει τα πάντα. Φτάνει να θελήσουμε, και μια σπιγμή θα είναι αρκετή για να φέρουμε τη δικαιοσύνη.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η Ευρώπη είναι πολύ λυπηρή, αλλά και πολύ διδακτική. Από τη μία, ένα πηγαινέλα διπλωματών και αυλικών που επιταχύνεται κάθε φορά που η ατμόσφαιρα στη γηραιά ήπειρο αρχίζει να μυρίζει μπαρούτη. Κάνουν συμμαχίες, και τις ξεκάνουν· εμπορεύονται, πουλούν ανθρώπους σαν να ήταν πρόβατα, για να πείσουν τους συμμάχους τους: «Τόσα εκατομμύρια κεφάλια μπορεί να εγγυηθεί ο οίκος μας στον δικό σας, τόσα εκτάρια για βοσκοτόπια, τα τάδε λιμάνια για να εξάγετε το μαλλί!»· και, στις αγοραπωλησίες αυτές, το πρόβλημα είναι ποιος θα εξαπατήσει τον άλλο. Αυτά στη διάλεκτο της πολιτικής ονομάζεται διπλωματία.

Από την άλλη, οι εξοπλισμοί δεν λένε να σταματήσουν. Κάθε μέρα μάς φέρνει νέες εφευρέσεις για να εξοντώνουμε πιο αποτελεσματικά τους ομοίους μας, νέες δαπάνες, νέα δάνεια, νέους φόρους. Οι πιο κερδοφόρες απασχολήσεις στην πολιτική και στη δημοσιογραφία γίνονται οι φωνασκίες περί πατριωτισμού, η δημιουργία σωβινιστικού πάθους και το φούντωμα του εθνικού μίσους. Ούτε τα παιδάκια δεν γλιτώνουν απ' αυτό: τα στρατολογούν σε μεραρχίες, τα μεγαλώνουν με το μίσος για τον Πρώσο, τον Άγγλο ή τον Ιταλό· τα ανατρέφουν με τυφλή υπακοή στους εκάστοτε κυβερνώντες, γαλάζιους, δύσπους ή μαύρους. Και όταν θα φτάσουν στα είκοσι ένα τους χρόνια, θα τους φορτώσουν, σαν να είναι μουλάρια, με σφαίρες, πολεμοφόδια και εξαρτύσεις, θα τους βάλουν στο χέρι ένα τουφέκι και θα τους προστάξουν να προχωρήσουν με τον ήχο της σάλπιγγας, να σφάξουν σαν άγρια θηρία όποιον συναντήσουν στο διάβα τους, χωρίς ποτέ ν' αναρωτηθούν: «Γιατί; Για ποιο λόγο;» Είτε έχουν μπροστά τους Γερμανούς ή Ιταλούς πεθαμένους απ' την πείνα είτε τα ίδια τους τα αδέλφια που η ανέχεια τα ανάγκασε να ξεσκωθούν – η σάλπιγγα ηχεί, πρέπει να σκοτώσουν!

Νά πού καταλήγει δόλη η σοφία των κυβερνώντων και των δασκάλων μας! Νά τι κατάφεραν όλο κι όλο να μας προβάλουν για ιδανικό σε μιαν εποχή που οι δυστυχισμένοι όλου του κόσμου δίνουν τα χέρια πάνω από τα σύνορα!

«Α! Τον σοσιαλισμό δεν μου θέλατε; Πάρτε πόλεμο – τριακονταετή πόλεμο, πεντηκονταετή πόλεμο!» έλεγε ο Χέρτσεν⁹ μετά το 1848. Και τον έχουμε. Αν στον κόσμο το κανόνι σταματήσει για μια στιγμή να βροντάει, είναι για να ξε-

⁹ Ο ρώσος συγγραφέας και επαναστάτης Αλεξάντερ Χέρτσεν (1812-1870) ήταν από τις μεγαλύτερες μορφές του ρωσικού επαναστατικού κινήματος. Στην εξορία, μεταξύ άλλων εντύπων, εξέδωσε και το περιοδικό *Καρπάνα* [Στμ.].

κουραστεί και να ξαναρχίσει αλλού και πιο γερά, ενώ ο πανευρωπαϊκός πόλεμος, η γενικευμένη σύγκρουση των λαών, μας απειλεί εδώ και μια δεκαετία, χωρίς κανένας να ξέρει: Γιατί πολεμά; Ενάντια σε ποιον; Μαζί με ποιον; Στο όνομα ποιων αρχών; Για τίνος τα συμφέροντα;

Παλιά, αν γινόταν πόλεμος, οι άνθρωποι ήταν τουλάχιστον γιατί σκοτώνονταν. «Ο τάδε βασιλέας πρόσβαλε τον δικό μας – ας σφάξουμε τους υπηκόους του! Ο δείνα αυτοκράτορας θέλει να πάρει επαρχίες από τον δικό μας – ας πεθάνουμε για να τις κρατήσει η Αυτού Χριστιανική Μεγαλειότης ο δικός μας!» Πολεμούσαν για τις αντιζηλίες των βασιλέων. Ήταν ανόητο· οι βασιλιάδες δεν μπορούσαν να στρατολογήσουν για μια τέτοια αιτία περισσότερους από λίγες χιλιάδες ανθρώπους. Άλλα γιατί, διάβολε!, σήμερα ολόκληροι λαοί θέλουν να ριχτούν ο ένας πάνω στον άλλο;

Οι βασιλιάδες δεν λογαριάζονται πια στα ζητήματα του πολέμου. Η βασιλισσα Βικτορία δεν ενοχλείται από τα όσα προσβλητικά λέγονται γι' αυτήν στη Γαλλία· οι Άγγλοι δεν θα κουνούσαν ούτε το μικρό τους δαχτυλάκι για να εκδικηθούν για τις προσβολές· κι άμως, θα μπορούσαμε να είμαστε σίγουροι ότι στα επόμενα δύο χρόνια Γάλλοι και Άγγλοι δεν θα αλληλοσφαγούν για την κυριαρχία στην Αίγυπτο; Τα ίδια συμβαίνουν και στην Ανατολή. Όσο αυταρχικός και μοχθηρός δεσπότης και αν είναι ο Αλέξανδρος Πασών των Ρωσιών, όσο μεγάλη προσωπικότητα και αν φαντάζεται πως είναι, θα κατάπινε όλες τις προσβολές του Αντράου και του Σώλασμπερυ¹⁰ χωρίς να το κουνήσει από το άντρο του στην Γκαταίνα, αν οι χρηματιστές της Πετρούπολης και οι βιομήχανοι της Μόσχας –αυτοί που λέγονται σήμερα «πατριώτες»– δεν τον πρόσταζαν να κινήσει τις στρατιές του.

Κι αυτό γιατί, τόσο στη Ρωσία όσο και στην Αγγλία, τόσο στη Γερμανία όσο και στη Γαλλία, κανένας πια δεν πολεμάει για τα ωραία μάτια των βασιλιάδων· πολεμούν για να μη θιγούν τα εισοδήματα και για να μεγαλώσει ο πλούτος των πανίσχυρων κυρίων Ρότσιλντ, Σνάιντερ, για την εταιρεία ντ' Αντζέν¹¹, για να πλουτίσουν οι βαρόνοι του μεγάλου χρηματιστικού και βιομήχανικού κεφαλαίου.

Τις αντιζηλίες των βασιλιάδων έχουν διαδεχθεί οι αντιζηλίες ανάμεσα στις αστικές εταιρείες.

Πράγματι, γίνεται ακόμη πολύς λόγος για «πολιτική επικράτηση». Άλλα αν μεταφράσουμε αυτήν τη μεταφυσική έννοια σε υλικά πράγματα, αν εξετά-

¹⁰ Ο ούγγρος πολιτικός του 19ου αι. κόμης Αντράου διατέλεσε υπουργός Εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας από το 1871 έως το 1879.

Ο άγγλος πολιτικός του 19ου αι. λόρδος Σώλασμπερυ ήταν αποικιοκράτης και αρχηγός των Συντηρητικών. Διατέλεσε πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών [Στμ.].

¹¹ Ρότσιλντ, Σνάιντερ και ντ' Αντζέν ήταν γνωστοί μεγαλοκαπιταλιστές [Στμ.].

σουμε πώς εκφράζεται σήμερα η πολιτική επικράτησης της Γερμανίας, για παράδειγμα, θα δούμε ότι πρόκειται απλούστατα για την οικονομική επικράτηση στις διεθνείς αγορές. Αυτό που προσπαθούν να πετύχουν τώρα η Γερμανία, η Γαλλία, η Ρωσία, η Αγγλία και η Αυστρουγγαρία, δεν είναι η στρατιωτική επικράτηση· είναι η οικονομική επικράτηση. Είναι το δικαίωμα να επιβάλλουν στους γείτονές τους τα εμπορεύματα και τους τελωνειακούς τους δασμούς· το δικαίωμα να εκμεταλλεύονται τους βιομηχανικά καθυστερημένους λαούς· το προνόμιο να κατασκευάζουν σιδηροδρόμους στην επικράτεια των χωρών που δεν έχουν, και μ' αυτό το πρόσχημα να γίνονται κύριοι των αγορών· τέλος, το δικαίωμα ν' αποσπούν πότε-πότε από ένα γείτονά τους ένα λιμάνι για να δραστηριοποιήσουν το εμπόριό τους ή μια επαρχία για να πουλήσουν τα πλεονάζοντα εμπορεύματά τους.

'Όταν σήμερα πολεμάμε, το κάνουμε για να εξασφαλίσουμε στους μεγαλοβιομηχάνους μας μεγαλύτερα κέρδη, στους βαρόνους του χρηματιστικού κεφαλαίου την επικράτηση στο Χρηματιστήριο, στους μετόχους των ορυχείων και των σιδηροδρόμων μεγαλύτερες προσδόδους. Γι' αυτό, αν ήμασταν έστω και ελάχιστα ειλικρινείς, 8^η αντικαθιστούόμασμε τα σαρκοφάγα όρνια στις σημαίες μας μ' ένα χρυσό μοσχάρι και τα ονόματα των μεραρχών μας –κάποτε ονόματα γαλαζοίαμάτων ηγεμόνων– με τα ονόματα των ηγεμόνων του βιομηχανικού και του χρηματιστικού κεφαλαίου: Τρίτη Μεραρχία Σνάιντερ, Δεκάτη Μεραρχία ντ' Αντζέν, Εικοστή Μεραρχία Ρότσιλντ. Τουλάχιστον έτσι θα ξέραμε για ποιον σφαζόμαστε.

Ν' ανοίξουν καινούργιες αγορές, να επιβληθούν τα καλά ή κακά εμπορεύματα της τάδε εταιρείας – νά τι βρίσκεται στο βάθος όλης της σημερινής ευρωπαϊκής και παγκόσμιας πολιτικής! Νά το αληθινό αίτιο των πολέμων του 19ου αι.!

Τον 18ο αι. η Αγγλία ήταν η πρώτη χώρα που εγκαινίασε το σύστημα της μεγάλης βιομηχανίας που προσανατολίζοταν στις εξαγωγές. Μάντρωσε το προλεταριάτο της στις πόλεις, το ζέψεψε στα τελειοποιημένα μηχανήματα, εκατονταπλασίασε την παραγωγή και άρχισε να στοιβάζει στις αποθήκες της βουνά τα εμπορεύματα. Άλλα τα εμπορεύματα αυτά δεν προορίζονταν για τους «Ξυπόλυτους» παραγωγούς τους. Αφού τους πλήρωναν ίσα-ίσα για να ζουν και ν' αναπαράγονται, τι μπορούσαν ν' αγοράσουν οι άνθρωποι που κατασκεύαζαν τα βαμβακερά και τα μάλλινα; Τα αγγλικά καράβια δργωναν τους ωκεανούς αναζητώντας αγοραστές στην Ευρώπη, στην Ασία, στην Ωκεανία και στην Αμερική, σίγουροι ότι δεν θα συναντούσαν ανταγωνιστές. Αθλιότητα, μαύρη αθλιότητα επικρατούσε τις πόλεις, αλλά ο εργοστασιάρχης και ο μεγαλέμπορος πλούτιζαν γρήγορα· τα πλούτη που άρπαζαν από το εξωτερικό συσσωρεύονταν στα χέρια των λίγων, ενώ οι οικονομολόγοι της ηπειρωτικής Ευρώπης χειροκροτούσαν και παρακινούσαν τους συμπατριώτες τους να μι-

μηθούν το παράδειγμα των Άγγλων.

Αλλά, ήδη από τα τέλη του 18ου αι., η Γαλλία άρχισε ν' αναπτύσσεται προς την ίδια κατεύθυνση. Οργάνωσε κι αυτή μεγάλη παραγωγή με στόχο τις εξαγωγές. Η Επανάσταση, δίνοντας σε άλλους την εξουσία, προσελκύοντας στην πόλη τους ξυπόλυτους της επαρχίας, πλουτίζοντας την αστική τάξη, έμελλε να δώσει νέα ορμή στην οικονομική ανάπτυξη. Αυτό θορύβησε την αγγλική αστική τάξη περισσότερο από τις αντιμοναρχικές διακρητύεις και από το αίμα που χύθηκε στο Παρίσι. παρακινημένη από την αριστοκρατία, κήρυξε πόλεμο μέχρι θανάτου στους γάλλους αστούς, που απειλούσαν να κλείσουν τις ευρωπαϊκές αγορές για τα αγγλικά προϊόντα.

Είναι γνωστή η έκβαση εκείνου του πολέμου. Η Γαλλία ηττήθηκε, αλλά είχε πιάσει τις θέσεις της στις αγορές. Οι δύο αστικές τάξεις (η αγγλική και η γαλλική) σύναψαν προσωρινά και μια συγκινητική συμμαχία: έγιναν σταυραδέρφια.

Αλλά, από τη μία, η Γαλλία ξεπερνά γρήγορα αυτόν τον στόχο. Για να παράγει για εξαγωγές, θέλει να μονοπωλήσει τις αγορές, χωρίς να παίρνει υπ' όψη της τη βιομηχανική ανάπτυξη που διαδίδεται αργά από τη Δύση στην Ανατολή και ριζώνει σε καινούργιες χώρες. Η γαλλική αστική τάξη προσπαθεί ν' αυξήσει τα κέρδη της. Υποτάσσεται, επί δεκαοχτώ χρόνια, στον Ναπολέοντα Γ', ελπίζοντας ότι ο σφετεριστής θα πετύχαινε να επιβάλει σ' όλη την Ευρώπη τον οικονομικό του νόμο και σταματά να τον υποστηρίζει μόνο μόλις αντιλαμβάνεται πώς είναι ανίκανος να πετύχει κάτι τέτοιο.

Ένα καινούργιο έθνος, η Γερμανία, εισάγει το ίδιο οικονομικό καθεστώς. Ερημώνει κι αυτή τις επαρχίες της και μαντρώνει τους πεινασμένους στις πόλεις που, μέσα σε λίγα χρόνια, διπλασιάζουν τον πληθυσμό τους. Αρχίζει κι αυτή τη μεγάλη παραγωγή. Μία εκπληκτική βιομηχανία, εξοπλισμένη με υπερσύγχρονα μηχανήματα, με τεχνική και επιστημονική υποδομή, μαζί με άφθονα εργατικά χέρια, παράγει με τη σειρά της προϊόντα που προορίζονται όχι για τους παραγωγούς τους, αλλά για εξαγωγή, για να πλουτίσουν τα αφεντικά. Τα κεφάλαια συσσωρεύονται και γυρεύουν να επενδύθουν επικερδώς στην Ασία, στην Αφρική, στην Τουρκία και στη Ρωσία· το Χρηματιστήριο του Βερολίνου ανταγωνίζεται το Χρηματιστήριο του Παρισιού και θέλει να το ξεπέρασει.

Μια κραυγή αντηχεί σ' αφτιά όλων των γερμανών αστών: να ενωθούμε κάτω από οποιαδήποτε σημαία, έστω και την πρωσική, και να εκμεταλλευτούμε αυτή τη στρατιωτική δύναμη για να επιβάλουμε τα προϊόντα και τους δασμούς μας στους γείτονές μας, ν' αποκτήσουμε ένα καλό λιμάνι στη Βαλτική και, ει δυνατόν, στην Αδριατική. Να συντρίψουμε τη στρατιωτική δύναμη της Γαλλίας που απειλούσε, πριν είκοσι χρόνια, να επιβάλει τον οικονομικό της νόμο στην ηπειρωτική Ευρώπη και να υπαγορεύσει τους εμπορικούς της όρους.

Αυτό οδήγησε στον πόλεμο του 1870. Η Γαλλία δεν ελέγχει πια τις αγο-

ρές· η Γερμανία προσπαθεί να τις ελέγχει και, παρασυρμένη κι αυτή από τη δύσα για κέρδος, προσπαθεί σταθερά να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της χωρίς να υπολογίζει κρίσεις, καταρρεύσεις, αβεβαιότητα και αθλιότητα που υπονομεύουν το οικονομικό της οικοδόμημα. Οι ακτές της Αμερικής, οι κάμποι της Κορέας, οι πεδιάδες της Πολωνίας, οι στέπες της Ρωσίας, τα λιβάδια (*puszta*) της Ουγγαρίας, οι ροδώνες της Βουλγαρίας ανοίγουν την όρεξη των γερμανών αστών. Και κάθε φορά που ο γερμανός μεγαλέμπορος περνάει από τις σχεδόν ακαλλιέργητες πεδιάδες, από τις βιομηχανικά υπανάπτυκτες πόλεις, από τους βουβούς ποταμούς της Ανατολής, η καρδιά του σπαράζει. Με τη φαντασία του βλέπει πώς θα γέμιζε σακούλια με χρυσάφι εκμεταλλεύμενος αυτά τα ανεκμετάλλευτα πλούτη και πώς θα έζεινε αυτά τα πλάσματα στον ζυγό του κεφαλαίου. Στο μεταξύ, προσπαθεί να επιβάλει τα προϊόντα και τους σιδηροδρόμους του στην Ιταλία, στην Αυστρία και στη Ρωσία.

Αλλά κι αυτές οι χώρες, με τη σειρά τους, απελευθερώνονται από την οικονομική κηδεμονία των γειτόνων τους και μπαίνουν σιγά-σιγά στη χορεία των «βιομηχανικών» χωρών· και οι νέες αστικές τους τάξεις ζητούν να πλουτίσουν κι αυτές από τις εξαγωγές. Μέσα σε λίγα χρόνια, Ρωσία, Αυστρία και Ιταλία έχουν αναπτύξει αλματωδώς τη βιομηχανία τους και, αφού ο αγρότης τους που ζει στη μαύρη φτώχεια δεν μπορεί ν' αγοράσει τίποτε, παράγουν και οι ρώσοι, αυστριακοί και ιταλοί εργοστασιάρχες για τις εξαγωγές. Άρα χρειάζονται αγορές και, αφού οι ευρωπαϊκές είναι ήδη κατειλημμένες, αναγκάζονται ν' αρκεστούν στην Ασία και στην Αφρική· όλωστε, θα υποχρεωθούν μια μέρα να συγκρουστούν μεταξύ τους, εκτός αν αποκτήσουν δύναμη και συμμετάσχουν στη μοιρασία των μεγάλων αγορών.

Ποιες συμμαχίες θα μπορούσαν ν' αντέξουν σ' αυτήν την κατάσταση που δημιουργούν τα χαρακτηριστικά τα οποία δίνουν στη βιομηχανία αυτοί που την διευθύνουν; Η συμμαχία Γερμανίας και Ρωσίας γίνεται σαφώς από υπολογισμό· ο τσάρος Αλέξανδρος και ο κάιζερ Γουλιέλμος μπορούν να αγκαλιάζονται όσα θέλουν· αλλά η αρτιγέννητη αστική τάξη της Ρωσίας τρέφει βαθύ μίσος για τη γερμανική αστική τάξη, η οποία της ανταποδίδει τα ίσα. Ας θυμηθούμε τη γενική κατακραυγή από τον γερμανικό Τύπο, όταν η ρωσική κυβέρνηση αύξησε κατά το ένα τρίτο τους εισαγωγικούς δασμούς. «Ο πόλεμος εναντίον της Ρωσίας θα ξεσήκωνε πολύ περισσότερο τον λαό από όσα ο πόλεμος του 1870!», λένε οι γερμανοί αστοί και οι εργάτες που τους ακολουθούν.

Αλλά ίδού! Μήπως και η περίφημη συμμαχία της Γερμανίας με την Αυστρία δεν είναι χτισμένη στην άμμο, αφού τις δύο δυνάμεις -τις δύο αστικές τάξεις- τις χωρίζει μία σοβαρή διαμάχη για τους τελωνειακούς δασμούς; Μήπως και οι δύο δίδυμες αδελφές, Αυστρία και Ουγγαρία, δεν έχουν φτάσει πολύ κοντά στον πόλεμο εξ αιτίας των δασμών, αφού τα συμφέροντά τους, σε σχέση με

την εκμετάλλευση των Νοτιοσλάβων, είναι εκ διαμέτρου αντίθετα; Μήπως και η Γαλλία δεν είναι διχασμένη στο ζήτημα των δασμών;

Ναι, δεν θελήσατε τον σοσιαλισμό – θα έχετε τον πόλεμο. Θα είχατε για τριάντα χρόνια πόλεμο, αν δεν ερχόταν η επανάσταση να βάλει τέλος σ' αυτή την παράλογη και άχαρη κατάσταση. Πάντως, ας βάλουμε κάτι καλά στο μυαλό μας. Ειρηνική διευθέτηση των διαφορών, ισορροπία, διάλυση των μόνιμων στρατών, αφοπλισμός – όλ' αυτά είναι ωραία όνειρα, αλλά δεν έχουν καμία πρακτική αξία. Μόνον η επανάσταση θα μπορέσει να βάλει τέλος στους πολέμους για τις αγορές, αφού ξαναδώσει το εργαλείο, τη μηχανή, την πρώτη ύλη και όλο τον κοινωνικό πλούτο στον παραγωγό και αφού αναδιοργανώσει εκ βάθρων την παραγωγή με τρόπο που να ικανοποιεί τις ανάγκες αυτών που εργάζονται στην παραγωγή.

Ο καθένας να εργάζεται για όλους, και όλοι για τον καθένα. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να έρθει στα έθνη η ειρήνη, η ειρήνη που ζητούν απελπισμένα οι λαοί, αλλά την εμποδίζουν να επιβληθεί οι σημερινοί κάτοχοι του κοινωνικού πλούτου.

ΟΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ

«Όλα όσα υποστηρίζετε είναι πολύ σωστά», μας λένε συχνά οι αντίπαλοι μας. «Το ιδανικό σας, ο αναρχικός κομμουνισμός [αναρχοκομμουνισμός], είναι θαυμάσιο, και η πραγματοποίησή του θα έφερνε πράγματι ευτυχία και ειρήνη στη γη· αλλά πόσο λίγοι των θέλουν, πόσο λίγοι των καταλαβαίνουν, πόσο λίγοι έχουν την αυταπάρνηση που χρειάζεται για να εργαστούν για την έλευση του! Είστε μόνο μια μικρή μειονότητα, αδύναμες ομαδούλες σκορπισμένες εδώ κι εκεί, χαμένες μέσα σε μιαν οδιάφορη μάζα, και έχετε απέναντί σας έναν φοβερό, καλά οργανωμένο εχθρό, που κατέχει όπλα, κεφάλαια και γνώσεις. Ο αγώνας σας υπερβαίνει τις δυνάμεις σας».

Αυτό ακούμε διαρκώς από ορισμένους αντιπάλους μας και συχνά κι από φίλους μας. Ας δούμε πόση αλήθεια περικλείει η παραπάνω παρατήρηση.

Πράγματι, οι αναρχικές μας ομάδες είναι, σε σύγκριση με τις εκατοντάδες εκατομμυρίων του λαού της Γαλλίας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας, μόνο μια μικρή μειονότητα. Όλες οι ομάδες που εκφράζουν μια νέα ιδέα ήταν ανέκαθεν στην αρχή μειονότητες. Και πιθανότατα, ως οργάνωση, θα μείνουμε μειονότητα μέχρι τη μέρα της επανάστασης. Άλλα είναι αυτό επιχείρημα εναντίον μας; Σήμερα, πλειονότητα είναι οι οπορτουνιστές· μήπως θα πρέπει να γίνουμε κι εμείς οπορτουνιστές; Μέχρι το 1790, πλειονότητα ήταν οι βασιλόφρονες, οι υποστηρικτές της συνταγματικής μοναρχίας· θα έπρεπε γι' αυτό οι αντιμοναρχικοί της εποχής εκείνης ν' αποβάλουν τις αντιμοναρχικές ιδέες τους και να γίνουν κι εκείνοι βασιλόφρονες, την ώρα που η Γαλλία βάδιζε με μεγάλα βήματα προς την κατάργηση της μοναρχίας;

Μικρή σημασία έχει που είμαστε αριθμητικά μειονότητα· δεν είναι εκεί το ζήτημα! Σημασία έχει αν οι ιδέες του αναρχικού κομμουνισμού είναι σύμφωνες με τη σημερινή εξέλιξη του πνεύματος των ανθρώπων, ιδίως των λατινικών λαών. Άλλα γι' αυτό δεν υπάρχει καμία αμφιβολία. Η εξέλιξη δεν γίνεται προς την κατεύθυνση των εξουσιαστικών ιδεών· γίνεται προς την κατεύθυνση της πιο ολοκληρωμένης ελευθερίας του ατόμου, της συλλογικής παραγωγής και κατανάλωσης, της κοινότητας [κομούνας], της ένωσης και της ελεύθερης ομοσπονδίας. Η εξέλιξη δεν γίνεται προς την κατεύθυνση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, αλλά προς την κατεύθυνση της συλλογικής παραγωγής και κατανάλωσης. Στις μεγάλες πόλεις, ο κομμουνισμός δεν τρομάζει πια κανέναν – εννοούμε ο αναρχικός κομμουνισμός. Στα χωριά, η εξέλιξη γίνεται προς την ίδια κατεύθυνση και, αν εξαιρέσουμε ορισμένες περιφέρειες της Γαλλίας με κάποιες

ιδιαιτερότητες, ο αγρότης βαδίζει ήδη, από όλες τις απόψεις, προς τη συλλογική χρήση των εργαλείων της παραγωγής. Γι' αυτό, κάθε φορά που εκθέτουμε στις μάζες τις ιδέες μας, κάθε φορά που μιλούμε απλά και κατανοητά για την επανάσταση όπως την θέλουμε και στηριζόμαστε σε πρακτικά παραδείγματα, μας χειροκροτούν στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα αλλά και στα χωριά.

Θα μπορούσε να ήταν διαφορετικά; Αν η αναρχία και ο κομμουνισμός ήταν προϊόντα φιλοσοφικής σκέψης, που γεννήθηκαν μέσα σε αραχνιασμένα σπουδαστήρια από κάποιους σοφούς, τότε οπωσδήποτε οι δύο αυτές αρχές δεν θα είχαν καμία απήχηση στον λαό. Άλλα αυτές οι δύο ιδέες γεννήθηκαν στα σπλάχνα του λαού. Εκφράζουν αυτά που σκέφτονται και λένε ο εργάτης και ο αγρότης όταν, ύστερα από μια κουραστική εργάσιμη μέρα, κάθονται κι ονειρεύονται ένα καλύτερο μέλλον. Εκφράζουν την αργή εξέλιξη που γίνεται σήμερα μέσα στα πνεύματα. Έτσι αντιλαμβάνεται ο λαός τον μετασχηματισμό που πρέπει να γίνει αρέσως, για να έρθουν στην πόλη και στην ύπαιθρο η δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη και η αδελφοσύνη. Αφού γεννήθηκαν μες στον λαό, ο λαός τις χειροκροτεί κάθε φορά που κάποιος του τις εκθέτει κατανοητά.

Σ' αυτό έγκειται η αληθινή τους δύναμη, και όχι στον αριθμό των ενεργητικών, συγκεντρωμένων και οργανωμένων υποστηρικτών τους, που έχουν το θάρρος να διακινδυνεύουν τη ζωή τους στον αγώνα και ν' αφηφούν τους κινδύνους στους οποίους εκτίθενται όταν δουλεύουν για τη λαϊκή επανάσταση. Ο αριθμός τους μεγαλώνει καθημερινά· αλλά μόνον όταν ζυγώσει η εξέγερση θα γίνουν πλειονότητα από μειονότητα που είναι σήμερα.

Η ιστορία αποδεικνύει ότι αυτοί που ήταν μειονότητα την παραμονή της επανάστασης γίνονται η ισχυρότερη δύναμη τη μέρα της επανάστασης, αν εκφράζουν αληθινά τις επιθυμίες του λαού και αν -όλλη αναγκαία συνθήκη- η επανάσταση έχει μια ορισμένη διάρκεια που επιτρέπει στην επαναστατική ιδέα να διαδοθεί, να βλαστήσει και να δώσει καρπούς. Γιατί, ας μην ξεχνούμε, ο μετασχηματισμός της κοινωνίας προς την κατεύθυνση του αναρχικού κομμουνισμού δεν θα ολοκληρωθεί με μια επανάσταση που θα διαρκέσει μια-δυο μέρες· ένας ξεσηκωμός μικρής διάρκειας μπορεί θαυμάσια να ανατρέψει μια κυβέρνηση και να την αντικαταστήσει με μία όλλη. Μπορεί να αντικαταστήσει τον Ναπολέοντα με τον Ζουλ Φαμπρ¹², αλλά δεν αλλάζει κανένα θεμελιώδη θεσμό της κοινωνίας. Χρειαζόμαστε μια ολόκληρη περίοδο τριών, τεσσάρων ή πέντε χρόνων, για να πετύχουμε την επανάστασή μας στο καθεστώς της ιδιοκτησίας και στον τρόπο συγκρότησης της κοινωνίας. Χρειάστηκαν πέντε χρόνια αδιάκοπης εξέγερσης, από το 1788 έως το 1793, για να συντριβούν στη

¹² Ο γάλλος δικηγόρος και πολιτικός Ζουλ Φαμπρ (1809-1880) ήταν αντιμοναρχικός και διατέλεσε μέλος της Κυβέρνησης Εθνικής Σωτηρίας [Στμ.].

Γαλλία η φεουδαρχία (στον αγροτικό τομέα) και η παντοδυναμία της μοναρχίας; θα χρειαστούν τρία με τέσσερα γεμάτα χρόνια, για να συντριβούν ο αστικός φεουδαρχισμός και η παντοδυναμία της πλουτοκρατίας.

Ε λοιπόν, κυρίως κατ' αυτή την περίοδο της έξαψης, όταν το πνεύμα δουλεύει με μεγάλη ταχύτητα, όταν όλος ο κόσμος, στη λαμπρή πόλη και στο θλιβερό καλύβι, ενδιαφέρεται για τα κοινά, συζητάει, μιλάει και προσπαθεί να πεισεί τους άλλους, η αναρχική ιδέα, που την διαδίδουν σήμερα ορισμένες μικροομάδες, θα μπορέσει να βλαστήσει, να δώσει καρπούς και να πάρει τη θέση που της αρμόζει στο μυαλό της μεγάλης μάζας των ανθρώπων. Τότε οι σημερινοί αδιάφοροι θα γίνουν πεπεισμένοι υπέρμαχοι της νέας ιδέας.

Τέτοια ήταν ανέκαθεν η πορεία των ιδεών, και η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση μπορεί να μας χρησιμεύσει ως παράδειγμα.

Βέβαια, εκείνη η επανάσταση δεν είχε το βάθος αυτής που ονειρευόμαστε εμείς. Απλώς ανέτρεψε την αριστοκρατία και την αντικατέστησε με την αστική τάξη. Δεν έθιξε το καθεστώς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας· απεναντίας, το ενίσχυσε και εδραιώσε την αστική εκμετάλλευση. Άλλα πέτυχε κάτι σημαντικό: κατάργησε οριστικά τις φεουδαρχικές σχέσεις και, το σπουδαιότερο, τις κατάργησε με τη βία και όχι με νόμο. Εγκαίνιασε την εποχή των επαναστάσεων που διαδέχονται η μία την άλλη με σύντομα διαλείμματα, πλησιάζοντας ολοένα περισσότερο στην κοινωνική επανάσταση. Έδωσε στον γαλλικό λαό την επαναστατική ορμή που, δίχως αυτήν, οι λαοί θα μπορούσαν να ζουν αιώνες αλόκληρους κάτω από την πιο σκληρή καταπίεση. Άφησε κληρονομιά στον κόσμο ένα ρεύμα γόνιμων ιδεών για το μέλλον. Ξύπνησε το εξεγερσιακό πνεύμα και εκπαιδεύσε επαναστατικά τον γαλλικό λαό. Αν το 1871 η Γαλλία έκανε την Κομούνα, αν σήμερα δέχεται πρόθυμα την ιδέα του αναρχικού κομουνισμού ενώ τα άλλα έθνη βρίσκονται ακόμη στην περίοδο της απόλυτης ή της συνταγματικής μοναρχίας (που ξεπεράστηκαν στη Γαλλία το 1848 ή μάλλον το 1789), είναι γιατί στα τέλη του 18ου αι. πέρασε την τετραετία της Μεγάλης Επανάστασης.

Ας θυμηθούμε τι θλιβερή εικόνα παρουσιάζει η Γαλλία λίγα χρόνια πριν την Επανάσταση του 1789 και πόσο αδύναμη μειονότητα ήταν τότε εκείνοι που ονειρεύονταν την κατάργηση της μοναρχίας και της φεουδαρχίας.

Ο αγρότης ήταν βυθισμένος σε μια αδιανόητη σήμερα αθλιότητα και αράθεια. Χαμένα στα χωριά, χωρίς κανονικές επικοινωνίες, μη ξέροντας τι συνέβαινε σε απόσταση σαράντα χιλιόμετρα μακριά του, αυτά τα πλάσματα τα ζεμένα στο άροτρο και φυλακισμένα στις άθλιες τρώγλες τους, φάινονταν καταδικασμένα σε αιώνια δουλεία. Η μεταξύ τους συνεννόηση ήταν αδύνατη και, στον παραμικρό ξεσηκωμό, κατέφθανε ο στρατός, για να σφάξει τους ξεσηκωμένους και να κρεμάσει τους αρχηγούς τους σε μια ψηλή κρεμάλα στην

πλατεία. Ελάχιστοι κρυφοί προπαγανδιστές περιόδευαν στα χωριά, άναβαν το μίσος εναντίον των καταπιεστών και ξυπνάνεσαν την ελπίδα στους λιγοστούς θαρραλέους που τολμούσαν να τους ακούσουν. Ο χωρικός δεν τολμούσε να ζητήσει ψωμί και μια μικρή μείωση των δοσιμάτων. Ξεφυλλίστε τα φορολογικά κατάστιχα των χωριών και θα πειστείτε!

Όσο για την αστική τάξη, βασικό της χαρακτηριστικό ήταν η ανανδρία. Πολύ σπάνια λίγα μεμονωμένα ότομα τολμούσαν να μιλήσουν εναντίον της κυβέρνησης και να ξυπνήσουν με μια παράτολμη ενέργεια το εξεγερσιακό πνεύμα. Άλλα η μεγάλη μάζα της αστικής τάξης υποκλινόταν δουλικά στον βασιλέα και στους αυλικούς του, στον ευγενή και στον υπηρέτη του. Αρκεί να διαβάσει κάποιος τα δημοτικά έγγραφα της εποχής εκείνης, για να δει πόσα μικροπρεπή και ποταπά είναι τα λόγια της αστικής τάξης πριν το 1789. Από τα λόγια της στάζει η πιο μικροπρεπής ανανδρία, που διόλου δεν κακοφαινόταν στον κ. Λουί Μπλαν¹³ και στους άλλους αυλοκόλακες εκφραστές της αστικής τάξης. Τους λιγοστούς επαναστάτες της εποχής εκείνης τους πιάνει βαθιά απελπισία όταν κοιτάζουν γύρω τους, και ο Καμίλ Ντεμουλέν¹⁴ είπε δικαιολογημένα τα ακόλουθα πασίγνωστα λόγια: «Ήμασταν μόλις μια ντουζίνα αντιμοναρχικοί πριν το 1789».

Κι δώμας, τι μεταμόρφωση μετά τριά-τέσσερα χρόνια! Απ' τη στιγμή που τα γεγονότα αρχίζουν να κλονίζουν τη μεγάλη δύναμη της μοναρχίας, ο λαός αρχίζει να ξεσηκώνεται. Ολόκληρο το έτος 1788 έχουμε μόνο μερικές μικρο-εξεγέρσεις των χωρικών· όπως οι σημερινές μικροαπεργίες, ξεσπούσαν σε σκόρπιους τόπους της Γαλλίας, αλλά σιγά-σιγά εξαπλώθηκαν, γενικεύτηκαν, αγρίεψαν, και η συντριβή τους έγινε πιο δύσκολη.

Δυο χρόνια πρωτύτερα, κανένας δεν τολμούσε να ζητήσει τη μείωση των δοσιμάτων (όπως ζητούν σήμερα αύξηση μισθών). Δυο χρόνια μετά, το 1789, ο χωρικός έχει πια προχωρήσει πολύ. Γεννήθηκε μια γενική ιδέα: να συντριψουν ολοκληρωτικά τον ζυγό του αριστοκράτη, του παπά, του αστού γαιοκτήμονα. Από τη στιγμή που ο χωρικός καταλαβαίνει ότι η κυβέρνηση δεν έχει πια τη δύναμη να καταστείλει μία εξέγερση, ξεσηκώνεται ενάντια στους εχθρούς του. Μερικοί αποφασισμένοι θα βάλουν φωτιά στους πρώτους πύργους των γαιοκτημόνων, ενώ η μεγάλη μάζα, ακόμη υποταγμένη και φοβισμένη, περιμένει τις φλόγες από τους πύργους που καίνε πάνω στους λόφους ν'

¹³ Ο γάλλος σοσιαλιστής ιστορικός και πολιτικός Λουί Μπλαν (1811-1882) συντέλεσε με τα γραπτά του στην κατάργηση της μοναρχίας το 1830. Μέλος της Επαναστατικής Κυβέρνησης του 1848, εξοριστήκε, επέστρεψε στη Γαλλία το 1870 και ήταν εκπρόσωπος στην Κομούνα [Στμ.].

¹⁴ Ο γάλλος δημοσιογράφος και πολιτικός του 18ου αι. Καμίλ Ντεμουλέν οργάνωσε την επίθεση στη Βαστίλη το 1789. Στη Συντακτική συντάχθηκε με τους Ορεινούς και εκτελέστηκε μαζί με τον Δαντόν [Στμ.].

ανέβουν ώς τα ουράνια, για να κρεμάσουν τους φοροεισπράκτορες στις κρεμάλες στις οποίες είχαν απαγχονιστεί οι πρόδρομοι της Ζακερί¹⁵. Άλλα αυτή τη φορά ο στρατός δεν έρχεται να καταπνίξει την εξέγερση, γιατί είναι απασχολημένος αλλού· έτσι η εξέγερση διαδίδεται από καλύβα σε καλύβα, και σε λίγο η μισή Γαλλία έχει παραδοθεί στις φλόγες.

Ενώ οι μελλοντικοί επαναστάτες της αστικής τάξης γονατίζουν ακόμη μπροστά στον βασιλέα, ενώ οι πρωταγωνιστές της μελλοντικής επανάστασης προσπαθούν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την εξέγερση με ορισμένες μικροπαραχωρήσεις, τα χωριά και οι πόλεις ξεσκώνονται, πολύ πριν τη Συνέλευση των Γενικών Τάξεων και τους πύρινους λόγους του Μιραμπώ¹⁶. Εκατοντάδες εξεγέρσεις (ο ιστορικός Ταΐν¹⁷ καταγράφει τριακόσιες) έχουν ξεσπάσει στα χωριά, πριν οι Παριζάνοι, με λόγχες και λίγα άθλια κανόνια, καταλάβουν τη Βαστίλη.

Στο εξής, η επανάσταση ξεφεύγει από τον έλεγχο των αστών. Αν είχε ξεσπάσει μόνο στο Παρίσι, αν ήταν μόνο μια κοινοβουλευτική επανάσταση, θα την είχαν πνίξει στο αίμα, ενώ οι ορδές της αντεπανάστασης θα έστηναν τη μαύρη σημαία στο ένα χωριό μετά το άλλο, στη μία πόλη μετά την άλλη, σφάζοντας τους χωρικούς και τους αβράκωτους¹⁸. Άλλα ευτυχώς, η επανάσταση είχε πάρει εξ αρχής άλλο χαρακτήρα. Είχε ξεσπάσει σχεδόν ταυτόχρονα σε χίλια μέρη· σ' όλα τα χωριά, σ' όλες τις κωμοπόλεις, σ' όλες τις μεγάλες πόλεις των ξεσκωμένων επαρχιών, οι επαναστατικές μειονότητες, εμψυχωμένες από το θάρρος τους και από τη σιωπηρή υποστήριξη που έπαιρναν από τα δύνεια του λαού, προχωρούσαν στην κατάληψη των πύργων, των δημαρχείων και της Βαστίλης, τρομοκρατούσαν την αριστοκρατία και την ανώτερη αστική τάξη και καταργούσαν τα προνόμια. Η μειονότητα ξεκίνησε την επανάσταση και παρέσυρε μαζί της και τη μεγάλη μάζα.

Το ίδιο θα γίνει και με την επανάσταση που την έλευσή της προβλέπουμε. Η ιδέα του αναρχικού κομμουνισμού, που σήμερα την αντιπροσωπεύουν ανισχυρες μειονότητες αλλά διαποτίζει ολοένα πιο βαθιά το πνεύμα του λαού, θα βρει τρόπο να φτάσει στη μεγάλη μάζα. Οι ομάδες που είναι διασκορπισμένες παντού, όσο ολιγομελείς και αν είναι, δυναμωμένες από την υποστήριξη

¹⁵ Jacque (Ζακ, Κουκουβίνος) αποκαλούνταν περιφρονητικά ο γάλλος χωρικός. «Ζακερί» ονομάστηκαν οι εξεγέρσεις των χωρικών στη Γαλλία [Στμ.].

¹⁶ Ο γάλλος οικονομολόγος του 18ου αι. μαρκήσιος Μιραμπώ ήταν φυσιοκράτης. Ο γιος του, τον οποίο αναφέρει ο Κροπότκιν, ήταν πολιτικός, συμμετείχε στη Συνέλευση του 1789 και ελισσόταν ανάμεσα στους μοναρχικούς και στους αντιμοναρχικούς [Στμ.].

¹⁷ Ο γάλλος φιλόσοφος και ιστορικός του 19ου Ιηπόλυτος Ταΐν επιχείρησε να ερμηνεύσει τα έργα τέχνης με την επιρροή τριών παραγόντων: φυλής, περιβάλλοντος και χρόνου (εποχής). Έγραψε λεπτομερειακή ιστορία της Γαλλίας του 18ου αι. [Στμ.].

¹⁸ «Αβράκωτους» αποκαλούσαν τον λαό οι ευγενεῖς και οι αστοί [Στμ.].

του λαού, θα υψώσουν την κόκκινη σημαία της εξέγερσης. Η εξέγερση, που θα ξεπάσει συγχρόνως σε χιλιους τόπους της επικράτειας, θα εμποδίσει να εδραιωθεί στην εξουσία οποιαδήποτε κυβέρνηση θα επιχειρούσε να εμποδίσει την εξέλιξη των γεγονότων, και η επανάσταση θα εξαπλώνεται ώσπου να εκπληρώσει την αποστολή της: την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και του κράτους.

Τη μέρα εκείνη, αυτοί που είναι σήμερα μειονότητα θα είναι ο λαός, η μεγάλη μάζα, και αυτή η μάζα, που θα έχει ξεσηκωθεί ενάντια στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στο κράτος, θα προχωρήσει προς τον αναρχικό κομμουνισμό.

Η ΤΑΞΗ [ΕΥΤΑΞΙΑ]

Μας κατηγορούν συχνά ότι έχουμε δεχθεί για σύμβολό μας τη λέξη *αναρχία*, που φοβίζει πολλούς. «Οι ιδέες σας είναι θαυμάσιες –μας λένε– αλλά παραδεχθείτε ότι δεν διαλέξατε πετυχημένο όνομα για το κόμμα σας. Αναρχία, στην καθομιλουμένη, είναι συνώνυμο της αταξίας, του χάους: αυτή η λέξη φέρνει στο μυαλό αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα, άτομα που βρίσκονται σε αδιάκοπο πόλεμο μεταξύ τους και αδυνατούν να εναρμονίσουν τη δράση τους».

Ας παρατηρήσουμε, πρώτα-πρώτα, ότι ένα κόμμα της δράσης, ένα κόμμα που εκφράζει μια καινούργια τάση, πολύ σπάνια έχει τη δυνατότητα να διαλέξει μονάχο του το όνομά του. Δεν επινόησαν οι ζητιάνοι του *Μπραμπάν*¹⁹ το όνομα που τους δόθηκε και αργότερα δοξάστηκε τόσο. Άλλα από παρατσούκλι –πετυχημένο παρατσούκλι– στην αρχή, έγινε δεκτό από το κόμμα, γενικά αποδεκτό και αργότερα έγινε η επίσημη ονομασία του. Ας συμφωνήσουμε, πάντως, ότι η λέξη αυτή περιέκλει μια ολόκληρη ιδέα.

Και οι αбрάκωτοι του 1793; Οι εχθροί της λαϊκής επανάστασης τους έδωσαν αυτό το όνομα· αλλά μήπως δεν περιέκλειε κι αυτό μια ολόκληρη ιδέα, την ιδέα της εξέγερσης του κουρελιάρικου, πάμφτωχου λαού εναντίον όλων των μοναρχικών, των δήθεν πατριωτών και γιακωβίνων, των βολεψάκηδων που είχαν αποτραβήξει από την επανάσταση και, παρά τους στομφώδεις λόγους τους και το λιβάνισμα που τους έχουν κάνει οι αστοι ιστορικοί, ήταν οι αληθινοί εχθροί του λαού, αφού τον περιφρονούσαν βαθιά για τη φτώχεια του, για το ελεύθεριακό και εξισωτικό του πνεύμα και για το επαναστατικό του πάθος;

Το ίδιο συνέβη και με το όνομα *μηδενιστές* (νιχιλιστές), που τόσο ανησύχησε τους δημοσιογράφους και έδωσε αφορμή για τόσα κακόβουλα και καλόβουλα λογοπαίγνια, ώσπου να καταλάβει ο κόσμος ότι δεν αναφερόταν σε μια αλλοπρόσαλλη, θρησκευτική αίρεση, αλλά σε μια γνήσια επαναστατική δύναμη. Το πρωτοχρησιμοποίησε ο Τουργκένιεφ, στο μυθιστόρημά του *Πατέρες και γιοι* – οι «πατέρες» αποκαλούσαν έτσι, κοροϊδευτικά, τους ανυπάκουους «γιους». Οι γιοι το δέχθηκαν και, όταν αργότερα κατάλαβαν πως οδηγούσε σε παρεξηγήσεις και επιχείρησαν ν' απαλλαγούν απ' αυτό, ήταν αδύνατον. Ο Τύπος και το καινό ήθελαν να περιγράφουν τους ρώσους επαναστάτες μόνο μ' αυτό το όνομα. Πάντως, το όνομα είναι ταιριαστό, γιατί περικλείει μια ιδέα:

¹⁹ «Ζητιάνοι του Μπραμπάν» ονομάστηκαν οι ολλανδοί επαναστάτες στον πόλεμο της ανεξαρτησίας τους τον 16ο αι. [Στμ.]

εκφράζει τη συνολική άρνηση των δεδομένων του τωρινού πολιτισμού, που βασίζεται στην καταπίεση μίας κοινωνικής τάξης από μία άλλη· είναι η άρνηση του τωρινού οικονομικού καθεστώτος, η άρνηση της ανάγκης για κυβέρνηση και εξουσία, για την αστική πολιτική, για τη ρουτινιέρικη επιστήμη, για την αστική ηθική, για την τέχνη που έχει τεθεί στην υπηρεσία των εκμεταλλευτών, των υποκριτικών ή αξιοκαταφρόνητων ηθών και έξεων, τα οποία έχουν κληροδοτήσει στην κοινωνία μας οι περασμένοι οιώνες – κοντολογίς, η άρνηση όλων όσα αγκαλιάζει σήμερα στοργικά ο αστικός πολιτισμός.

Το ίδιο συμβαίνει με τους αναρχικούς. 'Όταν στους κόλπους της Α' Διεθνούς δημιουργήθηκε ένα κόμμα που αρνιόταν τις εξουσιαστικές σχέσεις στην Ένωση των Εργατών και ξεσηκώθηκε ενάντια στην εξουσία σε όλες της τις μορφές, αυτό το κόμμα ονομάστηκε αρχικά φεντεραλιστικό [ομοσπονδιακό] και μετά αντι-κρατικό ή αντι-εξουσιαστικό. Τότε, απέφευγε την ονομασία αναρχικό. Η λέξη αν-αρχία (έτσι την έγραφαν τότε) φαινόταν να συνδέει υπερβολικά στενά το κόμμα με τους προυντονικούς, των οποίων τις ιδέες για την οικονομική μεταρρύθμιση καταπολεμούσε τότε η Διεθνής. Άλλα ακριβώς γι' αυτό, για να προκαλέσουν σύγχυση, αρέσκονταν οι αντίπαλοι μας να χρησιμοποιούν αυτό το όνομα· πάνω απ' όλα, τους έδινε τη δυνατότητα να λένε ότι ακόμη και το όνομα των αναρχικών αποδεικνύει πως μοναδική τους επιδίωξη είναι η δημιουργία αταξίας και χάους, και πως δεν νοιάζονταν καθόλου για τα επακόλουθα.

Το αναρχικό κόμμα δέχθηκε πρόθυμα το όνομα που του έδωσαν. Επέμενε αρχικά στην παύλα ανάμεσα στο αν και το αρχία, και τόνιζε ότι με αυτή τη γραφή η ελληνικής προέλευσης λέξη αν-αρχία σήμαινε όχι εξουσία (όχι αρχή), και όχι «αταξία». Άλλα σύντομα την δέχθηκε χωρίς παύλο, για να μη βάζει σε περιπτώ κόπο τους τυπογράφους και για να μη δίνει μαθήματα ελληνικών στους αναγνώστες των κειμένων του.

Η λέξη πήρε, λοιπόν, την πρωταρχική, συνηθισμένη σημασία της, που την διατύπωσε ως εξής ο όγγιλος φιλόσοφος Μπένθαμ²⁰ το 1816: «Ο φιλόσοφος που θέλει να μεταρρυθμίσει έναν κακό νόμο, δεν προτρέπει σε εξέγερση εναντίον του... Ο χαρακτήρας του αναρχικού είναι τελείως διαφορετικός. Ο αναρχικός αρνείται την ύπαρξη του νόμου, αρνείται την εγκυρότητά του, προτρέπει τους ανθρώπους ν' αγνοήσουν τον νόμο και να εναντιώθούν στην εφαρμογή του». Η έννοια της λέξης έχει σήμερα διευρυνθεί· ο αναρχικός αρνείται όχι μόνο τους υπάρχοντες νόμους, αλλά και κάθε κατεστημένη εξουσία, κάθε αυθεντική· αλλά η ουσία της παραμένει αναλλοίωτη: εννοεί αυτόν που ξεση-

²⁰ Ο όγγιλος φιλόσοφος Ιερεμίας Μπένθαμ (1748-1832), στυγνός αφελιμιστής, αποτέλεσε στόχο αιχμηρών σχολίων του Μαρξ. [Στμ.]

κώνεται ενάντια σε όλες τις μορφές εξουσίας και αυθεντίας.

Μα αυτή η λέξη, μας λένε, δεν φέρνει στο μυαλό όρνηση της τάξης, συνεπώς αταξία και χάος;

Ας προσπαθήσουμε να συνεννοηθούμε. Για ποια τάξη μιλούν; Μήπως για την αρμονία που ονειρευόμαστε εμείς οι αναρχικοί; Για την αρμονία που θα εγκαθιδρυθεί ελεύθερα στις ανθρώπινες σχέσεις, όταν η ανθρωπότητα θα πάψει να είναι χωρισμένη σε δύο κοινωνικές τάξεις, που η μία τους θυσιάζεται προς οφέλος της άλλης; Για την αρμονία που θα ξεπηδήσει αυτόματα από τα κοινά συμφέροντα, όταν όλοι οι άνθρωποι θ' ανήκουν σε μία και την ίδια οικογένεια, όταν ο καθένας θα εργάζεται για την ευτυχία του συνόλου και όλοι για την ευτυχία του καθενός; Και βέβαια όχι! Αυτοί που κατηγορούν την αναρχία ως όρνηση της τάξης δεν μιλούν γι' αυτήν τη μελλοντική αρμονία· μιλούν για την τάξη που επικρατεί στην τωρινή κοινωνία. Ας δούμε, λοιπόν, ποια είναι αυτή η τάξη την οποία θέλει να καταστρέψει η αναρχία.

Η τάξη σήμερα –αυτό που εννοούν όταν λένε «τάξη»– είναι τα εννέα δέκατα της ανθρωπότητας να δουλεύουν για να εξασφαλίζουν σε μια χούφτα χασμούρηδων την πολυτέλεια, τις απολαύσεις, την ικανοποίηση των πιο ποταπών παθών.

Η τάξη, για τα εννέα δέκατα των ανθρώπων, είναι η έλλειψη όλων όσα είναι αναγκαία για μια υγιεινή ζωή και για μια ορθολογική ανάπτυξη των πνευματικών δυνατοτήτων. Ο υποβιβασμός των εννέα δέκατων της ανθρωπότητας σε υποζύγια, που ζουν μεροδούλι-μεροφάρι, χωρίς ποτέ να τολμούν να σκεφτούν τις απολαύσεις που χαρίζουν στον άνθρωπο η σπουδή των επιστημών και η καλλιτεχνική δημιουργία – ίδού η τάξη!

Η τάξη είναι η αθλιότητα και η πείνα που έχουν γίνει φυσιολογική κατάσταση της κοινωνίας. Είναι ο ιρλανδός αγρότης που πεθαίνει της πείνας· είναι ο χωρικός του ενός τρίτου της Ρωσίας που πεθαίνει από διφτερίτιδα, τύφο και πείνα οι οποίες προέρχονται από τη στέρηση των αναγκαίων για τη διατροφή του, ενώ μεγάλες ποσότητες σιτηρών εξάγονται στο εξωτερικό· είναι ο λαός της Ιταλίας, που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πλούσια γη του και να περιφέρεται σ' όλη την Ευρώπη γυρεύοντας να σκάψει ένα λάκκο και να τρυπώσει εκεί, έστω και αν πεθάνει σε λίγους μήνες· είναι η γη που κλέβεται από τον αγρότη, για να βοσκήσουν τα ζώα που προορίζονται να θρέψουν τους πλούσιους· είναι η γη που αφήνεται χέρσα αντί να δοθεί σ' εκείνον που ζητά μόνον ένα πρόγμα: να την καλλιεργήσει.

Η τάξη είναι η γυναικά που πουλιέται για να ταΐσει τα παιδιά της, είναι το παιδί που αναγκάζεται να κλειστεί στο εργοστάσιο για να μην πεθάνει από αστία, είναι ο εργάτης που υποβιβάζεται στην κατάσταση της μηχανής. Είναι το φάντασμα του επαναστατημένου εργάτη μπροστά στις πόρτες του πλούσιου, το

φάντασμα του επαναστατημένου λαού μπροστά στις πόρτες των κυβερνώντων.

Η τάξη είναι μία ελάχιστη μειονότητα που κάθεται στις κυβερνητικές καρέκλες, επιβάλλεται γι' αυτό στην πλειονότητα και μεγαλώνει τα παιδιά της για να πάρουν αργότερα τις ίδιες θέσεις, να διατηρήσουν τα ίδια προνόμια, με τον δόλο, τη διαφθορά, τη βία και τις σφαγές.

Η τάξη είναι ο αδιάκοπος πόλεμος ανθρώπου με άνθρωπο, επαγγέλματος με επαγγέλμα, κοινωνικής τάξης με κοινωνική τάξη, έθνους με έθνος. Είναι το κανόνι που ασταμάτητα βροντάει στην Ευρώπη, είναι η ερήμωση της υπαίθρου, η θυσία ολόκληρων γενεών στα πεδία των μαχών, η καταστροφή, μέσα σε ένα μόλις χρόνο, του πλούτου που σωρεύτηκε με μόχθο αιώνων.

Η τάξη είναι η δουλοπαροικία, το αλυσόδεμα της σκέψης, ο εξευτελισμός του ανθρώπου που επιβάλλονται με τα όπλα και το μαστίγιο. Είναι ο ξαφνικός θάνατος από τις αναθυμιάσεις, ο αργός θάνατος από κατολισθήσεις του εδάφους εκατοντάδων ανθρακωρύχων που σακατεύονται ή θάβονται ζωντανοί κάθε χρόνο από υπαιτότητα των αφεντικών, και πυροβολούνται και καταδίωκονται από τον στρατό όταν τολμήσουν να διαμαρτυρηθούν.

Η τάξη, τέλος, είναι η αιματηρή κατάπινη της Κομούνας του Παρισιού. Είναι η θανάτωση τριάντα χιλιάδων ανδρών, γυναικών και παιδιών, που κομματίστηκαν από τις οβίδες, πυροβολήθηκαν, θάφτηκαν ζωντανοί μες στον ασβέστη κάτω από τα πλακόστρωτα του Παρισιού. Είναι η μοίρα της ρωσικής νεολαίας, που σαπίζει στις φυλακές και θάβεται στα χιόνια της Σιβηρίας και που οι καλύτεροι, αγνότεροι και πιο προικισμένοι εκπρόσωποι της πεθαίνουν στην κρεμάλα των τυράννων.

Νά η τάξη!

Και η σταξία; Αυτό που ονομάζουν σταξία;

Είναι ο λαός που ξεσκώνεται ενάπονα σ' αυτήν τη βάρβαρη τάξη πραγμάτων, σπάει τις αλυσίδες, υπερηπηδάει τα εμπόδια και βαδίζει προς ένα καλύτερο μέλλον. Είναι το πιο ένδοξο κομμάτι της ιστορίας της ανθρωπότητας.

Είναι η εξέγερση της σκέψης την παραμονή της επανάστασης· είναι η ανατροπή όλων όσα έχει καθαγιάσει η ακινησία των περασμένων αιώνων· είναι η εμφάνιση πλήθους νέων ιδεών, τολμηρών επινοήσεων, είναι η λύση των προβλημάτων της επιστήμης.

Η σταξία είναι η κατάργηση της αρχαίας δουλείας, είναι ο ξεσηκωμός του λαουτζίκου, η κατάργηση της φεουδαρχικής υποδούλωσης, οι προσπάθειες για την κατάργηση της οικονομικής δουλείας.

Η σταξία είναι ο ξεσηκωμός των επαναστατημένων χωρικών ενάντια στους παπάδες και τους φεουδάρχες, που καίνε τους πύργους για να κάνουν χώρα για τις καλύβες τους, που βγαίνουν από τις τρώγλες τους για να πιάσουν μια θέση στον ήλιο. Είναι η Γαλλία που ανατρέπει τη μοναρχία και πλήττει θανά-

σιμα τη φεουδαρχία ολόκληρης της δυτικής Ευρώπης.

Η αταξία είναι το 1848, που έκανε τους βασιλιάδες να τρέμουν και διακήρυξε το δικαίωμα στην εργασία. Είναι ο λαός του Παρισιού που πολέμησε για μια νέα ιδέα και που, αν και υποτάχθηκε με τις σφαγές, διέδωσε στην ανθρωπότητα την ιδέα της ελεύθερης κοινότητας [κομούνας] και άνοιξε τον δρόμο προς την κοινωνική επανάσταση που ζυγώνει.

Η αταξία –αυτό που ονομάζουν αταξία– είναι οι εποχές που κατά τη διάρκειά τους ολόκληρες γενιές αγωνίζονται ακατάπαυτα και θυσιάζονται για να θέσουν τα θεμέλια μίας καλύτερης ζωής της ανθρωπότητας, σπάζοντας τα δεσμά του παρελθόντος. Είναι οι εποχές που κατά τη διάρκειά τους το λαϊκό δαιμόνιο απελευθερώνεται και κάνει μέσα σε λίγα χρόνια γιγάντια βήματα, που δίχως αυτά ο άνθρωπος θα είχε μείνει στην κατάσταση του δούλου της αρχαιότητας, του ελεεινού πλάσματος που ζει εξευτελιστικά μες στη μιζέρια.

Η αταξία είναι η έκρηξη των πιο ευγενικών παθών και των πιο μεγάλων θυσιών, είναι το έπος της υπέρτατης αγάπης για την ανθρωπότητα!

Η λέξη *αναρχία*, που σημαίνει όρνηση αυτής της τάξης και μας θυμίζει τις πιο ωραίες σπιγμές της ζωής των λαών, δεν νομίζετε πως ταιριάζει θαυμάσιο σ' ένα κόμμα που επιδιώκει να κατακτήσει ένα καλύτερο μέλλον;

Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ [KOMOYNA]

I

Όταν λέμε ότι η κοινωνική επανάσταση πρέπει να οδηγήσει στην απελευθέρωση των κοινοτήτων, και ότι μόνον οι κοινότητες, απολύτως ανεξάρτητες, απαλλαγμένες από τον ζυγό του κράτους, θα μπορέσουν να δώσουν στην επανάσταση τον χώρο που της χρειάζεται και τα μέσα για να πετύχει, μας κατηγορούν ότι θέλουμε να ξαναζωντανέψουμε τεχνητά μία ξεπερασμένη μορφή κοινωνίας που έχει φάει τα ψωμιά της. «Μα η κοινότητα -μας λένε- είναι κάτι ξεπερασμένο! Προσπαθώντας να καταστρέψετε το κράτος και να βάλετε στη θέση του τις ελεύθερες κοινότητες, στρέφετε τα μάτια σας στο παρελθόν: Θέλετε να μας ξαναφέρετε πίσω στην καρδιά του Μεσαίωνα, να ξαναψεύτε τους παλιούς πολέμους ανάμεσα στις κοινότητες και να διαλύσετε τα έθνη, τις οντότητες που με τόση δυσκολία συγκροτήσαμε στο διάβα της ιστορίας».

Πολύ καλά. Ας εξετάσουμε αυτήν την κριτική.

Ας διαπιστώσουμε, πρώτα απ' όλα, ότι κάθε σύγκριση με το παρελθόν έχει μόνο σχετική αξία. Πράγματι, αν η κοινότητα που θέλουμε δεν ήταν τίποτε άλλο από την επιστροφή στην κοινότητα του Μεσαίωνα, μήπως δεν θα έπρεπε να παραδεχθούμε ότι η σημερινή κοινότητα δεν μπορεί να έχει την ίδια μορφή μ' εκείνη που είχε πριν επτά αιώνες; Δεν είναι φανερό ότι, αν εγκαθιδρυόταν στις μέρες μας, στον αιώνα μας, με τους σιδηροδρόμους και τους τηλεγράφους, με την κοσμοπολίτικη επιστήμη και την αναζήτηση της καθαρής αλήθειας, η κοινότητα θα ήταν οργανωμένη πολύ διαφορετικά σε σχέση με το πώς ήταν τον 12ο αι., ότι θα βρισκόμασταν μπροστά σ' ένα γεγονός ριζικά καινούργιο, τοποθετημένο μέσα σε νέα πλαίσια και που συνεπώς θα οδηγούσε σε τελείως διαφορετικά αποτέλεσματα;

Πάνω απ' όλα, όμως, οι αντίπαλοι μας, οι υποστηρικτές των διάφορων μορφών κράτους, θα έπρεπε να θυμηθούν ότι μπορούμε κι εμείς να τους επιστρέψουμε τις κατηγορίες.

Μπορούμε να τους πούμε, και μάλιστα πιο δικαιολογημένα, ότι ίσα-ίσα εκείνοι είναι στραμμένοι στο παρελθόν, αφού το κράτος είναι μορφή εξ ίσου παλιά με την κοινότητα. Μόνο που υπάρχει μία μεγάλη διαφορά: ενώ το κράτος αντιπροσωπεύει στην ιστορία την άρνηση κάθε ελευθερίας, τον απολυταρχισμό και την αυθαίρεσία, την εκμηδένιση των υπηκόων του, την κρεμάλα και τα βασανιστήρια, οι πιο λαμπρές σελίδες της ιστορίας αναφέρονται στην απελευθέρωση των κοινοτήτων και στις εξεγέρσεις λαού και κοινοτήτων ενά-

ντια στο κράτος. Αν κοιτάξουμε το παρελθόν, η ματία μας δεν θα σταματήσει ούτε στον Λουδοβίκο ΙΑ', ούτε στον Λουδοβίκο ΙΕ', ούτε στην Αικατερίνη Β', αλλά θα σταματήσει στις κοινότητες ή δημοκρατίες του Αμάλφι και της Φλορεντίας, της Τουλούζ και της Λαόν, της Λιέγης και του Κουρτρέ, του Άουγκουστουργκ και της Νυρεμβέργης, του Πακοφ και του Νόβγκοροντ.

Ας αφήσουμε, λοιπόν, τα παιχνίδια με τις λέξεις και τις σοφιστείες: μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε, να αναλύσουμε σοβαρά, και όχι να μιμηθούμε τον κ. ντε Λαβελέ και τους επιμελείς μαθητές του που αρκαύνται να μας πουν: «Μα η κοινότητα είναι ο Μεσαίωνας! Συνεπώς, είναι καταδικασμένη εκ των προτέρων!» – «Το κράτος είναι ένα παρελθόν γεμάτο δεινά. Συνεπώς, είναι ακόμη πιο πολύ καταδικασμένο εκ των προτέρων!» θα τους αντιτείνουμε.

Ανάμεσα στην κοινότητα του Μεσαίωνα και στην κοινότητα που μπορεί να εγκαθιδρυθεί σήμερα και πιθανόν θα εγκαθιδρυθεί όπου να 'vai, θα υπάρχουν πολύ ουσιαστικές διαφορές: μία ολόκληρη άβυσσος την οποία έσκαψαν έξι με επτά οιώνες ανάπτυξης της ανθρωπότητας και φοβερών εμπειριών. Ας εξετάσουμε τις κυριότερες.

Ποια είναι η κύρια επιδιώξη αυτής της «ένωσης» ή «συμφωνίας» που συνομολογούν οι αστοί μιας πόλης του 12ου αι.; Είναι, βεβαίως, περιορισμένη. Είναι η απελευθέρωση από τον άρχοντα. Οι κάτοικοι της πόλης, έμποροι και τεχνίτες, συγκεντρώνονται και ορκίζονται να μην επιτρέψουν σε «κανένα, όποιος και αν είναι αυτός, ν' αδικήσει έναν συμπολίτη μας ή να τον αντιμετωπίσει ως δουλοπάροικο». Η κοινότητα πήρε τα όπλα εναντίον των παλιών αρχόντων της. «Κοινότητα –γράφει ένας συγγραφέας του 12ου αι. που τον παραθέτει ο Τιερρύ– είναι μία καινούργια και μισητή λέξη· ίδού τι εννοούν μ' αυτή τη λέξη: οι υποτακτικοί πια δεν πληρώνουν περισσότερες από μία φορά τον χρόνο στον άρχοντά τους τον φόρο που του οφείλουν. Αν διαπράξουν κάποιο αδικήμα, πληρώνουν το πρόστιμο που ορίζει ο νόμος. Όσο για τα χρηματικά δοσίματα, που εθιμικά πληρώνουν οι δουλοπάροικοι, δεν τα πληρώνουν πια».

Ωστε είναι ολοφάνερο ότι η κοινότητα του Μεσαίωνα ξεσηκώνεται εναντίον του άρχοντα. Η σημερινή κοινότητα θέλει ν' απελευθερωθεί απ' το κράτος. Ουσιαστική διαφορά, αφού, ας θυμηθούμε, ισα-ίσα το κράτος, που το εκπροσωπούσε ο Βασιλιάς, βλέποντας ότι οι κοινότητες ήθελαν να ανεξαρτητοποιηθούν από τον άρχοντα, έστειλε τις στρατιές του «για να τιμωρήσουν –όπως γράφουν τα Χρονικά– την αυθάδεια αυτών των ανοήτων που, εξ αιτίας της κοινότητας, προσπάθησαν να ξεσηκωθούν και να στραφούν εναντίον του στέμματος».

Η αυριανή κοινότητα θα ξέρει ότι δεν θα μπορεί πια να ανεχθεί καμία εξουσία ανώτερη από τη δική της: ότι πάνω απ' αυτήν δεν μπορεί να υπάρχει τίποτε άλλο εκτός από το συμφέρον της ομοσπονδίας που θα σχηματίζει ελεύ-

θερα με όλλες κοινότητες. Ξέρει ότι μέσος όρος δεν υπάρχει: είτε η κοινότητα είναι απόλυτα ελεύθερη να δημιουργήσει ό,τι θεσμούς θέλει και να κάνει ό,τι μεταρρυθμίσεις και επαναστάσεις κρίνει απαραίτητες, είτε θα παραμείνει ό,τι ήταν μέχρι σήμερα, ένα απλό υποκατάστημα του κράτους χωρίς την παραμικρή ελευθερία κινήσεων, σχεδόν πάντα έτοιμη να συγκρουστεί με το κράτος και σίγουρη ότι, στον αγώνα που θα ακολουθήσει, θα ηττηθεί. Ξέρει ότι πρέπει να τσακίσει το κράτος και να το αντικαταστήσει με την ομοσπονδία, και θα δράσει προς αυτήν την κατεύθυνση. Επί πλέον, θα έχει τα μέσα γι' αυτό. Σήμερα, τη σημαία της εξέγερσης των κοινοτήτων δεν την σηκώνουν μόνον οι μικρές πόλεις. Την ίδια σημαία θα σηκώσουν και το Παρίσι, η Λυδία, η Μασαλία και σύντομα όλες οι μεγάλες πόλεις. Ουσιαστική διαφορά, θα λέγαμε.

Μήπως η μεσαιωνική κοινότητα, αφού απελευθερώθηκε από τον άρχοντα, απελευθερώθηκε και από τους πλούσιους αστούς που, με την πώληση των εμπορευμάτων και την κίνηση των κεφαλαίων τους, πλούτισαν ως άτομα στους κόλπους της πόλης; Όχι βέβαια. Αφού γκρέμισε τους πύργους του άρχοντά του, ο κάτοικος της πόλης είδε αμέσως να ορθώνονται, μέσα στην κοινότητα, οι ακροπόλεις των πλούσιων εμπόρων που προσπαθούσαν να την υποτάξουν· η εωτερική ιστορία των μεσαιωνικών κοινοτήτων είναι η ιστορία ενός πεισματικού αγώνα ανάμεσα στους πλούσιους και στους φτωχούς, ενός αγώνα που αναγκαστικά τελείωσε με την επέμβαση του βασιλιά. Ενώ στους κόλπους της κοινότητας αναπτυσσόταν η αριστοκρατία, ο λαός έπεφτε, σε σχέση με τον πλούσιο άρχοντα της μεγάλης πόλης, στην ίδια σχέση υποτέλειας που είχε όλοτε με τον εξωτερικό άρχοντα και κατάλαβε ότι η κοινότητα δεν είχε πια τίποτε που να άξιζε να το υπερασπιστεί· εγκατέλειψε τα τείχη που είχε υψώσει για να κατακτήσει την ελευθερία του και που, εξ αιτίας του απομικιστικού καθεστώτος, είχαν γίνει οι λεωφόροι που τον οδήγησαν σε μια νέα υποτέλεια. Μη έχοντας τίποτε να χάσει, άφησε τους πλούσιους εμπόρους να υπερασπιστούν μονάχοι τους τον εαυτό τους, και αυτοί νικήθηκαν· αποχαυνώμενοι από την πολυτέλεια και τις κραπάλες, χωρίς να έχουν τη λαϊκή υποστήριξη, υποτάχθηκαν αμέσως στα τελεσίγραφα των αγγελιαφόρων του βασιλιά και τους παρέδωσαν αμέσως τα κλειδιά των πόλεών τους. Σε όλλες κοινότητες, οι ίδιοι οι πλούσιοι άνοιξαν τις πύλες των πόλεων στις στρατιές του γιγενόντα, του βασιλιά ή του δούκα, για ν' αποφύγουν την εκδίκηση του λαού, που ήταν έτοιμος να τους επιτεθεί.

Μήπως, όμως, το πρώτο μέλλομα της σημερινής κοινότητας δεν θα είναι να βάλει τέλος σ' αυτές τις κοινωνικές ανισότητες; Να πάρει στα χέρια της όλο το κοινωνικό κεφάλαιο που έχει συσσωρευθεί στους κόλπους της και να το θέσει στη διάθεση όσων θέλουν να το χρησιμοποιήσουν για να παράγουν και να συμβάλλουν στη γενική ευημερία; Δεν θα φροντίσει πρώτα απ' όλα να τσακί-

σει τη δύναμη του κεφαλαίου και να καταστήσει αδύνατη τη δημιουργία μιας αριστοκρατίας, πράγμα που οδήγησε στην καταστροφή τις μεσαιωνικές κοινότητες; Μήπως θα συμμαχήσει με τους επίσκοπους και τους καλόγερους; Μήπως, τέλος, θα μιμηθεί τους προγόνους της, που έβλεπαν την κοινότητα μόνο σαν ένα μικρό κράτος μέσα στο μεγάλο κράτος; Που, αφού απαλλάχθηκαν από την εξουσία του άρχοντα ή του βασιλιά, δεν ήξεραν να κάνουν τίποτε καλύτερο από το ν' ανασυγκροτούν, ώς και στις πιο παραμικρές λεπτομέρειες, μονίμως την ίδια εξουσία, λησμονώντας ότι η εξουσία αυτή, αν και περιορισμένη μέσα στα τείχη της πόλης, δεν θα είχε λιγότερα ελαττώματα από το πρότυπό της; Μήπως οι σημερινοί προλετάριοι θα μιμηθούν τους Φλορεντινιόντες που, αφού κατάργησαν ή εξευτέλισαν τους τίτλους ευγενείας, επέτρεψαν συγχρόνως να δημιουργηθεί μία νέα αριστοκρατία, η αριστοκρατία του χρήματος; Μήπως, τέλος, θα κάνουν όπως οι τεχνίτες που, φτάνοντας στα Δημαρχεία, μιμήθηκαν μέχρι κεραίας τους προκατόχους τους και ανασυγκρότησαν όλο τον μηχανισμό των εξουσιών που κίνησαν ν' ανατρέψουν; Μήπως θ' αρκεστούν να αλλάξουν τα πρόσωπα, αφήνοντας ανέπαφους τους θεσμούς;

Και βέβαια όχι! Η σημερινή κοινότητα, δυναμωμένη από την πείρα της, θα τα καταφέρει καλύτερα. Δεν θα είναι κοινότητα μόνο κατ' όνομα. Δεν θα είναι μόνο κοινοτιστική, αλλά θα είναι και κοινοκτημονική [κομουνιστική]. Θα είναι επαναστατική όχι μόνο στην πολιτική της, αλλά και στα ζητήματα της παραγωγής και της ανταλλαγής. Δεν θα συντρίψει το κράτος για να το ανασυγκροτήσει, και δεν θα μιμηθεί το παράδειγμα πολλών κοινοτήτων που, αφού κατάργησαν την κυβέρνηση των πληρεξουσιών, εμπιστεύθηκαν την εξουσία στην τυχαία έκβαση μιας ψηφιοφορίας.

II

Μήπως η μεσαιωνική κοινότητα, αφού αποτίναξε τον ζυγό του άρχοντα, επιχείρησε να χτυπήσει την πραγματική πηγή της δύναμής του; Μήπως επιχείρησε να βοηθήσει τον αγροτικό πληθυσμό που ζούσε γύρω της και, κατέχοντας τα όπλα που δεν είχε ο δουλοπάροικος της υπαίθρου, βοήθησε με τα όπλα αυτά τους δυστυχισμένους τούς οποίους κοίταζε υπεροπτικά από πάνω από τα ψηλά της τείχη; Όχι! Κινούμενη καθαρό εγωιστικό, η μεσαιωνική κοινότητα οχυρώθηκε μες στα τείχη της. Πόσες φορές δεν έκλεισε τις πύλες της και δεν σήκωσε τα γεφύρια των τάφρων της μπροστά στους δουλοπάροικους που ζητούσαν καταφύγιο, και πόσες φορές δεν άφησε τον άρχοντα να τους σφάξει μπροστά στα μάτια της, μπροστά στις μπούκες των κανονιών της; Περήφανη για τις ελευθερίες της, δεν επιχείρησε να τις επεκτείνει σ' αυτούς που βογκούσαν έξω από τα τείχη της. Πολλές κοινότητες, μάλιστα, απέκτησαν την ανεξαρτησία τους με αντάλλαγμα τη διατήρηση της δουλοπαροικίας

στους γείτονές τους. Στο κάτω-κάτω, μήπως δεν ήταν προς το συμφέρον των μεγαλοαστών της κοινότητας να βλέπουν τους ἀρχοντες του κάμπου να μένουν δεμένοι με τη γη και ν' αδιαφορούν για τη βιομηχανία και το εμπόριο, έτσι ώστε να είναι μονίμως υποχρεωμένοι να καταφεύγουν στην πόλη για να τους παρέχει σιδερο, μέταλλα και βιομηχανικά προϊόντα; Και όταν ο τεχνίτης ήθελε ν' απλώσει το χέρι πάνω από τα τείχη που τον χώριζαν από τον δουλοπάροικο, τι μπορούσε να κάνει κόντρα στη θέληση του αστού που κρατούσε τα ηνία και μόνον εκείνος γνώριζε την τέχνη του πολέμου και πλήρωνε τους ἀπληστούς μισθοφόρους;

Τι μεγάλη διαφορά με το σήμερα! Άραγε η Κομούνα του Παρισιού, αν νικούσε, θα είχε αρκεστεί να δημιουργήσει ορισμένους λιγότερο ή περισσότερο ελεύθερους κοινοτικούς θεσμούς; Το παρισινό προλεταριάτο, αφού ἐσπαζει τις αλυσίδες του, θα είχε κάνει την κοινωνική επανάσταση πρώτα στο Παρίσι και ἐπειτα στην υπαίθρο. Η Κομούνα του Παρισιού, ακόμη και όταν αγωνίζοταν για την επιβίωσή της, είπε στον χωρικό: «Πάρε στα χέρια σου τη γη, όλη τη γη!» Δεν θα είχε αρκεστεί στα λόγια και, αν χρειαζόταν, τα γενναία τέκνα της θα είχαν πάει με τα όπλα τους στα μακρινά χωριά, για να βοηθήσουν τον χωρικό να κάνει την επανάστασή του, να δώξει από τη γη τους αφετηριστές της και να την μοιράσει σε όλους όσοι ήθελαν και ήξεραν να την κάνουν να καρπίσει.

Η μεσαιωνική κοινότητα προσπάθησε να περιοριστεί μέσα στα τείχη της· η κοινότητα του 19ου αι. προσπάθησε να επεκταθεί και να περιλάβει τα πάντα· αντικατέστησε τα κοινοτικά προνόμια με την ανθρώπινη αλληλεγγύη.

Η μεσαιωνική κοινότητα μπορούσε να κλειστεί μες στα τείχη της και, ώς ένα βαθύδ, ν' απομονωθεί από τους γείτονές της. Όταν δημιουργούσε σχέσεις με άλλες κοινότητες, οι σχέσεις αυτές περιορίζονταν συνήθως σε μία συμφωνία για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των πόλεων από τους ἀρχοντες, ή μάλλον σε μία συνθήκη για την αμοιβαία προστασία των πολιτών τους στα μακρινά τους ταξίδια. Όταν οι πόλεις δημιουργούσαν πραγματικές λίγκες [συμμαχίες, συνασπισμούς], όπως στη Λομβαρδία, στην Ισπανία ή στο Βέλγιο, αυτές οι λίγκες, που ήταν ελάχιστα ομοιογενείς και ελάχιστα συνεκτικές εξ αιτίας των διαφορετικών τους συμφερόντων, διαιρούνταν σύντομα σε ομάδες ή υπέκυπταν στις επιθέσεις των γειτονικών κρατών.

Πόσο μεγάλη διαφορά από τις ομάδες που δημιουργούνται σήμερα! Μία μικρή κοινότητα δεν θα μπορούσε να ζήσει ούτε μια βδομάδα χωρίς να υποχρεωθεί από τα πράγματα να ἔχει τακτικές σχέσεις με τα βιομηχανικά, εμπορικά και κολλιτεχνικά κέντρα, ενώ αυτά τα κέντρα, με τη σειρά τους, θα αισθάνονταν την ανάγκη ν' ανοίξουν ορθάνοιχτες τις πύλες τους κατοίκους των γειτονικών χωριών και κοινοτήτων, και των μακρινών πόλεων.

Αν μία μεγάλη πόλη ανακηρυχθεί αύριο «κοινότητα/ Κομούνα», αν καταργήσει στους κόλπους της την ιδιωτική ιδιοκτησία, αν εισαγάγει τη γενικευμένη κοινοκτημοσύνη, δηλαδή την από κοινού χρήση του κοινωνικού κεφαλαιού, των εργαλείων και των τελειωμένων προϊόντων της εργασίας, και αν η πόλη δεν είναι περικυκλωμένη από εχθρικά στρατεύματα, τότε, μέσα σε λιγες μέρες, θα φτάσουν στις αγορές της φορτωμένα κάρα, ενώ οι προμηθευτές της θα φέρουν από τα μακρινά λιμάνια ολόκληρες καραβιές πρώτες ύλες: τα βιομηχανικά προϊόντα της πόλης, αφού πρώτα ικανοποιηθούν οι ανάγκες του πληθυσμού, θ' αναζητήσουν αγοραστές στα πέρατα της γης: πλήθος ξένοι θα έρχονται, και όλοι, γεωργοί, πολίτες γειτονικών πόλεων και ξένοι, θα περιγράφουν στον τόπο τους τη θαυμαστή ζωή της ελεύθερης πόλης, στην οποία όλοι δουλεύουν, δεν υπάρχουν πια φτωχοί ούτε καταπιεσμένοι, όλοι χαιρούνται τους καρπούς του μόχθου τους χωρίς κανένας ν' αδικεί τον άλλο. Δεν πρέπει να μας φοβίζει η απομόνωση: αν οι κοινοκτημονικές [κομουνιστικές] κοινότητες στις Η.Π.Α. παραπονούνται για κάπι, είναι όχι για την απομόνωση αλλά για την παρέμβαση του τριγύρω αστικού κόσμου στις υποθέσεις τους²¹.

Γιατί σήμερα το εμπόριο και οι ανταλλαγές, αφού γκρέμισαν τα σύνορα, γκρέμισαν και τα τείχη των παλιών πόλεων. Έχουν ήδη εδραιώσει τη συνοχή που έλειπε από τον Μεσαίωνα. Όλα τα κατοικημένα εδάφη της δυτικής Ευρώπης είναι τόσο στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους, ώστε η απομόνωση ενός απ' αυτά είναι αδύνατη· δεν υπάρχει χωριό, κι ας βρίσκεται σκαρφαλωμένο στα ψηλά βουνά, που να μην έχει ένα βιομηχανικό και εμπορικό κέντρο με το οποίο συναλλάσσεται και με το οποίο είναι πλέον αδύνατο να σπάσει τους δεσμούς του.

Η ανάπτυξη των μεγάλων βιομηχανικών κέντρων έχει κάνει κι άλλα. Παλαιότερα, το στενά τοπικιστικό πνεύμα θα προκαλούσε πιθανόν αντιζηλίες ανάμεσα σε δύο γειτονικές κοινότητες, θα εμπόδιζε την ισότιμη συμμαχία τους και θα προκαλούσε αδελφοκτόνους πολέμους. Άλλα αν οι αντιζηλίες αυτές εμποδίσουν πράγματι την ισότιμη ομοσπονδοποίηση των δύο κοινοτήτων, η ομοσπονδοποίηση θα γίνει με ενδιάμεσο τα μεγάλα κέντρα. Σήμερα, δύο μικρές γειτονικές κωμοπόλεις δεν έχουν συχνά τίποτε που να τις ενώνει απ' ευθείας· οι λίγες σχέσεις που έχουν θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε συγκρούσεις μεταξύ τους και όχι να δημιουργήσουν δεσμούς αλληλεγγύης. Άλλα και οι δύο έχουν ένα κοινό κέντρο με το οποίο συναλλάσσονται τακτικά και που χωρίς αυτό δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν· και, παρ' όλες τις τοπικιστικές αντιζηλίες, θα δουν πως είναι υποχρεωμένες να ενωθούν με ενδιάμεσο τη μεγά-

²¹ Θυμίζουμε εδώ ότι τον 19ο αι. στο έδαφος των Η.Π.Α. ιδρύθηκαν και ευδοκίμησαν πολλές κοινότητες διάφορων τάσεων του λεγόμενου ουτοπικού σοσιαλισμού [Στμ.].

λη πόλη από την οποία εφοδιάζονται και στην οποία κουβαλούν τα προϊόντα τους· η καθεμιά τους πρέπει να γίνει μέλος της ίδιας ομοσπονδίας, για να μπορέσουν να διατηρήσουν τη σχέση τους μ' αυτό το ελκτικό κέντρο και να συγκεντρωθούν γύρω του.

Από την άλλη, αυτό το κέντρο δεν θα μπορούσε να γίνει δύστροπος αφέντης των γύρω κοινοτήτων. Εξ αιτίας των πολυποίκιλων αναγκών της βιομηχανίας και του εμπορίου, όλοι οι κατοικημένοι τόποι διατηρούν ήδη σχέσεις με πολλά κέντρα και, όσο οι ανάγκες τους θα πολλαπλασιάζονται, θ' αναπτύσσουν σχέσεις και με νέα κέντρα που θα βοηθούν να καλύπτονται νέες ανάγκες. Οι ανάγκες παρουσιάζουν τέτοια ποικιλία, γεννιούνται με τέτοια ταχύτητα, ώστε σύντομα μία μόνον ομοσπονδία δεν θ' αρκεί για να τις ικανοποιεί όλες. Άρα η κοινότητα θα αισθανθεί την ανάγκη να συνάψει και άλλες συμμαχίες, να ενταχθεί και σ' άλλες ομοσπονδίες. Αφού είναι μέλος μίας ομάδας για να καλύπτει τις ανάγκες της σε τρόφιμα, η κοινότητα θα γίνει και μέλος μίας δεύτερης ομάδας για ν' αποκτήσει άλλα απαραίτητα, όπως μέταλλα, και μετά μιας τρίτης, και έπειτα μιας τέταρτης ομάδας, για τα υφάσματα και τα καλλιτεχνήματα. Πάρτε έναν οικονομικό άτλαντα οποιασδήποτε χώρας: θα δείτε πως δεν υπάρχουν οικονομικά σύνορα· οι ζώνες της παραγωγής και της ανταλλαγής των διάφορων προϊόντων αλληλεπικαλύπτονται, τέμνονται και επιπροστίθενται. Έτσι και οι ομοσπονδίες κοινοτήτων, αν είχαν συνεχίσει ν' αναπτύσσονται ελεύθερα, σύντομα θ' αλληλεπικαλύπτονταν, θα τέμνονταν, θα επιπροστίθενταν και θα σχημάτιζαν έτσι ένα αδιαίρετο δίκτυο, πολύ διαφορετικά συνεκτικό από τα κρατικά συσσωματώματα που περιλαμβάνουν μόνο διαχωρισμένα στοιχεία το ένα δίπλα στο άλλο, όπως τα ραβδιά στις ραβδουχίες του ρωμαίου ραβδούχου.

Γ' αυτό, το ξαναλέμε, όσοι μας λένε ότι οι κοινότητες, αφού απαλλαγούν από τον ζυγό του κράτους, θα σκοντάψουν και θ' αλληλοκαταστραφούν σε εμφύλιους πολέμους, ξεχνούν ένα πράγμα: τον στενό δεσμό που ήδη υπάρχει ανάμεσα στους διάφορους τόπους, χάρη στα ελκτικά βιομηχανικά και εμπορικά κέντρα, χάρη στο πλήθος αυτών των κέντρων, χάρη στις τακτικές σχέσεις. Δεν παίρνουν υπ' ώψη τους τι ήταν ο Μεσαίωνας, με τις κλειστές πόλεις και τα καραβάνια που αργοπορεύονταν στους δύσβατους δρόμους κάτω από την αρπακτική ματία των ληστών αρχόντων, λησμονούν τα ρεύματα ανθρώπων, εμπορευμάτων, επιστολών, τηλεγραφημάτων, ιδεών και αισθημάτων που κυλούν μες στις πόλεις μας όπως τα αστέρευτα νερά των ρυακιών· δεν βλέπουν καθαρά τις διαφορές των δύο εποχών που θέλουν να συγκρίνουν.

Άλλωστε, δεν μας αποδεικνύει η ιστορία ότι η ομοσπονδοποίηση έχει ήδη γίνει μία από τις πιο επιτακτικές ανάγκες της ανθρωπότητας; Αρκεί ν' αποδιοργανωθεί μια μέρα για τον άλφα ή βήτα λόγο το κράτος, αρκεί να εξασθενήσει ο

μηχανισμός της καταπίεσης, κι ευθύς θα γεννηθούν ελεύθερες συμμαχίες. Ας θυμηθούμε τις αυθόρμητες ομοσπονδίες που σχημάτιζε η ένοπλη αστική τάξη κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης. Ας θυμηθούμε τις ομοσπονδίες που ξεπρόβαλαν αυθόρμητα στην Ισπανία και διαφύλαξαν την ανεξαρτησία της χώρας, όταν οι στρατιές του Ναπολέοντα είχαν συντρίψει το κράτος. Όταν το κράτος δεν έχει πια τη δύναμη να επιβάλλει με τη βία την ένωση, η ένωση γίνεται από μόνη της σύμφωνα με τις φυσικές ανάγκες. Ανατρέψτε το κράτος, και η ομοσπονδοποιημένη κοινωνία θα ξεπρόβαλει από τα ερείπιά του, μία και αδιαίρετη, ελεύθερη και παίρνοντας δύναμη από την ελευθερία της.

Αλλά είναι και κάτι άλλο. Για τον αστό του Μεσαίωνα, η κοινότητα ήταν ένα απομονωμένο κράτος, που το χώριζαν καθαρά από τις άλλες κοινότητες τα σύνορά του. Για μας, η «κοινότητα» δεν είναι πια ένα εδαφικό συσσωμάτωμα· είναι μάλλον ονομασία ενδιάμεσης γένους, συνώνυμο της ένωσης ίσων, που δεν γνωρίζει σύνορα ούτε τείχη. Η κοινωνική κοινότητα σύντομα θα πάψει να είναι μία καθαρά καθορισμένη οντότητα. Κάθε ομάδα της κοινότητας θα έλκεται αναγκαστικά από άλλες ομοειδείς ομάδες άλλων κοινοτήτων· θα σχηματίζει μ' αυτές ομάδες και ομοσπονδίες, και οι δεσμοί τους θα είναι τουλάχιστον εξ ίσου στέρεοι με τους δεσμούς που τις συνδέουν με τους συμπολίτες της· θα συγκροτήσει μία ενότητα συμφερόντων που τα μέλη της θα είναι διασπαρμένα σε χιλιάδες πόλεις και χωριά. Ένα ύπομονο μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες του μόνο σχηματίζοντας μια ομάδα με όλα όταν που έχουν τα ίδια ενδιαφέροντα και κατοικούν σε εκατό άλλες κοινότητες.

Ήδη σήμερα, οι ελεύθερες ενώσεις αρχίζουν να καλύπτουν ολόκληρο τον απέραντο χώρο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Ο άνθρωπος δεν συγκροτεί ενώσεις μόνο για να ικανοποιήσει τα επιστημονικά, φιλολογικά ή καλλιτεχνικά του ενδιαφέροντα, αν έχει ελεύθερο χρόνο. Δεν ενώνεται με τους άλλους μόνο για την ταξική πάλη.

Δύσκολα θα βρίσκαμε έστω και μία από τις πολυποίκιλες εκδηλώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας που να μην αντιπροσωπεύεται ήδη από ελεύθερα συγκροτημένες ενώσεις που ο αριθμός τους ασταμάτητα αυξάνεται, που εισβάλλουν καθημερινά σε νέους τομείς δραστηριότητας, και μάλιστα σε τομείς που θεωρούνταν κάποτε αποκλειστικής αρμοδιότητας του κράτους. Φιλολογία, τέχνες, επιστήμες, εκπαίδευση, εμπόριο, βιομηχανία, επικοινωνίες, ψυχαγωγία, υγιεινή, μουσεία, εγχειρήματα στα πέρατα της γης, εξερευνήσεις των πόλλων, άμυνα της χώρας, βοήθεια στους τραυματίες, άμυνα ενάντια στους καταπιεστές και ενάντια στα δικαστήρια...: παντού βλέπουμε να αποσύρεται η ιδιωτική πρωτοβουλία και να παραχωρεί τη θέση της σε ελεύθερες ενώσεις. Αυτή είναι η τάση, το χαρακτηριστικό γνώρισμα του δεύτερου μισού του 19ου αι.

Αν η τάση αυτή ξεδιπλωθεί ελεύθερα και βρει έναν νέο χώρο για να τεθεί σε

εφαρμογή, θα χρησιμεύσει ως βάση της μελλοντικής κοινωνίας. Γιατί η κοινωνική κοινότητα θα οργανωθεί από τις ελεύθερες ενώσεις, και οι ομάδες αυτές θα γκρεμίσουν μόνες τους τα τείχη και τα σύνορα. Θα δημιουργηθούν εκατομμύρια κοινότητες, όχι πια εδαφικές, μα που θα δίνουν τα χέρια πάνω από ποταμούς, πάνω από οροσειρές, πάνω από ωκεανούς, και θα ενώνουν άτομα που είναι διασκορπισμένα στα πέρατα της γης και τους λαούς σε μία, μοναδική και την ίδια οικογένεια των ισων.

Η ΚΟΜΟΥΝΑ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ

I

Στις 18 Μαρτίου 1871 ο λαός του Παρισιού εξεγέρθηκε ενάντια σε μια λαομίσητη και εξευτελισμένη εξουσία και ανακήρυξε την πόλη του Παρισιού ανεξάρτητη, ελεύθερη και κυρία της μοίρας της.

Αυτή η ανατροπή της κεντρικής εξουσίας έγινε με τρόπο που δεν θύμιζε τις συνηθισμένες επαναστάσεις· εκείνη την ημέρα δεν ακούστηκαν πυροβολισμοί, ούτε χύθηκε αίμα στα οδοφράγματα. Οι κυβερνώντες εξαφανίστηκαν, όταν βρέθηκαν απέναντι στον ένοπλο λαό που είχε κατέβει στους δρόμους· ο στρατός έφυγε από την πόλη και οι δημόσιοι υπάλληλοι κατέφυγαν στις Βερσαλίες παιρνοντας μαζί τους ό,τι μπορούσαν να κουβαλήσουν. Η κυβέρνηση εξατμίστηκε, όπως τα στάσιμα νερά του βάλτου στο φύσημα του ανοιξιάτικου αγέρα, και στις 19 Μαρτίου το Παρίσι, χωρίς τα παιδιά του να έχουν χύσει ούτε μια στάλα αίμα, είχε απαλλαγεί από τη βρομιά που το ρύπαινε.

Στο μεταξύ, η επανάσταση που έτσι ολοκληρώνθαν, άνοιξε μία νέα εποχή στη σειρά των επαναστάσεων με τις οποίες οι λαοί πορεύονται από τη δουλεία προς την ελευθερία. Με το όνομα Κομούνα του Παρισιού γεννήθηκε μια νέα ιδέα – η αφετηρία των μελλοντικών επαναστάσεων.

Όπως συμβαίνει πάντα με τις μεγάλες ιδέες, δεν ήταν ούτε αυτή καρπός της σκέψης ενός φιλοσόφου ή ενός ατόμου· γεννήθηκε μέσα στο συλλογικό πνεύμα, βγήκε από την καρδιά ενός ολόκληρου λαού· αλλά στην αρχή ήταν συγκεχυμένη, και πολλοί απ' αυτούς που την εφάρμοσαν στην πράξη και έδωσαν τη ζωή τους γι' αυτήν, δεν την φαντάστηκαν αρχικά έτσι όπως την εννοούμε εμείς σήμερα· δεν είχαν συναίσθηση της μεγάλης επανάστασης που έκεινούσαν, ούτε της γονιμότητας της νέας ιδέας που εφάρμοζαν στην πράξη. Μόνον η εφαρμογή της στην πράξη άρχισε κάπως να δείχνει το μελλοντικό της βάρος· μόνο μέσα στην εργασία της σκέψης που άρχισε από τότε μπόρεσε αυτή η νέα ιδέα να διασαφηνιστεί, να προσδιοριστεί και να παρουσιαστεί με όλη της τη διαύγεια, την ομορφιά, τη δικαιοσύνη και τα σπουδαία αποτελέσματά της.

Από τότε που ο σοσιαλισμός άνοιξε τα φτερά του στα πέντε-έξι χρόνια που προηγήθηκαν από την Κομούνα, ένα ζήτημα κυρίως απασχολούσε όσους μελετούσαν τα προβλήματα της επικείμενης κοινωνικής επανάστασης: πώς πρέπει να γίνει η πολιτική συνένωση των κοινωνιών ώστε να εναρμονίζεται με τη μεγάλη οικονομική επανάσταση που επιβάλλει στη γενιά μας η τωρινή βιομηχανική ανάπτυξη, και πώς ακριβώς πρέπει να καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία και να διατεθεί σ' όλους ολόκληρο το κοινωνικό κεφάλαιο που έχουν συσ-

σωρεύσει οι προηγούμενες γενιές.

Η Διεθνής Ένωση των Εργαζομένων [η Α' Διεθνής] έδωσε την ακόλουθη απάντηση: Η συνένωση δεν πρέπει να περιοριστεί μόνο σ' ένα έθνος· πρέπει να επεκταθεί πέρα από τα τεχνητά σύνορα. Αμέσως αυτή η μεγάλη ιδέα τρύπωσε στις καρδιές των λαών και πυρπόλησε τα πνεύματα. Παρά τους διωγμούς από τους ενωμένους κάθε λογής αντιδραστικούς, επέζησε· και διατήσας οι φραγμοί που θέτουν στην ανάπτυξή της θα καταστραφούν απλώς από τη φωνή του Εισαγωγικού λαού, θα ξαναγεννηθεί δυνατότερη από κάθε άλλη φορά.

Αλλά έμεινε αναπόντητο το ερώτημα: Ποια κόμματα θα δημιουργούσαν αυτή τη μεγάλη Ένωση;

Απάντηση σ' αυτό έδωσαν μόνο δύο μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα: το λαϊκό κράτος έλεγαν οι μεν, η αναρχία έλεγαν οι δε.

Οι γερμανοί σοσιαλιστές υποστήριξαν ότι το κράτος πρέπει να πάρει στην κατοχή του όλο τον συσσωρευμένο πλούτο και να τον μοιράσει στις εργατικές ενώσεις, να οργανώσει την παραγωγή και την ανταλλαγή, και να μεριμνήσει για τη ζωή και τη λειτουργία της κοινωνίας.

Σ' αυτό, η πλειονότητα των σοσιαλιστών των λατινικών χωρών, που έχουν μεγάλη πείρα, απάντησαν ότι ένα τέτοιο κράτος -και αν ακόμη παραδεχθούμε πως είναι δυνατόν να υπάρξει, πράγμα αδύνατον- θα ήταν η χειρότερη μορφή τυραννίας· αντιπαρέταξαν σ' αυτό το ιδανικό, που ήταν αντιγραφή του παρελθόντος, ένα νέο ιδανικό, την αναρχία, δηλαδή την ολοσχερή κατάργηση του κράτους και την οργάνωση από το απλό στο σύνθετο μέσα από την ελεύθερη ομοσπονδοποίηση των λαϊκών δυνάμεων, των παραγωγών και των καταναλωτών.

Αμέσως παραδέχθηκαν πολλοί -ακόμη και ορισμένοι «κρατιστές», δσοι ήταν λιγότερο τυφλωμένοι από εξουσιοστικές προκαταλήψεις- ότι οπωσδήποτε η αναρχία αντιπροσωπεύει μία οργάνωση πολύ ανώτερη από κείνη που οραματίζονταν οι υπέρμαχοι του λαϊκού κράτους· αλλά έλεγαν ότι το αναρχικό ιδανικό είναι τόσο μακρινό, ώστε δεν θα πρέπει προς το παρόν ν' ασχολούμαστε μαζί του. Από την άλλη, η θεωρία του αναρχισμού δεν είχε μία συγκεκριμένη και συνάρματη απλή διατύπωση που να διασφηνίζει την αφετηρία του, να δίνει μορφή στις βασικές αρχές του και ν' αποδεικνύει ότι στηρίζονται σε μία τάση που υπάρχει πράγματι μέσα στον λαό. Η ομοσπονδία των επαγγελματικών συντεχνιών και των ομάδων καταναλωτών υπεράνω συνόρων και υπεράνω των τωρινών κρατών φαινόταν ακόμη πολύ αόριστη· συγχρόνως, εύκολα διακρίναμε ότι αυτή η ομοσπονδία δεν μπορούσε να καλύψει τις πολυποικιλες ανθρώπινες δραστηριότητες. Θα έπρεπε να βρεθεί μία διατύπωση πιο σαφής, πιο χειροποιαστή, που τα πρώτα στοιχεία της να βρίσκονταν στην υλική πραγματικότητα.

Αν το θέμα ήταν μόνον η διατύπωση μιας θεωρίας, θα τους είχαμε πει: δεν μας πολυενδιαφέρουν οι θεωρίες! Αλλά, όσο μια νέα ιδέα δεν έχει βρει μια σαφή, συγκεκριμένη διατύπωση που ν' απορρέει από την πραγματικότητα, δεν πυρπολεί τα πνεύματα, δεν τα εμπνέει σε βαθμό που να είναι έτοιμα να ριχτούν αποφασιστικά στον αγώνα. Ο λαός δεν ρίχνεται στην αναζήτηση του αγνώστου, αν δεν στηρίζεται σε μια σίγουρη και σαφώς διατυπωμένη ιδέα που να του χρησιμεύει ως εφαλτήριο, κατά κάποιο τρόπο, για τα πρώτα του βήματα. Αυτά τα πρώτα βήματα έμελλε να τα δείξει η ζωή.

Επι πέντε ολόκληρους μήνες το Παρίσι, αποκομμένο και πολιορκημένο, είχε ζήσει μια δική του ζωή, είχε αναγνωρίσει τα τεράστια οικονομικά, πνευματικά και ηθικά αποθέματα που κατείχε· είχε δει και καταλάβει ποια ήταν η κινητήρια δύναμή του. Συγχρόνως, είχε καταλάβει ότι η συμμορία των πολυλογάδων που είχε θρονιστεί στην εξουσία δεν ήταν ικανή να οργανώσει τίποτε: ούτε την άμυνα της Γαλλίας ούτε την εσωτερική ανάπτυξη. Είχε καταλάβει και κάτι ακόμη: την ανικανότητα μιας κυβέρνησης, οποιασδήποτε κυβέρνησης, ν' αντιμετωπίσει τις μεγάλες καταστροφές και να βελτιώσει την κατάσταση. Είχε ζήσει κατά τη διάρκεια της πολιορκίας σε συνθήκες φοβερής αθλιότητας των εργατών και των υπερασπιστών της πόλης που συνυπήρχε με την προκλητική πολυτελή ζωή των χασομέρηδων, και είχε δει ν' αποτυγχάνουν, από υπαιτιότητα της κεντρικής εξουσίας, όλες του οι προσπάθειες να βάλει τέλος σ' αυτή τη σκανδαλώδη κατάσταση. Κάθε φορά που ο λαός πήγαινε ν' ανοίξει τα φτερά του, ερχόταν η κυβέρνηση και έσφιγγε τις αλυσίδες, έδενε στα πόδια του μια σιδερένια μπάλα· έτσι, γεννήθηκε αβίαστα η ιδέα ότι το Παρίσι είπρεπε να συγκροτηθεί σε ανεξάρτητη κοινότητα, σε Κομούνα, που θα υλοποιούσε μέσα στα τείχη του αυτό που επέβαλλε η σκέψη του λαού. Από όλα τα στόματα βγήκε τότε η λέξη: *Κομούνα!*

Η Κομούνα του 1871 δεν μπορούσε να είναι τίποτε περισσότερο από ένα πρόπλασμα. Αφού γεννήθηκε κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, περικυκλωμένη από δύο στρατούς έτοιμους να συμμαχήσουν για να συντρίψουν τον λαό, δεν τόλμησε ν' ακολουθήσει σταλάντευτα τον δρόμο της οικονομικής επανάστασης· δεν ανακηρύχθηκε καθαρά σοσιαλιστική, δεν προχώρησε στην απαλλοτρίωση των κεφαλαίων ούτε στην αναδιοργάνωση της εργασίας, ούτε καν στη γενική επίταξη όλων των περιουσιακών στοιχείων που βρισκονταν στην πόλη. Δεν έσπασε τους δεσμούς της με την παράδοση του κράτους και της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, ούτε επιχείρησε να κάνει πράξη μέσα στην Κομούνα αυτήν την οργάνωση από το απλό στο σύνθετο την οποία θα εγκαινιάζει αν διακήρυξε την ανεξαρτησία και την ελεύθερη ομοσπονδοποίηση των κοινοτήτων. Άλλα είναι βέβαιο ότι, αν η Κομούνα του Παρισιού είχε ζήσει μερικούς ακόμη μήνες, θα είχε αναγκαστεί απ' τα πράγματα να κάνει αυτές τις δύο επα-

ναστάσεις. Ας μη ξέχνουμε ότι η αστική τάξη χρειάστηκε τέσσερα χρόνια επανάστασης για να φτάσει από τη συνταγματική μοναρχία στην αβασίλευτη δημοκρατία, και δεν θα ξαφνιαζόμασταν αν ο λαός του Παρισιού κάλυπτε μ' ένα πήδημα την απόσταση που χωρίζει την κυβέρνηση των ληστών από την αναρχική κοινότητα/ κομούνα. Άλλα ξέρουμε και ότι η επόμενη επανάσταση που, στη Γαλλία και στην Ισπανία οπωσδήποτε, θα σχηματίσει κοινότητες/ κομούνες, θα συνεχίσει το έργο της Κομούνας του Παρισιού από εκεί που το σταμάτησαν οι φονιάδες των Βερσαλλιών.

Η Κομούνα νικήθηκε, και η αστική τάξη εκδικήθηκε –ξέρουμε πώς– για τον φόβο που πήρε όταν ο λαός έφυγε από τον ζυγό των κυβερνώντων. Απέδειξε ότι στη σύγχρονη κοινωνία υπάρχουν πράγματα δύο μόνο τάξεις: από τη μία, οι άνθρωποι που δουλεύουν, που δίνουν στον αστό περισσότερα από τα μισά απ' αυτά που παράγουν και που, παρ' όλ' αυτά, συγχωρούν πολύ εύκολα τα εγκλήματα των αφεντικών τους· και από την άλλη, οι χασομέρηδες, οι χορτάτοι, που τους ωθούν τα ένστικτα του άγριου θηριού, που μισούν τους δούλους τους και είναι έτοιμοι να τους σφάξουν σαν να ήταν πρόβατα.

Αφού είχαν περικυκλώσει τον λαό του Παρισιού και αφού είχαν κλείσει δλους τους δρόμους διαφυγής, αμόλησαν τους αποκτηνωμένους από την κλεισούρα και το μεθύσι στρατιώτες και τους διέταξαν ενώπιον δλης της Εθνοσυνέλευσης: «Σκοτώστε αυτούς τους λύκους, τις λύκαινες και τα λυκόπουλα!» Και στον λαό είπαν: «Ό,τι και σαν κάνεις, θα χαθείς! Αν σε πιάσουμε να έχεις όπλα – θάνατος! Αν παραδώσεις τα όπλα – θάνατος! Αν χτυπήσεις – θάνατος! Αν παρακαλέσεις – θάνατος! Άμα γυρίσεις τα μάτια δεξιά, αριστερά, μπροσ, πίσω, πάνω, κάτω – θάνατος! Είσαι όχι μόνον εκτός νόμου, αλλά και εκτός ανθρωπότητας. Δεν θα σε σώσουν η ληκία ή το φύλο σου, ούτε εσένα ούτε τους δίκούς σου. Θα πεθάνεις, αλλά προηγουμένως θ' απολαύσεις το ψυχορράγμα της γυναικάς, της αδελφής, της μάνας, της κόρης, του γιου, ακόμη και του μωρού σου! Θα πάρουμε μπροστά στα μάτια σου τον τραυματία από το ασθενοφόρο και θα τον λιανίσουμε με την ξιφολόγχη, θα τον τσακίσουμε με τον υποκόπανο. Θα τον τραβήξουμε από το σπασμένο πόδι ή το ματωμένο χέρι και θα τον ρίξουμε στο ποτάμι, σαν ένα σακί σκουπίδια που ουρλιάζει και υποφέρει».

ΘΑΝΑΤΟΣ! ΘΑΝΑΤΟΣ! ΘΑΝΑΤΟΣ!²²

Και ύστερα, μετά το ξέφρενο όργιο πάνω στον σωρό των πτωμάτων, μετά τη μαζική εξολόθρευση, η μικροπρεπής και βάρβαρη εκδίκηση που συνεχίζεται ακόμη, η «γάτα με τις εννιά ουρές», οι χειροπέδες, τα σίδερα με τ' αγκι-

²² Παραθέτουμε από το έργο του Αρτύρ Αρνούλντ (Arnould) *Η λαϊκή και κοινοβουλευτική ιστορία της Κομούνας του Παρισιού*, έργο που χαιρόμαστε να υπενθυμίσουμε στους αναγνώστες μας. [του Κροπότκιν]

στρια, τα χτυπήματα με τα μαστίγια και τα ρόπαλα των δήμιων, οι προσβολές, η πείνα, όλες οι υπερβολικές κτηνωδίες.

Θα λημανόνται ο λαός αυτά τα σπουδαία έργα;

Συντετριμμένη αλλά όχι νικημένη, η Κομούνα ξαναγεννιέται σήμερα. Και δεν είναι μόνον ένα όνειρο των νικημένων, που η ελπίδα τούς κάνει να βλέπουν με τη φαντασία τους· όχι! Η Κομούνα έχει γίνει σήμερα ο συγκεκριμένος και ορατός στόχος της επανάστασης που δεν θ' αργήσει να 'ρθει. Η ιδέα αυτή διαποτίζει τις μάζες, τους δίνει ένα λάβαρο, κι εμείς υπολογίζουμε σοβαρά στην τωρινή γενιά για να ολοκληρώσει την κοινωνική επανάσταση μες στην Κομούνα, για να βάλει τέλος στην κτηνώδη αστική εκμετάλλευση, ν' απελευθερώσει τους λαούς από τον ζυγό του κράτους και να εγκαινιάσει στην εξέλιξη του ανθρώπινου είδους μία νέα εποχή ελευθερίας, ισότητας και αλληλεγγύης.

II

Έχει περάσει ήδη μια δεκαετία από τη μέρα που ο λαός του Παρισιού, ανατρέποντας την προδοτική κυβέρνηση που είχε θρονιαστεί στην εξουσία μετά την πτώση του αυτοκρατορικού καθεστώτος, συγκροτήθηκε σε Κομούνα και κήρυξε την απόλυτη ανεξαρτησία του. Κι όμως, τα μάτια μας στρέφονται ακόμη προς τις 18 Μαρτίου 1871, και απ' αυτή τη μέρα έχουμε τις καλύτερες αναμνήσεις· το προλεταριάτο του Παλιού και του Νέου Κόσμου θα γιορτάσει πανηγυρικά την επέτειο αυτής της μεγάλης μέρας, και αύριο βράδυ εκατοντάδες χιλιάδες καρδιές εργατών θα χτυπήσουν συντονισμένα, αδελφώνοντας τους ανθρώπους πάνω από σύνορα και ωκεανούς, στην Ευρώπη, στις Η.Π.Α. και στη νότιο Αμερική, σε ανάμνηση της εξέγερσης του παρισινού προλεταριάτου.

Γιατί η ιδέα για την οποία έχουμε το αίμα του στο Παρίσι το γαλλικό προλεταριάτο και για την οποία υπέφερε στα κάτεργα της Νέας Καληδονίας, είναι μία απ' τις ιδέες που, από μόνες τους, περικλείουν μία ολόκληρη επανάσταση, μία ιδέα πλατιά, που μπορεί να χωρέσει μέσα της όλες τις επαναστατικές τάσεις των λαών που πορεύονται προς την απελευθέρωσή τους.

Βέβαια, αν αρκεστούμε να παρατηρήσουμε τα χειροπιστά και πρακτικά επιτεύγματα της Κομούνας του Παρισιού, θα πρέπει να πούμε ότι αυτή η ιδέα δεν ήταν αρκετά πλατιά και περιλάμβανε μόνον ένα ελάχιστο κομμάτι του επαναστατικού προγράμματος. Άλλα αν παρατηρήσουμε το πνεύμα που επικρατούσε στις λαϊκές μάζες κατά την κινητοποίηση της 18ης Μαρτίου, τις τάσεις που προσπαθούσαν να βγουν στο φως της ημέρας και δεν είχαν τον καιρό να γίνουν πραγματικότητα γιατί, πριν ωριμάσουν, θάφτηκαν κάτω απ' τους σωρούς των πτωμάτων, θα καταλάβουμε τι βάρος είχε αυτή η κινητοποίηση και γιατί την βλέπουν με τόση συμπόθεια οι εργαζόμενοι του Παλιού και του Νέου Κόσμου. Η Κομούνα προκαλεί τον ενθουσιασμό όχι μ' αυτά που έκανε,

αλλά μ' αυτά που υπόσχεται να κάνει στο μέλλον.

Από πού απορρέει αυτή η ακατανίκητη δύναμη που προσελκύει τη συμπόθεια όλων των καταπιεσμένων μαζών για την κινητοποίηση του 1871; Ποια ιδέα αντιπροσωπεύει η Κομούνα του Παρισιού; Γιατί αυτή η ιδέα είναι τόσο ελκυστική για τους προλετάριους όλων των χωρών και όλων των εθνοτήτων;

Η απάντηση είναι απλή: Η επανάσταση του 1871 ήταν μια κατ' εξοχήν λαϊκή κινητοποίηση. Την έκανε ο ίδιος ο λαός, γεννήθηκε αυθόρμητα στους κόλπους των μαζών, βρήκε τους υποστηρικτές, τους ήρωες και τους μάρτυρες της μέσα στη μεγάλη λαϊκή μάζα - και αυτόν ακριβώς τον «οχλοκρατικό» της χαρακτήρα δεν πρόκειται να της συγχωρήσει ποτέ η αστική τάξη. Συγχρόνως, η γενέτειρα-ιδέα αυτής της επανάστασης -αδριστη είν' αλήθεια, ασυνεδητοποίητη ίσως, μα σαφώς διατυπωμένη, που διακρίνεται καθαρά σε όλες τις πρόδεις- είναι η ιδέα της κοινωνικής επανάστασης, που προσπαθεί επι τέλους να εγκαθιδρύσει, έπειτα από πολλούς αιώνες αγώνων, την αληθινή ελευθερία και την αληθινή ισότητα όλων των ανθρώπων. Ήταν η επανάσταση του «όχλου» που βάδιζε προς την κατάκτηση των δικαιωμάτων του.

Η αλήθεια είναι ότι προσπόθησαν, και προσπαθούν ακόμη, να διαστρεβλώσουν το γνήσιο νόημα της επανάστασης αυτής και να την παρουσιάσουν ως απλή απόπειρα να διατηρηθεί ανεξάρτητο το Παρίσι και να συγκροτηθεί έτσι ένα μικρό γαλλικό κράτος. Αυτό είναι πέρα για πέρα λαθεμένο. Το Παρίσι δεν ήθελε ν' απομονωθεί από την υπόλοιπη Γαλλία, ούτε να την κατακτήσει με τα όπλα. Δεν ήθελε να κλειστεί μέσα στα τείχη του σαν καλόγερος σε μοναστήρι. Το πνεύμα που το εμψύχωνε δεν ήταν το πνεύμα του στενού τοπικιαρμού. Αν διακήρυξε την ανεξαρτησία του, αν ήθελε να εμποδίσει την επέμβαση κάθε είδους κεντρικής εξουσίας στις υποθέσεις του, ο λόγος είναι ότι έβλεπε την ανεξαρτησία του ως μέσον που θα του έδινε τη δυνατότητα να επεξεργαστεί ήρεμα τις βάσεις της μελλοντικής οργάνωσης και να πραγματοποιήσει στους κόλπους του την κοινωνική επανάσταση - μία επανάσταση που θα μετασχημάτιζε ολοκληρωτικά το καθεστώς της παραγωγής και της ανταλλαγής, και θα τις βάσιζε και τις δυο στη δικαιοσύνη και στην ισοτιμία, πράγμα που θα τροποποιούσε ολοκληρωτικά τις ανθρώπινες σχέσεις και θα τις στήριζε στην ισότητα, πράγμα που θα δημιουργούσε μια νέα ηθική για την κοινωνία μας και θα την βάσιζε στις αρχές της ισοτιμίας και της αλληλεγγύης. Ήστε η ανεξαρτησία της Κομούνας ήταν για τον λαό του Παρισιού μόνο το μέσον· ο σκοπός ήταν η κοινωνική επανάσταση.

Αυτόν τον σκοπό θα μπορούσε να τον έχει πετύχει οπωσδήποτε η επανάσταση της 18ης Μαρτίου, αν την είχαν αφήσει ν' ακολουθήσει ελεύθερα την πορεία της και αν οι φονιάδες των Βερσαλλιών δεν είχαν πετσοκόψει, μαχαιρώσει, πυροβολήσει και ξεκοιλιάσει τον λαό του Παρισιού. Το ουσιαστικό μέλη-

μα του λαού του Παρισιού από τις πρώτες κιόλας μέρες της ανεξαρτησίας του ήταν να βρει μια σαφή και κατανοητή σε όλους ίδέα, που θα συνόψιζε σε λιγες λέξεις τα δύο έπερπε να γίνουν για να ολοκληρωθεί η επανάσταση. Αλλά μια μεγάλη ίδέα δεν βλασταίνει μέσα σε μια μέρα, δύο γρήγορα και αν διαμορφώνονται και διαδίδονται οι ίδεες κατά τις επαναστατικές περιόδους. Χρειάζεται πάντα χρόνος για ν' αναπτυχθεί, να διαποτίσει τις μάζες και να μεταγραφεί σε πράξεις, και αυτόν τον χρόνο δεν τον είχε η Κομούνα του Παρισιού.

Τον χρειάζονταν ακόμη περισσότερο, γιατί πριν μια δεκαετία οι ίδεες του σύγχρονου σοσιαλισμού ήταν κι αυτές σε μεταβατική φάση. Η Κομούνα γεννήθηκε ανάμεσα σε δύο στάδια της ανάπτυξης του σύγχρονου σοσιαλισμού. Το 1871, ο εξουσιαστικός, κυβερνητικός και λιγο-πολύ θρησκευτικός σοσιαλισμός του 1848 δεν επηρέαζε πια τα πρακτικά και ελευθεριακά πνεύματα της εποχής. Πού να βρεθεί σήμερα Παριζάνος που να κλειστεί με τη θέλησή του σε ένα φαλαγγείο [φαλανστήριο]²³ που μοιάζει με στρατώνα; Από την άλλη, ο κολεκτιβισμός, που θέλει να βάλει στο ίδιο σακί τη μισθωτή εργασία και την κοινοκτημοσύνη, ήταν ακατανόητος, ελάχιστα ελκυστικός και πολύ δύσκολο να εφαρμοστεί πρακτικά. Ο ελεύθερος κομουνισμός, ο αναρχικός κομουνισμός, είχε μόλις παρουσιαστεί· μόλις που τολμούσε ν' αμυνθεί στις επιθέσεις των υμνητών της κυβερνητικής εξουσίας.

Στα πνεύματα βασίλευε η αναποφασιστικότητα, και οι ίδιοι οι σοσιαλιστές δεν είχαν το θάρρος να προχωρήσουν στην κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, γιατί δεν είχαν μπροστά στα μάτια τους έναν καθορισμένο στόχο. Τους έσπρωχνε στον εφησυχασμό η γνωστή και μόνιμη σκέψη των νωθρών: «Ας εξασφαλίσουμε πρώτα τη νίκη, και μετά βλέπουμε τι θα κάνουμε».

«Ας εξασφαλίσουμε πρώτα τη νίκη! Λες και υπάρχει τρόπος να εγκαθιδρυθεί η ελεύθερη κοινότητα/ κομούνα χωρίς να θιγεί η ιδιοκτησία! Λες και υπάρχει τρόπος να νικήσουμε τους εχθρούς, αν η μεγάλη μάζα του λαού δεν ενδιαφέρεται σοβαρά για τον θρίαμβο της επανάστασης, αν δεν βλέπει να πλησιάζει η υλική, πνευματική και ηθική ευζωία για όλους! Έτσι, οι Κομουνάροι προσπάθησαν να εδραιώσουν πρώτα την Κομούνα και άφησαν γι' αργότερα την κοινωνική επανάσταση, ενώ ο μοναδικός τρόπος για να προχωρήσουν θα ήταν να εδραιώσουν την Κομούνα με την κοινωνική επανάσταση.

Τα ίδια ισχύουν και για τη βασική αρχή της διακυβέρνησης. Ανακηρύσσοντας την ελεύθερη Κομούνα, ο λαός του Παρισιού διακήρυσσε μία ουσιαστικά αναρχική βασική αρχή· αλλά αφού την εποχή εκείνη η ίδέα της αναρχίας δεν είχε ακόμη διαποτίσει αρκετά τα πνεύματα, σταμάτησε στα μισά του δρό-

²³ Φαλαγγείο ή φαλανστήριο ήταν η μονάδα κοινωνικής και εργασιακής οργάνωσης σύμφωνα με τον «ουτοπικό σοσιαλιστή» Σαρλ Φουριέ [Στμ.].

μου, και στους κόλπους της Κομούνας ο λαός τασσόταν ακόμη υπέρ της παλιάς εξουσιαστικής βασικής αρχής, ορίζοντας ένα Συμβούλιο της Κομούνας που ήταν αντίγραφο του Δημοτικού Συμβουλίου.

Αν πράγματι δεχθούμε ότι μία κεντρική κυβέρνηση είναι απολύτως άχρηστη για να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των κοινοτήτων, γιατί να δεχθούμε ότι μια τέτοια κυβέρνηση είναι αναγκαία για να ρυθμίζει τις αμοιβαίες σχέσεις των ομάδων που συγκροτούν την Κομούνα; Και αν αφήσουμε στην ελεύθερη πρωτοβουλία των κοινοτήτων τη φροντίδα για τη μεταξύ τους συνεννόηση για εγχειρήματα που αφορούν πολλές πόλεις συγχρόνως, γιατί ν' αρνηθούμε αυτήν την ίδια πρωτοβουλία στις ομάδες που συγκροτούν μια Κομούνα; Η ύπαρξη μιας κυβέρνησης στην Κομούνα δεν δικαιολογείται περισσότερο από την ύπαρξη μιας κυβέρνησης πάνω από την Κομούνα.

Αλλά το 1871 ο λαός του Παρισιού, που έχει ανατρέψει τόσες και τόσες κυβερνήσεις, έκανε μάλις το πρώτο βήμα στην εξέγερση εναντίον του καθαυτού συστήματος της κυβέρνησης· υπέκυψε στον φετιχισμό της κυβέρνησης και όρισε μια κυβέρνηση. Οι συνέπειες είναι σ' όλους γνωστές. Έστειλε τα αφοσιωμένα παιδιά του στο Δημαρχείο. Εκεί, ακινητοποιημένοι μες στο χαρτομάνι, αναγκασμένοι να κυβερνήσουν ενώ το ένστικτό τους τους έλεγε να βρίσκονται και να προχωρούν μαζί με τον λαό· αναγκασμένοι να συζητούν ενώ χρειαζόταν να δράσουν, και έχοντας χάσει την έμπνευση που έρχεται από τη διαρκή επαφή με τον λαό, οδηγήθηκαν στην απραξία· παραλυμένοι εξ αιτίας της απομάκρυνσής τους από τους χώρους στους οποίους γίνεται η επανάσταση, παρέλυσαν με τη σειρά τους τη λαϊκή πρωτοβουλία.

Η Κομούνα του Παρισιού όφειλε αναγκαστικά να υποκύψει, αφού γεννήθηκε σε μια μεταβατική περίοδο, κατά την οποία τροποποιούνταν βαθιά οι ιδέες του σοσιαλισμού και της εξουσιαστικότητας, απομονωμένη και στο στόχαστρο των πρωσικών κανονιών.

Πάντως, εξ αιτίας του έκδηλα λαϊκού της χαρακτήρα, εγκαίνιασε μια νέα εποχή στη σειρά των επαναστάσεων και, με τις ιδέες της, έγινε προάγγελος της μεγάλης κοινωνικής επανάστασης. Οι ανώφελες, αισχρές και άγριες σφαγές με τις οποίες η αστική τάξη γιόρτασε την πτώση της Κομούνας, η φρικτή εκδίκηση που έπαιρναν επί εννέα χρόνια οι δήμοιοι από τα θύματά τους, τα φοβερά δρυγαίματα, έσκαψαν ανάμεσα στην αστική τάξη και στο προλεταριάτο μιαν δύσισσο που δεν πρόκειται να γεφυρωθεί ποτέ. Στην επόμενη επανάσταση, ο λαός θα ξέρει ποιον έχει απέναντί του· θα ξέρει τι τον περιμένει, αν η νίκη του δεν είναι αποφασιστική, και ανάλογα θα πράξει.

Πράγματι, έρουμε τώρα ότι τη μέρα που στη Γαλλία θα φυτρώσουν σαν τα μανιτάρια οι ξεσηκωμένες Κομούνες, ο λαός δεν θα πρέπει πια να ορίσει καμία κυβέρνηση και ούτε να περιμένει απ' αυτήν να λάβει επαναστατικά μέτρα.

Αφού σαρώσει τα παράσιτα που τον κατατρώνε, ο λαός θα πάρει στα χέρια του όλο τον κοινωνικό πλούτο για να τον κάνει κοινό κτήμα, σύμφωνα με τις αρχές του αναρχικού κομμουνισμού. Και αφού καταργήσει τελείως την ιδιωτική ιδιοκτησία, την κυβέρνηση και το κράτος, θα συγκροτήσει ελεύθερα κοινότητες/ κομούνες ανάλογα με τις ανάγκες της ζωής. Σπάζοντας τις αλυσίδες της και ανατρέποντας τα είδωλα, η ανθρωπότητα θα βαδίσει προς ένα καλύτερο μέλλον, στο οποίο δεν θα υπάρχουν πια αφέντες και δούλοι, και θα τιμούνται μόνον οι πρώτοι μεγαλόψυχοι μάρτυρες που πλήρωσαν με το αίμα και τα βάσανά τους τις πρώτες απόπειρες για απελευθέρωση, που μας φωτίζουν στον δρόμο για την κατάκτηση της ελευθερίας.

III

Αξίζει να προσέξουμε στις γιορτές και στις δημόσιες εκδηλώσεις που οργανώνονται στις 18 Μαρτίου σ' όλες τις πόλεις που έχουν οργανωμένες σοσιαλιστικές ομάδες, όχι μόνο την κινητοποίηση των προλετάριων αλλά και την εκδήλωση των αισθημάτων που εμψυχώνουν τους σοσιαλιστές των δύο κόσμων. Έτσι, σφυγμομετρούνται καλύτερα από όσο με όλες τις ψηφοφορίες και διατυπώνονται με απόλυτη ελευθερία οι επιθυμίες, χωρίς κανένας να επηρεάζεται από τις εκλογικές τακτικές.

Πράγματι, οι προλετάριοι στις συγκεντρώσεις αυτές δεν αρκούνται να εξυμνήσουν τον πρωισμό του παρισινού προλεταριάτου, ούτε αρκούνται να ζητήσουν εκδίκηση για τις σφαγές του Μάη. Θυμούνται μεν τον πρωικό αγώνα του Παρισιού, αλλά προχωρούν πιο πέρα. Συζητούν τα μαθήματα που πρέπει να πάρουν από την Κομούνα του 1871 για την επόμενη επανάσταση· αναρωτιούνται ποια ήταν τα λάθη της Κομούνας – όχι για να επικρίνουν τους Κομούνάρους, αλλά για να δείξουν καθαρά πώς οι προκαταλήψεις περι ιδιοκτησίας και εξουσίας, που επικρατούσαν τότε στις προλεταριακές οργανώσεις, εμπόδισαν την επαναστατική ιδέα να βλαστήσει, ν' αναπτυχθεί και να φωτίσει όλο τον κόσμο με τις ζωγόνες φλόγες της.

Τα διδάγματα του 1871 ωφέλησαν το παγκόσμιο προλεταριάτο, και οι προλετάριοι, ξεπερνώντας τις παλιές προκαταλήψεις, λένε πια καθαρά πώς εννοούν τη δική τους επανάσταση.

Γ' αυτό, είναι βέβαιο ότι η επόμενη εξέγερση των κοινοτήτων δεν θα είναι πια απλώς ένα κομουναλιστικό κίνημα [που θ' αποσκοπεί στην ανεξαρτησία των κοινοτήτων]. Όσοι εξακολουθούν να νομίζουν ότι αρκεί να ανακηρυχθεί ανεξάρτητη η Κοινότητα και μετά, στο εσωτερικό της Κοινότητας, να γίνουν ορισμένες οικονομικές μεταρρυθμίσεις, έχουν μείνει πίσω σε σχέση με το λαϊκό πνεύμα. Γιατί οι Κοινότητες της επόμενης επανάστασης θα εξασφαλίσουν και θα διακρηρύξουν την ανεξαρτησία τους με επαναστατικές σοσιαλιστι-

κές πράξεις, δηλαδή με την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

Τη μέρα που, ως συνέπεια της ωρίμανσης της επαναστατικής κατάστασης, ο λαός θα σαρώσει τις κυβερνήσεις, και θ' αποσυντεθεί η αστική τάξη που τώρα την κρατάει ενωμένη μόνον η κηδεμονία του κράτους, τη μέρα εκείνη –που δεν είναι μακριά– ο ξεσκωμένος λαός δεν θα περιμένει από καμία κυβέρνηση να επιβάλει, με ανήκουστη σύνεση, οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Θα καταργήσει ο ίδιος την ιδιωτική ιδιοκτησία με τη βίαιη απαλλοτρίωση, θα πάρει στην κατοχή του, εν ονόματι ολόκληρου του λαού, όλο τον κοινωνικό πλούτο που συσσώρευσαν με τον μόχθο τους οι προηγούμενες γενιές. Δεν θ' αρκεστεί ν' απαλλοτριώσει μ' ένα διάταγμα, που θα έμενε νεκρό γράμμα, το κοινωνικό κεφάλαιο από τους σφετεριστές του. Θα το πάρει αμέσως στην κατοχή του και θα κατοχυρώσει τα δικαιώματά του χρησιμοποιώντας το. Θα αυτο-οργανωθεί στα εργοστάσια για να τα κινήσει. Θ' αλλάξει το καλύβι του με μια υγιεινή κατοικία στο μέγαρο του αστού. Θα οργανωθεί για να χρησιμοποιήσει αμέσως όλο τον πλούτο που έχει συσσωρευθεί στις πόλεις. Θα τον πάρει στην κατοχή του σαν να μην τον είχε κλέψει ποτέ η αστική τάξη. Απ' τη στιγμή που θα διωχθεί ο μεγαλοβιομήχανος που εκμεταλλεύεται τον μόχθο του εργάτη, η παραγωγή θα συνεχιστεί, θα παραμεριστούν τα εμπόδια που την παρενοχλούν, θα σταματήσουν οι σπέκουλες που την σκοτώνουν και οι συγχύσεις που την αποδιοργανώνουν, και θα προσαρμοστεί στις ανάγκες της στιγμής με την άθηση που θα της δώσει η ελεύθερη εργασία. «Ποτέ δεν δούλεψε κανένας στη Γαλλία όσο το 1793, την πρώτη χρονιά που οι αγρότες είχαν πάρει τη γη από τους όρχοντες», γράφει ο ιστορικός Μισ(ε)λέ [Michélet]. Ποτέ δεν δούλεψε κανένας όσο θα δουλέψει τη μέρα που θα ελευθερώθει η εργασία, και η κάθε πρόδος που θα κάνει ο εργαζόμενος θα είναι πηγή ευημερίας για όλη την κοινότητα.

Στο ζήτημα του κοινωνικού πλούτου έγινε μία διάκριση, και το σοσιαλιστικό κόμμα έφτασε να διασπαστεί γι' αυτό ακριβώς το ζήτημα. Η τάση που ονομάζεται σήμερα κολεκτιβιστική, που βάζει στη θέση του κολεκτιβισμού της παλιάς Διεθνούς (δηλαδή του αντιεουσαστικού κομουνισμού) ένα είδος δογματικού κολεκτιβισμού, προσπάθησε να κάνει τη διάκριση ανάμεσα στο κεφάλαιο που χρησιμοποιείται στην παραγωγή και στον πλούτο που χρησιμοποιεί ένας άνθρωπος για να καλύπτει τις ανάγκες της ζωής του. Οι μηχανές, τα εργοστάσια, οι πρώτες ύλες, τα μεταφορικά μέσα και η γη, από τη μία πλευρά· οι κατοικίες, τα τελειωμένα προϊόντα, τα ρούχα, οι αποταμιεύσεις, από την άλλη. Τα μεν θα γίνουν συλλογική ιδιοκτησία· τα δε προορίζονται, σύμφωνα με τους θεωρητικούς εκπροσώπους αυτής της τάσης, να παραμείνουν ιδιωτική ιδιοκτησία.

Προσπάθησαν να τεκμηριώσουν αυτήν τη διάκριση. Άλλα το λαϊκό πνεύμα σύντομα την ξεπέρασε· γιατί κατάλαβε πως είναι πλαστή και πρακτικά ανε-

φάρμοστη· είναι θεωρητικά ελλιπής και καταρρέει μπροστά στην πρακτική ζωή. Οι εργαζόμενοι έχουν καταλάβει ότι το σπίτι που μας στεγάζει, το κάρβουνο και το γκάζι που καίμε, τα τρόφιμα που αναλώνει ο οργανισμός μας για να μας κρατήσει στη ζωή, τα ρούχα που φορούμε για να προφυλαχτούμε, το βιβλίο που διαβάζουμε για να μορφωθούμε, ακόμη και η ψυχαγωγία μας, είναι αναπόσπαστα κομμάτια της ύπαρξής μας, αναγκαία για την επιτυχημένη παραγωγή και τη σταδιακή ανάπτυξη της ανθρωπότητας, εξ ίσου με τις μηχανές, τα εργοστάσια, τις πρώτες ύλες και τους άλλους συντελεστές της παραγωγής. Έχουν καταλάβει ότι η διατήρηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας σ' αυτόν τον πλούτο θα σημαίνει και διατήρηση της ανισότητας, της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης, και θ' αναίρει εκ των προτέρων τα αποτελέσματα της μερικής απαλλοτρίωσης. Αποφεύγοντας τα εμπόδια που βάζει στον δρόμο τους ο κολεκτιβισμός των θεωρητικών, προχωρούν κατ' ευθείαν προς την πιο απλή και πρακτική μορφή του αντιεξουσιαστικού κομμουνισμού.

Πράγματι, στις συγκεντρώσεις τους, οι επαναστάτες προλετάριοι διακηρύσσουν καθαρά το δικαίωμά τους να πάρουν στα χέρια τους όλο τον κοινωνικό πλούτο και την ανάγκη να καταργήσουν την ιδιωτική ιδιοκτησία τόσο στα καταναλωτικά αγαθά όσο και στα αγαθά που είναι απαραίτητα για την παραγωγή. «Τη μέρα της επανάστασης θα πάρουμε στα χέρια μας όλο τον πλούτο, όλα τα αγαθά που είναι συσσωρευμένα στις πόλεις, και θα τα χρησιμοποιούμε από κοινού», λένε οι γνήσιοι εκφραστές των εργατικών μαζών, και οι ακροατές τους το επικυρώνουν με τις ζητωκραυγές τους.

«Ο καθένας θα πάρει αμέσως ό,τι έχει ανάγκη, και ας είμαστε σίγουροι ότι οι αποθήκες των πόλεών μας έχουν αρκετά τρόφιμα για να μας θρέψουν όλους μέχρι τη μέρα που θ' αρχίσει η ελεύθερη παραγωγή. Τα καταστήματα των πόλεών μας έχουν αρκετά ρούχα για να ντύσουν όλο τον κόσμο, αυτά που είναι τώρα στοιβαγμένα και όχρηστα ενώ γύρω επικρατεί αθλιότητα. Υπάρχουν και αρκετά αντικείμενα πολυτελείας για να διαλέξει οποιος θέλει ό,τι θέλει».

Έτσι ονειρεύεται η μάζα των προλεταρίων την επανάσταση, αν κρίνουμε απ' αυτά που λέγονται στις συγκεντρώσεις τους: Άμεση εγκαθίδρυση του αναρχικού κομμουνισμού και ελεύθερη οργάνωση της νέας παραγωγής. Αυτά τα δύο έχουν γίνει κοινή πεποίθηση, συνεπώς οι Κοινότητες που θα προέλθουν από την επικείμενη επανάσταση δεν θα επαναλάβουν τα λάθη των προκατόχων τους που έχουσαν πρωικά το αίμα τους για ν' ανοίξουν τον δρόμο για το μέλλον.

Αλλά δεν συμφωνούν –αν και φαίνεται πως δεν θ' αργήσουν να συμφωνήσουν– πάνω σ' ένα άλλο, όχι λιγότερο σημαντικό ζήτημα: στο ζήτημα του τρόπου διακυβέρνησης.

Είναι γνωστό ότι υπάρχουν δύο σοσιαλιστικές τάσεις, που διαφωνούν ριζικά στο ζήτημα αυτό. Οι μεν λένε: «Θα πρέπει τη μέρα της επανάστασης να

συγκροτηθεί μία κυβέρνηση και να καταλάβει την εξουσία. Αυτή η ισχυρή και αποφασισμένη κυβέρνηση θα κάνει την επανάσταση εκδίδοντας διατάγματα και αναγκάζοντας τους πάντες να υπακούουν στα διατάγματα αυτά».

«Θλιβερή πλάνη», απαντούν οι δε. «Κάθε κεντρική κυβέρνηση, αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση ενός έθνους, αφού μοιραία θ' αποτελείται από ανόμοια άτομα και αφού θα είναι συντηρητική εκ φύσεως ως κυβέρνηση, θα είναι μόνον εμπόδιο στην επανάσταση. Το μόνο που θα κάνει θα είναι να εμποδίσει την επανάσταση μέσα στις Κοινότητες που είναι έτοιμες να βαδίσουν μπροστά, ενώ από την άλλη δεν θα είναι κατάλληλη να εμπνεύσει τον επαναστατικό ενθουσιασμό στις Κοινότητες που έχουν μείνει πίσω. Το ίδιο θα συμβαίνει και στους κόλπους μίας ήδη εξεγερμένης Κοινότητας. Είτε η κυβέρνηση της Κοινότητας απλώς θα επικυρώνει τα τετελεσμένα γεγονότα, οπότε θα είναι μόνον ένα όχρηστο και επικινδυνό γρανάζι· είτε θα θέλει να καθοδηγεί την Κοινότητα, οπότε θα ρυθμίζει αυτά που πρέπει να επεξεργαστεί ελεύθερα ο ίδιος ο λαός για να μπορέσει να επιζήσει· θα εφαρμόσει θεωρίες, εκεί που πρέπει δλη η κοινωνία να επεξεργαστεί νέες μορφές συλλογικής ζωής με τη δημιουργικότητα που αναφαίνεται όταν ο κοινωνικός οργανισμός σπάζει τις αλυσίδες του και βλέπει ν' ανοίγονται μπροστά του νέοι και πλατιοί ορίζοντες. Οι άνθρωποι που θα βρίσκονται στην εξουσία θα χαλιναγωγήσουν αυτήν την ορμή, χωρίς να δημιουργήσουν τίποτε από τα δύο θα ήταν ικανοί να κάνουν οι ίδιοι αν έμεναν μέσα στον λαό για να επεξεργαστούν μαζί του τη νέα οργάνωση της κοινωνίας αντί να κλείνονται στα γραφεία και ν' αναλώνονται σε ανώφελες λογομαχίες. Θα είναι και εμπόδιο και κίνδυνος· ανίκανη να κάνει καλό, και ικανότατη να κάνει το κακό· άρα τίποτε δεν δικαιολογεί την ύπαρξή της».

Αυτή η επιχειρηματολογία, παρ' ότι σωστή και αβίαστη, σκοντάφτει ακόμη στις προαιώνιες προκαταλήψεις που συσσώρευσαν και διέδωσαν εκείνοι που είχαν συμφέρον από τη διατήρηση της θρησκείας της κυβέρνησης διπλά στη θρησκεία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και στη θρησκεία του Θεού. Αυτή η προκατάληψη –η τελευταία στη σειρά Θεός, Ιδιοκτησία, Κυβέρνηση– επιζει ακόμη και αποτελεί κίνδυνο για την επικείμενη επανάσταση. «Θα ρυθμίζουμε μονάχοι μας τις υποθέσεις μας, χωρίς να περιμένουμε διαταγές από καμία κυβέρνηση, και θα περάσουμε πάνω από τα πτώματα δλων εκείνων που θα επιχειρήσουν να μας επιβληθούν με τη μορφή του παπά, του ιδιοκτήτη ή του κυβέρνητη», λένε ήδη οι προλετάριοι. Πρέπει, λοιπόν, να ελπίζουμε ότι εδώ το κόμμα των αναρχικών συνεχίσει ν' αντιμάχεται με πείσμα τη θρησκεία της κυβέρνησης και εάν δεν ξεφύγει από την πορεία του αναλωνόμενο σε αγώνες για την κατάληψη της εξουσίας – πρέπει να ελπίζουμε ότι, στα λίγα χρόνια που μας χωρίζουν απ' την επανάσταση, η προκατάληψη της κυβέρνησης θα έχει κλονιστεί αρκετά και δεν θα μπορεί να παραπλανήσει τις προλεταριακές μάζες.

Αλλά θα πρέπει να τονίσουμε ένα λυπηρό κενό που βλέπουμε στις λαϊκές συγκεντρώσεις: τίποτε ή σχεδόν τίποτε δεν λέγεται για την ύπαιθρο. Όλα περιορίζονται στις πόλεις. Η ύπαιθρος θαρρείς και δεν υπάρχει για τους εργαζόμενους των πόλεων. Ακόμη και οι ρήτορες που μιλούν για τον χαρακτήρα της επικείμενης επανάστασης αποφεύγουν να κάνουν λόγο για την ύπαιθρο και τη γη. Δεν γνωρίζουν τον γεωργό ούτε τις επιθυμίες του, και δεν τολμούν να μιλήσουν εξ ονόματός του. Μήπως θα πρέπει να τονίσω περισσότερο τους κινδύνους που απορρέουν απ' αυτήν την κατάσταση;

Η απελευθέρωση του προλεταριάτου δεν θα μπορέσει να γίνει πραγματικότητα όσο το επαναστατικό κίνημα δεν θα έχει αγκαλιάσει τα χωριά. Οι εξεγερμένες Κοινότητες δεν θ' αντέξουν ούτε ένα χρόνο, αν δεν εξεγερθούν συγχρόνως και τα χωριά. Όταν καταργηθούν οι φόροι, οι υποθήκες και τα ενοίκια, όταν διαλυθούν οι θεσμοί που καταπίζουν τους χωρικούς, είναι σίγουρο ότι τα χωριά θα καταλάβουν τα οφέλη που θα έχουν από την επανάσταση. Οπωσδήποτε, όμως, θα ήταν ανόητο να υπολογιζουμε στη διάδοση της επαναστατικής ιδέας από τις πόλεις στα χωριά, αν πρώτα δεν έχουμε επεξεργαστεί συγκεκριμένες ιδέες για την ύπαιθρο. Πρέπει να ξέρουμε καθαρά τι θέλει ο χωρικός, πώς εννοεί την επανάσταση στα χωριά, πώς νομίζει πως θα λύσει το δύσκολο πρόβλημα της έγγειας ιδιοκτησίας. Πρέπει να πούμε εκ των προτέρων στον χωρικό τι ακοπεύει να κάνει ο σύμμαχός του, ο προλετάριος των πόλεων, και πρέπει να τον βεβαιώσουμε ότι δεν πρέπει να φοβάται πως θα λάβει μέτρα δυσμενή για τον καλλιεργητή. Από τη μεριά του, ο εργάτης των πόλεων πρέπει να συνηθίσει να σέβεται τον χωρικό και να προχωρεί σε συμφωνία μ' αυτόν.

Αλλά για να γίνει αυτό, πρέπει οι εργαζόμενοι ν' αναλάβουν να βοηθήσουν με την προπαγάνδα τους τα χωριά. Πρέπει σε κάθε πόλη να υπάρχει έστω μία μικρή ιδιαίτερη οργάνωση, ένας κλάδος της Αγροτικής Λίγκας, που θ' αναλάβει την προπαγάνδα στους αγρότες. Η προπαγάνδα αυτή πρέπει να θεωρηθεί καθήκον εξ ίσου επιτακτικό με την προπαγάνδα στα βιομηχανικά κέντρα.

Η αρχή θα είναι δύσκολη. Ας έχουμε, όμως, στο μυαλό μας ότι αυτό βοηθά την επανάσταση. Γιατί η επανάσταση θα νικήσει μόνο τη μέρα που ο εργάτης των εργοστασίων και ο καλλιεργητής της γης θα βαδίσουν πιασμένοι χέρι-χέρι προς την κατάκτηση της ιατότητας όλων των ανθρώπων, φέρνοντας την ευτυχία και στις αγροικίες και στις κατοικίες των μεγάλων βιομηχανικών πόλεων.

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

I

Η Ευρώπη αντιμετωπίζει σήμερα ένα τεράστιο πρόβλημα: το αγροτικό, δηλαδή ποια νέα μορφή θα πάρει στο εγγύς μέλλον η κατοχή και η καλλιέργεια της γης. Σε ποιον θ' ανήκει η γη; Ποιος θα την καλλιεργεί και πώς; Ας μη παραγνωρίσουμε τη σοβαρότητα του προβλήματος. Ας μη παραγνωρίσουμε και ότι το πρόβλημα αυτό τίθεται πραγματικά, σήμερα κιόλας, σε όλη του την έκταση – όπως θα καταλάβουμε αν παρακολουθήσουμε προσεκτικά τα δύο συμβαίνουν στην Ιρλανδία, στην Αγγλία, στην Ισπανία, στην Ιταλία, σε ορισμένες περιφέρειες της Γερμανίας και στη Ρωσία. Στα θλιβερά χωριά της, η περιφρονημένη σήμερα τάξη των καλλιεργητών της γης ετοιμάζει μια τεράστια επανάσταση.

Η πιο σοβαρή ένσταση που απευθυνόταν έως τώρα στον σοσιαλισμό ήταν ότι το κοινωνικό ζήτημα, παρ' όλο που ενδιέφερε τους εργάτες της πόλης, ήταν ανύπαρκτο στην υπαίθρο· ότι αν οι εργάτες της πόλης δέχονταν πρόθυμα την ιδέα της κατάργησης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και παθιάζονταν με την απαλλοτρίωση των εργοστασίων, δεν συνέβαινε το ίδιο με τους αγρότες· αυτοί, μας έλεγαν, αντιπαθούν τους σοσιαλιστές και, αν μια μέρα οι εργάτες της πόλης επιχειρούσαν να υλοποιήσουν τα σχέδιά τους, οι αγρότες σύντομα θα τους λογίκευαν.

Δεχόμαστε ότι η ένσταση αυτή είχε μια κάποια ευλογοφάνεια πριν τριάντα με σαράντα χρόνια, τουλάχιστον σε ορισμένες χώρες. Η ευημερία σε μια περιφέρεια, η μεγάλη εγκατάλειψη σε μια άλλη, δεν έκαναν τους αγρότες να εκδηλώνουν τη δυσαρέσκειά τους. Άλλα σήμερα αυτό δεν συμβαίνει πια. Η συγκέντρωση της γης στα χέρια των πιο πλούσιων και η δημιουργία ενός προλεταριάτου της υπαίθρου που αυξάνεται αριθμητικά ολοένα, οι βαρείς φόροι με τους οποίους συνθίβουν τα κράτη τη γεωργία, η εισαγωγή της μεγάλης εκμηχανισμένης παραγωγής στη γεωργία, ο ανταγωνισμός της Αμερικής και της Αυστραλίας και, τέλος, η πιο γοργή κίνηση των ιδεών που φτάνουν σήμερα και στα πιο απομονωμένα χωριά – όλ' αυτά, την περασμένη τριακονταετία, άλλαξαν ραγδαία τις συνθήκες της καλλιέργειας της γης. Σήμερα η Ευρώπη βρίσκεται αντιμέτωπη μ' ένα ισχυρό αγροτικό κίνημα, που απλώνεται σ' ολόκληρη την ήπειρο και θα δώσει στην επικείμενη επανάσταση ένα βάρος διαφορετικό και ακόμη μεγαλύτερο απ' αυτό που θα είχε αν είχε περιοριστεί στις μεγάλες πόλεις.

Ποιος δεν διαβάζει καθημερινά τις ειδήσεις απ' την Ιρλανδία; Η μισή χώρα

έχει ξεσηκωθεί εναντίον των αρχόντων. Οι αγρότες δεν πληρώνουν πια νοικιά στους ιδιοκτήτες της γης· ακόμη κι εκείνοι που θα ήθελαν να πληρώσουν δεν τολμάνε πια, από φόβο μην τους τιμωρήσει η Αγροτική Λίγκα – μια ισχυρή μυστική οργάνωση που τα παρακλάδια της απλώνονται στα χωριά και τιμωρεί δύος δεν τηρούν την εντολή της: «Αρνούμαστε να πληρώσουμε νοικιά!» Οι γαιοκτήμονες δεν τολμούν ν' απαιτήσουν τα οφειλόμενα. Αν επιδιώκαν να τα εισπράξουν, θα έπρεπε να κινητοποιήσουν εκατό χιλιάδες χωροφύλακες, και θα προκαλούσαν γενικό ξεσηκωμό. Αν ένας γαιοκτήμονας θελήσει να διώξει έναν ενοικιαστή που δεν πληρώνει, θα πρέπει να στείλει τουλάχιστον εκατό χωροφύλακες, γιατί ο αγρότης, αν αντισταθεί ένοπλα ή παθητικά, έχει την υποστήριξη χιλιάδων γειτόνων του. Αν τελικά εκδιωχθεί, δεν βρίσκεται άλλος που να διακινδυνεύσει να νοικιάσει το κτήμα του. Άλλα και αν ακόμη βρεθεί, σύντομα αναγκάζεται να φύγει, γιατί η Λίγκα ή κάποια άλλη μυστική οργάνωση εξοντώνουν τα ζώα του, καίνε το στάρι του και τον καταδίκαζουν και τον ίδιο σε θάνατο. Η κατάσταση γίνεται αφόρητη και για τους γαιοκτήμονες: σε ορισμένες περιφέρειες η αξία της γης τους έχει μειωθεί κατά το δύο τρίτα· άλλες, οι γαιοκτήμονες είναι μόνο κατ' όνομα ιδιοκτήτες: τολμούν να επισκεφθούν τα κτήματά τους μόνο συνοδευόμενοι από αποσπάσματα χωροφύλακων που φυλάγουν σκοπιά στις πύλες των υποστατικών. Η γη μένει χέρσα, και το έτος 1879 η έκταση των καλλιεργούμενων γαιών μειώθηκε κατά 33.000 εκτάρια²⁴. Η μείωση των εαδών των γαιοκτημόνων από τις σοδειές είναι τουλάχιστον 250 εκατομμύρια φράγκα, σύμφωνα με τον *Financial Reformer*.

Η κατάσταση είναι τόσο σοβαρή, που ο κ. Γκλάντστον, πριν ανέβει στην εξουσία, είχε συμφωνήσει επίσημα με ιρλανδούς βουλευτές να υποβάλει ένα νομοσχέδιο σύμφωνα με το οποίο η γη των τωρινών μεγαλογαιοκτημόνων θ' απαλλοτριώνόταν για λόγους δημοσίου συμφέροντος, θα χαρακτηριζόταν πανεθνική ιδιοκτησία και θα πουλιόταν στον λαό σε κλήρους, η δε εξόφληση θα γινόταν σε είκοσι πέντε χρόνια. Άλλα είναι προφανές ότι ποτέ δεν θα ψηφίσει το αγγλικό κοινοβούλιο έναν τέτοιο νόμο, γιατί αυτό θα έπληττε θανάσιμα την αρχή της έγγειας ιδιοκτησίας στην Αγγλία. Δεν έχουμε, λοιπόν, περιθώρια να περιμένουμε ότι η λύση θα μπορούσε να δοθεί ειρηνικά. Πιθανόν, βέβαια, ένας γενικός ξεσηκωμός των αγροτών να μπορούσε για άλλη μια φορά ν' αποσοβηθεί, όπως το 1846· αλλά, αφού η κατάσταση παραμένει η ίδια, ή μάλλον χειροτερεύει, μπορούμε να προβλέψουμε πώς δεν θ' αργήσει η μέρα που θα εξαντληθεί εν τέλει η υπομονή του ιρλανδικού λαού μετά από τόσα βάσανα και τόσες αθετημένες υποσχέσεις. Φτάνει να παρουσιαστεί η κατάλληλη ευκαιρία έπειτα από μια στιγμιαία αποδιοργάνωση της εξουσίας στην Αγγλία,

²⁴ Εκτόριο: μονάδα μέτρησης επιφανειών ίση με 10 στρέμματα. [Στμ.]

και ο ιρλανδός αγρότης, ωθούμενος από τις μυστικές εταιρείες και με την υποστήριξη των μικροαστών του χωριού που θα ήθελαν να εμφανιστούν κι αυτοί στη σκηνή για να επωφεληθούν όπως το 1793, θα έβγαινε επιτέλους από την τρώγλη του και θα έκανε αυτό που τόσοι αγκιτάτορες τον συμβουλεύουν να κάνει σήμερα: θα πορευόταν με αναμμένες δάδες προς τους πύργους, θα μετέφερε σε δικές του αποθήκες το στάρι των γαιοκτημόνων και, διώχνοντας τα όργανά τους, γκρεμίζοντας τους φράχτες των χωραφιών, θα έπαιρνε στα χέρια του τα χωράφια που λαχταράει τόσα χρόνια.

Αν πάμε σε μιαν άλλη άκρη της Ευρώπης, στην Ισπανία, θα δούμε την ίδια κατάσταση. Από τη μία, όπως στην Ανδαλουσία και στην επαρχία της Βαλένθια όπου η έγγεια ιδιοκτησία είναι συγκεντρωμένη σε λίγα χέρια, λεγεώνες πεινασμένων χωρικών συνεννοούνται μεταξύ τους και διεξάγουν ασταμάτητο και ανελέτη ανταρτοπόλεμο ενάντια τους γαιοκτήμονες. Επωφελούνται απ' το σκοτάδι της νύχτας και εξοντώνουν τα ζώα του γαιοκτήμονα, ενώ συγχρόνως καίνε και εκαποντόδες καλλιεργημένα εκτάρια γης· πυρπολούν τις αποθήκες, και όποιος καταγγέλλει στις αρχές τους δράστες αυτών των πράξεων, καθώς και ο δικαστής που τολμάει να τους καταδικάσει, διλοφονούνται από τα μαχαίρια της Λίγκας. Στην επαρχία της Βαλένθια οι μικροκαλλιεργητές αρνούνται να πληρώσουν νοίκι, και αλίμονο σε όποιον θα τολμούσε να παραβιάσει τη μυστική συμφωνία τους! Μια ισχυρή μυστική οργάνωση, με αφίσες που κολλάει τη νύχτα στα δένδρα, θυμίζει διαρκώς στους συνωμότες ότι, αν προδώσουν την υπόθεση, θα τιμωρηθούν σκληρά: θα καταστραφούν οι σοδειές τους, θα θανατωθούν τα ζώα τους και ενδεχόμενως και οι ίδιοι.

Στις επαρχίες με πιο κατακερματισμένη ιδιοκτησία, η δυσαρέσκεια προκαλείται από το ισπανικό κράτος. Το κράτος συνθίλει τον μικρογεωργό με κρατικούς, επαρχιακούς, κοινοτικούς, τακτικούς και έκτακτους φόρους, και έτσι δημεύει δεκάδες μικροϊδιοκτησίες και τις βγάζει σε πλειστηριασμό, αλλά δεν βρίσκει ογοραστές. Οι κάτοικοι της υπαίθρου ζουν σε ελεεινές συνθήκες σε πολλές επαρχίες, και η πείνα ωθεί τους χωρικούς να σχηματίζουν ομάδες και να ξεσκώνονται εναντίον των φόρων.

Παρόμοια είναι η κατάσταση και στην Ιταλία. Σε πολλές επαρχίες ο χωρικός ζει σε άθλιες συνθήκες. Σπρωγμένος από το κράτος στη φτώχεια, ο μικρογεωργός δεν πληρώνει πια φόρους στο κράτος, και αυτό απαντά δημεύοντας τον κλήρο του. Μέσα σε μία μόνο χρονιά δημεύτηκαν 6.644 μικροϊδιοκτησίες, μέσης αξίας 99 φράγκων η καθεμιά. Δεν απορούμε, λοιπόν, που αυτές οι επαρχίες είναι μονίμως σε κατάσταση εξέγερσης. Κάποτε, ένας φανατικός κήρυκας της χριστιανικής κοινοκτημοσύνης παρασύρει χιλιάδες χωρικούς, που τους σκορπίζουν μόνον οι σφαίρες των στρατιωτών· άλλοτε, όλοι μαζί οι κάτοικοι ενός χωριού καταλαμβάνουν τα ακαλλιέργητα χωράφια του γαιοκτή-

μονα και τα καλλιεργούν για λογαριασμό τους· όλλοτε πάλι, ομάδες πεινασμένων χωρικών διαδηλώνουν μπροστά στο Δημαρχείο απαιτώντας ψωμί και δουλειά, και απειλώντας ότι αλλιώς θα ξεσηκωθούν.

Ας μη μας πει κανείς ότι πρόκειται για μεμονωμένα περιστατικά! Μήπως ήταν πιο συχνές οι εξεγέρσεις των γάλλων χωρικών πριν τον Μάρτιο του 1789; Ολιγάριθμες και λιγότερο συνειδητές στην αρχή, αποτέλεσαν το φόντο που πάνω του ζωγραφίστηκε αργότερα η επανάσταση των μεγάλων πόλεων.

Τέλος, στην ανατολική άκρη της Ευρώπης, στη Ρωσία, το αγροτικό ζήτημα παρουσιάζεται με μια μορφή που μας θυμίζει από πολλές απόψεις την κατάσταση στη Γαλλία πριν το 1789. Έχει και εκεί καταργηθεί η δουλοπαροικία των προσώπων, και κάθε αγροτική κοινότητα κατέχει από κοινού τα χωράφια· αλλά αυτά τα χωράφια είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους τόσο άγονα ή τόσο μικρά, το νοίκι ή η πρόσδοσης που πληρώνει η κοινότητα στον γαιοκτήμονα είναι τόσο δυσανάλογη προς την πραγματική αξία των χωραφών, οι φόροι με τους οποίους συνθίβει το κράτος τον αγρότη είναι τόσο δυσβάσταχτοι, ώστε σήμερα τουλάχιστον τα τρία τέταρτα των χωρικών ζουν στην πιο ελεεινή αθλιότητα. Τους λείπει το ψωμί, και αρκεί να μην πάει καλά μια μόδι σοδειά, για να πέσει λιμός σε τεράστιες περιφέρειες και ν' αποδεκατίσει τον πληθυσμό.

Αλλά ο χωρικός δεν ανέχεται πια αδιαμαρτύρητα αυτήν την κατάσταση. Νέες ιδέες, όνειρα για ένα καλύτερο μέλλον γεννιούνται στην ύπαιθρο, που την φέρνει σε επαφή με τα μεγάλα αστικά κέντρα ο αιδηρόδρομος. Ο χωρικός περιμένει καθημερινά ότι κάτι θα γίνει που θα καταργήσει το νοίκι και την πρόσδοση, και θα του ξαναδώσει ολόκληρο το χωράφι που θεωρεί ότι δικαιωματικό του ανήκει. Αν ο Άρθουρ Γιανγκ (Young) επισκεπτόταν σήμερα τη Ρωσία όπως επισκέφθηκε τη Γαλλία λίγο πριν το 1789, θ' άκουγε τις ίδιες κραυγές και τα ίδια λόγια ελπίδας που κατέγραψε στα *Tαξίδια* του. Σε ορισμένες περιφέρειες η αγκιτάσια παίρνει τη μορφή του ανταρτοπολέμου ενάντια στους γαιοκτήμονες. Θ' αρκούσε ορισμένα πολιτικά γεγονότα ν' αποδιοργάνωναν την κεντρική εξουσία και να φουντώνανε τα πάθη, ώστε οι πεινασμένοι του χωριού, με τη βοήθεια και πιθανόν την παρότρυνση των μικροαστών της υποιθυρου που συγκροτούνται γοργά σε κοινωνική τάξη, ν' αρχίσουν τις εξεγέρσεις. Αργότερα, αυτές οι απροσχεδίαστες και ανοργάνωτες εξεγέρσεις που ξεπούν σ' ολόκληρη την επικράτεια και διαδίδονται προς όλες τις κατευθύνσεις συναντώντας η μία την άλλη, κουράζοντας τον στρατό και την κυβέρνηση και διαρκώντας πολλά χρόνια, θα μπορούσαν να ξεκινήσουν και να ενισχύσουν μια μεγάλη επανάσταση, με όλες τις συνέπειες που θα έχει κάτι τέτοιο για όλη την Ευρώπη.

Αν, όμως, το αγροτικό ζήτημα τίθεται μ' αυτές τις μεγαλειώδεις μορφές στις χώρες που αναφέραμε, αν η γηραιά Ευρώπη βρεθεί μια μέρα περικυκλωμένη,

σαν από έναν πύρινο κλοιό, από τις αγροτικές εξεγέρσεις, αν η απαλλοτρίωση της γης των γαιοκτημόνων πάρει μεγάλη έκταση σ' όλες τις χώρες, το κέντρο της Ευρώπης, οι λεγόμενες πολιτισμένες χώρες, δεν θα αισθανθούν τον αντίκτυπο; Και βέβαια ναι! Αφού αναλύσουμε πιο κάτω την κατάσταση των αγροτών στην Αγγλία, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Ελβετία, αφού εξετάσουμε τη μεγάλη επιρροή ενός νέου παράγοντα που έχει πανικοβάλει την Αγγλία, δηλαδή την παραγωγή σταριού σε μεγάλη κλίμακα στην Αμερική και στην Αυστραλία· αφού, τέλος, ρίξουμε μια γρήγορη ματιά στις νέες ιδέες που μπαίνουν στο μυαλό των χωρικών στις χώρες που θεωρούνται προπύργια του πολιτισμού, θα δούμε ότι το αγροτικό ζήτημα τίθεται, έστω με κάπως διαφορετική μορφή, σ' ολόκληρη την Ευρώπη: Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία, Ιταλία. Θα δούμε ότι η τωρινή κατάσταση έχει γίνει ανυπόφορη και δεν μπορεί να κρατήσει πολύ ακόμη· ότι δεν απέχει πολύ η μέρα που η κοινωνία θα πρέπει να μετασχηματιστεί εκ θεμελίων και ν' αντικατασταθεί από μια νέα τάξη πραγμάτων· σ' αυτή τη νέα τάξη πραγμάτων, μετά από ένα βαθύ μετασχηματισμό του καθεστώτος ιδιοκτησίας και καλλιέργειας, ο χωρικός δεν θα είναι πια, όπως σήμερα, ο παριάς της κοινωνίας, και θα πάρει τη θέση του στο γλέντι της ζωής και της πνευματικής ανάπτυξης μαζί μ' όλους τους άλλους, ενώ το χωριό θα πάψει να είναι το άντρο της άγνοιας και θα γίνει κέντρο από το οποίο θα εκπέμπονται σ' όλη τη χώρα οι αχτίδες της ευημερίας και της ζωής.

II Αγγλία

Είδαμε πιο πάνω σε ποια αξιοθήνητη ή μάλλον φοβερή κατάσταση βρίσκεται ο χωρικός, ο καλλιεργητής της γης, στην Ιρλανδία, στην Ισπανία, στην Ιταλία και στη Ρωσία. Δεν υπάρχει πια καμία αμφιβολία: η αγροτική εξέγερση είναι στην ημεροσία διάταξη σ' αυτές τις χώρες. Μα και στις χώρες που επαίρονται πως είναι πολιτισμένες -Αγγλία, Γερμανία, Γαλλία, ακόμη και Ελβετία- η κατάσταση του αγροτή γίνεται ολοένα πιο ανυπόφορη.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την Αγγλία. Πριν διακόσια χρόνια ήταν ακόμη μια χώρα στην οποία ο χωρικός, καλλιεργώντας τη γη που του ανήκε, ζούσε κάπως άνετα. Σήμερα, είναι η χώρα των μεγαλογαιοκτημόνων με τα μυθώδη πλούτη και ενός εξαθλιωμένου αγροτικού προλεταριάτου. Τα τέσσερα πέμπτα του συνόλου της καλλιεργημένης γης, περίπου 23.976.000 εκτάρια, ανήκουν σε μια χούφτα 2.340 μεγαλογαιοκτημόνων· 710 λόρδοι κατέχουν το ένα τρίτο της αγγλικής γης· ο τάξεις μαρκήσιος διανύει 150 χιλιόμετρα χωρίς να βγει από τα κτήματά του· απεναντίας, οι υπόλοιποι ιδιοκτήτες γης, περίπου μισό εκατομμύριο οικογένειες, υποχρεώνονται ν' αρκεστούν σε λιγότερο από ένα τρίτο του εκταρίου η καθεμιά, δηλαδή σε ένα σπιτάκι και τον κη-

πάκο του. 2.340 οικογένειες έχουν μυθώδη εισοδήματα, από 100.000 μέχρι 10.000.000 φράγκα τον χρόνο· ο μαρκήσιος του Ουέστμινστερ και ο δούκας του Μπρέντφορντ εισπράττουν 25.000 φράγκα την ημέρα, δηλαδή περισσότερα από 1.000 φράγκα την ώρα –περισσότερα από όσα παίρνει ένας εργάτης έναν ολόκληρο χρόνο – ενώ εκατοντάδες χιλιάδες οικογένειες αγροτών, παρ' όλη τη σκληρή δουλειά τους, δεν κατορθώνουν να κερδίσουν πάνω από 300 με 1.000 φράγκα τον χρόνο. Ο αγρότης, που κάνει τη γη να γεννήσει, είναι ικανοποιημένος αν, μετά από 14 με 16 ώρες δουλειά την ημέρα, κατορθώσει να κερδίσει 12 με 15 φράγκα τη βδομάδα – όσα ακριβώς του χρειάζονται για να μην πεθάνει της πείνας.

Σκανδαλώδεις περιουσίες και αλόγιστη σπατάλη των χασομέρηδων – μόνιμη αθλιότητα των αγροτών.

Οι συγγραφείς μας, βέβαια, θα σας πουν ότι, χάρη σ' αυτήν τη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας σε λίγα χέρια, η Αγγλία έχει γίνει η χώρα της πιο εντατικής, της πιο παραγωγικής καλλιέργειας. Οι μεγάλοι λόρδοι, αδυνατώντας να καλλιεργήσουν οι ίδιοι τη γη τους, την νοικιάζουν, σε αρκετά μεγάλους κλήρους, σε ενοικιαστές [πακτωτές], και αυτοί οι ενοικιαστές –θα σας πουν– έχουν κάνει τα κτήματά τους υποδείγματα ορθολογικής καλλιέργειας.

Αυτό ίσχυε μέχρι πριν λίγο καιρό· δεν ισχύει πια σήμερα. Πρώτα-πρώτα, αχανείς εκτάσεις γης μένουν εντελώς ακαλλιέργητες ή μετατρέπονται σε πάρκα ώστε, το φθινόπωρο, να μπορεί ο γαιοκτήμονας να πάει για κυνήγι με τους καλεσμένους του. Χιλιάδες άνθρωποι θα μπορούσαν να πάρουν την τροφή τους απ' αυτή τη γη! Άλλα ο ιδιοκτήτης της δεν νοιάζεται για τέτοια μικροράγματα· δεν ξέρει πώς να ξοδέψει τα πλούτυ του· αρκείται να έχει ένα πάρκο πολλών στρεμμάτων και δεν δίνει αυτή τη γη για καλλιέργεια. Αχανείς εκτάσεις, που άλλοτε καλλιεργούνταν, έχουν μετατραπεί σε βοσκοτόπια για αγελάδες και πρόβατα. Μυριάδες αγρότες έχουν διωχθεί, κυνηγημένοι από τους γαιοκτήμονες· και τα χωράφια τους, που έδιναν τρόφιμα στον λαό, έχουν μετατραπεί σε βοσκοτόπια για τις αγελάδες, για να παράγουν κρέας, τροφή των πλουσίων. Η έκταση της καλλιεργημένης γης μειώνεται διαρκώς. Το 1866 και το 1869 η Αγγλία έσπερνε καλής ποιότητας στάρι σε 1.600.000 εκτάρια· σήμερα, το 1880, σπέρνονται μόνο 1.200.000 εκτάρια. Πριν δεκαπέντε χρόνια, κάθε εκτάριο έδινε 26 εκατόλιτρα, ενώ σήμερα δίνει μόνο 22 εκατόλιτρα στάρι (στοιχεία από τους *Times*, 15.10.1880). Ακόμη και οι ενοικιαστές που καλλιεργούν κτήματα έκτασης 50 με 100 εκτάριων και παραπάνω, οι μικρο-αστοί που πασχίζουν να γίνουν με τη σειρά τους γαιοκτήμονες και να ζήσουν τη γλυκιά ζωή με τη δουλειά των άλλων, ακόμη κι αυτοί αντιμετωπίζουν σήμερα την καταστροφή. Τσακισμένοι από τα βαριά νοίκια που τους επιβάλλουν οι άπληστοι γαιοκτήμονες, αδυνατούν να βελτιώσουν τις καλλιέργειές τους

και ν' ανταγωνιστούν στα σοβαρά την Αμερική και την Αυστραλία· πράγματα, οι εφημερίδες είναι γεμάτες από αγγελίες πλειστηριασμών για τέτοια κτήματα.

Έτσι, λοιπόν, συνοψίζεται η κατάσταση στη γεωργία: η μεγάλη μάζα του λαού διώχνεται από τη γη και μαντρώνεται στις μεγάλες πόλεις και στα βιομηχανικά κέντρα, όπου οι πεινασμένοι ρίχνονται σε λυσαρώδη ανταγωνισμό μεταξύ τους. Η γη βρίσκεται στα χέρια μιας χούφτας γαιοκτημόνων με μυθώδη εισοδήματα που τα ξοδεύουν από δω κι από κει σε αλόγιστες, αντιπαραγωγικές πολυτέλειες. Οι ενδιάμεσοι, οι ενοικιαστές, πασχίζουν να γίνουν μικρογαιοκτήμονες αλλά, τασκισμένοι από τα υπέρογκα νοίκια, είναι έτοιμοι να συμπορευτούν με τον λαό, για να πάρουν τη γη από τους μεγάλους γαιοκτήμονες. Αυτή η ανώμαλη κατάσταση που επικρατεί στην έγγεια ιδιοκτησία επηρεάζει ολόκληρη τη ζωή της χώρας.

Είναι, άραγε, παράξενο που το σύνθημα «Εθνικοποίηση της γης!» έχει γίνει το σύνθημα όλων των δυσαρεστημένων; Η μεγάλη Λίγκα των Αγροτών και των Εργατών απαιτούσε, ήδη το 1869, να δημευτεί όλη η γη των μεγαλογαιοκτημόνων από το σύνολο του έθνους, και η ίδια αυτή κερδίζει καθημερινά έδαφος. Η Λίγκα των Αγροτικών Εργατών, που αριθμεί 150.000 μέλη και πριν μια δεκαετία διεκδικούσε με απεργίες μόνο την αύξηση των μισθών, απαιτεί τώρα κι αυτή τη δήμευση της περιουσίας των γαιοκτημόνων. Τέλος, η ιρλανδική Λίγκα των Αγροτών αρχίζει ν' απλώνει παρακλάδια και στην Αγγλία και στη Σκοτία, κα. κερδίζει παντού συμπόθειες. Ξέρουμε πώς ενεργεί αυτή η Λίγκα. Αρχικά αναγγέλλει την απόφασή της να μειωθούν κατά το ένα τέταρτο τα ενοίκια που καταβάλλονται στον γαιοκτήμονα. Εμποδίζει με όλα τα μέσα, και με τη βία αν χρειάζεται, την έξωση όσων πληρώνουν μόνο τα τρία τέταρτα του ενοίκιου. Τρομοκρατεί όσους δειλιάζουν και πληρώνουν ολόκληρο το νοίκι. Αργότερα, όταν οργανώσει καλύτερα τις δυνάμεις της, αναγγέλλει ότι δεν πρέπει να καταβάλλεται ενοίκιο στον γαιοκτήμονα και οπλίζει τον χωρικό για να επιβάλει τη θέλησή του. Όταν έρθει η κατάλληλη στιγμή, θα κάνει ό,τι έκαναν οι γάλλοι χωρικοί από το 1789 μέχρι το 1793: θ' αναγκάσσει με τη βία τους γαιοκτήμονες, με φωτιά και τσεκούρι, να παραιτηθούν από τα δικαιώματά τους πάνω στη γη.

Ποια θα είναι η νέα μορφή ιδιοκτησίας που θα προέλθει από την επανάσταση στην Αγγλία; Θα ήταν δύσκολο να την προβλέψουμε σήμερα, γιατί η έκβαση της επανάστασης θα εξαρτηθεί από τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου και κυρίως από το πόσο ισχυρή αντίσταση θα προβάλουν στις επαναστατικές ιδέες η αριστοκρατία και η αστική τάξη. Ένα είναι σίγουρο: η Αγγλία βασίζει προς την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στη γη, αλλά η αντίσταση που θα συναντήσει αυτή η ίδια από την παρόταξη των σφετεριστών της γης θα εμποδίσει να γίνει ειρηνικά ο μετασχηματισμός αυτός· για να επιβάλει τη

θέλησή του, ο αγγλικός λαός θα υποχρεωθεί να προσφύγει στη βία.

III *Γαλλία*

Οι γάλλοι αναγνώστες μου που ζουν στην επαρχία θα γελάσουν με την καρδιά τους όταν ακούσουν τι γράφουν γι' αυτούς τα ωραια βιβλία των βουλευτών και των οικονομολόγων που τυπώνονται στις μεγάλες πόλεις. Διαβάζουμε εκεί ότι οι γάλλοι αγρότες είναι σχεδόν όλοι πλούσιοι και απόλυτα ικανοποιημένοι με την κατάστασή τους· ότι κατέχουν αρκετή γη, έχουν αρκετά ζώα και η γη τούς δίνει πολλά χρήματα· ότι πληρώνουν άνετα τους φόρους, που είναι στο κάτω-κάτω ασήμαντοι, και ότι το ενοίκιο που πληρώνουν για τη γη δεν είναι υψηλό· ότι κάθε χρόνο κάτι βάζουν στην άκρη και πλουτίζουν αδιάκοπα.

Νομίζω πως οι αγρότες θα πουν ότι οι μελετητές αυτοί είναι βλαμμένοι και θα έχουν δίκιο. Πράγματι, ας εξετάσουμε τι λογής άνθρωποι είναι αυτά τα 23 με 24 εκατομμύρια που κατοικούν στην ύπαιθρο, και θα δούμε πόσοι απ' αυτούς είναι ευχαριστημένοι με την κατάσταση και δεν θα ήθελαν να γίνει καμία αλλαγή.

Έχουμε, πρώτα-πρώτα, οχτώ χιλιάδες μεγαλογαιοκτήμονες (περίου 40.000 άτομα, αν υπολογίσουμε και τα μέλη των οικογενειών τους), που έχουν στην κατοχή τους, κυρίως στην Πικαρδία, στη Νορμανδία και στο Ανζού, κτήματα που τους αποφέρουν 10.000 με 200.000 και παραπάνω φράγκα ετησίως. Ασφαλώς, αυτοί δεν έχουν κανένα λόγο να παραπονούνται. Αφού περάσουν λίγους μήνες το καλοκαίρι στα κτήματά τους και αφού συσσωρεύσουν τα πλούτη που γέννησε η ακληρή δουλειά των μισθωτών, των μικροενοικιαστών ή των μισακάρηδων, θα πάνε να τα ξοδέψουν στις πόλεις. Εκεί πίνουν σαμπάνια σε κολονάτα ποτήρια, μαζί με γυναίκες που τις γεμίζουν χρήμα, και σπαταλάνε σε μια μέρα στα μέγαρά τους όσα φτάνουν για να ταΐσουν μια οικογένεια επί ένα εξάμηνο. Ω! αυτοί, πράγματι, δεν έχουν κανένα παράπονο· ή μάλλον, το μόνο τους παράπονο είναι ότι ο αγρότης γίνεται καθημερινά λιγότερο υπάκουος, και σήμερα αρνείται να δουλέψει για το τίποτα. Ας μη μιλήσουμε άλλο γι' αυτούς. Θα τους πούμε μόνο μια κουβέντα, τη μέρα της επανάστασης.

Οι τοκογλύφοι, οι ζωέμποροι, οι «έμποροι αγροτικών προϊόντων», αυτοί οι βρικόλακες που λυμαίνονται σήμερα τα χωριά και, αφού ήρθαν απ' την πόλη με μοναδική τους περιουσία ένα άδειο σακούλι, επιστρέφουν στην πόλη ως μεγαλογαιοκτήμονες και τραπεζίτες· οι συμβολαιογράφοι και οι δικηγόροι που υποκινούν διενέξεις και δίκες· οι μηχανικοί και η συμμορία των κάθε λογής υπαλλήλων που αδειάζουν τα κρατικά και τα κοινωνικά ταμεία, όταν οι κοινό-

τητες, εξαναγκασμένες από τα μεγάλα συμφέροντα, χρεώνονται για να εξωραίσουν το χωριό γύρω από την κατοικία του κ. Δημάρχου· κοντολογίς, όλ' αυτά τα παράσιτα που βλέπουν την ύπαιθρο σαν μια πλούσια χώρα αγρίων κατάλληλη για εκμετάλλευση, δεν έχουν και αυτοί λόγο να είναι δυσαρεστημένοι. Αν τους μιλήσετε για την παραμικρή αλλαγή, θ' απαντήσουν ότι θ' αντισταθούν με όλες τους τις δυνάμεις. Αγρότες τακισμένοι από τα γραμμάτια, ενοικιαστές που χρεοκοπούν στα δικαστήρια, χωρικοί που αφήνουν να τους πίνουν το αίμα τα όρνεα που τους περιτριγυρίζουν – αυτούς χρειάζονται όλοι κι όλο τούτοι οι τοκογλύφοι. Κοινότητες που αφήνουν να τους κάνουν ό,τι θέλουν οι δήμαρχοι, ένα κράτος που κατασπαταλά το δημόσιο χρήμα – αυτό χρειάζονται όλο κι όλοι οι υπάλληλοι. Όταν καταστρέψουν τους γάλλους αγρότες, θα πάνε να κάνουν τα ίδια στην Ουγγαρία, στην Τουρκία αν χρειαστεί, ή και στη μακρινή Κίνα αν παραστεί ανάγκη. Ο τοκογλύφος δεν έχει πατρίδα.

Είναι φανερό πως κι αυτοί δεν έχουν παράπονο. Πόσοι, όμως, είναι αυτοί; Πεντακόσιες χιλιάδες; Να πούμε ένα εκατομμύριο, μαζί με τις οικογένειές τους; Αρκετοί για να καταστρέψουν σε λίγα χρόνια τα χωριά, λίγοι όμως για ν' αντισταθούν, όταν ο αγρότης γυρίσει κατά πάνω τους τη δικράνα του.

Υστέρα έρχονται οι γαιοκτήμονες που κατέχουν 50 με 200 εκτάρια. Βέβαια, οι περισσότεροι απ' αυτούς δεν ξέρουν τι τους φταίει και, όταν κάποιος τους μιλήσει για αλλαγή, πρώτα θ' αναρωτηθούν μήπως μ' αυτήν χάσουν και όσα έχουν. Όσοι απ' αυτούς βρεθούν κάποτε σε δύσκολη θέση, ελπίζουν πως μια μέρα θα τα καταφέρουν· μια πετυχημένη σπέκουλα, ένας διορισμός σε καλο-αμειβόμενο πόστο, ένας πλούσιος συγγενής που θ' αποδημήσει εις Κύριον μία ωραία πρωία συν οι καλλιέργειες – και η ευημερία θα έρθει. Γενικά, οι δυσκολίες τους είναι κάτι άγνωστο, το ίδιο και η δουλειά. Δεν καλλιεργούν μονάχοι τη γη· πληρώνουν γι' αυτό μισθωτούς, που αμείβονται με 250 με 300 φράγκα τον χρόνο, ενώ κάνουν δουλειά που αξίζει για 1.000 φράγκα. Αυτοί, αναμφίβολα, θα είναι εχθροί της επανάστασης· είναι ήδη εχθροί της ελευθερίας, υποστρικτές της ανισότητας, στηρίγματα της εκμετάλλευσης. Αποτελούν έναν αρκετά πολυπληθή πυρήνα – περίπου 200.000 γαιοκτήμονες, 800.000 άτομα μαζί με τις οικογένειές τους – και είναι σήμερα υπολογισμή δύναμη στα χωριά. Το κράτος τους κανακεύει, και ο πλούτος τους τους εξασφαλίζει μιαν ορισμένη επιρροή στην κοινότητα, που δεν παραλείπουν να την εκμεταλλευτούν. Τι θα γίνουν, όμως, όταν βρεθούν αντιμέτωποι με τον εξεγερμένο λαό; Είναι σιγουρό ότι δεν θα προβάλουν αντίσταση· κλεισμένοι στα σπίτια τους, θα περιμένουν την έκβαση της σύγκρουσης.

Αυτοί που κατέχουν 10 με 50 εκτάρια είναι περισσότεροι από τους προηγούμενους: πάνω από 250.000 άτομα, περίπου 1.200.000 με τις οικογένειές τους. Κατέχουν περί το ένα τέταρτο της καλλιεργήσιμης γης της Γαλλίας. Αυ-

τοι αποτελούν υπολογίσιμη δύναμη, εξ αιτίας της επιρροής που ασκούν στα χωριό και εξ αιτίας της δραστηριότητάς τους. Ενώ οι προαναφερθέντες κατοικούν συχνά στις πόλεις, αυτοί καλλιεργούν οι ίδιοι τα κτήματά τους; δεν έχουν κόψει τους δεσμούς τους με το χωριό και έχουν παραμείνει αγρότες. Σ' αυτών τη συντηρητική νοοτροπία ποντάρουν προ πάντων οι αντιδραστικοί.

Βέβαια, την εποχή περίου πού από το 1800 έως το 1850, αυτή η κατηγορία αγροτών είχε μια κάποια οικονομική ευχέρεια, και ήταν φυσικό αυτή η τάξη –που την γέννησε η Μεγάλη Επανάσταση και πάσχιζε με κάθε τρόπο να διατηρήσει τα όσα κέρδισε από την Επανάσταση– ν' αρνιέται πεισματικά κάθε αλλαγή, από φόβο μη χάσει αυτά που είχε κερδίσει. Άλλα τελευταία η κατάσταση έχει αλλάξει ριζικά. Ενώ σε ορισμένες περιφέρειες της Γαλλίας (στη νοτιοανατολική, λόγου χάρη) οι αγρότες αυτοί ζουν ακόμη κάπως άνετα, στην υπόλοιπη χώρα έχουν αρχίσει να παραπονούνται για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Δεν μπορούν πια ν' αποταμιεύουν και δυσκολεύονται να μεγαλώσουν τα κτήματά τους που, απεναντίας, κατακερματίζονται διαρκώς για να μεταβιβαστούν στα παιδιά τους. Από την άλλη, δεν βρίσκουν πια να νοικιάσουν χωράφια με τόσο ευνοϊκούς όρους όσο παλιότερα· σήμερα, χρειάζεται να πληρώσουν υπέρογκα νοίκια για να νοικιάσουν επιπλέον γη.

Αφού κατέχουν μικρούς κλήρους που βρίσκονται στις τέσσερις άκρες της κοινότητας, δεν μπορούν να κάνουν τόσο επικερδή την καλλιέργεια ώστε ν' αντισταθμίσουν τα βάρη που πέφτουν στον καλλιεργητή. Το σάρι αποδίδει λίγα, ενώ η κτηνοτροφία τούς αφήνει ελάχιστα κέρδη.

Το κράτος τούς τασκίζει με τους φόρους, το ίδιο και η κοινότητα: κάρα, άλογα, αλωνιστική μηχανή, λίπασμα, όλα φορολογούνται· οι δεκάρες αθροιζόμενες γίνονται φράγκα, και το σύνολο των φόρων ανέρχεται στο ύψος που είχαν οι φόροι κατά την εποχή της πάλαι ποτέ μοναρχίας. Ο αγρότης έχει ξαναγίνει υποζύγιο του κράτους.

Οι τοκογλύφοι τούς καταστρέφουν, τα γραμμάτια τους αφανίζουν· οι βιομήχανοι των πόλεων τους εκμεταλλεύονται, πουλώντας τους τα προϊόντα τους σε τιμή τριπλάσια ή τετραπλάσια από την πραγματική τους αξία. Φαντάζονται πως είναι ακόμη ιδιοκτήτες των χωραφιών τους, ενώ ουσιαστικά είναι μόνο κατ' όνομα ιδιοκτήτες· δουλεύουν μόνο για να πλουτίσουν τον τοκογλύφο, να δώσουν χρήματα στον υπάλληλο ν' αγοράσει μεταξωτά φορέματα και κοσμήματα στη γυναικά του βιομήχανου και για να κάνουν ευχάριστη τη ζωή των χαραμοφάηδων της πόλης.

Νομίζετε πως δεν το καταλαβαίνουν; Κι όμως! Το καταλαβαίνουν θαυμάσια, και απ' τη στιγμή που θα συνειδητοποιήσουν τη δύναμή τους, δεν θα χάσουν την ευκαιρία να ξεφορτωθούν μια και καλή τα παράσιτα που ζουν εις βάρος τους.

Αλλά όλοι οι παραπάνω αποτελούν μόλις το ένα δέκατο του πληθυσμού της υπαίθρου. Οι υπόλοιποι;

Οι υπόλοιποι, περίπου 4 εκατομμύρια οικογένειες (σχεδόν 18 εκατομμύρια άνθρωποι) κατέχουν από 5 εκτάρια ανά οικογένεια, συχνά ένα εκτάριο ή ένα δέκατο του εκταρίου και πολλές φορές απολύτως τίποτε. Απ' αυτούς, 8 εκατομμύρια άνθρωποι τα βγάζουν πέρα με μεγάλη δυσκολία, καλλιεργώντας 2 με 3 εκτάρια, έτσι που κάθε χρόνο αναγκάζονται να στέλνουν δεκάδες χιλιάδες αγόρια και κορίτσια τους στην πόλη, για να κερδίσουν το ψωμί τους: 7 εκατομμύρια έχουν για μοναδική τους περιουσία το σπίτι τους και έναν κηπάκο, ή μάλλον δεν κατέχουν τίποτε και κερδίζουν με μεγάλη δυσκολία τα προς το ζην ως μισθωτοί· τέλος, ένα εκατομμύριο άνθρωποι πεινούν πραγματικά, ψωμολυσσάνε και τρώνε ξερό ψωμί και πατάτες ... αν τα βρουν κι αυτά. Αυτοί αποτελούν τις δυνάμεις κρούσης της γαλλικής υπαίθρου.

Οι οικονομολόγοι δεν λογαριάζουν στους υπολογισμούς τους αυτή τη μεγάλη μάζα. Απεναντίας, για μας, αυτοί είναι το παν. Αυτοί είναι το χωριό· οι υπόλοιποι είναι σκέτη διακόσμηση: μήκυτες και παράσιτα, που απομυζούν τη γέρικη Βαλανιδιά.

Λοιπόν, γι' αυτούς τους αγρότες λένε πως είναι πλούσιοι, απόλυτα ικανοποιημένοι με την κατάστασή τους, δεν θέλουν καμία αλλαγή και θα γυρίσουν την πλάτη στους σοσιαλιστές!

Πρώτα-πρώτα, όποτε μιλήσαμε στους αγρότες και τους είπαμε τις σκέψεις μας απλά και κατανοητά, δεν μας γύρισαν την πλάτη. Η αλήθεια είναι ότι δεν τους ζητήσαμε να μας εκλέξουν βουλευτές ούτε αγροφύλακες· δεν τους αναλύαμε επι άρετ τη θεωρία του λεγόμενου επιστημονικού σοσιαλισμού· ούτε τους είπαμε να στείλουν τα παιδιά τους στο Παρίσι για να παρακαλάνε τους βουλευτές· ούτε, βέβαια, τους συμβουλεύσαμε να δώσουν τη γη τους σ' ένα κράτος που, με τον αναδασμό, θα δώσει τη γη σε όποιους θέλει, ανάλογα με τα καπρίτσια μιας στρατιάς υπαλλήλων. Αν τους είχαμε πει τέτοιες βλακείες, θα μας είχαν γυρίσει την πλάτη – με όλο τους το δίκιο. Άλλα όταν τους λέγαμε τι εννοούμε όταν λέμε «επανάσταση», καταλάβαιναν πάντα και απαντούσαν ότι είχαν κι αυτοί τις ίδιες απόψεις μ' εμάς.

Νά τι είπαμε και δεν θα σταματήσουμε να λέμε στους αγρότες:

«Κάποτε η γη ανήκε στις κοινότητες, που τις αποτελούσαν δοσοί καλλιεργούσαν οι ίδιοι με τα χέρια τους τη γη. Άλλα με κάθε λογής απάτες, με τη βία, την τοκογλυφία, την απάτη, οι κερδοσκόποι κατέφεραν να πάρουν στα δικά τους χέρια τη γη. Όλη αυτή η γη που ανήκει τώρα στον κύριο Τάδε ήταν άλλοτε κοινοτική γη. Σήμερα, ο αγρότης έχει ανάγκη απ' αυτή τη γη, για να την καλλιεργήσει και να βγάλει απ' αυτήν το ψωμί της οικογένειάς του, ενώ ο πλούσιος δεν την καλλιεργεί, την αφήνει χέρσα, για να ριχτεί στις κραιπάλες.

Πρέπει λοιπόν οι αγρότες, οργανωμένοι σε Κοινότητες [Κομούνες], να ξαναπάρουν στα χέρια τους τη γη, για να την δώσουν σε όσους θέλουν να την καλλιεργήσουν οι ίδιοι.

Οι υποθήκες είναι αδικία. Κανένας δεν έχει δικαιώμα, για να σας δανείσει χρήματα, να σας πάρει τη γη, γιατί η γη έχει αξία μόνο χάρη στη δουλειά των πατεράδων σας που την ξεχέρασαν, έχτισαν τα χωριά, έφτιαξαν τους δρόμους, αποξήραναν τα έλη· παράγει μόνο χάρη στη δουλειά σας. Πρώτο μέλημα της Διεθνούς των Αγροτών θα είναι να κάψει τις υποθήκες και να καταργήσει μια για πάντα αυτόν τον ελεεινό θεσμό.

Τους φόρους που σας συνθλίβουν, τους καταβροχθίζουν συμμορίες υπαλλήλων, που είναι όχι μόνον όχρηστοι, μα και απόλυτα περιπτοι. Καταργήστε τους! Διακηρύξτε την απόλυτη ανεξαρτησία σας και δείξτε ότι ξέρετε να κάνετε τη δουλειά σας καλύτερα απ' τους γαντοφορεμένους κυρίους του Παρισιού.

Χρειάζεστε έναν δρόμο; Οι κάτοικοι των γειτονικών κοινοτήτων συνεννούνται μεταξύ τους και τον φτιάχνουν καλύτερα από το υπουργείο Δημοσίων Έργων. Έναν σιδηρόδρομο; Οι ενδιαφερόμενες κοινότητες μιας επαρχίας θα τον φτιάξουν καλύτερα από τους εργολάβους, που εισπράττουν εκατομμύρια για να φτιάξουν ελαττωματικές γραμμές. Χρειάζεστε σχολεία; Θα τα φτιάξετε μόνοι σας, καλύτερα απ' τους αρμόδιους κυρίους του Παρισιού. – Το κράτος δεν έχει καμία δουλειά μ' αυτά· σχολεία, δρόμους, αρδευτικά κανάλια, θα τα φτιάξετε καλύτερα και φτηνότερα μόνοι σας.

Χρειάζεται να υπερασπίσετε τον τόπο σας από ένους εισβολείς; Προσπαθήστε πρώτα-πρώτα να υπερασπιστείτε σεις οι ίδιοι τον εαυτό σας και μην εμπιστευτείτε ποτέ αυτό το έργο σε στρατηγούς που, οπωδήποτε, θα σας προδώσουν. Να ξέρετε ότι ποτέ κανένας τακτικός στρατός δεν κατάφερε να σταματήσει έναν εισβολέα και ότι, απεναντίας, ο αγρότης, όποτε ήθελε να διαφυλάξει την ανεξαρτησία του, αντιμετώπισε νικηφόρα ακόμη και τις πιο φοβερές στρατιές.

Χρειάζεστε εργαλεία, μηχανήματα; Συνεννοηθείτε με τους εργάτες των πόλεων, και θα σας τα στείλουν, σε αντάλλαγμα για τα προϊόντα σας, σε τιμή κόστους, χωρίς μεσάζοντες και αφεντικά που πλουτίζουν κλέβοντας τον εργάτη που φτιάχνει το εργαλείο και τον αγρότη που το αγοράζει.

Μη φοβάστε τη δύναμη της κυβέρνησης. Αυτές οι κυβερνήσεις, που φαίνονται τόσο ισχυρές, καταρρέουν αρέσως, με τα πρώτα χτυπήματα που θα τους δώσει ο εξεγερμένος λαός· έχουμε δει αρκετές κυβερνήσεις να πέφτουν μέσα σε λίγες ώρες και μπορούμε να προβλέψουμε ότι σε λίγα χρόνια θα ξεσπάσουν στην Ευρώπη μια σειρά επαναστάσεις που θ' αποτινάξουν τον ζυγό της έξουσίας. Εκμεταλλευτείτε εκείνη τη στιγμή για ν' ανατρέψετε την κυβέρνηση – αλλά, κυρίως, για να κάνετε τη δική σας επανάσταση, δηλαδή για να διώ-

ξέτε τους μεγαλογαιοκτήμονες και ν' ανακηρύξετε τα κτήματά τους κοινή ιδιοκτησία, ν' αφανίσετε τους τοκογλύφους, να καταργήσετε τις υποθήκες και να διακηρύξετε την απόλυτη ανεξαρτησία σας, την ώρα που οι εργάτες των πόλεων θα κάνουν το ίδιο στα αστικά κέντρα. Οργανωθείτε τότε και ιδρύστε ελεύθερες ομοσπονδίες κοινοτήτων και επαρχιών. Άλλα προσέξτε να μην αφήσετε να πάρουν την επανάσταση στα χέρια τους οι κάθε λογής κύριοι που θα προβληθούν ως ευεργέτες του αγρότη· κάντε την σεις οι ίδιοι και μην περιμένετε τίποτε από κανέναν».

Αυτά είπαμε στους αγρότες. Και η μοναδική τους ένσταση δεν είχε σχέση με την ουσία των ιδεών μας, αλλά με το κατά πόσον είναι πραγματοποιήσιμες:

«Πολύ καλά – μας απαντούσαν. Όλα αυτά θα ήταν θαυμάσια, φτάνει να μπορούσαν οι αγρότες να συνεννοηθούν μεταξύ τους».

Ε λοιπόν, ας δουλέψουμε για να μπορέσουν να συνεννοηθούν! Ας προπαγανδίσουμε τις ιδέες μας, ας διαδώσουμε τα κείμενα που τις εκθέτουν, ας δουλέψουμε για να σταθεροποιήσουμε τους δεσμούς που δεν έχουν αναπτυχθεί ακόμη μεταξύ των χωριών και, όταν έρθει η μέρα της επανάστασης, ας αγωνιστούμε στο πλευρό τους και προς το συμφέρον τους!

Αυτή η μέρα βρίσκεται πολύ πιο κοντά από όσο νομίζουμε...

Η ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

I

Όταν εξετάζουμε τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των ανθρώπινων κοινωνιών παραμερίζοντας τις δευτερεύουσες και πρόσκαιρες εκδηλώσεις, διαπιστώνουμε ότι το πολιτικό τους καθεστώς είναι πάντα η έκφραση του οικονομικού καθεστώτος που επικρατεί στην κοινωνία. Η πολιτική οργάνωση δεν αλλάζει σύμφωνα με τη θέληση των νομοθετών· μπορεί, ειν' αλήθεια, ν' αλλάξει όνομα, να παρουσιάζεται σήμερα με τη μορφή της μοναρχίας, αύριο με τη μορφή της αβασίλευτης δημοκρατίας, αλλά η αλλαγή που υφίσταται δεν είναι τόσο σημαντική· διαμορφώνεται, διαπλάθεται σύμφωνα με το οικονομικό καθεστώς, του οποίου είναι πάντα η έκφραση και συγχρόνως η καθαγιάση και το σχήμα²⁵.

Αν μερικές φορές, κατά την εξέλιξή του, το πολιτικό καθεστώς μιας χώρας καθυστερεί σε σχέση με την οικονομική μεταρρύθμιση που συμβαίνει, ανατρέπεται απότομα, διορθώνεται και ανασχηματίζεται, έτσι που να εναρμονίζεται με το οικονομικό καθεστώς που εγκαθιδρύεται. Άλλα αν, από την άλλη, με μια επανάσταση αυτό το πολιτικό καθεστώς προπορευεται απ' την οικονομική μεταρρύθμιση, παραμένει νεκρό γράμμα, απλός τύπος, γραμμένος μόνο στις Χάρτες χωρίς να εφαρμόζεται πραγματικά. Έτσι, η διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου, όποιο ρόλο και αν έχει παιξει στην ιστορία, είναι πια μόνο και μόνο ένα ιστορικό ντοκουμέντο, ενώ οι ωραίες λέξεις *Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφοσύνη* θα μείνουν δνειροί ή απάτη, γραμμένες στους τοίχους των εκκλησιών και των φυλακών, ώσπου η ελευθερία και η ισότητα να γίνουν η βάση των οικονομικών σχέσεων. Το καθολικό δικαίωμα ψήφου ήταν αδιανόητο σε μια κοινωνία που βασιζόταν στη δουλοπαροικία, όπως αδιανόητη είναι η δεσποτεία σε μια κοινωνία που βασίζεται στη λεγόμενη ελευθερία των συναλλαγών και ανταλλαγών η οποία είναι στην πραγματικότητα η ελευθερία της εκμετάλλευσης.

Αυτό το έχουν καταλάβει καλά οι εργατικές τάξεις της δυτικής Ευρώπης. Ξέρουν ή υποψιάζονται ότι οι κοινωνίες θα συνεχίσουν ν' ασφυκτιούν μες στους υπάρχοντες πολιτικούς θεσμούς όσο δεν θα έχει ανατραπεί το σημερινό καπιταλιστικό καθεστώς. Ξέρουν ότι οι θεσμοί αυτοί, όσο και αν τους έχουν εξωραΐσει με εύηχα ονόματα, είναι η διαφθορά και η κυριαρχία του ισχυρό-

²⁵ Ας θυμηθούμε εδώ ότι αντίστοιχα μιλούν ο Μαρξ και ο Ένγκελς για «οικονομική βάση (ή υποδομή)» και «πολιτικό εποικοδόμημα (ή υπερδομή)» [Στμ.].

τερου που έχουν αναχθεί σε καθεστώς, είναι το πνίγμα όλων των ελευθεριών και κάθε προόδου· ξέρουν ότι ο μόνος τρόπος για ν' αποτινάξουν τα εμπόδια αυτά θα είναι η στήριξη των οικονομικών σχέσεων σ' ένα νέο σύστημα: στο σύστημα της συλλογικής ιδιοκτησίας, της κοινοκτημασύνης. Ξέρουν, τέλος, ότι για να πραγματοποιήσουν μια βαθιά και ανθεκτική στον χρόνο πολιτική επανάσταση, πρέπει να πραγματοποιήσουν μια οικονομική επανάσταση.

Αλλά εξ αιτίας του στενού δεσμού ανάμεσα στο πολιτικό και στο οικονομικό καθεστώς, είναι φανερό ότι μια επανάσταση στον τρόπο παραγωγής και διανομής των αγαθών θα μπορούσε να γίνει μόνον αν συμπορευόταν με έναν βαθύ μετασχηματισμό των θεσμών που περιγράφονται συνήθως ως πολιτικοί θεσμοί. Η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της εκμετάλλευσης που απορρέει απ' αυτήν, και η εγκαθίδρυση του κοινοκτηματικού [κομουνιστικού] καθεστώτος θα ήταν αδύνατες, αν θέλαμε να διατηρήσουμε τα κοινοβούλια ή τους βασιλιάδες μας. 'Ένα νέο οικονομικό καθεστώς απαιτεί ένα νέο πολιτικό καθεστώς, κι αυτήν την αλήθεια την έχουν τόσο καλά καταλάβει όλοι, ώστε οι πνευματικές ζυμώσεις που γίνονται σήμερα στις εργαζόμενες μάζες εξετάζουν αδιακρίτως και τις δύο πτυχές του προβλήματος. 'Όταν μελετούν το οικονομικό μέλλον, εξετάζουν συγχρόνως και το πολιτικό μέλλον, και, δίπλα στις λέξεις κολεκτιβισμός και κομουνισμός [κοινοκτημασύνη], βάζουν τις λέξεις εργατικό κράτος, ελεύθερη κοινότητα [κομούνα], αναρχία, ή εξουσιοποιός ή αναρχικός κομουνισμός, κολεκτιβιστική κοινότητα.

Γενικός κανόνας: «Θέλετε η μελέτη σας να είναι γόνιμη; Απαλλαγείτε, πρώτα-πρώτα, από τις προκαταλήψεις που σας έχουν διδάξει!» – Αυτά τα λόγια, με τα οποία άρχιζε τις παραδόσεις του ένας διαπρεπής αστρονόμος, ισχύουν για όλους τους κλάδους της ανθρώπινης γνώσης: και ισχύουν ακόμη περισσότερο για τις κοινωνικές από όσο για τις φυσικές επιστήμες· γιατί, από τα πρώτα κιόλας βήματα στο πεδίο αυτό, συναντούμε ένα σωρό προκαταλήψεις που μας έχει κληροδοτήσει το παρελθόν, τελείως λαθεμένες ιδέες που τις έχουν προβάλει για να εξαπατούν πιο έντεχνα τον λαό και αριστοτεχνικά επεξεργασμένες σοφιστείες για να παραπλανούν την κρίση του λαού. 'Ετσι, για να μπορέσουμε να προχωρήσουμε με βήμα σταθερό, πρέπει να κάνουμε μια προκατρκτική εργασία.

Μια απ' αυτές τις προκαταλήψεις αξιζει να την προσέξουμε περισσότερο απ' τις άλλες, γιατί όχι μόνο βρίσκεται στη βάση όλων των σύγχρονων πολιτικών μας θεσμών, αλλά και γιατί ξανασυναντούμε τα ίχνη της σ' όλες σχεδόν τις πολιτικές θεωρίες που έχουν προβάλει οι μεταρρυθμιστές. Είναι η εμπιστοσύνη που έχουμε στην αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, στην κυβέρνηση με εξουσιοδότηση.

Περί τα τέλη του 18ου αι., ο γαλλικός λαός ανέτρεψε τη μοναρχία, και ο

τελευταίος απόλυτος μονάρχης πλήρωσε στην γκιλοτίνα για τα εγκλήματα τα δικά του και των προκατόχων του.

Φάνηκε ότι εκείνην ακριβώς την εποχή, αφού όλα τα μεγάλα, καλά και ανθεκτικά που είχε κάνει η επανάσταση είχαν γίνει χάρη στην πρωτοβουλία ατόμων ή ομάδων και χάρη στην αποδιοργάνωση και στην αδυναμία της κεντρικής κυβέρνησης, ο λαός δεν θα ήθελε να ξαναμπεί κάτω από τον ζυγό μιας νέας εξουσίας που θα στηριζόταν στις ίδιες βασικές αρχές με την παλιά και ακόμη πιο ισχυρής αφού δεν θα περιοριζόταν από τα ελαττώματα της έκπτωσης εξουσίας.

Κι όμως! Υπό την επιρροή των κυβερνητιστικών προκαταλήψεων και αφήνοντας να εξαποτθεί από την επίφαση ελευθερίας και ευημερίας που έδιναν –όπως λεγόταν– το αγγλικό και το αμερικάνικο σύνταγμα, ο γαλλικός λαός έσπευσε ν' αποκτήσει ένα σύνταγμα, κι έπειτα κι όλα συντάγματα, που τα τροποποιούσε συχνά, που όλαζε όπειρες φορές τις λεπτομέρειές τους αλλά που όλα βασίζονταν στην ίδια βασική αρχή: στην αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Μοναρχία ή αβασίλευτη δημοκρατία, δεν έχει σημασία! Ο λαός δεν αυτο-κυβερνάται· τον κυβερνούν λιγότερο ή περισσότερο σωστά επιλεγμένοι εκπρόσωποι. Διακηρύσσει την ανεξαρτησία του, αλλά σπεύδει να παραιτηθεί απ' αυτήν. Εκλέγει κουτσά-στραβά εκπροσώπους που τους ελέγχει ή δεν τους ελέγχει, και αυτοί ακριβώς οι εκπρόσωποι αναλαμβάνουν να εναρμονίζουν την τεράστια ποικιλία των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων, των τόσο περιπλοκών στο σύνολό τους ανθρώπινων σχέσεων, σ' ολόκληρη τη γαλλική επικράτεια!

Κατόπιν, όλες οι χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης γνώρισαν την ίδια εξέλιξη. Ανέτρεψαν όλες, η μία μετά την άλλη, τις απόλυτες μοναρχίες τους και πήραν τον δρόμο του κοινοβουλευτισμού. Μέχρι και οι δεσποτείες της Ανατολής ακολούθισαν τον ίδιο δρόμο: Βουλγαρία, Τουρκία και Σερβία δοκιμάζουν το κοινοβουλευτικό καθεστώς· ακόμη και στη Ρωσία προσπαθούν ν' αποτινάξουν τον ζυγό της καμαρίλας, για να τον αντικαταστήσουν με τον ελαφρύτερο ζυγό μιας συνέλευσης εκπροσώπων του λαού, ενός κοινοβουλίου.

Το χειρότερο είναι ότι η Γαλλία, που ανοίγει τους καινούργιους δρόμους, κάνει πάντα τα ίδια λάθη. Ο λαός, αηδιασμένος από την κακή του πείρα από τη συνταγματική μοναρχία, την ανατρέπει μια μέρα, σπεύδει την επομένη να εκλέξει μια νέα εθνοσυνέλευση της οποίας το μόνο που αλλάζει είναι το όνομα και της αναθέτει να τον κυβερνά... μόνο που εκείνη, με τη σειρά της, αναθέτει τη διακυβέρνηση σ' έναν ληστή, που προκαλεί την εισβολή μιας άλλης δύναμης στις εύφορες πεδιάδες της Γαλλίας²⁶.

²⁶ Τον Λουδοβικό Βαναπάρτη ή Ναπολέοντα τον Γ', που προκαλεί την εισβολή της Πρωσίας του Μπίσμαρκ [Στμ.]

Μετά είκοσι έτη, κάνει πάλι το ίδιο λάθος. Βλέποντας ελεύθερη την πόλη του Παρισιού, που την έχουν εγκαταλείψει ο στρατός και οι διοικητικές αρχές, δεν επιχειρεί να εφαρμόσει, έστω δοκιμαστικά, μια νέα πολιτική μορφή διακυβέρνησης που θα διευκόλυνε την εγκαθίδρυση ενός νέου οικονομικού καθεστώτος. Ευχαριστημένος που άλλαξε το όνομα από Αυτοκρατορία σε Δημοκρατία και μετά σε Κομούνα, σπεύδει να εφαρμόσει για άλλη μια φορά, στην Κομούνα, το αντιπροσωπευτικό σύστημα. Νοθεύει τη νέα ιδέα με τη σκουληκοφαγωμένη κληρονομιά του παρελθόντος. Εκχωρεί την πρωτοβουλία του σε μια συνέλευση ανθρώπων που έχουν εκλεγεί λιγό-πολύ τυχαία, και τους αναθέτει την πλήρη αναδιοργάνωση των ανθρώπινων σχέσεων που, μόνον αυτή, θα μπορούσε να δώσει στην Κομούνα δύναμη και ζωή.

Τα συντάγματα, που κατά περιόδους κουρελιάζονται, πετάνε σαν κιτρινισμένα φύλλα που τα ρίχνει στο ποτάμι ο φθινοπωριάτικος άνεμος! Δεν πειράζει· ο άνθρωπος ξαναγυρίζει πάντα στον πρώτο του έρωτα· όταν κουρελιαστεί το δέκατο έκτο σύνταγμα, θα σκαρώσει το δέκατο έβδομο!

Τέλος, ακόμη και στη θεωρία βλέπουμε μεταρρυθμιστές που, σε οικονομικά ζητήματα, δεν διστάζουν να υποστηρίξουν την πλήρη αναδιάρθρωση των καθιερωμένων μορφών, που προτίθενται ν' ανατρέψουν συθέμελα την παραγωγή και την ανταλλαγή, και να καταργήσουν το καπιταλιστικό καθεστώς. Άλλα όταν πρόκειται να εκθέσουν –στη θεωρία, βέβαια– το πολιτικό τους ιδανικό, δεν τολμούν ν' αγγίξουν το αντιπροσωπευτικό σύστημα· ακόμη και στο εργατικό κράτος ή στην ελεύθερη κοινότητα προσπαθούν να διατηρήσουν, με κάθε τρόπο, αυτήν την κυβέρνηση με εξουσιοδότηση. Ένας ολόκληρος λαός παραμένει πεισματικά προσκολλημένος στο σύστημα αυτό.

Ευτυχώς, το σύστημα αυτό ξεσκεπάζεται. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση δεν έχει ακόμη εφαρμοστεί μόνο σε χώρες που μας ήταν παλαιότερα άγνωστες. Λειτουργεί ή έχει λειτουργήσει στις πιο πολλές χώρες της δυτικής Ευρώπης σε όλες της τις παραλλαγές, με όλες τις μορφές που μπορεί να πάρει, από τη συνταγματική μοναρχία μέχρι την επαναστατική Κομούνα· και βλέπουμε ότι, αν και έγινε δεκτό με μεγάλες επιπλέον, κατάντησε παντού ένα απλό δργανό για ιντριγκες, για ιδιωτικό πλουτισμό ή για παρεμπόδιση της λαϊκής πρωτοβουλίας και της περιατέρω εξέλιξης. Βλέπουμε ότι η θρησκεία της αντιπροσωπευτισης είναι εφάμιλλη με τις θρησκείες των φυσικών ανώτερων δυνάμεων και των βασιλικών προσώπων. Επιπλέον, αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε ότι τα μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης δεν σχετίζονται μόνο με τις κοινωνικές ανισότητες· και ότι, και αν ακόμη αυτό το σύστημα διακυβέρνησης εφαρμοζόταν σ' ένα περιβάλλον στο οποίο οι άνθρωποι θα είχαν ίσα δικαιώματα στο κεφάλαιο και στην εργασία, θα έφερνε τα ίδια θλιβερά αποτελέσματα. Και εύκολα μπορούμε να φανταστούμε τη μέρα που ο θεσμός αυτός, ο οποί-

ος γεννήθηκε -σύμφωνα με την επιτυχημένη διατύπωση του Τζ. Στ. Μιλ- από την επιθυμία των ανθρώπων να προστατευθούν από το ράμφος και τα γαμψόνυχα του βασιλέα των ορνέων, θα δώσει τη θέση του σε μια πολιτική οργάνωση που θα την γεννούν οι γνήσιες ανάγκες της ανθρωπότητας και η άποψη ότι ο καλύτερος τρόπος να είναι ο άνθρωπος ελεύθερος είναι να μην τον εκπροσωπούν άλλοι, να μην αφήνει τα πράγματα -όλα τα πράγματα- στη Θεία Πρόνοια ή στους εκλεγμένους αντιπροσώπους του, αλλά να τα κάνει ο ίδιος.

Σ' αυτό το συμπέρασμα ελπίζουμε πως θα καταλήξει και ο αναγνώστης, αφού παρακολούθησε τη μελέτη των μειονεκτημάτων που είναι σύμφυτα με το αντιπροσωπευτικό σύστημα, που είναι εγγενή χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος, ανεξάρτητα από την ονομασία και το μέγεθος των ανθρώπινων ομάδων στις οποίες εφαρμόζεται.

II

«Αν και τα ήθη της εποχής μας μας προφυλάσσουν από τις αυθαιρεσίες της απόλυτης μοναρχίας -έγραψε ο Τιερρύ το 1828- δεν μας προφυλάσσουν από τις αυθαιρεσίες της έννομης τάξης και του αντιπροσωπευτικού καθεστώτος» (*Επιστολές για την ιστορία της Γαλλίας*, Επιστολή 25η). Περίπου το ίδιο έλεγε και ο Μπένθαμ. Άλλα τότε κανείς δεν πρόσεξε τις προειδοποιήσεις τους. Οι άνθρωποι πίστευαν τότε στον κοινοβουλευτισμό και απαντούσαν στις λιγοστές κριτικές με το ακόλουθο, μάλλον ευλογοφανές επιχείρημα: «Το κοινοβουλευτικό καθεστώς δεν έχει ακόμη πει την τελευταία του λέξη· δεν πρέπει να το κρίνουμε, όσο δεν έχει για βάση του το καθολικό δικαίωμα ψήφου».

Έκτοτε, το καθολικό δικαίωμα ψήφου έχει ενταχθεί στα πολιτικά μας ήθη. Αφού η αστική τάξη τού εναντιώθηκε επί πολὺ καιρό, κατάλαβε τελικά ότι δεν θα έχανε την κυριαρχία της και αποφάσισε να το δεχθεί. Στις Η.Π.Α., το καθολικό δικαίωμα ψήφου ισχύει ήδη για εκατό περίπου χρόνια στις επιθυμητές συνθήκες ελευθερίας· τον ίδιο δρόμο πήραν η Γαλλία και η Γερμανία. Άλλα το αντιπροσωπευτικό καθεστώς δεν έχει αλλάξει· παρέμεινε ό,τι ήταν την εποχή του Τιερρύ και του Μπένθαμ· το καθολικό δικαίωμα ψήφου δεν το βελτίωσε, αλλά, απεναντίας, ανέδειξε πιο έκδηλα τα μειονεκτήματά του. Γι' αυτό σήμερα δεν το επικρίνουν αυστηρά μόνον οι επαναστάτες όπως ο Προυντόν· και οι μετριοπαθείς όπως ο Μιλ (*Η ελευθερία, Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση*) και ο Σπένσερ (*Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνιολογίας, Αρχές της Κοινωνιολογίας* και άλλα δοκίμια), προειδοποιούν: «Προσοχή στον κοινοβουλευτισμό!» Ο πολὺς ο κόσμος έχει καταλάβει από την πείρα του ότι ο κοινοβουλευτισμός έχει μειονεκτήματα, και σήμερα θα μπορούσαμε να γράψουμε τόμους ολόκληρους για τις ελλείψεις του, βέβαιοι ότι οι περισσότεροι αναγνώστες θα εγκρίνουν τα λεγόμενά μας. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση κριθ-

ΚΕ – ΚΑΙ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΤΗΚΕ.

Οι υποστηρικτές της –καλόπιστοι αλλά επιπόλαιοι– δεν παύουν να προβάλλουν τα καλά που έχει κάνει, κατά τη γνώμη τους, ο θεσμός αυτός. Κατ' αυτούς, στο αντιπροσωπευτικό καθεστώς οφείλουμε τις πολιτικές ελευθερίες που έχουμε σήμερα και ήταν άγνωστες την εποχή της αείμνηστης απόλυτης μοναρχίας. Άλλα μήπως μ' αυτή τη συλλογιστική δεν παίρνουν το αίτιο για αποτέλεσμα ή μάλλον το ένα από τα δύο ταυτόχρονα αποτελέσματα για αιτίο;

Στην ουσία, δεν μας έδωσε το κοινοβουλευτικό καθεστώς, ούτε μας εγγυήθηκε, τις λιγοστές ελευθερίες που έχουμε κατακτήσει τα εκατό περασμένα χρόνια. Το μεγάλο κίνημα της φιλελεύθερης σκέψης που προήλθε από την επανάσταση τις επέβαλε στις κυβερνήσεις, μαζί με την πανεθνική εκπροσώπηση· και το εξεγερσιακό πνεύμα, το πνεύμα της ελευθερίας, κατόρθωσε να τις διατηρήσει παρά τις διαρκείς υπερβάσεις των κυβερνήσεων και των κοινοβουλίων, και εναντίον τους. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, από τη φύση της, δεν δίνει πραγματικές ελευθερίες και προσαρμόζεται θαυμάσια στον δεσποτισμό. Τις ελευθερίες πρέπει και σήμερα να τις αποσπάσουμε, όπως πολιά από τους απόλυτους μονάρχες· και αφού τις αποσπάσουμε, πρέπει και να τις υπερασπιστούμε απέναντι στο κοινοβούλιο, όπως πολιά έπρεπε να τις υπερασπιστούμε απέναντι στον μονάρχη, καθημερινά, πεισματικά, χωρίς ποτέ ν' αφήνουμε τα όπλα, πράγμα που συμβαίνει μόνον αν υπάρχει στη χώρα μια τάξη εύπορων πολιτών, περήφανη για τις ελευθερίες της και έτοιμη πάντα να τις υπερασπιστεί, από όλες τις υπερβάσεις της εξουσίας, με εξωκοινοβουλευτικές κινητοποιήσεις. Όπου δεν υπάρχει μια τέτοια τάξη πολιτών, όπου ο λαός δεν κινητοποιείται ενωμένος για να υπερασπιστεί τις πολιτικές του ελευθερίες, δεν υπάρχουν πολιτικές ελευθερίες, είτε ισχύει η πανεθνική εκπροσώπηση είτε όχι. Το κοινοβούλιο γίνεται υποχείριο του βασιλέα – όπως μαρτυρούν τα κοινοβούλια των βαλκανικών χωρών, της Τουρκίας και της Αυστρίας.

Μιλούν συνήθως οι άνθρωποι για τις ελευθερίες στην Αγγλία και τις συνδέουν σκόπιμα, χωρίς να το πολυσκεψθούν, με το κοινοβούλιο. Άλλα ξεχνούν με ποιες διαδικασίες, καθαρά εξεγερσιακού χαρακτήρα, αποσπάστηκαν μιαμία οι ελευθερίες αυτές από το κοινοβούλιο. Ελευθερία του Τύπου, ελευθερία της κριτικής στη νομοθεσία, ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι – όλες αυτές οι ελευθερίες επιβλήθηκαν με τη βία στο κοινοβούλιο, με κινητοποιήσεις που απειλούσαν να μετατραπούν σε εξέγερση. Οι άγγλοι εργάτες κατέκτησαν το δικαίωμα να δημιουργούν συνδικάτα (trade-unions) και να κάνουν απεργία οργανώνοντας στην πράξη τα συνδικάτα τους και απεργώντας ενάντια στα διατάγματα του κοινοβουλίου και στους απαγχονισμούς του 1813, και καταλαμβάνοντας, πριν πενήντα χρόνια, τα εργοστάσια. Μόνο χτυπώντας με τα κάγκελα του Χάντ Πάρκ την αστυνομία που τον εμπόδιζε επι-

βεβαίωσε πολύ πρόσφατα ο λαός του Λονδίνου, ενάντια σε μια συνταγματική κυβέρνηση, το δικαιώμα του να διαδηλώνει στους δρόμους και στα πάρκα της αγγλικής πρωτεύουσας. Η αγγλική αστική τάξη υπερασπίζεται τις ελευθερίες της όχι με τους κοινοβουλευτικούς αγώνες, αλλά με την εξωκοινοβουλευτική κινητοποίηση εκατό χιλιάδων ανθρώπων που φωνάζουν και ουρλιάζουν έχω από τα σπίτια της αριστοκρατίας και τα υπουργεία. Όσο για το κοινοβούλιο, παραβιάζει διαρκώς τα πολιτικά δικαιώματα των πολιτών και τα καταργεί μ' ένα διάταγμα, όπως ακριβώς ένας μονάρχης, όταν δεν έχει απέναντι του μια τάξη έτοιμη να ξεσκιώθει για να τα υπερασπιστεί. Τι γίνονται, στην πράξη, το άσυλο της κατοικίας και το απαραβίαστο των επιστολών, όταν η αστική τάξη αποφασίζει να παραιτηθεί απ' αυτά, για να δώσει στην κυβέρνηση τα όπλα που χρειάζεται για να την προστατεύσει από τους επαναστάτες;

'Όταν αποδίδουμε στο κοινοβούλιο κάτι που οφείλεται στη γενική πρόοδο της κοινωνίας, όταν φανταζόμαστε ότι 8^η αρκούσε ένα σύνταγμα για να μας χαρίσει την ελευθερία, αγνοούμε τα πιο στοιχειώδη διδάγματα της ιστορίας.

'Άλλωστε, το ζήτημα δεν είναι αυτό. Δεν μας ενδιαφέρει αν το αντιπροσωπευτικό σύστημα έχει ορισμένα πλεονεκτήματα συγκριτικά με τη δεσποτική εξουσία ενός όχλου λακέδων που εκμεταλλεύονται προς όφελός τους τα καπρίτσια ενός απόλυτου άρχοντα. Αν επιβλήθηκε στην Ευρώπη το αντιπροσωπευτικό καθεστώς, αυτό συνέβη επειδή ανταποκρινόταν καλύτερα στο στάδιο της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης κατά τον 19ο αι. που δύμας σήμερα πλησιάζει στο τέλος του. Προσέφερε οπωδήποτε μεγαλύτερη ασφάλεια στον καπιταλιστή βιομήχανο και έμπορο, στα χέρια των οποίων έδωσε την εξουσία που πήρε από τα χέρια των αρχόντων.

Άλλα και η μοναρχία, παρά ορισμένες μεγάλες δυσκολίες, θα μπορούσε να προσφέρει ορισμένα πλεονεκτήματα συγκριτικά με τη διακυβέρνηση από τους φεουδάρχες. Ήταν κι εκείνη αναγκαίο επακόλουθο της εποχής της. Θα έπρεπε, γι' αυτό, να μείνουμε παντοτινά κάτω από την εξουσία του μονάρχη και των λακέδων του;

Αυτό που ενδιαφέρει εμάς, τους ανθρώπους του τέλους του 19ου αι., είναι το αν τα μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης είναι ή όχι τόσο έκδηλα και τόσο ανυπόφορα όσο τα μειονεκτήματα της απολυταρχίας. Αν τα εμπόδια που θέτει στην περαιτέρω ανάπτυξη των κοινωνιών δεν είναι, για τον αιώνα μας, τόσο ενοχλητικά όσο ήταν τα εμπόδια που έθετε η μοναρχία τον 18ο αι. Τέλος, αν ένα απλό μπάλωμα του αντιπροσωπευτικού συστήματος 8^η αρκούσε για να το κάνει κατάλληλο για το νέο οικονομικό στάδιο που περιμένουμε. Αυτά πρέπει να εξετάσουμε, αντί να μακρηγορούμε για τον ιστορικό ρόλο του καθεστώτος της αστικής τάξης.

Άλλα από τη στιγμή που τίθεται έτσι το ερώτημα, δεν υπάρχει καμία αμφι-

βολία για το ποια θα είναι η απάντηση.

Είναι προφανές ότι το αντιπροσωπευτικό καθεστώς –ο συμβιβασμός με το παλαιό καθεστώς που άφησε στα χέρια της κυβέρνησης όλα τα δικαιώματα της απόλυτης εξουσίας, υποτάσσοντάς την ελάχιστα σ' έναν λίγο-πολύ εικονικό λαϊκό έλεγχο– έχει φάει τα ψωμιά του. Εμοδίζει σήμερα την πρόοδο. Τα μειονεκτήματά του δεν εξαρτώνται απ' τα άτομα που βρίσκονται στην εξουσία· είναι εγγενή στο σύστημα και είναι τόσο βαθιά, ώστε καμία τροποποίηση του συστήματος δεν θα μπορούσε να τα προσαρμόσει στις νέες ανάγκες της εποχής μας. Το αντιπροσωπευτικό σύστημα ήταν η οργανωμένη κυριαρχία της αστικής τάξης και θα χαθεί μαζί της. Για το νέο οικονομικό στάδιο που προ-αναγγέλλεται πρέπει ν' αναζητήσουμε έναν νέο τρόπο πολιτικής οργάνωσης που να εδράζεται σε μια βασική αρχή τελείων διαφορετική από τη βασική αρχή της εκπροσώπησης. Μας το επιβάλλει η λογική των πραγμάτων.

Πρώτα-πρώτα, η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση έχει όλα τα μειονεκτήματα τα εγγενή σε κάθε είδους κυβέρνηση· και όχι μόνο δεν τα αμβλύνει, αλλά τα οξύνει κιόλας και δημιουργεί καινούργια.

Μια από τις πιο ασφές ρήσεις του Ρουσσώ για τις κυβερνήσεις γενικά, ισχύει και για την εκλεγόμενη κυβέρνηση, όπως για όλες τις άλλες. Για να παραδίδουμε τα δικαιώματά μας σε μια εκλεγμένη συνέλευση, δεν θα έπρεπε πράγματι αυτή ν' αποτελείται από άγγελους, από υπεράνθρωπα όντα; Και τότε ακόμη, γαμψώνυχα και κέρατα θα φύτρωναν γρήγορα σ' αυτά τα αιθέρια όντα, απ' τη στιγμή που θα επιχειρούσαν να κυβερνήσουν το ανθρώπινο κοπόδι.

Όμοια ως προς αυτό με τους δεσπότες, η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση – είτε λέγεται κοινοβούλιο, εθνοσυνέλευση, συμβούλιο της κομούνας, είτε έχει ένα άλλο όνομα λιγότερο ή περισσότερο γελοίο, είτε έχει διοριστεί σύμφωνα με τις προτιμήσεις ενός Λουδοβίκου Βοναπάρτη είτε έχει εκλεγεί τελείως ελεύθερα από τον πληθυσμό μιας εξεγερμένης πόλης– θα προσπαθεί πάντα να επεκτείνει τη νομοθετική της εξουσία, να ενισχύει την εκτελεστική της εξουσία παρεμβαίνοντας παντού, ακοτώνοντας την πρωτοβουλία του απόμουν και της ομάδας, για να βάλει στη θέση τους τον νόμο. Η φυσική, αναπόδραστη τάση της θα είναι να πάρει τον άνθρωπο από τα παιδικά του χρόνια και να τον οδηγεί από νόμο σε νόμο και από απειλή σε τιμωρία, από την κούνια μέχρι τον τάφο, χωρίς ποτέ ν' αφήνει το θύμα της να ξεφύγει από την υψηλή της επιτήρηση. Έχει δει ποτέ κανείς μια εκλεγμένη συνέλευση να δηλώνει αναρμοδιότητα για οποιοδήποτε ζήτημα; Όσο πιο επαναστατική είναι, τόσο πιο πολύ ασχολείται με πράγματα που δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητά της. Να νομοθετεί για όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας, να χώνει τη μύτη της και στις πιο παραμικρές λεπτομέρειες της ζωής των «υπηκόων» – αυτή είναι η ουσία του κράτους και της κυβέρνησης. Όταν δημιουρ-

γούμε μια κυβέρνηση, συνταγματική ή όχι, συγκροτούμε μια δύναμη που μοιραία θα προσπαθήσει να θέσει υπό τον έλεγχό της τα πάντα, να ρυθμίσει όλες τις λειτουργίες της κοινωνίας, χωρίς ν' αναγνωρίζει όριο δλλο εκτός από αυτό που θα μπορούσαν να της επιβάλουν κάθε τόσο η κινητοποίηση ή η εξέγερση του λαού. Η κοινοβουλευτική κυβέρνηση έχει επαρκώς αποδείξει πως δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα.

Για να μας αποκομιδουν ακόμη περισσότερο, μας λένε: «Η αποστολή του κράτους είναι να προστατεύει τον αδύναμο από τον ισχυρό, τον φτωχό από τον πλούσιο, τις εργαζόμενες τάξεις από τις προνομιούχες τάξεις». Ξέρουμε πώς εκπληρώνουν οι κυβερνήσεις αυτήν την αποστολή: την έχουν αντιστρέψει. Πιστή στην καταγωγή της, η κυβέρνηση ήταν ανέκαθεν ο προστάτης των προνομιούχων ενάντια σ' όποιους προσπαθούσαν να καταργήσουν τα προνόμια. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση ειδικότερα έχει οργανώσει, με τη συναίνεση του λαού, την άμυνα όλων των προνομίων της βιομηχανίκης και εμπορικής αστικής τάξης ενάντια στην αριστοκρατία αφ' ενός και ενάντια στους υπό εκμετάλλευση αφ' ετέρου – μετριοπαθή, προσεκτική και ήπια προς τη μεν, δύρια προς τους δε. Γι' αυτό και κάθε νόμος που προστατεύει την εργασία, δύσιο ανώδυνος και αν είναι, μπορεί να επιβληθεί σ' ένα κοινοβούλιο μόνο με επαναστατική κινητοποίηση. Ας θυμηθούμε μόνο τι αγώνες χρειάστηκαν, τι κινητοποίησεις έκανε ο λαός, για ν' αποσπάσει, από το αγγλικό κοινοβούλιο, από το ελβετικό ομοσπονδιακό συμβούλιο και από τη γαλλική βουλή, ορισμένους κολοβούς νόμους για τη μείωση των ωρών εργασίας. Οι πρώτοι τέτοιοι νόμοι, που θεσπίστηκαν στην Αγγλία, αποσπάστηκαν μόνον αφού υπονομεύτηκαν με εκρηκτικά οι μηχανές.

Άλλωστε, η αριστοκρατία, στις χώρες στις οποίες η επανάσταση δεν την εκθρόνισε ακόμη, συνεννοείται θαυμάσια με τους αστούς: «Αριστοκράτη, εσύ θα μου αναγνωρίσεις το δικαίωμα να νομοθετώ, κι εγώ θα φυλάγω τους πύργους σου», λέει ο αστός και βάζει φρουρές στους πύργους, αφού δεν αισθάνεται ν' απειλείται από την αριστοκρατία.

Χρειάστηκαν σαράντα χρόνια κινητοποίησεων που άναβαν και φωτίες στην ύπαιθρο, για ν' αποφασίσει το αγγλικό κοινοβούλιο ν' αναγνωρίσει στον ενοικιαστή [πακτωτή] τις βελτιώσεις που επέφερε στη γη που νοικιάζε. Όσο για τον περίφημο «αγροτικό νόμο» που ψηφίστηκε για την Ιρλανδία, χρειάστηκε –όπως ομολόγησε ο ίδιος ο Γκλάντστον– να ξεσκωθεί ολόκληρη η χώρα, ν' αρνηθεί σταθερά να πληρώσει φόρους και να ομυνθεί στην εξουσία με μπούκοτάζ, πυρπολήσεις και δολοφονίες λόρδων, πριν αναγκαστεί η αστική τάξη να ψηφίσει έναν κολοβό νόμο που προστατεύει φαινομενικά την πεινασμένη χώρα από τους λόρδους που της επιβάλλουν την πείνα.

Αν, όμως, είναι να προστατευθούν τα συμφέροντα του καπιταλιστή που

απειλούνται από την εξέγερση ή και μόνον από την κινητοποίηση του λαού, τότε η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, το όργανο κυριαρχίας του κεφαλαίου, γίνεται σκληρή. Χτυπά με αποφασιστικότητα πολύ μεγαλύτερη από οποιουδήποτε δεσπότη. Ο αντισοιαλιστικός νόμος στη Γερμανία έχει την ίδια αξία με το διάταγμα της Νάντης· και ποτέ η Αικατερίνη Β' μετά τον πόλεμο των αλεύρων δεν έδειξε τόσην αγριότητα όση οι δύο «Έθνοσυνελεύσεις» του 1848 και του 1871, που τα μέλη τους κραύγαζαν: «Σκοτώστε αυτούς τους λύκους, πις λύκαινες και τα λυκόπουλα!» και ομόφωνα, με μία μόνον αντίθετη ψήφο, ανέθεσαν τη σφαγή στον διψασμένο για αίμα στρατό.

Το ανώνυμο τέρας με τα εξακόσια κεφάλια ξεπέρασε σε αγριότητα τον Λουδοβίκο ΙΔ' και τον Ιωάννη Δ'.

Το ίδιο θα συμβαίνει όσο θα υπάρχει μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, είτε εκλέγεται σε τακτά χρονικά διαστήματα είτε επιβάλλεται μες στις φλόγες της εξέγερσης.

Είτε θα επικρατήσει στο έθνος και στην πόλη η οικονομική ιστητητα, και τότε οι ελεύθεροι και ίσοι πολίτες δεν θα εκχωρούν πια τα δικαιώματά τους στους λίγους, αλλά θ' αναζήτησουν έναν νέο τρόπο οργάνωσης που να τους επιτρέπει να ρυθμίζουν μονάχοι τους τις υποθέσεις τους. Είτε θα υπάρχει μια μειονότητα που θα εξουσιάζει τις μάζες στον οικονομικό τομέα – μια τέταρτη τάξη που θ' αποτελείται από προνομιούχους αστούς, και τότε, αλιμονο στις μάζες! Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, που θα εκλέγεται απ' αυτήν τη μειονότητα, θα ενεργεί σύμφωνα με τα συμφέροντά της. Θα νομοθετεί για να διατηρήσει αυτά τα προνόμια και θ' αντιμετωπίζει τους ανυπότακτους με τη βία και τις σφαγές.

Θα ήταν αδύνατον ν' αναλύσουμε εδώ όλα τα μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, γιατί τότε θα έπρεπε να γεμίσουμε ολόκληρους τόμους. Και αν ακόμη αρκεστούμε στα πιο ουσιαστικά μειονεκτήματά της, θα ξεφύγουμε από το πλαίσιο του μικρού αυτού κειμένου. Άλλα θα εξετάσουμε ένα μειονέκτημα που αξίζει ιδιαίτερη προσοχή.

Παράξενο! Ένας από τους στόχους της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης ήταν να εμποδίζει τη δημιουργία μιας προσωποπαγούς κυβέρνησης· η εξουσία έπρεπε να είναι στα χέρια μιας τάξης, όχι ενός προσώπου. Κι όμως, έχει σταθερά την τάση να γίνεται προσωποπαγής κυβέρνηση, να υποτάσσεται σ' ένα πρόσωπο.

Αυτή η ανώμαλη κατάσταση εξηγείται απλούστατα. Πράγματι, αφού τη κυβέρνηση έχει αποκτήσει τις χιλιάδες αρμοδιότητες που της αναγνωρίζονται σήμερα· αφού της έχουν εμπιστευθεί τη συνολική διαχείριση όλων των υποθέσεων της χώρας και της έχουν δώσει αρκετά δισεκατομμύρια για να διαχειρίζεται, ήταν άραγε δυνατόν να εμπιστευτούν στην κοινοβουλευτική λεγεώνα όλα αυτά τα ζητήματα; Άρα χρειάστηκε να οριστεί μια εκτελεστική εξουσία – ο πρωθυπουργός και το υπουργικό συμβούλιο – στην οποία δόθηκαν όλες αυ-

τές οι σχεδόν μοναρχικές δικαιοδοσίες. Πράγματι, πόσο θλιβερό μικρή εξουσία κατείχε ο Λουδοβίκος ΙΔ', που καυχιόταν πως εκείνος ήταν το κράτος, σε σύγκριση με την εξουσία ενός συνταγματικού πρωθυπουργού της εποχής μας!

Βέβαια, το κοινοβούλιο μπορεί ν' ανατρέψει έναν πρωθυπουργό, αλλά για να κάνει τι; Για να ορίσει έναν άλλο, με τις ίδιες εξουσίες, τον οποίο, αν το κοινοβούλιο φανεί συνεπές, θα πρέπει αναγκαστικά να τον ανατρέψει μετά μια βδομάδα; Γ' αυτό προτιμά να διατηρεί τον ίδιο πρωθυπουργό ώσπου να κορυφωθεί η αγανάκτηση στη χώρα, και τότε τον ανατρέπει, για να ξανακάνει πρωθυπουργό εκείνον που είχε ανατρέψει πριν δυο χρόνια. Έτσι, παιζουμε τραμπλά: Γκλάντστον - Μπήκονσφηλντ²⁷, Μπήκονσφηλντ - Γκλάντστον, πράγμα που στο βάθος δεν αλλάζει τίποτα· η χώρα κυβερνιέται μονίμως από έναν άνθρωπο, τον εκάστοτε πρωθυπουργό.

Αλλά όταν βρεθεί ένας ικανός άνθρωπος, που εγγυάται την «τάξη», δηλαδή την εκμετάλλευση στο εσωτερικό και τη λεηλασία στο εξωτερικό, τότε η βουλή υποτάσσεται στις ιδιοτροπίες του και του δίνει επιπρόσθετες εξουσίες. Όσο και αν εκείνος περιφρονεί το σύνταγμα, όσα σκάνδαλα και αν κάνει η κυβέρνησή του, η βουλή τα υπομένει όλα· αν τον επικρίνει για ορισμένες λεπτομέρειες των χειρισμών του, τον συγχωρεί για όλα τα σημαντικά ζητήματα. Ζωντανό παράδειγμα, ο Μπίσμαρκ· παλαιότερα, είχαμε τον Γκιζό, τον Πίτ και τον Πάλμερστον²⁸.

Αυτό εξηγείται εύκολα: κάθε κυβέρνηση έχει την τάση να γίνει προσωποπαγής· αυτή είναι η βασική αρχή και η ουσία της. Είτε το κοινοβούλιο είναι διορισμένο είτε προέρχεται από καθολική ψηφοφορία είτε το έχουν ορίσει μόνον οι εργαζόμενοι και αποτελείται αποκλειστικά από εργαζόμενους, θα ψάχνει πάντα να βρει έναν άνθρωπο στον οποίο θα υποταχθεί. Όταν εμπιστευόμαστε σε μια ολιγομελή ομάδα όλες τις οικονομικές, πολιτικές, στρατιωτικές, φορολογικές κ.ά. αρμοδιότητες (όπως συμβαίνει σήμερα), αυτή η ολιγομελής ομάδα θα εμφανίσει οπωσδήποτε την τάση να υποταχθεί σε έναν μόνον αρχηγό, όπως μια ομάδα στρατιωτών που μετακινείται.

Αυτά σε εποχές ειρήνης. Αλλά αν ξεσπάσει πόλεμος στα σύνορα, αν εκραγεί μια εμφύλια σύγκρουση στο εσωτερικό, τότε, ο πρώτος φιλόδοξος που θα βρεθεί, ο πρώτος καταφερτζής τυχοδιώκτης, θα θέσει υπό τον έλεγχό του τον χιλιομπαλωμένο μηχανισμό της κυβερνητικής εξουσίας και θα επιβάλει στη

²⁷ Ο μεγάλος άγγελος πολιτικός λόρδος Μπήκονσφηλντ ή Ντισραέλι (1804-1881) ήταν πρέπτης του Συντριητικού κόμματος και βασικός συντελεστής του αγγλικού ιμπεριαλισμού του 19ου αι. [Στρμ.]

²⁸ Ο Πίτ και ο Πάλμερστον ήταν ονομαστοί άγγελοι πολιτικοί του 19ου αι., ο Γκιζό Γάλλος και ο Μπίσμαρκ Γερμανός. [Στρμ.]

χώρα την εξουσία του. Η εθνοσυνέλευση δεν θα έχει μεγαλύτερη δύναμη να τον εμποδίσει από όση πεντακόσιοι τυχαίοι περαστικοί· απεναντίας, θα παραλύσει την αντίσταση. Οι δύο τυχοδιώκτες με το όνομα Βοναπάρτης δεν ήταν ένα κακό παιχνίδι της τύχης· ήταν αναπόφευκτο επακόλουθο της συγκέντρωσης των εξουσιών. Όσο για τη δύναμη των δικηγορίσκων να εναντιώθουν στα πραξικοπήματα, κάτι ξέρει γι' αυτήν η Γαλλία. Μήπως στις μέρες μας έσωσε η βουλή τη Γαλλία από το πραξικόπημα του Μακ-Μαόν²⁹? Την έσωσαν οι εξωκοινοβουλευτικές επιτροπές, όπως ξέρουμε όλοι σήμερα. Μήπως θα μιλήσουν για την Αγγλία; Μα η Αγγλία καυχιέται γιατί κατάφερε να διατηρήσει άθικτους τους κοινοβουλευτικούς της θεσμούς καθ' όλο τον 19ο αι.! Η αλήθεια είναι ότι κατόρθωσε ν' αποφύγει κατά τον 19ο αι. τον πόλεμο των τάξεων· αλλά όλα μας οδηγούν να πιστέψουμε πως δεν θα τον αποφύγει για πολύ ακόμη και δεν χρειάζεται να είμαστε προφήτες, για να προβλέψουμε ότι το κοινοβούλιο δεν θα μείνει ανέγγιχτο απ' αυτόν τον πόλεμο· και θα εξαφανιστεί, με τον άλφα ή βήτα τρόπο, στην πορεία της επανάστασης.

Και αν θέλουμε, στην επόμενη επανάσταση, ν' αφήσουμε ορθάνοιχτες τις πύλες στην αντίδραση, ίσως και στη μοναρχία, αρκεί να εμπιστευτούμε τις υποθέσεις μας σε μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, σε πρωθυπουργούς εξοπλισμένους με δλες τις εξουσίες που κατέχουν σήμερα. Η αντιδραστική δικτατορία, με κόκκινες αποχρώσεις στην αρχή και που θα γίνεται όλο και πιο μαύρη στη συνέχεια, θα αισθάνεται πιο ασφαλής, δεν θα περιμένει. Θα έχει στη διάθεσή της όλα τα όργανα κυριαρχίας· θα τα βρει όλα έτοιμα.

Μήπως το αντιπροσωπευτικό σύστημα, αν και φέρνει τόσα δεινά, προσφέρει τουλάχιστον ορισμένες υπηρεσίες στην προοδευτική και ειρηνική ανάπτυξη των κοινωνιών; Μήπως έχει συμβάλει στην αποκέντρωση της εξουσίας που επιβάλλεται να γίνει στον αιώνα μας; Μήπως θα αιρόταν στο ύψος των περιστάσεων και θα θυσίαζε προσωρινά κάποιον απαρχαιωμένο θεαμό, για ν' αποφύγει τον εμφύλιο πόλεμο; Μήπως παρέχει τουλάχιστον ορισμένες εγγυήσεις, προσφέρει μια ελπίδα για πρόδοιο και για βελτίωση των εσωτερικών υποθέσεων;

Τι πικρή ειρωνεία που κρύβει η καθεμιά από τις παραπόνων ερωτήσεις, και όλες οι άλλες που ανακύπτουν όταν κρίνουμε αυτόν τον θεσμό! Όλη η ιστορία του 19ου αι. μαρτυρεί την ανισχυρότητα του θεσμού.

Τα κοινοβούλια, πιστά στην παράδοση της μοναρχίας και της σύγχρονης μεταμφίεσής της, του γιακωβινισμού, το μόνο που έκαναν ήταν να συγκεντρώσουν τις εξουσίες στα χέρια της κυβέρνησης. Υπαλληλοκρατία κατ' εξοχήν – αυτό είναι το χαρακτηριστικό της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Από

²⁹ Ο Μακ Μαόν ήταν γάλλος αρχιστράτηγος που διατέλεσε πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας από το 1873 έως το 1879. Το πραξικόπημα που επιχείρησε απέτυχε, εξ αιτίας της κινητοποίησης του λαού. [Στρ.]

τις αρχές του 19ου αι. όλοι παντού ζητούν αποκέντρωση και αυτονομία, αλλά τα κοινοβούλια μόνο συγκεντρώνουν στα χέρια τους και άλλες εξουσίες και σκοτώνουν τα τελευταία υπολείμματα αυτονομίας. Ακόμη και η Ελβετία πιέζεται να κινηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση, ενώ η Αγγλία υποτάσσεται στις πιέσεις για συγκέντρωση της εξουσίας. Αν δεν αντιστέκονταν οι βιομήχανοι και οι έμποροι, θα είχαμε φτάσει σήμερα στο σημείο να ζητούμε άδεια από το Παρίσι, για να σφάξουμε ένα μοσχάρι στην άλλη άκρη της Γαλλίας. Όλα πέφτουν σιγά-σιγά στα χέρια της κυβέρνησης. Τα μόνα που της ξεφεύγουν ακόμη είναι η δι-αχείριση της βιομήχανίας και του εμπορίου, της παραγωγής και της κατανάλωσης, ενώ οι σοσιαλδημοκράτες, τυφλωμένοι από τις εξουσιαστικές προκαταλήψεις, ονειρεύονται ήδη τη μέρα που θα ρυθμίζουν από το κοινοβούλιο τη δουλειά στα εργοστάσια και την κατανάλωση σ' αλόκληρη τη γερμανική επικράτεια.

Μήπως το αντιπροσωπευτικό καθεστώς, που μας το παρουσιάζουν ως ειρηνόφιλο, μας έχει προφυλάξει απ' τους πολέμους; Ποτέ δεν σκοτώθηκαν τόσοι άνθρωποι όσοι υπό το αντιπροσωπευτικό καθεστώς. Η αστική τάξη μιας χώρας χρειαζόταν να κυριαρχήσει στις αγορές, κι αυτή η κυριαρχία μπορούσε να επιτευχθεί μόνο σε βάρος των αντιπάλων της, με τις οιδίες και τα μυδράλια. Οι δικηγόροι και οι δημοσιογράφοι είχαν ανάγκη από στρατιωτική δύξα, και δεν υπάρχουν χειρότεροι πολεμοκάπηλοι από τους πολεμιστές του γραφείου.

Μήπως τα κοινοβούλια ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της εποχής; Μήπως αλλάζουν τους απαρχαιωμένους θεσμούς; Όπως κατά τα χρόνια της Εθνοσυνέλευσης χρειάστηκε να βάλουν το μαχαίρι στον λαιμό των βουλευτών για ν' αποσπάσουν την έγκρισή τους για τετελεσμένα γεγονότα, έτσι και σήμερα πρέπει να γίνει γενική εξέγερση για να επιβληθεί στους «αντιπροσώπους του λαού» μέχρι και η πιο ασήμαντη μεταρρύθμιση.

Όσο για την ποιότητα των εκλεγμένων βουλευτών, ποτέ δεν είχαμε μεγαλύτερη υποβάθμιση του κοινοβουλίου από όσο σήμερα. Όπως κάθε θεσμός που μαραίνεται, έτσι κι αυτό διαρκώς χειροτερεύει. Είχαν να λένε για τη σαπίλα του κοινοβουλίου επι λουδοβίκου-Φιλίππου. Μιλήστε σήμερα με τίμιους ανθρώπους που είναι μέσα στα πράγματα, και θα σας πουν: «Μου προκαλεί αηδία!» Ο κοινοβουλευτισμός προκαλεί μόνον αηδία σ' όσους τον έχουν ζήσει από κοντά.

Μήπως, όμως, θα μπορούσε να βελτιωθεί ο θεσμός αυτός; Μήπως ένας νέος παράγοντας, το εργατικό στοιχείο, θα του έδινε νέο αίμα; Ας αναλύσουμε τη συγκράτηση των αντιπροσωπευτικών συνελεύσεων, ας μελετήσουμε τη λειτουργία τους, και θα δούμε ότι το να τρέφουμε τέτοιες αυταπάτες είναι εξίσου απλοϊκό με το να παντρεύουμε έναν βασιλία με μια χωριατοπούλα με την ελπίδα να πάρουμε μια γενιά με καλά πριγκιπόπουλα!

III

Τα μειονεκτήματα των αντιπροσωπευτικών κοινοβουλίων δεν θα μας παραξενέψουν, αν σκεφτούμε, έστω και για μια σπιγμή, τον τρόπο με τον οποίο εκλέγονται και λειτουργούν.

Μήπως χρειάζεται να δώσω εδώ την αρδιαστική, αποκρουστική και γνωστή σ' όλους μας εικόνα των εκλογών; Μήπως αυτή η ιλαροτραγωδία δεν είναι ποντού η ίδια – στην αστική Αγγλία και στη δημοκρατική Σουηδία, στη Γαλλία και στις Η.Π.Α., στη Γερμανία και στη Δημοκρατία της Αργεντινής;

Μήπως χρειάζεται να περιγράψουμε πώς οι κομματάρχες και οι εκλογικές επιτροπές κάνουν «νοθείες» και «κομπίνες», ψαρεύουν εκλογείς (διάλεκτος υποκόδιου!), σκορπίζοντας δεξιά κι αριστερά υποσχέσεις – πολιτικές στις ενώσεις πολιτών, προσωπικές στα άτομα; Πώς μπαίνουν στα σπίτια, καλοπιάνουν τη μάνα και το παιδί, χαϊδεύουν στην ανάγκη και το άρρωστο σκυλάκι ή γατάκι «του ψηφοφόρου»; Πώς μπαίνουν στα καφενεία, ψαρεύουν τους ψηφοφόρους και παρασύρουν σε συζητήσεις τους πιο ομιλητικούς, σαν πονηροί «παπατζήδες»; Πώς ο υποψήφιος, αφού πρώτα τον καλούν επίμονα, παρουσιάζεται επιτέλους στους «προσφιλείς ψηφοφόρους» του με καλοσυνάτο χαμόγελο, σεμνό βλέμμα και μειλίχια φωνή – όπως ακριβώς η γρία μέγαιρα, η λονδρέζα νοικοκυρά που προσπαθούσε να ψαρέψει νοικάρηδες με γλυκό χαμόγελο και αγγελικό βλέμμα; Μήπως χρειάζεται ν' αναφέρουμε τα γεμάτα ψευτιές – δύλα γεμάτα ψευτιές – προγράμματα, είτε των οπορτουνιστών είναι είτε των επαναστατών σοσιαλιστών, στα οποία ούτε ο ίδιος ο υποψήφιος, αν έχει στάλα μυαλό και ξέρει λίγο πώς λειτουργεί η βουλή, δεν πιστεύει περισσότερο από όσο στα «πνεύματα από το υπερέπεραν», αλλά εν τούτοις τα υποστηρίζει με πάθος, με τασκίματα της φωνής και μ' έναν οίστρο που ταιριάζουν πιο πολύ σε κλόδουν ή σε πλανόδιο θεατρίνο; Ας επισημάνουμε ότι η λαϊκή μούσα πρόσθεσε στις ιδιότητες των Μπερτράν και Ρομπέρ Μακαΐρ³⁰ (που ήταν ήδη ταρτούφοι, λωποδύτες και ληστές) και την ιδιότητα του «αντιπρόσωπου του λαού» που επιδώκει να τασπώσει ωφήφους.

Μήπως, τέλος, χρειάζεται ν' αναφέρουμε τη σπατάλη των εκλογών; Μα αφού γράφουν γι' αυτήν όλες οι εφημερίδες. Άσε που έχουν δημοσιευθεί κατάλογοι δαπανών ορισμένων κομματαρχών, στους οποίους βλέπουμε να καταχωρούνται αρνίσια μπούτια, φανελένια γιλέκα και φάρμακα που έστειλε ο υποψήφιος στα «προσφιλέστατα τέκνα» των ψηφοφόρων του. Μήπως χρειάζεται να θυμίσουμε τις δαπάνες για σάπιες ντομάτες και κλούβια αιβγά «για τον εξευτελισμό του αντίπαλου κόμματος», που ανέρχονται σε πολύ μεγάλα

³⁰ Ο Μακαΐρ είναι χαρακτήρας του γαλλικού λαϊκού θεάτρου, ο τύπος του φανφαρόνου ληστή. Τον συναντούμε και στις γελοιογραφίες του Ντωμιέ. [Στμ.]

ποσά στις Η.Π.Α., καθώς και τις δαπάνες για τις συκοφαντικές αφίσες και τους ελιγμούς «της τελευταίας στιγμής» που παιζουν ήδη πολύ σπουδαίο ρόλο και στις ευρωπαϊκές εκλογές;

Και όταν παρεμβαίνει και η κυβέρνηση με τα «πόστα», τα εκατοντάδες χιλιάδες «πόστα» που δίνει σε όποιον προσφέρει τα πιο πολλά, τα κουρελόχαρτα που ονομάζονται «παράσημα», τις άδειες για τα καταστήματα του μονοπωλίου του καπνού, την υψηλή προστασία που υπόσχεται στις χαρτοπαικτικές λέσχες και στα μπουρδέλα πολυτελείας, τον ξεδιάντροπο Τύπο της, τους χαφιέδες της, τους απατεώνες της, τους δικαστές και τους μπασκίνες της...

'Όχι, φτάνε! Ας μην ανακατεύουμε άλλο αυτόν τον βόρβορο! Ας αρκεστούμε να ρωτήσουμε: Υπάρχει, όπαγε, έστω και ένα ανθρώπινο πάθος, το πιο ποταπό, το πιο χυδαίο απ' όλα, που να μη το χρησιμοποιούν την ημέρα των εκλογών; Απάτη, συκοφαντία, χυδαιότητα, υποκρισία, ψευτιά, όλα τα ταπεινά συναισθήματα που φωλιάζουν στα βάθη του ανθρώπινου κτήνους – νά ποιο όμορφο θέαμα μας προσφέρει μια χώρα από τη στιγμή που αρχίζει η προεκλογική περίοδος.

'Έτσι είναι, και δεν μπορεί να είναι αλλιώς, όσο θα υπάρχουν εκλογές για να βάζουμε στο κεφάλι μας αφεντικά. Πάρτε και τους εργάτες, κάντε τους ίσους και βάλτε τους να ψηφίσουν κι αυτοί μια ωραία μέρα για τους κυβερνήτες τους – θα είναι το ίδιο. Πιθανόν δεν θα μοιράζουν αρνίσια μπούτια. Άλλα θα μοιράζουν φτηνές κολακείς και ψευτιές – και σάπιες νταμάτες. Τι καλύτερο να περιμένουμε, όταν βγάζουμε στο σφυρί τα πιο ιερά μας δικαιώματα;

Πράγματι, τι ζητούν όλοι από τους εκλογείς; Να βρουν έναν άνθρωπο στον οποίο να εμπιστευτούν το δικαίωμα να νομισθετεί για ό,τι πιο ιερό έχουν: τα δικαιώματα, τα παιδιά, τη δουλειά τους. Και παραξενεύονται που εμφανίζονται και δυο και τρεις χιλιάδες Ρομπέρ Μακαΐρ που διεκδικούν αυτά τα βασιλικά δικαιώματα; Γυρεύουν έναν άνθρωπο στον οποίο να εμπιστευτούν, μαζί και σε ορισμένους άλλους του ιδίου φυράματος, το δικαίωμα να χάνουν τα παιδιά τους στα εικοσιένα ή στα δεκαεννιά τους χρόνια, όπως τους καπνίσει. Να τα κλείνουν για τρία ή και για δέκα χρόνια αν θέλουν, στο απονικτικό περιβάλλον της στρατώνας. Να τα βάζουν να σφάδουν όποτε και όπου θέλουν, αρχίζοντας έναν πόλεμο που η χώρα θα αναγκαστεί να διεξαγάγει από τη στιγμή που θα εμπλακεί σ' αυτόν. Θα μπορεί να κλείνει και ν' ανοίγει τα πανεπιστήμια ανάλογα με τα κέφια του, να αναγκάζει τους γονείς να στέλνουν εκεί τα παιδιά τους ή ν' αρνείται να τα δεχθεί στο πανεπιστήμιο. Ένας καινούργιος Λουδοβίκος ΙΔ', θα μπορεί να ευνοήσει μια βιομηχανία ή να την κλείσει αν θέλει, να θυσιάσει τη βόρεια για χάρη της μεσημβρινής Γαλλίας ή τη μεσημβρινή για χάρη της βόρειας, να προσαρτήσει μια επορχία ή να την παρατήσει. Να δώσει τρία εκατομμύρια τον χρόνο, για να κλείσει το στόμα του εργάτη. Θα έχει και

το βασιλικό προνόμιο να διορίζει την εκτελεστική εξουσία, δηλαδή μία εξουσία που, όσο και αν συμφωνεί σε γενικές γραμμές με τη θουλή, θα μπορεί να είναι διαφορετικά δεσποτική, διαφορετικά τυραννική από την αειμνηστή μοναρχία. Γιατί, αν ο Λουδοβίκος ΙΣΤ' έδινε διαταγές μόνο σε μερικές δεκάδες χιλιάδες υπαλλήλους, αυτός θα δίνει σε εκατοντάδες χιλιάδες. Και αν ο βασιλιάς μπορούσε να κλέψει από το κράτος λίγα σακιά κέρματα, ο συνταγματικός πρωθυπουργός της εποχής μας μπορεί, μ' έναν ελιγμό στο Χρηματιστήριο, να τσεπώσει «νόμιμα» κάμποσα εκατομμύρια.

Κι ύστερα υπάρχουν άνθρωποι που παραξενεύονται σαν βλέπουν να εμφανίζονται όλα αυτά τα πάθη, όταν ψάχνουν να βρουν κάποιον για να του δώσουν μια τέτοια εξουσία! Όταν η Ισπανία έβγαλε σε πλειστηριασμό τον κενό της θρόνο, μήπως παραξενεύτηκε κανείς που είδε να συρρέουν από παντού απατεώνες; Όσα θα υπάρχει αυτό το ξεπούλημα των βασιλικών εξουσιών, τίποτα δεν πρόκειται ν' αλλάξει: οι εκλογές θα είναι το πανηγύρι της ματαιοδημίας και το παζάρι των συνειδήσεων.

Πάντως, και αν ακόμη περιορίζονταν λιγάκι οι εξουσίες των εκπροσώπων, και αν ακόμη κάθε κοινότητα γινόταν ένα κράτος σε σμικρογραφία, δλα θα έμεναν όπως είναι.

Θα μπορούσαμε να συγχωρήσουμε την εκπροσώπηση, αν εκατό, διακόσιοι ανθρώποι που συναντιούνται καθημερινά στη δουλειά και στις κοινές υποθέσεις τους, που γνωρίζονται πολύ καλά μεταξύ τους, που έχουν συζητήσει εξαντλητικά ένα ζήτημα και έχουν πάρει μια απόφαση, διαλέγουν κάποιον και τον στέλνουν να συζητήσει με άλλους παρόμοιους εκπροσώπους αυτό το συγκεκριμένο ζήτημα. Τότε, η επιλογή γίνεται με πλήρη επίγνωση, και ο καθένας ξέρει τι ακριβώς εμπιστεύεται στον εκπρόσωπό του. Στο κάτω-κάτω, ο εκπρόσωπος αυτός απλώς θα εκθέτει σε άλλους παρόμοιους εκπροσώπους τις σκέψεις που οδήγησαν τους συντρόφους του να υποστηρίξουν την τάδε θέση. Μη μπορώντας να επιβάλει τίποτε, θα προσπαθήσει να φτάσει σε συμφωνία και θα επιστρέψει στους συντρόφους του με μία άλλη πρόταση που οι εντολοδόχοι του θα δεχθούν ή να απορρίψουν. Έτσι γεννήθηκε η εκπροσώπηση. Όταν οι Κοινότητες έστελναν τους εκπροσώπους τους σε άλλες Κοινότητες, δεν τους έδιναν περισσότερες δικαιοδοσίες. Το ίδιο κάνουν σήμερα και οι μετεωρολόγοι και οι στατιστικολόγοι στα διεθνή συνέδρια, το ίδιο κάνουν και οι εκπρόσωποι των σιδηροδρομικών εταιρειών και των ταχυδρομείων των διάφορων χωρών.

Αλλά τι ζητούν τώρα από τους εκλογείς; – Ζητούν από δέκα και από είκοσι χιλιάδες ανθρώπους (από τους εκατό χιλιάδες που είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους), που δεν γνωρίζουν ο ένας τον άλλο, που ποτέ δεν συναντιούνται και δεν δουλεύουν από κοινού, να συνεννοηθούν και να εκλέξουν έναν άνθρωπο. Επιπλέον, αυτός ο ένας άνθρωπος δεν θα σταλεί για να

εκθέσει μια συγκεκριμένη άποψη, ούτε για να υποστηρίξει μια θέση για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Όχι! Πρέπει να μπορεί να κάνει τα πάντα, να νομοθετεί για τα πάντα και η απόφασή του να γίνεται νόμος. Ο αρχικός χαρακτήρας της εκπροσώπησης μεταβάλλεται εξ ολοκλήρου, και η εκπροσώπηση γίνεται παραλογισμός.

Αυτό το πάνσοφο ον που ζητούν σήμερα δεν υπάρχει. Αλλά νά ένας πολίτης, τίμιος, έξυπνος και μορφωμένος. Μήπως θα εκλεγεί; Και βέβαια όχι. Μόλις καμιά εικοσαριά άτομα του περιβάλλοντός του θα γνωρίζουν τα προτερήματά του. Γιατί ο ίδιος δεν προσπάθησε ποτέ να προβληθεί, περιφρονεί τους τρόπους που συνήθως χρησιμοποιούνται για να κάνεις ντόρο γύρω από τ' όνομά σου, και επομένως δεν πρόκειται ποτέ να πάρει πάνω από διακόσιες ψήφους. Δεν θα τον χρίσουν καν υποψήφιο και θα προβάλουν ένα δικηγόρο ή δημοσιογράφο, έναν πολυλογά ή έναν συγγραφέα της πεντάρας, που θα μεταφέρουν στο κοινοβούλιο τα ήθη τους, τα ήθη του κόσμου των δικηγόρων και των εφημερίδων και θα προστεθούν στο κοπάδι που ψηφίζει υπέρ της κυβέρνησης ή της αντιπολίτευσης. Ή πάλι, θα είναι ένας μεγαλέμπορος, που θα φιλοδοξεί να πάρει και τον τίτλο του βουλευτή και δεν θα διστάσει να ξοδέψει 10.000 φράγκα για ν' αποκτήσει αυτόν τον αρμφιβολού τίτλο τιμής. Και εκεί που τα ήθη είναι πάρα πολύ δημοκρατικά, όπως στις Η.Π.Α., εκεί που συγκροτούνται εύκολα επιτροπές και αντισταθμίζουν τη δύναμη της μεγάλης περιουσίας, προβάλλουν τον χειρότερο απ' όλους, τον επαγγελματία πολιτικάντη, το ελεεινό πλάσμα που αποτελεί σήμερα την πληγή της μεγάλης αυτής δημοκρατίας, τον άνθρωπο που κάνει επάγγελμα την πολιτική και χρησιμοποιεί τις μεθόδους της μεγάλης βιομηχανίας: διαφήμιση, ντόρος, εξαγορά συνειδήσεων.

Κάντε δύσες αλλαγές θέλετε στο εκλογικό σύστημα. Αντικαταστήσετε το τοπικό ψηφοδέλτιο με ψηφοδέλτιο ολόκληρης της επικράτειας. Κάντε τις εκλογές σε δύο γύρους (τις προκαταρκτικές εκλογές) όπως στην Ελβετία, αλλάξτε ό,τι μπορείτε, εφαρμόστε αυτό το σύστημα στις συνθήκες της πιο μεγάλης ισότητας (δώστε εκλογικά δικαιώματα σ' όλους). Ο θεσμός αυτός θα συνεχίσει να έχει τα έμφυτα μειονεκτήματά του. Όποιος πετύχει να συγκεντρώσει κάπι περισσότερο από τις μισές ψήφους (εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις στα καταδιωκόμενα κόμματα), θα είναι ο όχρωμος, ο άνθρωπος χωρίς πεποιθήσεις, αυτός που ξέρει να τα πάει καλά με όλους.

Γι' αυτό, όπως επισήμανε ήδη ο Σπένσερ, η ποιότητα των μελών του κοινοβουλίου είναι τόσο χαμηλή. Η βουλή, γράφει στην *Εισαγωγή* ..., έχει επίπεδα πιο χαμηλό από το μέσο επίπεδο της χώρας, όχι μόνον ως προς τη συνειδηση, αλλά και ως προς το μισό. Οι βουλευτές εξευτελίζουν μια χώρα με έξυπνους πολίτες. Θα ήταν καλύτερα να εκπροσωπούσαν τη χώρα ισάριθμοι παθολογικά ηλιθιοί, που θα διορίζονταν χωρίς εκλογές. Όσο για την τιμιότητα

των βουλευτών, είναι πασιγνωστή. Διαβάστε μόνο τι λένε για το ζήτημα αυτό πρώην υπουργοί, που τους έχουν γνωρίσει και έχουν συνεργαστεί μαζί τους.

Είναι κρίμα που δεν υπάρχουν ιδιαίτεροι χώροι από τους οποίους οι εκλογείς θα μπορούσαν να παρακολουθούν τη βουλή εν δράσει. Πολύ σύντομα θ' αρδιάζαν. Οι αρχαιοί μεθούσαν τους δούλους τους, για να μάθουν στα παιδιά τους να σιχαίνονται το μεθύσι. Πάτε κι εσείς, Παριζάνοι, στη βουλή και δέστε τους βουλευτές σας, για να σιχαθείτε την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση.

Σ' αυτόν τον συρφετό των μηδενικών ο λαός εκχωρεί όλα του τα δικαιώματα, εκτός από το δικαίωμα να βάζει στη θέση τους άλλα μηδενικά όταν λήξει η θητεία τους. Άλλα αφού το νέο κοινοβούλιο, που έχει εκλεγεί με το ίδιο σύστημα και του έχει ανατεθεί η ίδια αποστολή, θα είναι εξ ίσου κακό με το προηγούμενο, η μεγάλη μάζα του λαού θα φτάσει εν τέλει ν' αδιαφορεί γι' αυτήν την κωμαδία και θ' αρκεστεί σε μπαλώματα, ψηφίζοντας κάποιους νέους υπουργούς που διεκδικούν την ψήφο της.

Αλλά αν οι εκλογές είναι σφραγισμένες, από τη φύση τους, μ' ένα αδιόρθωτο ελόττωμα, τι να πούμε για τον τρόπο με τον οποίο εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του το κοινοβούλιο; Σκεφτείτε, μόνο για μια στιγμή, και αμέσως θα δείτε πώς είναι αδύνατον να εκπληρώσει την αποστολή που του εμπιστευθήκαμε.

Ο εκπρόσωπός σας οφείλει να έχει ύποψη και ψήφο για τα άπειρα ζητήματα που ανακύπτουν κατά τη λειτουργία του περιφέμου μηχανισμού του συγκεντρωτικού κράτους. Οφείλει να ψηφίζει τον φόρο για τους σκύλους και τη μεταρρύθμιση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, χωρίς ποτέ να έχει πατήσει το πόδι του στο πανεπιστήμιο και χωρίς ποτέ του να έχει δει τσομπανόσκυλο. Οφείλει να εκφέρει τη γνώμη του για τα πλεονεκτήματα του τυφεκίου Γκρα και για την τοποθεσία στην οποία θα κτιστούν οι κρατικοί στάβλοι. Θα ψηφίσει για τη φυλλοξήρα, για τα γεωργικά λιπάσματα, για τα καπνά, για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και για την υγιεινή των πόλεων, για την Ινδοκίνα και τη Γουιάνα, για τις σιδερένιες ράγιες των τραίνων και για το Αστεροσκοπείο του Παρισιού. Ένας άνθρωπος που έχει δει φαντάρους μόνο στην παρέλαση, θα κατανείμει στην επικράτεια τις στρατιωτικές δυνάμεις. Χωρίς να έχει δει ποτέ του Άραβα, θα επικυρώσει ή θα καταργήσει τον ισλαμικό κώδικα έγγειας ιδιοκτησίας στην Αλγερία. Θα ψηφίσει για το στρατιωτικό πηλήκιο ουγγρικού ή γαλλικού τύπου ανάλογα με τις προτιμήσεις της συμβίας του. Θα καταστρέψει την αμπελουργία νομίζοντας πως την προσπατεύει. Θα ψηφίζει υπέρ της αναδάσωσης και εναντίον των βοσκοτόπων, ενώ στην πραγματικότητα θα ευνοεί τους βοσκοτόπους εναντίον του δάσους. Οφείλει να είναι άριστος γνώστης του τραπεζικού συστήματος. Θα καταστρέψει ένα κανάλι για να ευνοήσει έναν σιδηρόδρομο, χωρίς να πολυξέρει σε ποιο μέρος της χώρας βρίσκεται το καθένα τους. Θα προσθέσει νέα όρθρα στον Ποινικό Κώδικα, χωρίς να

τον έχει διαβάσει ποτέ ολόκληρο. Παντογνώστης και παντοδύναμος Πρωτέας, τη μια μέρα στρατιωτικός, την άλλη χοιροτρόφος, κι ύστερα με τη σειρά τραπεζίτης, ακαδημαϊκός, βιθροκαθαριστής, γιατρός, αστρονόμος, φαρμακοποιός, βιωσιδέψης ή χανδρέμπορος, ανάλογα με την ημερησία διάταξη της βουλής, χωρίς κανένα δισταγμό. Μαθημένος από τη δικηγορία, τη δημοσιογραφία ή τις αγορεύσεις του στις λαϊκές συγκεντρώσεις να μιλάει για πράγματα που δεν ξέρει, θα ψηφίζει για όλα αυτά τα ζητήματα, με τη μόνη διαφορά ότι στην εφημερίδα απλώς ψυχαγωγούσε τον θυρωρό κατά την ώρα της χαλάρωσής του, ότι στα κακουργοδίκεια ύψωνε τη φωνή του στους υπναλέους δικαστές και ενόρκους, ενώ στη βουλή με την ψήφο του θα θεσπίσει έναν νόμο για τρίαντα και σαράντα εκατομμύρια ανθρώπους.

Και αφού είναι φύσει αδύνατον να έχει γνώμη για τα χίλια ζητήματα για τα οποία νομοθετεί, θα ψιλοκουβεντιάζει με τον διπλανό του, θα σκοτώνει την ώρα του στο κυλικείο, θα στέλνει επιστολές για ν' αναζωπυρώσει τον ενθουσιασμό των «προσφιλών ψηφοφόρων» του, ενώ ένας υπουργός θα διαβάζει μια έκθεση που συνέταξε ο γραμματέας του γεμάτη με αριθμούς κατάλληλους για την περίσταση. Και στην ψηφοφορία θα ταχθεί υπέρ ή κατά της παραπάνω έκθεσης, ανάλογα με την εντολή που θα του δώσει ο αρχηγός του κόμματός του.

Άλλωστε, το ζήτημα της τροφής των γουρουνιών ή του εξοπλισμού του στρατού θα είναι για τα δύο κόμματα (της συμπολίτευσης και της αντιπολίτευσης) μόνο μια αφορμή για κοινοβουλευτικές αψιμαχίες. Δεν τους νοιάζει αν τα γουρούνια έχουν ανάγκη από τροφή, ούτε αν οι φαντάροι είναι παραφορτωμένοι σαν τις καμήλες στην έρημο. Το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι αν η ψήφος τους ευνοεί το κόμμα τους. Οι κοινοβουλευτικές μάχες γίνονται στην καμπούρα του φαντάρου, του καλλιεργητή, του εργάτη, προς όφελος της κυβέρνησης ή της αντιπολίτευσης.

Φαντάζομαι πώς ένιωθε ο κακομοίρης ο Προυντόν όταν είχε την παιδιάστικη αφέλεια, μπαίνοντας στο κοινοβούλιο, να μελετά σε βάθος όλα τα θέματα της ημερησίας διάταξης. Κατέθετε στο προεδρείο ιδέες, αριθμούς – ούτε που τον άκουγαν. Όλα τα ζητήματα ρυθμίζονται πολύ πριν τη συνεδρίαση, με το ακόλουθο απλό σκεπτικό: ωφελεί ή βλάπτει το κόμμα μας; Η καταμέτρηση των ψήφων έχει γίνει: οι δικοί μας καταγράφονται, οι αντίπαλοι βολιδοσκοπούνται, οι ψήφοι μετριούνται επιμελώς. Τα λογύδρια εκφωνούνται για τη θεαθήναι. Κανένας δεν ακούει, εκτός αν έχουν ρητορική αξία ή είναι σκανδαλοθηρικά. Οι αφελείς φαντάζονται ότι ο Ρουμεστάν έχει καθηλώσει με την ευγλωττία του το κοινοβούλιο, ενώ ο Ρουμεστάν, μετά την παράσταση, λογαριάζει με τους φίλους του πώς να εκπληρώσει τις υποσχέσεις που έδωσε για να υφαρπάξει ψήφους. Η ευγλωττία του ήταν απλώς ένα τραγουδάκι, που το συνέθεσε και το τραγούδησε για να διασκεδάσει τη γαλαρία, για να τονώσει

τη δημοτικότητά του με παχιά λόγια.

«Να υφαρπάξει ψήφους!» – Ποιοι είναι λοιπόν αυτοί που υφαρπάζουν τις ψήφους και κάνουν να γείρει προς τη μια ή προς την άλλη μεριά η κοινοβουλευτική πλάστιγγα; Ποιοι είναι αυτοί που ανατρέπουν ή στηρίζουν κυβερνήσεις, που οδηγούν τη χώρα σε μια αντιδραστική εσωτερική πολιτική ή σε εξωτερικές περιπέτειες; Ποιοι είναι αυτοί που επιλέγουν να ταχθούν με τη συμπολίτευση ή με την αντιπολίτευση;

Είναι αυτοί που πολύ σωστά τους λένε «τα βατράχια του βάλτου!» Αυτοί που δεν έχουν όπωρη για τίποτα, που κάθονται πάντα ανάμεσα σε δυο καρέκλες, που παλινδρομούν ανάμεσα στα δυο μεγάλα κόμματα του κοινοβουλίου. Αυτή ακριβώς η ομάδα, μια πενηντάδα ανθρώπων αδιάφορων και χωρίς πεποιθήσεις, που τους πάει ο άνεμος μια στους φιλελεύθερους και μια στους συντηρητικούς, που παρασύρονται από υποσχέσεις, από πόστα που τους τάζουν, από κολακείες ή από πανικό, αυτή η μικρή ομάδα των μηδενικών, που δίνουν ή δεν δίνουν την ψήφο τους, αυτοί αποφασίζουν για όλα τα ζητήματα της χώρας. Αυτοί θεσπίζουν τους νόμους ή τους αφήνουν στα συρτάρια. Αυτοί στηρίζουν ή ανατρέπουν τις κυβερνήσεις και αλλάζουν την πολιτική μιας χώρας. Μια πενηντάδα αδιάφορων θεσπίζει τους νόμους της χώρας: νά πού ανάγεται, σε πρώτη ανάλυση, το κοινοβουλευτικό καθεστώς.

Είναι αναπόφευκτο, οποιαδήποτε και αν είναι η σύνθεση του κοινοβουλίου, όσο και αν το αποτελούν αστέρια πρώτου μεγέθους και ακέραιοι άνθρωποι – τις αποφάσεις τις παίρνουν τα βατράχια του βάλτου! Τίποτε απ' αυτά δεν μπορεί ν' αλλάξει, όσο ισχύει η αρχή της πλειοψηφίας.

Αφού επισημάναμε συνοπτικά τα ελαστώματα τα σύμφυτα με τα αντιπροσωπευτικά κοινοβούλια, ας εξετάσουμε τώρα το έργο των κοινοβουλίων αυτών. Θα πρέπει να δείξουμε πώς όλα τους, από τη Συντακτική Συνέλευση του 1789 μέχρι το Συμβούλιο της Κομούνας το 1781, από το αγγλικό Κοινοβούλιο μέχρι τη σέρβικη Σκουπτσίνα, δεν έχουν κάνει ουσιαστικά τίποτε: οι καλύτεροι νόμοι τους, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Μπακλ (Buckle), ήταν εκείνοι που καταργούσαν προγενέστερους νόμους, τους οποίους ο λαός είχε αποσπάσει με τις λόγχες, με εξεγέρσεις. Πρέπει να γράψουμε αυτήν την ιστορία, αλλά τότε θα ξεφεύγαμε από το πλαίσιο αυτού του κειμένου.

Πάντως, όποιος ξέρει να σκέφτεται χωρίς να παρασύρεται από τις προκαταλήψεις που μας δημιουργεί η άθλια εκπαίδευσή μας, θα βρει μονάχος του πολλά παραδείγματα από την ιστορία των σύγχρονών μας αντιπροσωπευτικών κυβερνήσεων. Και θα καταλάβει ότι, όποιοι και αν είναι οι εκπρόσωποι – είτε εργάτες είτε αστοί, είτε ακόμη επαναστάτες σοσιαλιστές – θα έχει όλα τα ελαστώματα των αντιπροσωπευτικών κοινοβουλίων.

Το να ονειρευόμαστε ένα εργατικό κράτος που θα το κυβερνά ένα εκλεγμέ-

νο κοινοβούλιο είναι το πιο διεστραμμένο όνειρο που μας επιβάλλει η εξουσιοδοσική μας παιδεία. Όπως δεν μπορούμε να έχουμε έναν καλό βασιλιά, Ριέντζι ή Αλέξανδρο Γ', έτσι δεν μπορούμε να έχουμε και ένα καλό κοινοβούλιο. Το σοσιαλιστικό μέλλον βρίσκεται σε άλλη κατεύθυνση. Θ' ανοίξει στην ανθρωπότητα νέους δρόμους, στον πολιτικό και στον οικονομικό τομέα.

IV

Αν ριξουμε έστω μια επιπόλαιη ματιά στην ιστορία του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, στην προέλευσή του και στον τρόπο με τον οποίο ο θεσμός εκφυλίζεται όσο δυναμώνει το κράτος, θα καταλάβουμε ότι έχει φάει πια τα ψωμιά του, ότι έχει παιδεί τον ιστορικό του ρόλο και ότι οφείλει να παραχωρήσει τη θέση του σ' έναν νέο τρόπο πολιτικής οργάνωσης.

Ας μην πάμε πολύ μακριά. Ας πάρουμε τον 12ο αι. και την απελευθέρωση των Κοινότητων.

Στους κόλπους της φεουδαρχικής κοινωνίας δημιουργείται ένα ισχυρό ελευθεριακό κίνημα. Οι πόλεις απελευθερώνονται από τους άρχοντες. Οι κάτοικοι τους ορκίζονται να υπερασπίζουν ο ένας τον άλλο. Διακηρύσσουν την ανεξαρτησία τους, προφυλαγμένοι από τα τείχη των πόλεων. Οργανώνουν την παραγωγή και την ανταλλαγή, τη βιομηχανία και το εμπόριο. Δημιουργούν τις πόλεις που επί τρεις-τέσσερις αιώνες χρησιμεύουν ως καταφύγιο στους ελεύθερους εργάζομενους, στις τέχνες, στις επιστήμες και στις ιδέες – τα θεμέλια του πολιτισμού για τον οποίο καμαρώνουμε σήμερα.

Οι Κοινότητες ήταν φυσικός καρπός του Μεσαίωνα και της ολοένα αυξανόμενης σημασίας των πόλεων ως κέντρων του εμπορίου και της βιομηχανίας. Δεν είχαν καθαρά ρομανική καταγωγή, όπως υποστήριξαν ο Ραηνουάρ και ο Λεμπά στη Γαλλία (που τους μιμήθηκαν ο Γκιζό και, ώς ένα βαθμό, ο Τιερρύ) και ο Άηχορν, ο Γκάουην και ο Σαβινύ στη Γερμανία. Δεν ήταν ούτε καθαρά γερμανικής καταγωγής, όπως υποστηρίζει η γνωστή σχολή των «Γερμανιστών». Γ' αυτό και βλέπουμε συγχρόνως στην Ιταλία, στη Φλάνδρα, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στον σκανδιναβικό και στον αλαβικό κόσμο όπου η ρομανική επιρροή είναι μηδαμινή και η γερμανική ακόμη μικρότερη, την ίδια εποχή, τον 11ο και τον 12ο αι., να δημιουργούνται οι ανεξάρτητες πόλεις που θα γεμίσουν τρεις ολόκληρους αιώνες με την έντονη ζωή τους και αργότερα θα γίνουν συστατικά στοιχεία των αύγχρονων κρατών.

Ορκισμένοι αστοί εξοπλίζονται για ν' αμυνθούν και αποκτούν στο εσωτερικό μια οργάνωση ανεξάρτητη από τους κοσμικούς ή εκκλησιαστικούς άρχοντες και από τον βασιλέα. Οι ελεύθερες πόλεις ακμάζουν προσπατευόμενες από τα τείχη τους. Και όταν επιβάλλουν την κυριαρχία τους στα χωριά, αντικαθιστώντας τους άρχοντες, δίνουν και σ' αυτά την ίδια πνοή ελευθερί-

ας. *Nus sumes homes cum ils sunt* – «είμαστε άνθρωποι όπως αυτοί», τραγουδούν οι χωριάτες κάνοντας άλλο ένα βήμα προς την απελευθέρωση των δουλοπαροίκων.

«Άσυλα ανοιχτά στη φιλόπονη ζωή», οι απελευθερωμένες πόλεις συγκροτούνται εσωτερικά ως ενώσεις ανεξάρτητων συντεχνιών. Κάθε συντεχνία έχει τη νομοθεσία της, τη διοίκησή της, την πολιτοφυλακή της. Καθένας είναι κύριος των υποθέσεών του όχι μόνο σε ό,τι αφορά το επάγγελμα ή το εμπόριό του, αλλά και σε όλα τα ζητήματα που θ' αναλάβει αργότερα το κράτος: εκπαίδευση, υγεινή, παραβιάσεις των εθίμων, ποινικές και αστικές υποθέσεις, μέτρα για την άμυνα. Οι συντεχνίες, σώματα συγχρόνων πολιτικά, βιομηχανικά ή εμπορικά, συγκεντρώνονταν όλες μαζί στην αγορά (forum), όπου συνέρρεε ο λαός με κωδωνοκρουσίες σε σημαντικές περιστάσεις, για να ρυθμίσουν τις διαφορές που τυχόν ανέκυπταν μεταξύ των συντεχνιών, για ν' αποφασίσουν για ζητήματα που αφορούσαν ολόκληρη την πόλη ή για να συνεννοηθούν για τα μεγάλα κοινωνικά έργα που απαιτούσαν τη συμμετοχή όλων των κατοίκων.

Στην Κοινότητα, ιδίως κατά τις απαρχές της, δεν βρίσκουμε κανένα ίχνος εκπροσώπησης. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από τον δρόμο, τη συνοικία, από ολόκληρη τη συντεχνία, από ολόκληρη την πόλη – όχι πλειοψηφικά, αλλά με συζήτηση ώσπου οι υποστηρικτές της μίας από δύο διαφορετικές απόψεις να παραδεχθούν εν τέλει, έστω και μόνο για να την δοκιμάσουν, την άποψη που υποστήριξαν οι περισσότεροι.

Επιτυγχανόταν συνεννόηση; Την απάντηση μας την δίνουν τα έργα τους, που δεν παύουμε να τα θαυμάζουμε και δεν μπορούμε να τα ξεπεράσουμε. Ό,τι ωραίο μάς έχει μείνει μετά τα τέλη του Μεσαίωνα είναι έργο αυτών των πόλεων. Οι καθεδρικοί ναοί, αυτά τα γιγάντια μνημεία που κάθε πετραδάκι τους διηγείται την ιστορία και τους πόθους των Κοινοτήτων, είναι έργο αυτών των συντεχνιών, που δούλευαν από ευλάβεια και από αγάπη για την τέχνη και την πόλη τους (οι καθεδρικοί της Ρεμς και της Ρουέν δεν θα μπορούσαν να έχουν κτιστεί με δαπάνες του δήμου) και συναγωνίζονταν ποια θα έκτιζε το πιο ωραίο μέγαρο και ποια θα όρθωντε το πιο ισχυρά τείχη.

Στις απελευθερωμένες Κοινότητες οφείλουμε την αναγέννηση της τέχνης, στις συντεχνίες των εμπόρων (και συχνά σ' όλους τους κατοίκους της πόλης, που συνεισέφεραν ο καθένας ανάλογα με τις δυνατότητές του στον εξοπλισμό του ιππικού ή του στόλου) οφείλουμε την ανάπτυξη του εμπορίου που οδήγησε στις χανσεατικές ενώσεις και στις θαλάσσιες ανακαλύψεις. Στις συντεχνίες των χειροτεχνών, που τις δυσφήμησαν αργότερα η άγνοια και ο εγωισμός των επιχειρηματιών βιομηχάνων, οφείλουμε τη δημιουργία όλων σχεδόν των βιομηχανικών τεχνικών από τις οποίες επωφελούμαστε σήμερα.

Μα η Κοινότητα του Μεσαίωνα έμελλε να χαθεί. Την χτύπησαν συγχρόνως

δύο εχθροί, ένας εσωτερικός και ένας εξωτερικός.

Το εμπόριο, οι πόλεμοι και η εγωιστική κυριαρχία που ασκούσε στην ύπαιθρο μεγάλωναν τις ανισότητες στο εσωτερικό της Κοινότητας, φτώχαιναν τους μεν, πλούτιζαν τους δε. Για λίγο καιρό, η συντεχνία εμπόδισε την ανάπτυξη του προλεταριάτου μέσα στην πόλη, αλλά δεν άργησε να υποκύψει στον άνισο αγώνα. Το εμπόριο, με στήριγμά του την αρπαγή, οι αδιάκοποι πόλεμοι της εποχής εκείνης, πλούτιζαν τους μεν και φτώχαιναν τους δε. Η γεννώμενη αστική τάξη εργαζόταν με σκοπό να υποδαυλίσει τις διαφωνίες και να μεγεθύνει τις περιουσιακές ανισότητες. Η πόλη χωρίστηκε σε πλούσιους και φτωχούς, σε «λευκούς» και σε «μαύρους». Στους κόλπους της Κοινότητας εμφανίστηκε η πάλη των τάξεων και, μαζί μ' αυτήν, το κράτος. Όσο περισσότερο φτώχαιναν οι φτωχοί και υποδουλώνονταν στους πλούσιους, τόσο περισσότερο εδραιωνόταν στην κοινότητα η δημοτική εκπροσώπηση, η διακυβέρνηση με πληρεξουσία, δηλαδή η διακυβέρνηση από τους πλούσιους. Συγκροτήθηκε σε αντιπροσωπευτικό κράτος, με δημόσιο ταμείο, μισθωτούς χωροφύλακες, ένοπλους κοντοτιέρους [μισθοφόρους], δημόσιες υπηρεσίες και υπαλλήλους. Κράτος μεν, αλλά μικρό κράτος, συνεπώς δεν έμελλε να γίνει γρήγορα βορά του μεγάλου κράτους που συγκροτήθηκε υπό την αιγιδα της μοναρχίας; Αφού υπονομεύτηκε από το εσωτερικό, καταβροχθίστηκε κυριολεκτικά από τον εξωτερικό εχθρό: τον βασιλέα.

Ενώ ακόμη άκμαζαν οι ελεύθερες πόλεις, το συγκεντρωτικό κράτος ήδη συγκροτούνταν μπροστά στις πύλες τους. Γεννήθηκε μακριά από την τύρβη της αγοράς, μακριά από το πνεύμα του δήμου που ενέπνεε τις ανεξάρτητες πόλεις. Σε μια νέα πόλη, στο Παρίσι ή στη Μόσχα –που προήλθε από συνένωση χωριών– εδραιώθηκε η εξουσία της γεννώμενης μοναρχίας. Τι ήταν μέχρι τότε ο βασιλιάς; Ένας λήσταρχος σαν όλους τους άλλους. Ένας αρχηγός που η εξουσία του εκτεινόταν μόνο στους ληστές της συμμορίας του και διασκολεύόταν ν' αποσπάσει ένα μικρό πρόστιμο από όσους ήθελαν να εξαγοράσουν ειρήνη. Όσος ο αρχηγός αυτός ήταν κλεισμένος σε μια πόλη περήφανη για τις κοινοτικές ελευθερίες της, τι μπορούσε να κάνει; Όταν επιχειρούσε να γίνει, από απλός υπερασπιστής των τειχών, κύριος της πόλης, η αγορά των πολιτών των έδιωχνε. Κατέφευγε τότε σε μια καινούργια πόλη, συνένωση χωριών. Εκεί, σωρεύοντας πλούτη από την εργασία των δουλοπαροϊκών, απαλλαγμένος από τη φωνακλόδικη πλέμπα, άρχισε με το χρήμα, τον δόλο, τις ίντριγκες και τα όπλα την αργή διαδικασία της συνένωσης, που την ευνοούσαν –την επέβαλλαν, μάλλον– οι πόλεμοι της εποχής εκείνης και οι αδιάκοπες εισβολές που γίνονταν συγχρόνως σ' όλα τα ευρωπαϊκά έθνη.

Οι Κοινότητες, που είχαν ήδη αρχίσει να παρακλάζουν, που είχαν ήδη γίνει κράτη μέσα στα τείχη τους, χρησίμευσαν ως στόχοι και ως πρότυπα. Αρκούσε

η μοναρχία να τις περικυκλώνει σιγά-σιγά, να υποτάσσει τα όργανά τους και να τα θέτει στην υπηρεσία της ανάπτυξης της εξουσίας της. Αυτό έκανε η μοναρχία, αρχικά με τις απειλές και κατόπιν ολοένα περισσότερο με τη βία όσο αισθανόταν ότι δυνάμωνε.

Το γραπτό δίκαιο γεννήθηκε, ή μάλλον αναπτύχθηκε, στις Χάρτες³¹ των Κοινοτήτων και χρησιμεύσει ως βάση στο κράτος. Αργότερα, ήρθε να το επικυρώσει το ρωμαϊκό δίκαιο, που συγχρόνως επικύρωσε και τη μοναρχική εξουσία. Η θεωρία της αυτοκρατορικής εξουσίας ξεθάφτηκε από τα ρωμαϊκά λεξικά και διαδόθηκε προς όφελος του βασιλιά. Από τη μεριά της η Εκκλησία έσπευσε να του δώσει την ευλογία της και, μετά την αποτυχία της να συγκροτήσει μια κατά κόσμον αυτοκρατορία με επικεφαλής τον Πάπα, προσκολλήθηκε σ' εκείνον που, αν τον χρησιμοποιούσε ως ενδιάμεσο, ήλπιζε μια μέρα να κυριαρχήσει στη γη.

Επι πέντε αιώνες η μοναρχία συνέχιζε αυτό το αργό έργο της συνέννωσης, ξεσηκώνοντας τους δουλοπαροίκους και τις Κοινότητες εναντίον του άρχοντα, ενώ κατόπιν συνέτριψε τους δουλοπαροίκους και τις Κοινότητες με τη βοήθεια του άρχοντα που έγινε υπάκουος υπηρέτης της. Στην αρχή κολάκευε τις Κοινότητες, αλλά περίμενε οι εσωτερικές διαμάχες ν' ανοίξουν τις πύλες τους, να της παραδώσουν τα ταμεία τους (για να τα τασπώσει) και τα τείχη τους (για να εγκαταστήσει εκεί στρατιές μισθοφόρων). Συμπεριφέρεται, λοιπόν, προσεκτικά στις Κοινότητες: αναγνωρίζει ορισμένα προνόμια τους, ενώ συγχρόνως κάνει ότι μπορεί για να τις υποδουλώσει.

Ο βασιλιάς, που ήταν αρχηγός στρατιωτών οι οποίοι των υπάκουουν μόνον όσο υπήρχαν λάφυρα, περιτριγυριζόταν μονίμως από το συμβούλιο των υπαρχηγών του, που περί των 140 με 150 αι. συγκροτούν το Συμβούλιο των Ευγενών. Αργότερα, προστίθεται σ' αυτό και το Συμβούλιο του Κλήρου. Στο μέτρο που ο βασιλιάς κατορθώνει να βάλει στο χέρι τις Κοινότητες, προσκαλεί, προ πάντων στις κρίσιμες εποχές, τους εκπροσώπους των «προσφιλών του πόλεων» για να τους ζητήσει να καταβάλουν φόρους.

Έτσι γεννήθηκαν τα κοινοβούλια. Άλλα –αυτό πρέπει να το προσέξουμε ιδιαίτερα– αυτά τα αντιπροσωπευτικά σώματα, όπως και η μοναρχία, είχαν πολύ περιορισμένη εξουσία. Το μόνο που τους ζητούσαν ήταν η οικονομική τους συνδρομή για κάποιον πόλεμο. Και τη συνδρομή αυτή, έστω και αν την επικύρωναν με την ψήφο τους οι εκπρόσωποι, έπρεπε να την εγκρίνει και η πόλη. Όσο για την εσωτερική διοίκηση των Κοινοτήτων, η μοναρχία δεν είχε καμία δικαιοδοσία σ' αυτήν. «Η πόλη Άλφα είναι πρόθυμη να πληρώσει φόρους, για

³¹ Η Χάρτα ήταν μια πρώιμη μορφή συντάγματος. Ανέγραφε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ηγεμόνα και λαού. [Στμ.]

ν' αποφύγει μία εισβολή. Συμφωνεί να δεχθεί μια φρουρά, που θα φυλάγει τα τείχη της από τον εχθρό»: αυτή ήταν η συγκεκριμένη και ακριβής εντολή του εκπροσώπου της εποχής εκείνης. Τι μεγάλη διαφορά από την απεριόριστη εντολή που δίνουμε σήμερα στους βουλευτές μας!

Αλλά το λάθος έγινε. Η μοναρχία, ενισχυόμενη από τις διαμάχες των πλούτων με τους φτωχούς, συγκροτήθηκε υπό το κάλυμμα της εθνικής άμυνας.

Οι εκπρόσωποι των Κοινοτήτων, που δεν άργησαν να δουν πώς διασπαθίζοταν το χρήμα στη βασιλική αυλή, επιχείρησαν να βάλουν μια τάξη. Επιβλήθηκαν στους μονάρχες, ως διαχειριστές των εθνικών πόρων. Και στην Αγγλία, που τους διόριζε η αριστοκρατία, πέτυχαν να γίνουν αποδεκτοί ως οικονομικοί διαχειριστές. Στη Γαλλία, μετά την καταστροφή του Πουατιέ (1356), ετοιμάστηκαν να σφετεριστούν τα ίδια δικαιώματα. Αλλά το Παρίσι, που το ξεσήκωσε ο Επίει Μαρσέλ, υποτάχθηκε συγχρόνως με την κατάπνιξη της αγροτικής εξέγερσης, και έτσι η μοναρχία βγήκε ενισχυμένη απ' αυτή τη σύγκρουση.

Έκτοτε, δόλα συντελούν στη στέρεωση της μοναρχίας, στη συγκέντρωση των εξουσιών στα χέρια του βασιλέα. Οι έκτακτες προσφορές χρήματος μετατρέπονται σε τακτικούς φόρους, και η αστική τάξη σπεύδει να θέσει στην υπηρεσία του βασιλέα το πνεύμα της ευταξίας και της διοίκησης που την διακρίνει. Ο μαρασμός των Κοινοτήτων, που υποτάσσονται η μία μετά την άλλη στον βασιλέα, η αδυναμία των χωρικών, που γίνονται ολοένα περισσότερο δουλοπάροικοι, οικονομικά αν όχι και ως άτομα, οι θεωρίες του ρωμαϊκού δικαίου που έθαψαν οι νομικοί, οι αδιάκοποι πόλεμοι, μόνιμη πηγή εξουσιαστικών σχέσεων, όλ' αυτά ευνοούν την εδραιώση της μοναρχικής εξουσίας. Ο μονάρχης, κληρονομώντας την κοινοτική οργάνωση, ανακατεύεται ολοένα περισσότερο στη ζωή των υπηκόων του και φτάνει, την εποχή του Λουδοβίκου ΙΔ', να μπορεί να καυχηθεί: «Το κράτος είμαι εγώ».

Έκτοτε αρχίζει και η παρακμή, ο εξευτελισμός της μοναρχικής εξουσίας, που περιέρχεται στους αυλικούς, προσπαθεί ν' ανανεωθεί κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΣΤ' με τα φιλελεύθερα μέτρα που λαμβάνει στις απαρχές της βασιλείας του, αλλά γρήγορα καταρρέει υπό το βάρος των σφαλμάτων της.

Τι κάνει η Μεγάλη Επανάσταση του 1789, όταν ανατρέπει την εξουσία του μονάρχη;

Η Επανάσταση μπόρεσε να γίνει, επειδή αποδιοργανώθηκε η κεντρική εξουσία που, μέσα σε μια τετραετία απόλυτης αδυναμίας, κατάντησε να παιζει τον ρόλο του απλού καταγραφέα των γεγονότων. Και επειδή ξέσπασε η αυθόρυμη δράση των πόλεων και της υπαίθρου, που αποσπούσαν μία-μία τις αρμοδιότητες από την κεντρική εξουσία και αρνούνταν να πληρώνουν φόρους και να την υπακούουν.

Αλλά μπορούσε αυτό να ικανοποιήσει την αστική τάξη, που ήθελε να πάρει τον πρώτο ρόλο; Έβλεπε ότι ο λαός, αφού καταργούσε τα προνόμια των αρχόντων, θα στρεφόταν ενάντια στα προνόμια της αστικής τάξης των πόλεων και των χωριών, και έτσι επιχείρησε να τον δαμάσει – και στο τέλος το πέτυχε. Γι' αυτό και έγινε ο κήρυκας της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και εργάστηκε επι τέσσερα χρόνια με όλη την ενεργητικότητα και την εργατικότητα που παραδεχόμαστε πως έχει, για να επιβάλει στο έθνος αυτή την ιδέα. Το ιδανικό της ήταν το ίδιο με του Επιέν Μαρσάλ: ένας βασιλιάς που θεωρητικά κατέχει την απόλυτη εξουσία, ενώ στην πραγματικότητα η εξουσία του εκμηδενίζεται από ένα κοινοβούλιο που αποτελείται από εκπροσώπους της αστικής τάξης. Η παντοδυναμία της αστικής τάξης μέσα από το κοινοβούλιο, υπό το κάλυμμα της μοναρχίας: αυτός ήταν ο στόχος της. Αν ο λαός τής επιβάλει την αβασίλευτη δημοκρατία, την δέχεται με βαριά καρδιά – και θα κοιτάξει να την ανατρέψει με την πρώτη ευκαιρία.

Αν χτυπούσε την κεντρική εξουσία, αν περιόριζε τις αρμοδιότητές της, αν αποκέντρωνε και κατακερμάτιζε την εξουσία, θ' άφηνε τον λαό να ρυθμίζει μονάχος του τις υποθέσεις του και θα διακινδύνευε να βρεθεί μπροστά σε μια γνήσια λαϊκή επανάσταση. Γι' αυτό η αστική τάξη προσπαθεί να ενισχύσει την κεντρική κυβέρνηση, να της δώσει εξουσίες που ήταν αδιανόητες στον μονάρχη, να συγκεντρώσει τα πάντα στα χέρια της, να της δώσει ολόκληρη τη Γαλλία, απ' άκρη σ' άκρη, κι έπειτα να τα αναλάβει όλα η ίδια, διό μέσου του κοινοβουλίου.

Αυτό το γιακαβίνικο³² ιδανικό είναι μέχρι σήμερα το ιδανικό της αστικής τάξης όλων των ευρωπαϊκών εθνών, ενώ η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση είναι το όπλο της.

Είναι δυνατόν να έχουμε κι εμείς το ίδιο ιδανικό; Μπορούν οι σοσιαλιστές εργαζόμενοι να ονειρεύονται να επαναλάβουν απαράλλακτη την αστική επανάσταση; Μπορούν να ονειρεύονται να ενισχύσουν κι αυτοί την κεντρική κυβέρνηση, παραχωρώντας της ολόκληρη τη σφαίρα της οικονομίας και εμπιστεύομενοι στην αντιπροσωπευτική κυβέρνηση τη διαχείριση όλων των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών υποθέσεών τους;

Προφανώς όχι!

Σε μια νέα οικονομική φάση αντιστοιχεί μια νέα πολιτική φάση. Μια επανάσταση τόσο βαθιά όσο αυτή που ονειρευόμαστε εμείς οι σοσιαλιστές είναι αδύνατον να χωρέσει στα καλούπια της πολιτικής ζωής του παρελθόντος. Μια νέα κοινωνία, που θα βασίζεται στην ισότητα των συνθηκών και στην από κοινού

³² Ο Κροπότκιν αποκαλεί «γιακαβίνους» δλους τους συγκεντρωτιστές και κρατιστές επαναστάτες. [Στμ.]

κατοχή των εργαλείων της εργασίας, είναι αδύνατον να συμβιβαστεί, έστω και για λίγες ώρες, με το αντιπροσωπευτικό καθεστώς ή με μία από τις παραλλαγές του με τις οποίες ήλπισαν ότι θα έδιναν ζωή σ' αυτό το πτώμα.

Το καθεστώς αυτό έχει φάει τα ψωμιά του. Η εξαφάνισή του είναι κάτι τόσο αναπόφευκτο όσο ήταν κάποτε η εμφάνισή του. Γιατί αντιστοιχεί στην κυριαρχία της αστικής τάξης.

Μ' αυτό το καθεστώς κυβερνά επι έναν αιώνα η αστική τάξη, άρα κι αυτό θα εξαφανιστεί μαζί με την αστική τάξη. Όσο για μας, αν θέλουμε πράγματι την Κοινωνική Επανάσταση, θα πρέπει να ψάξουμε να βρούμε τον τρόπο πολιτικής οργάνωσης που αντιστοιχεί στον νέο τρόπο οικονομικής οργάνωσης.

Πάντως, έχουμε μια αμυδρή εικόνα αυτού του νέου τρόπου: είναι η διαμόρφωση από το απλό στο σύνθετο των ομάδων που συγκροτούνται ελεύθερα για να ικανοποιήσουν όλες τις πολύπλευρες ανάγκες που έχουν τα άτομα στην κοινωνία.

Οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν ήδη πάρει αυτόν τον δρόμο. Παντού η παθητική υπακοή αντικαθίσταται από την ελεύθερη συνένωση και από την ελεύθερη ομοσπονδοποίηση. Αυτές οι ελεύθερες ομάδες αριθμούν ήδη δεκάδες χιλιάδες, και ξεπροβάλλουν καθημερινά καινούργιες. Επεκτείνονται και αρχίζουν ήδη να καλύπτουν όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας: επιστήμη, τέχνες, βιομηχανία, εμπόριο, αλληλοβοήθεια και άμυνα μιας περιοχής, εξασφάλιση από κλοπές και δικαστήρια – τίποτε δεν τους ξεφεύγει, οι αρμοδιότητές τους επεκτείνονται και τελικά θα περιλάβουν όλες όσες είχαν κάποτε ο βασιλιάς και το κοινοβούλιο.

Το μέλλον ανήκει στην ελεύθερη συνένωση των ενδιαφερομένων, και όχι στη συγκέντρωση των εξουσιών στα χέρια της κυβέρνησης – ανήκει στην ελευθερία, και όχι στην εξουσία.

Πριν, όμως, σκιαγραφήσουμε την οργάνωση που θα προκύψει από την ελεύθερη συνένωση, πρέπει να χτυπήσουμε αποφασιστικά τις πολιτικές προκαταλήψεις που μας έχουν επιβάλει μέχρι σήμερα. Αυτό θα κάνουμε αρέσως παρακάτω.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

I

«Όταν στην κοινωνία βασιλεύει η ἀγνοία και στα πνεύματα η σύγχυση, οι νόμοι πληθαίνουν. Οι ἀνθρώποι περιμένουν τα πάντα από τη νομοθεσία και, αφού κάθε νέος νόμος είναι μια νέα αποτυχία, αναγκάζονται να ζητούν διαρκώς από τον νόμο αυτό που μπορούν να προέλθουν μόνον από τους ίδιους, από την παιδεία και την κατάσταση των ηθών τους». Αυτά δεν τα λέει ένας επαναστάτης, ούτε καν ένας μεταρρυθμιστής. Τα λέει ο νομικός Νταλλόζ³³, ο συγγραφέας της συλλογής των γαλλικών νόμων που είναι γνωστή με την ονομασία *Επιτομή της Νομοθεσίας*. Κι όμως, αυτά τα λόγια, αν και έχουν γραφεί από έναν ἀνθρώπο που ήταν δημιουργός και θαυμαστής των νόμων, παρουσιάζουν τέλεια την ανώμαλη κατάσταση των κοινωνιών μας.

Στα σημερινά κράτη ένας νέος νόμος θεωρείται πανάκεια. Αντί ν' αλλάξει κάποιος μόνος του κάτι στραβό, αρχίζει να ζητάει ένα νόμο που να το διορθώνει. Αν ο δρόμος που συνδέει δυο χωριά είναι σε κακό χάλι, ο χωρικός λέει ότι χρειάζεται ένας νόμος για τους αγροτικούς δρόμους. Αν ο αγροφύλακας προσβάλει κάποιον, εκμεταλλευόμενος τη δουλικότητα αυτών που του δείχνουν τον σεβασμό τους, ο προσβεβλημένος λέει: «Χρειάζεται ένας νόμος που θα επιβάλλει στους αγροφύλακες να είναι πιο ευγενικοί». Το εμπόριο ή η γεωργία δεν πάνε καλά; «Χρειάζομαστε έναν νόμο που να τα προστατεύει», σκέψονται ο εργάτης, ο κτηνοτρόφος, ο έμπορος σιτηρών· δεν υπάρχει κανένας που να μη γυρεύει έναν νόμο που να προστατεύει τη μικροδουλειά του, μέχρι και ο ρακοσυλλέκτης γυρεύει νόμο. Μειώνει το αφεντικό τούς μισθούς ή αυξάνει τις ώρες εργασίας; «Χρειάζεται ένας νόμος, για να βάλει τάξη σ' αυτό!», φωνάζουν οι βουλευτές, αντί να πουν στους εργάτες ότι υπάρχει κι άλλος, πολύ πιο δραστικός τρόπος «για να βάλει τάξη σ' αυτό»: να πάρουν πίσω απ' το αφεντικό όσα εκείνος έχει ληστέψει από πολλές γενιές εργατών. Κοντολογίγις: παντού ένας νόμος! Νόμος για τους δρόμους, νόμος για τη μόδα, νόμος για τα λυσσασμένα σκυλιά, νόμος για την αρετή, νόμος για να διορθώσει όλες τις ατέλειες και όλα τα δεινά που οφείλονται μόνο στην αδιαφορία και στη δειλία των ανθρώπων!

Τόσο πολύ μας έχει διαστρεβλώσει όλους μια εκπαίδευση που από τα παιδικά μας χρόνια προσπαθεί να σκοτώσει μέσα μας το εξεγερσιακό πνεύμα και ν' αναπτύξει το πνεύμα της υποταγής στην εξουσία· τόσο πολύ μας έχει δια-

³³ Νταλλόζ (1795-1869). Διάσημος γάλλος νομικός. [Στμ.]

στρεβλώσει η ζωή κάτω από το μαστίγιο του νόμου που ρυθμίζει τα πάντα: τη γέννηση, την εκπαίδευση, την ανάπτυξη, τον έρωτα, τις φιλίες μας, έστι, που αν συνεχίστει αυτό το βιολί, θα χάσουμε κάθε πρωτοβουλία και τη συνήθεια να σκεφτόμαστε. Οι κοινωνίες μας φαίνεται πως δεν καταλαβαίνουν πια ότι θα μπορούσαμε να ζήσουμε αλλιώς, και όχι κάτω από την κυριαρχία του νόμου τον οποίο θα θεσπίζει μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και θα εφαρμόζει μια χαύφτα κυβερνώντων· και, μόλις οι κοινωνίες μας κατορθώσουν ν' απελευθερωθούν απ' αυτόν τον ζυγό, φροντίζουν αμέσως να τον ξαναβάλουν. «Το Έτος Ήνα της Ελευθερίας διάρκεσε πάντα μόνο μια μέρα, γιατί μετά τη διακήρυξη, την αμέσως επόμενη μέρα, οι άνθρωποι ξανάμπαιναν κάτω απ' τον ζυγό του νόμου και της εξουσίας.

Πράγματι, επί χιλια χρόνια αυτοί που μας κυβερνούν μας επαναλαμβάνουν σ' όλους τους τόνους: «Σεβασμός στον νόμο, υπακοή στην εξουσία!» Ο πατέρας και η μητέρα μεγαλώνουν τα παιδιά τους μ' αυτό το πνεύμα. Το σχολείο το ενισχύει· αποδεικνύει την αναγκαιότητά του ενσταλάζοντας στα παιδιά επιδέξια συναρμοσμένα ψίχουλα από ψευτοεπιστήμες· κάνει θρησκεία την υπακοή στον νόμο· ενώνει τον Θεό και τον νόμο των αφεντικών σε μία, μοναδική και την ίδια θεότητα. Ο ήρωας της κατασκευασμένης ιστορίας είναι εκείνος που υπακούει στον νόμο και τον προστατεύει από τους επαναστατημένους.

Αργότερα, όταν το παιδί μπαίνει στη δημόσια ζωή, γανώνοντας το κεφάλι του κάθε ώρα και στιγμή, όπως η σταγόνα του νερού που τρέω την πέτρα, του εντυπώνουν στο μυαλό την ίδια προκατάληψη. Τα βιβλία της ιστορίας, της πολιτικής επιστήμης και της πολιτικής οικονομίας είναι έχειλα από σεβασμό προς τον νόμο· έχουν χρησιμοποιήσει γι' αυτό και τις φυσικές επιστήμες και, εισάγοντας σ' αυτές τις επιστήμες της παρατήρησης μια ψεύτικη γλώσσα δανεισμένη από τη θεολογία και την απολυταρχία, καταφέρουν έντεχνα να προκαλέσουν σύγχυση στο πνεύμα μας, πάντα με σκοπό να διαφυλάξουν τον σεβασμό προς τον νόμο. Το ίδιο παιχνίδι παιζουν και οι εφημερίδες· δεν υπάρχει σ' αυτές άρθρο που να μη προπαγανδίζει την υπακοή στον νόμο, έστω και αν στην αμέσως επόμενη σελίδα διαπιστώνουμε καθημερινά την ηλιθιότητα του νόμου και βλέπουμε πώς τον εξευτελίζουν εκείνοι που έχουν επικορφιστεί με τη διαφύλαξή του. Η δουλοπρέπεια απέναντι στον νόμο έχει αναγορευτεί σε αρετή, και αμφιβόλως αν υπάρχει έστω κι ένας επαναστάτης που να μην έκανε στα νιάτα του τα πρώτα του βήματα υπερασπιζόμενος τον νόμο ενάντια στις λεγόμενες «παραβιάσεις του νόμου», που είναι αναπόφευκτη συνέπεια του νόμου.

Η τέχνη κρατάει το ίσο στη λεγόμενη επιστήμη. Ο ήρωας του γλύπτη, του ζωγράφου και του μουσικού προφυλάγει τον νόμο με την ασπίδα του και, με μάτια φλογισμένα και ρουθούνια ανοιχτά, είναι έτοιμος να τσακίσει με τη ρομφαία του όποιον θα τολμούσε να τον αγγίξει. Ανεγέρουν στ' όνομά του να-

ούς, διορίζουν αρχιερείς που διστάζουν να τους αγγίξουν ακόμη και οι επαναστάτες και, αν η επανάσταση σαρώσει έναν παλιό θεσμό, θα προσπαθήσει να επικυρώσει το έργο της μ' έναν νόμο.

Αυτή η σωρεία κανόνων συμπεριφοράς, που μας έχουν κληροδοτήσει η δουλεία, η φεουδαρχία και η μοναρχία και ονομάζεται νόμος, έχει αντικαταστήσει τα πέτρινα τέρατα στα οποία θυσίαζαν παλαιότερα ανθρώπινα θύματα και που δεν τολμούσε ούτε να τ' αγγίξει ο υποδουλωμένος ἀνθρωπος, από φόβο μη τον κάψουν οι κεραυνοί του ουρανού!

Αυτή η λατρεία χρονολογείται κυρίως από την εποχή που εμφανίστηκε η αστική τάξη – από τη μεγάλη Γαλλική επανάσταση. Στο προεπαναστατικό καθεστώς μιλούσαν πολύ λίγο για τους νόμους· μιλούσαν γι' αυτούς κυρίως ο Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ και ο Βολταίρος³⁴, και τους αντιπαρέτασσαν στην αυθαιρεσία του μονάρχη· οι ἀνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να υπακούουν σε ό, τι ήθελε ο μονάρχης και οι λακέδες του, αλλιώς τους περίμενε η φυλακή ή η κρεμάλα. Άλλα κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και μετά, οι δικηγόροι που ανέβηκαν στην εξουσία βάλθηκαν να ενισχύσουν αυτήν τη βασική αρχή, πάνω στην οποία έμελλε να στηρίξουν την κυριαρχία τους. Η αστική τάξη την δέχθηκε αρέσως, σαν σανίδα σωτηρίας, για να φράξει τον λαϊκό χειμαρρο. Το ιερατείο έσπευσε να την καθαγιάσει, για να σώσει το σκάφος του που απειλούσε να το παρασύρει ο χειμαρρος. Τέλος, ο λαός την δέχθηκε σαν πρόοδο σ σχέση με την αυθαιρεσία και τη βία του παρελθόντος.

Θα πρέπει να μεταφερθούμε με τη φαντασία μας στον 18ο αι., για να καταλάβουμε τι σημαίνει αυτό. Θα πρέπει να ματώσει η καρδιά μας ακούγοντας τι ωμότητες διέπρατταν την εποχή εκείνη οι ευγενείς στους ἀνδρες και στις γυναίκες του λαού, για να καταλάβουμε τι μαγική επιρροή ἀσκήσε στο πνεύμα του χωρικού του 18ου αι. η διακήρυξη: «Ισότητα απέναντι στον νόμο, υπακοή στον νόμο, χωρίς διάκριση καταγωγής ή περιουσιακής κατάστασης». Εκείνος που μέχρι τότε του φέρονταν σαν να ήταν χειρότερος και από ζώο, εκείνος που ποτέ δεν είχε κανένα δικαίωμα και που δεν είχε δει να τιμωρούνται οι ευγενείς ούτε για τις πιο ὀδικείς πράξεις τους εκτός ἀμά τις τιμωρούσε ο ίδιος με κίνδυνο να τιμωρηθεί με κρεμάλα, ἐβλεπε στο σύνθημα αυτό να τον αναγνωρίζουν, τουλάχιστον θεωρητικά, ως ίσο με τον κύριο του, τον ευγενή. Ό, τι και αν ήταν αυτός ο νόμος, υποσχόταν ν' αντιμετωπίζει σαν ίσους τον κύριο και τον χωρικό, και διακήρυξε την ισότητα πλούσιου και φτωχού ενώπιον του δικαστηρίου. Σήμερα, ξέρουμε ότι η υπόσχεση αυτή ήταν απάτη· αλλά τότε ήταν πρόοδος, φόρος τιμής στην αρετή. Γι' αυτό, όταν οι σωτήρες της απειλούμε-

³⁴ Μοντεσκιέ, Ρουσσώ, Βολταίρος. Γάλλοι φιλόσοφοι του 18ου αι., που θεωρούνται οι κύριοι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού. [Στμ.]

νης αστικής τάξης, ο Ροβεσπιέρος και ο Δαντόν³⁵, βασιζόμενοι στα κείμενα των φιλοσόφων της αστικής τάξης Ρουσσώ και Βολταίρου, διακήρυξαν τον «σεβασμό προς τον νόμο, που θεωρεί όλους τους ανθρώπους Ισούς», ο λαός, που η επαναστατική του ορμή εξαντλούνταν ήδη απέναντι σ' έναν ισχυρά οργανωμένο εχθρό, δέχθηκε τον συμβιβασμό. Έσκυψε τον σβέρκο κάτω από τον ζυγό του νόμου, για να τον γλιτώσει από την αυθαιρεσία του άρχοντα.

Έκτοτε, η αστική τάξη δεν έπωψε να εκμεταλλεύεται αυτό το σύνθημα που, μαζί με μιαν άλλη βασική αρχή, την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, συνοψίζει τη φιλοσοφία του 19ου αι., του αιώνα της αστικής τάξης. Η αστική τάξη την ξέμυνε στα σχολεία, έχει δημιουργήσει γι' αυτό τον σκοπό την επιστήμη και τις τέχνες της, και την έχει χώσει παντού, όπως η θρήσκα εγγλέζα που χώνει κάτω από τις πόρτες μας τα θρησκευτικά της φυλλάδια. Και έχει κάνει τόσο καλό τη δουλειά της, ώστε βλέπουμε σήμερα να έχει δημιουργηθεί η ακόλουθη απαράδεκτη κατάσταση: την ίδια μέρα που ξυπνά το πνεύμα της αμφισβήτησης, οι άνθρωποι, στην επιθυμία τους να είναι ελεύθεροι, ζητούν από τους αφέντες τους να τους προστατεύσουν τροποποιώντας τους νόμους που θέσπισαν οι ίδιοι οι αφέντες.

Πάντως, εδώ και έναν αιώνα, οι καιροί και τα πνεύματα έχουν αλλάξει. Παντού συναντούμε επαναστατημένους ανθρώπους, που δεν θέλουν πια να υπακούουν στον νόμο άμα δεν έρουν την προέλευσή του, ποιον εξυπηρετεί, από πού απορρέει η υποχρέωση να τον υπακούουν και ο σεβασμός που τον περιβάλλει. Η επανάσταση που πλησιάζει είναι πραγματική επανάσταση και όχι απλή αναταραχή· μ' αυτήν, οι επαναστατημένοι της εποχής μας θα υποβάλλουν σε κριτική όλες τις βάσεις της κοινωνίας που γίνονταν σεβαστές έως τώρα και, πριν απ' όλα, το φετίχ του νόμου.

Αναλόγουν την προέλευσή του και βρίσκουν σ' αυτήν είτε έναν Θεό –δημιούργημα του τρόμου του αγρίου, Θεό ηλιθιο, μικροπρεπή και κακό, όπως οι ιερείς που διατυμπανίζουν την υπερφυσική Του προέλευση– είτε το οίμα και την κατάκτηση με φωτιά και τασκούρι. Μελετούν τον χαρακτήρα του και ανακαλύπτουν ως χαρακτηριστικό του γνώρισμα την ακινησία απέναντι στη διαρκή εξέλιξη της ανθρωπότητας. Αναρωτιούνται πώς διαφυλάσσεται ο νόμος και βλέπουν τις ωμότητες του βυζαντινισμού και τις αγριότητες της Ιεράς Εξέτασης· βλέπουν τα μεσαιωνικά βασανιστήρια, τις σάρκες που κομματίζει το μα-

³⁵ Ο γάλλος επαναστάτης Ροβεσπιέρος (1758-1794) ήταν βασικός παράγοντας της Επανάστασης, ηγέτης των Ορεινών. Εγκαθίδρυσε την Τρομοκρατία το 1794, και αργότερα ανατράπηκε και απαγχονίστηκε.

Ο Δαντόν, βασικός συντελεστής κι αυτός της Επανάστασης, απαγχονίστηκε το 1793 μετά από πρόταση του Ροβεσπιέρου. [Στμ.]

στίγιο του τυράννου, τις αλυσίδες, το ρόπαλο και τη λαιμητόμο στην υπηρεσία του νόμου· βλέπουν τα θλιβερά μπουντρούμια των φυλακών, τα βάσανα, τις οιμωγές και τις κατάρες. Σήμερα, υπάρχουν ακόμη η λαιμητόμος, η κρεμάλα, το ξίφος και οι φυλακές· από τη μία, η αποκτήνωση του φυλακισμένου που έχει καταντήσει σαν θηρίο στο κλουβί· κι από την άλλη, ο δικαστής, απογυμνωμένος από ανώτερα ανθρώπινα αισθήματα, που ζει σαν σε όνειρο μέσα σ' έναν κόσμο νομικών φαντασιώσεων, χρησιμοποιεί με ήσυχη συνείδηση την γκιλοτίνα, αιμοσταγής ή στεγνός, χωρίς αυτός ο ψυχρός τρελός έστω ν' αναρωτιέται για την αβυσσαλέα ποταπότητα στην οποία έχει βυθιστεί σε σύγκριση μ' εκείνους που καταδικάζει.

Βλέπουμε μια τάξη ανθρώπων, που θεσπίζουν νόμους, να νομοθετούν χωρίς να ξέρουν για ποιο πράγμα νομοθετούν, να ωφελούν έναν νόμο για την υγειεινή των πόλεων χωρίς να έχουν την παραμικρή γνώση περί υγειεινής, να ρυθμίζουν τα του εξοπλισμού του στρατού χωρίς να έχουν δει ποτέ τους σφαιρες, να θεσπίζουν νόμους για τη διδασκαλία και την εκπαίδευση χωρίς να έχουν διδάξει τίποτε και χωρίς να έχουν εκπαιδεύσει τίμια τα παιδιά τους, να νομοθετούν για όλα, αλλά ποτέ να μην ξεχνούν το πρόστιμο που θα επιβάλλουν στους ξυπόλυτους, και τη φυλακή και τα κάτεργα στα οποία θα τιμωρούνται άνθρωποι χίλιες φορές λιγότερο ανήθικοι απ' τους νομοθέτες! Βλέπουμε, τέλος, τον δεσμοφύλακα που χάνει σιγά-σιγά κάθε ανθρώπινο συναίσθημα, τον χωροφύλακα που έχει εκπαιδευτεί σαν σκυλάκι ταΐρου, τον χαφιέ που καμαρώνει, την κατάδοση που θεωρείται αρετή, τη διαφθορά που έχει γίνει καθεστώς· όλα τα ελαττώματα, όλες οι κακές πλευρές της ανθρώπινης φύσης ευνοούνται και καλλιεργούνται για τον θριαμβό του νόμου.

Τα βλέπουμε αυτά και για τούτο, αντί να αναμασάμε μηχανικό το παλιό μοτίβο: «Σεβασμός στον νόμο», φωνάζουμε: «Περιφρόνηση για τον νόμο και τα σύμβολά του!» Το άθλιο σύνθημα «υπακοή στον νόμο», το αντικαθιστούμε με το «επανάσταση ενάντια σ' όλους τους νόμους». Ας συγκρίνει κάποιος μόνο τα κακά που έχουν γίνει στο όνομα κάθε νόμου με τα καλά που έκανε αυτός ο νόμος, ας σταθμίσει τα καλά και τα κακά – και θα δει αν έχουμε δίκιο.

II

Ο νόμος είναι σχετικά πρόσφατο δημιούργημα· η ανθρωπότητα έζησε πάμπολλους αιώνες χωρίς νόμο – ούτε γραπτό, ούτε χαραγμένο με σύμβολα πάνω σε πέτρες στις εισόδους των ναών. Την εποχή εκείνη, οι σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους ρυθμίζονταν από τα έθιμα, από τη συνήθεια (έξη) και από την πείρα, που η αδιάκοπη επανάληψη τα έκανε σεβαστά και ο καθένας τα μάθαινε από τα παιδικά του χρόνια, όπως μάθαινε να βρίσκει την τροφή του με το κυνήγι, την κτηνοτροφία ή τη γεωργία.

Όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν περάσει απ' αυτό το πρωτόγονο στάδιο, και σήμερα ακόμη πολλοί άνθρωποι ζουν χωρίς γραπτούς νόμους. Οι όγριες φυλές έχουν ήθη και έθιμα – «εθιμικό δίκαιο» λένε οι νομικοί – έχουν κοινωνικές συνήθειες (έξεις), κι αυτό είναι αρκετό για να διατηρεί τις καλές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη του χωριού, της φυλής ή της κοινότητας. Το ίδιο συμβαίνει και σ' εμάς τους πολιτισμένους· αρκεί να φύγουμε από τις μεγάλες πόλεις, για να δούμε ότι οι αμοιβαίες σχέσεις των ανθρώπων ρυθμίζονται ακόμη όχι με βάση τον γραπτό νόμο των νομοθετών, αλλά με βάση τα γενικώς αποδεκτά πανάρχαια έθιμα. Οι χωρικοί της Ρωσίας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και μεγάλου μέρους της Γαλλίας και της Αγγλίας αγνοούν τον γραπτό νόμο. Αυτός παρεμβαίνει στη ζωή τους μόνο για να ρυθμίσει τις σχέσεις τους με το κράτος· όσο για τις πολλές φορές πολύπλοκες μεταξύ τους σχέσεις, τις ρυθμίζουν με βάση τα πανάρχαια έθιμα. Αυτό συνέβαινε παλαιότερα σ' όλη την ανθρωπότητα.

Όταν αναλύουμε τα έθιμα των πρωτόγονων λαών, διακρίνουμε καθαρά δύο ρεύματα.

Από τότε που ο άνθρωπος ζει σε κοινωνία, επεξεργάζεται μέσα του συναισθήματα και έξεις που βοηθούν στη διατήρηση της κοινωνίας και στην αναπαραγωγή του είδους. Χωρίς τα κοινωνικά συναισθήματα, χωρίς την αλληλοβοήθεια, η συμβίωση θα ήταν απολύτως αδύνατη. Αυτά, πάλι, δεν τα καθιερώνει κανένας νόμος· είναι προγενέστερα από κάθε νόμο. Ούτε τα επιβάλλει η θρησκεία· είναι προγενέστερα από κάθε θρησκεία, τα συναντούμε σ' όλα τα αγελαϊα ζώα. Αναπτύσσονται μόνα τους, όπως οι συνήθειες που ο άνθρωπος ονομάζει στα ζώα ένστικτα· προέρχονται από μια ωφέλιμη, ίσως και αναγκαία εξέλιξη, που διατηρεί την κοινωνία μες στον αγώνα που κάνει για να εξασφαλίσει την ύπαρξή της. Οι άγριοι καταλήγουν να μην αλληλοτρέψονται, επειδή βρίσκουν πολύ πιο ωφέλιμο να επιδίδονται σε μια οποιαδήποτε καλλιέργεια αντί να έχουν μια φορά τον χρόνο την απόλαυση να γεύονται το κρέας ενός γέρου προγόνου. Μέσα στις φυλές, που είναι απολύτως ανεξάρτητες και δεν αναγνωρίζουν νόμους και αρχηγούς, και που τα ήθη τους μας τα έχουν περιγράψει πολλοί περιηγητές, τα μέλη της ίδιας πατριάς σταμάτησαν να μαχαιρώνονται στους καβγάδες, γιατί η συνήθεια της συμβίωσης ανέπτυξε τελικά ανάμεσά τους μια ορισμένη αισθηση αδελφοσύνης και αλληλεγγύης: προτιμούν να προσφεύγουν σε τρίτους, για να τους λύσουν τις διαφορές. Η φιλοξενία των πρωτόγονων λαών, ο σεβασμός τους για την ανθρώπινη ζωή, η αισθηση της αλληλοβοήθειας, ο οίκτος για τους αδύναμους, η ανδρεία που φτάνει μέχρι την αυτοθυσία για τους άλλους, που την αποκτούν αρχικά απέναντι στα παιδιά και στους φίλους, και την επεκτείνουν αργότερα σ' όλα τα μέλη της κοινότητας – όλες αυτές οι ιδιότητες αναπτύσσονται στον άνθρωπο πριν από τους νόμους, ανεξάρτητα από τις θρησκείες, όπως σ' όλα τα αγελαϊα ζώα. Αυτά τα

συναισθήματα και αυτές οι πρακτικές είναι το αναπόφευκτο επακόλουθο της κοινωνικής ζωής. Δεν υπάρχουν εκ φύσεως στον άνθρωπο (όπως υποστηρίζουν οι παπάδες και οι μεταφυσικοί)· είναι καρπός της κοινωνικής ζωής.

Πάντως, πέρα απ' αυτά τα έθιμα, που είναι απαραίτητα για τη ζωή των κοινωνιών και για τη διατήρηση του ειδους, δημιουργούνται στις ανθρώπινες κοινωνίες και άλλες επιθυμίες και άλλα πάθη, συνεπώς και άλλες έξεις και άλλα έθιμα. Η επιθυμία ενός ανθρώπου να εξουσιάζει τους άλλους και να τους επιβάλλει τη θέλησή του, η επιθυμία να ιδιοποιείται τα προϊόντα της εργασίας μιας γειτονικής φυλής, η επιθυμία να υποτάσσει άλλους ανθρώπους για να ριχνεται στις απολαύσεις χωρίς να δουλεύει ο ίδιος ενώ οι δούλοι θα παράγουν τα αναγκαία για τη ζωή και θα προσφέρουν στον κύριο τους όλες τις τέρψεις και όλες τις σωματικές ηδονές – αυτές οι ατομικές, εγωιστικές συνήθειες δημιουργούν ένα δεύτερο ρεύμα έξεων και εθίμων. Ο ιερέας από τη μία, ο τσαρλάτονς που εκμεταλλεύεται τη δεισιδαιμονία και, αφού τον έχει κυριεύσει ο φόβος του σατανά, τον μεταδίδει και στους άλλους· ο πολεμιστής από την άλλη, ο τυχοδιώκτης που παρακινεί στην εισβολή και στη λεηλασία των γειτόνων για να επιστρέψει φορτωμένος λάφυρα και ακολουθούμενος από δούλους – οι δυο τους, χέρι-χέρι, κατορθώνουν να επιβάλουν στις πρωτόγονες κοινωνίες έθιμα που τους ευνοούν και έχουν την τάση να διαιωνίζουν την κυριαρχία τους πάνω στις μάζες. Επωφελούμενοι από την αδιαφορία, τον φόβο και την αδράνεια των πολλών, και χάρη στη διαρκή επανάληψη των ίδιων πράξεων, φτάνουν να εδραιώσουν με νόμο τα έθιμα που στηρίζουν την κυριαρχία τους.

Γ' αυτό, εκμεταλλεύονται πρώτα-πρώτα το πνεύμα της rountinacs, που είναι πολύ ανεπτυγμένο στον άνθρωπο και φτάνει σε εκπληκτικό βαθμό στα παιδιά, στους άγριους και στα ζώα. Ο άνθρωπος, ιδίως όταν είναι δεισιδαιμονιας, φοβάται πάντα ν' αλλάξει το παραμικρό από όσα υπάρχουν· γενικά, σέβεται το πατροπαράδοτο. «Έτσι έκαναν οι πατέρες μας· έζησαν κουτσά-στραβά, μας μεγάλωσαν, δεν ήταν δυστυχισμένοι, κάντε κι εσείς το ίδιο» λένε οι γέροι στους νέους, όταν εκείνοι θέλουν ν' αλλάξουν κάτι. Το άγνωστο τους τρομάζει, προτιμούν να γαντζώθουν στο παρελθόν, κι ας αντιπροσωπεύει αυτό το παρελθόν την αθλιότητα, την καταπίεση και τη δουλεία. Μπορούμε να προσθέσουμε ότι, όσο πιο δυστυχισμένος είναι ο άνθρωπος, τόσο λιγότερο τολμά να επιφέρει την παραμικρή αλλαγή, από φόβο μη γίνει ακόμη πιο δυστυχισμένος· αρκεί μια σχτίδα ελπίδας και λίγες ώρες ευτυχίας να τρυπώσουν στη θλιβερή τρώγλη του, για ν' αρχίσει να θέλει κάτι καλύτερο, να επικρίνει τον παλιό τρόπο ζωής του και να επιθυμεί μια αλλαγή. Όσο αυτή η ελπίδα δεν έρχεται, όσο ο άνθρωπος δεν έχει απελευθερωθεί από την κηδεμονία αυτών που εκμεταλλεύονται τις δεισιδαιμονίες και τους φόβους του, τόσο προτιμά να μείνει στην ίδια κατάσταση. Αν οι νέοι θέλουν ν' αλλάξουν κάτι, οι γέροι εκ-

βάλλουν κραυγές τρόμου κατά των νεωτεριστών. Ο άγριος θα προτιμούσε να σκοτωθεί παρά να παραβιάσει ένα έθιμο του τόπου του, γιατί από τα παιδικά του χρόνια τού λένε ότι η παραμικρή παράβαση των καθιερωμένων εθίμων θα φέρει συμφορά και καταστροφή σ' όλη τη φυλή. Και σήμερα ακόμη, πόσοι πολιτικοί, οικονομολόγοι και δήθεν επαναστάτες δεν αντιδρούν παρόμοια, από σεβασμό προς ένα παρελθόν που χάνεται; Πόσοι δεν έχουν για μοναδικό τους μέλημα το ν' αναζητούν προγόνους; Πόσοι παράφοροι νεωτεριστές δεν αντιγράφουν απλώς παλαιότερες επαναστάσεις;

Αυτό το πνεύμα της ρουτίνας που προέρχεται από τη δεισιδαιμονία, την αδιαφορία και τη νωθρότητα αποτελούσε ανέκαθεν τη δύναμη των καταπιεστών· στις πρωτόγονες ανθρώπινες κοινωνίες, το εκμεταλλεύτηκαν έντεχνα οι ιερείς και οι στρατιωτικοί αρχηγοί, διαιωνίζοντας τα έθιμα που ευνοούσαν μόνον εκείνους και που εκείνοι κατάφεραν να επιβάλλουν στις φυλές.

'Όσο αυτό το πνεύμα του συντηρητισμού, που το εκμεταλλεύονταν έντεχνα, αρκούσε για να εξασφαλίζει τον σφετερισμό της ελευθερίας των ατόμων· όσο οι μοναδικές ανισότητες μεταξύ των ανθρώπων ήταν οι φυσικές ανισότητες που δεν τις είχε ακόμη δεκαπλασιάσει και εκστονταπλασιάσει η συγκεντρωση της εξουσίας και του πλούτου, οι εξουσιαστές δεν είχαν ακόμη καμία ανάγκη από τον νόμο και από τον πελώριο μηχανισμό των δικαστηρίων και των ποινών για να τον επιβάλλουν.

Αλλά όταν η κοινωνία άρχισε να διαιρείται ολοένα πιο καθαρά σε δύο εχθρικές τάξεις, τη μεν που προσπαθεί να εδραιώσει την κυριαρχία της και τη δε που προσπαθεί να την ανατρέψει, άρχισε η πάλη. Ο σημερινός νικητής πασχίζει να παγιώσει το τετελεσμένο γεγονός, προσπαθεί να το κάνει αναμφισβήτητο, χρησιμοποιώντας ό,τι θα μπορούσαν να σεβαστούν οι νικημένοι. Ο νόμος πρωτοκάνει την εμφάνισή του καθαγιασμένος από τον ιερέα και έχοντας στην υπηρεσία του το ρόπαλο του πολεμιστή. Εργάζεται για να παγιώσει τα έθιμα που ευνοούν την άρχουσα μειονότητα, και η στρατιωτική εξουσία αναλαμβάνει να εξασφαλίσει την υπακοή σ' αυτόν. Ο πολεμιστής βρίσκει συγχρόνως σ' αυτό το νέο του λειτούργημα το μέσον για να εξωραΐσει την εξουσία του· η δύναμη του δεν είναι πια απλώς μια κτηνώδης δύναμη, αλλά είναι ο υπερασπιστής του νόμου.

Αν, δημος, ο νόμος ήταν μόνον ένα σύνολο εντολών που ευνοούν αποκλειστικά τους εξουσιαστές, δύσκολα θα γινόταν αποδεκτός και σεβαστός. Οπότε ο νομοθέτης μπερδεύει μέσα σε ένα και τον ίδιο κώδικα τα δυο ρεύματα εθίμων για τα οποία μιλήσαμε· αυτά που αντιπροσωπεύουν τις βασικές αρχές της ηθικής και της αλληλεγγύης τα οποία επεξεργάστηκε η κοινωνική ζωή· και τις επιταγές που επιδιώκουν να καθαγίασουν για πάντα την ανισότητα. Τα έθιμα που είναι απολύτως απαραίτητα για την ύπαρξη της κοινωνίας αναμειγνύ-

ονται έντεχνα μέσα στον κώδικα με τις πρακτικές που επιβάλλουν οι εξουσιαστές, και απαιτούν τον ίδιο σεβασμό από τον λαό. «Ου φονεύσεις» λέει ο κώδικας και σπεύδει να προσθέσει: «Να πληρώνεις στον παπά τη δεκάτη». «Ου κλέψεις» λέει ο κώδικας και συμπληρώνει: «Όποιος δεν πληρώνει τον φόρο, θα του κόβεται το χέρι».

Ιδού ο νόμος και ο διπτός χαρακτήρας τον οποίο έχει διατηρήσει ώς σήμερα. Προέλευσή του είναι η επιθυμία των εξουσιαστών να παγιώσουν τα έθιμα που έχουν επιβάλει προς όφελός τους. Χαρακτηριστικό του γνώρισμα είναι η έντεχνη ανάμειξη εθίμων χρήσιμων για την κοινωνία -εθίμων που δεν έχουν ανάγκη τον νόμο για να γίνονται σεβαστά- με τα έθιμα που ευνοούν μόνο τους εξουσιαστές, είναι βλαβερά για τις μάζες και γίνονται σεβαστά μόνον από τον φόρο για την τιμωρία.

Ο νόμος, δημος, και το ιδιωτικό κεφάλαιο που γεννήθηκε από την απάτη και τη βία και αναπτύχθηκε με τις ευλογίες της εξουσίας, δεν έχει κανένα λόγο να γίνεται σεβαστός από τους ανθρώπους. Αφού τον γέννησαν η βία και η δεισιδαιμονία, και εγκαθιδρύθηκε προς όφελός του ιερέα, του κατακτητή και του πλούσιου εκμεταλλευτή, θα πρέπει να καταργηθεί τελείως τη μέρα που ο λαός θα θελήσει να σπάσει τις αλυσίδες του.

Θα πειστούμε ακόμη περισσότερο γι' αυτό, αφού αναλύσουμε αρέσως παρακάτω την πιο πρόσφατη εξέλιξη του νόμου υπό τις ευλογίες της θρησκείας και του σημερινού κοινοβουλευτικού καθεστώτος.

III

Είδαμε πώς γεννήθηκε ο νόμος από τα καθιερωμένα έθιμα και έξεις, και πώς εξ αρχής αντιπροσώπευε μιαν έντεχνη ανάμειξη των κοινωνικών εθίμων που είναι απαραίτητα για τη διατήρηση του είδους με άλλα έθιμα που επέβαλαν εκείνοι οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν προς όφελός τους τις λαϊκές δεισιδαιμονίες και το δίκαιο του ισχυρότερου. Αυτός ο διπτός χαρακτήρας του νόμου καθορίζει την πιο πρόσφατη εξέλιξή του στους πιο πολιτισμένους λαούς. Άλλα ενώ ο πυρήνας των κοινωνικών εθίμων που είναι εγγεγραμμένα στον νόμο τροποποιείται μόνο πολύ αργά και αδιόρθωτα στο διάβα των αιώνων, αναπτύσσεται κυρίως το άλλο μέρος του νόμου, εκείνο που ευνοεί τις κυριαρχες τάξεις σε βάρος των καταπιεζόμενων τάξεων. Σπάνια, πολύ σπάνια αφήνουν οι κυριαρχες τάξεις να ξεφύγει ένας νόμος που αντιπροσωπεύει, ή φαίνεται ν' αντιπροσωπεύει, μια ορισμένη εγγύηση για τους απόκληρους. Άλλα και τότε ακόμη, το μόνο που κάνει εκείνος ο νόμος είναι να καταργεί έναν παλαιότερο νόμο που είχε θεσπιστεί προς όφελός των κυριαρχων τάξεων. Όπως είπε ο Μπακλ: «Οι καλύτεροι νόμοι είναι εκείνοι που καταργούν παλαιότερους νόμους». Άλλα τι φοβερός κόπος απαιτήθηκε, πόσο αίμα χρειάστηκε να χυθεί

κάθε φορά που έπρεπε να καταργηθεί ένας νόμος απ' αυτούς που χρησιμεύουν για ν' αλυσοδένουν τον λαό! Για να καταργηθούν τα τελευταία υπολείμματα της δουλοπαροικίας και των δικαιωμάτων των φεουδαρχών, για να τασκιστεί η εξουσία της μοναρχικής καμαρίλας, χρειάστηκαν στη Γαλλία τέσσερα χρόνια επανάστασης και είκοσι χρόνια πολέμων. Για να καταργηθεί έστω και ένας άδικος νόμος απ' αυτούς που μας κληροδότησε το παρελθόν, χρειάζονται δεκάδες χρόνια αγώνων, και οι περισσότεροι τέτοιοι νόμοι καταργούνται μόνο σε επαναστατικές περιόδους.

Οι σοσιαλιστές έχουν ήδη γράψει πολλές φορές την ιστορία της γένεσης του κεφαλαίου. Έχουν εξιστορήσει πώς γεννήθηκε από τον πόλεμο και τη λεπλασία, από τη δουλεία και τη δουλοπαροικία, από την απάτη και την εκμετάλλευση. Έχουν δείξει πώς έχει τραφεί από το αίμα του εργάτη και πώς έχει σιγά-σιγά κατακτήσει ολόκληρο τον κόσμο. Μένει να γράψουν μια παρόμοια ιστορία για τη γένεση και την εξέλιξη του νόμου. Το λαϊκό πνεύμα, παιρνούντας ως συνήθως τα πρωτεία από τους ανθρώπους του γραφείου, δημιουργεί ήδη τη φιλοσοφία αυτής της ιστορίας και χαράσσει τις κατευθύνσεις της.

Αφού φτιάχτηκε για να προστατεύει τους καρπούς της λεηλασίας, του σφετερισμού και της εκμετάλλευσης, ο νόμος έχει περάσει από τα ίδια εξελικτικά στάδια με το κεφάλαιο. Διδύμα αδέλφια οι δυο τους, προχώρησαν χέρι-χέρι και τρέφονταν και οι δυο από τα βάσανα και τις δυστυχίες των ανθρώπων. Η ιστορία τους ήταν σχεδόν η ίδια σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης. Η μοναδική διαφορά βρίσκεται στις λεπτομέρειες· η ουσία παραμένει η ίδια, και, αν δούμε την εξέλιξη του νόμου στη Γαλλία ή στη Γερμανία, θ' αναγνωρίσουμε στα βασικά τους ίχνη τα εξελικτικά στάδια των περισσότερων ευρωπαϊκών εθνών.

Στις απαρχές του ο νόμος ήταν το εθνικό σύμφωνο ή συμβόλαιο. Στο πεδίο του Άρεως οι λεγεώνες και ο λαός συνήψαν το συμβόλαιο· το πεδίο του Μάτη των πρωτόγονων κοινοτήτων της Ελβετίας είναι ακόμη ενθύμιο της εποχής εκείνης, παρό τις αλλοιώσεις που έχει υποστεί από την παρέμβαση του αστικού και συγκεντρωτικού πολιτισμού. Βέβαια, το συμβόλαιο αυτό δεν συναπτόταν πάντα ελεύθερα· ο ισχυρός και ο πλούσιος επέβαλλαν και τότε τη θέλησή τους. Αλλά τότε, τουλάχιστον συναντούσαν εμπόδια στα αρπακτικά τους σχέδια: η λαϊκή μάζα τους έδειχνε συχνά τη δύναμή της.

Στον βαθμό που η εκκλησία από τη μία και ο άρχοντας από την άλλη πετυχαίνουν να υποτάξουν τον λαό, το έθνος χάνει το δικαίωμα να νομοθετεί και το ποίρνουν οι προνομιούχοι. Η εκκλησία επεκτείνει την εξουσία της· καθώς στηρίζεται στα πλούτη που έχει συσσωρεύσει, ανακατεύεται ολοένα περισσότερο στη ζωή των ανθρώπων και, με πρόσχημα τη σωτηρία της ψυχής, ιδιοποιείται την εργασία των δούλων της· επιβάλλει φόρο σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις, επεκτείνει τη δικαστική της εξουσία· αυξάνει τον αριθμό των πράξεων

που χαρακτηρίζει εγκλήματα και το βάρος των ποινών, και τα πλούτη της είναι ευθέως ανάλογα με τα διαπραττόμενα εγκλήματα, αφού τα πρόστιμα συγκεντρώνονται στα χρηματοκιβώτιά της. Οι νόμοι δεν έχουν πια καμία σχέση με τα εθνικά συμφέροντα. Όπως σχολιάζει ένας ιστορικός του γαλλικού δικαιου: «Θα πιστευει κανείς ότι έχουν θεσπιστει από μία σύνοδο φανατικών θρησκόληπτων και όχι νομοθετών».

Συγχρόνως, στον βαθμό που ο άρχοντας, από τη μεριά του, επεκτείνει την εξουσία του πάνω στους αγρότες-καλλιεργητές και στους τεχνίτες των πόλεων, γίνεται κι εκείνος δικαστής και νομοθέτης. Αν, τον 10ο αι., υπάρχουν μνημεία δημοσίου δικαίου, είναι αποκλειστικώς τα έγγραφα που ρυθμίζουν τις υποχρεώσεις, τις αγγαρείες και τα δοσίματα των δουλοπαροϊκων και των υπόκοών του άρχοντα. Οι νομοθέτες της εποχής εκείνης είναι μια δράκα ληστών, που πληθαίνουν και οργανώνονται για ν' αρπάξουν τον πλούτο από τον λαό που γινόταν ολοένα πιο φιλειρηνικός όσο ασχολιόταν με τη γεωργία. Εκμεταλλεύονται προς όφελός τους το έμφυτο στους λαούς αίσθημα δικαιοσύνης: προβάλλονται ως δότες του δικαίου, κάνουν ακόμη και την εφαρμογή των αρχών της δικαιοσύνης πηγή πλουτισμού, ενώ θεσπίζουν νόμους που τους βοηθούν να διατηρούν την κυριαρχία τους.

Αργότερα, αυτούς τους νόμους τούς συγκέντρωσαν οι νομικοί και οι ταξινομητές, και τους χρησιμοποίησαν ως βάση για τους δικούς μας κώδικες. Και έχουν το θράσος να μας ζητούν ακόμη να σεβόμαστε αυτούς τους νόμους – κληροδοτήματα του ιερέα και του βαρόνου;

Η πρώτη επανάσταση, η επανάσταση των κοινοτήτων, κατάργησε μόνον ένα μέρος αυτών των νόμων· γιατί οι Χάρτες των απελευθερωμένων κοινοτήτων είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους μόνον ένας συμβιβασμός της νομοθεσίας των αρχόντων ή των επισκόπων με τις νέες σχέσεις που δημιουργήθηκαν στους κόλπους της ελεύθερης κοινότητας. Κι όμως, τι μεγάλη διαφορά υπάρχει ανάμεσα σ' εκείνους και στους σημερινούς νόμους! Η κοινότητα δεν επέτρεπε στον εαυτό της να στέλνει στη φυλακή ή στην γκιλοτίνα τούς πολίτες της για πολιτικούς λόγους· αρκούντων να εξορίζει όσους συνωμοτούσαν με τους εχθρούς της και να δημεύει την περιουσία τους. Για τα περισσότερα δήθεν «εγκλήματα και παραπτώματα» αρκούντων να επιβάλλει πρόστιμα· βλέπουμε ακόμη, στις Κοινότητες του 12ου αι., την πολύ δίκαιη αρχή που δημιούργησε σήμερα, σύμφωνα με την οποία η Κοινότητα θεωρούσε τον εαυτό της, ως σύνολο, υπεύθυνο για τα αδικήματα που διέπραξε ένα μέλος της. Οι τοτινές κοινωνίες, θεωρώντας το έγκλημα ατύχημα ή δυστυχία – αυτό πιστεύει και σήμερα ο ρώσος μουζικος- και αρνούμενες την αρχή της προσωπικής εκδίκησης που κηρύγγει η Βίβλος, καταλάβαιναν ότι για κάθε αδικημα

το φταιξίμο έπεφτε πάνω σ' όλη την κοινωνία. Χρειάστηκε όλη η επιρροή της βυζαντινής Εκκλησίας, που έφερε στη Δύση την εκλεπτυσμένη αγριότητα των δεσποτών της Ανατολής, για να εισαχθούν στους Γαλάτες και στους αρχαίους Γερμανούς η ποινή του θανάτου και οι φοβερές ποινές που έμελλε να επιβάλλονται αργότερα σε όσους θεωρούνταν εγκληματίες· χρειάστηκε, επι πλέον, όλη η επιρροή του ρωμαϊκού «αστικού» κώδικα –καρπού του σαπίσματος της αυτοκρατορικής Ρώμης– για να εισαχθεί η έννοια της απεριόριστης έγγειας ιδιοκτησίας που ανέτρεψε τα κοινοκτημονικά ήθη των πρωτόγονων λαών.

Ξέρουμε ότι ο ελεύθερες Κοινότητες δεν διατηρήθηκαν· τις κατασπάραξε η μοναρχία. Και στον βαθμό που η μοναρχία επεξέτεινε την εξουσία της, το δικαίωμα του νομοθετείν περνούσε ολοένα περισσότερο στα χέρια μιας συμμορίας αυλικών. Το μόνο που έκανε η προσφυγή στο έθνος ήταν να επικυρώνει τους φόρους που απαιτούσε ο μονάρχης. Τα κοινοβούλια, που συγκροτήθηκαν έπειτα από δύο αιώνες, σύμφωνα με τις ορέξεις και τις προτιμήσεις της βασιλικής αυλής, τα «έκτακτα συμβούλια», οι «συνεδριάσεις των ευγενών», όπου οι υπουργοί ούτε καν άκουγαν τα «παράπονα» των υπηκόων του μονάρχη – αυτοί ήταν οι νομοθέτες. Και αργότερα ακόμη, όταν όλες οι εξουσίες συγκεντρώνονται στα χέρια ενός μόνον ανθρώπου που λέει: «Το κράτος είμαι εγώ», τα διατάγματα, στα οποία πρέπει επι ποινή θανάτου να υπακούουν οι υπήκοοι, συντάσσονται στα «ιδιαίτερα δώματα των συμβούλων του ηγεμόνα», ανάλογα με τις λόδες ενός ηλιθίου υπουργού ή μονάρχη. Όλες οι νομικές εγγυήσεις καταργούνται· το έθνος υποδουλώνεται στην εξουσία του μονάρχη και μιας δράκας αυλικών· οι πιο φοβερές ποινές, ο τροχός βασανιστήριων, η πυρά, το γδάρασμό, τα παντοειδή βασανιστήρια που γέννησε η αρρωστημένη φαντασία των λυσσασμένων καλογέρων και των παραφρόνων που ηδονίζονταν με τα βάσανα των καταδίκων – νά ποιες πρόδοι έγιναν τότε.

Η μεγάλη Γαλλική επανάσταση έχει την τιμή να είναι αυτή που άρχισε να γκρεμίζει το οικοδόμημα των νόμων που μας είχαν κληροδοτήσει η φεουδαρχία και η μοναρχία. Άλλα αφού γκρέμισε ορισμένα μέρη του παλιού οικοδομήματος, η επανάσταση ξανάδωσε τη νομοθετική εξουσία στην αστική τάξη που, με τη σειρά της, άρχισε να χτίζει ένα νέο οικοδόμημα νόμων οι οποίοι προσρίζονταν να διατηρήσουν και να διαιωνίσουν τη δική της κυριαρχία πάνω στις μάλες. Στα κοινοβούλια της νομοθετεί με φοβερό ρυθμό, και βουνά από χαρτούρα σωρεύονται με εκπληκτική ταχύτητα. Μα τι είναι κατά βάθος όλοι αυτοί οι νόμοι;

Οι περισσότεροι έχουν μόνον έναν σκοπό: να προστατεύσουν την ιδιωτική ιδιοκτησία, δηλαδή τα πλούτη που αποκτήθηκαν από την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, ν' ανοίξουν νέα πεδία για την καπιταλιστική εκμετάλλευση, να καθαγιάσουν τις νέες μορφές που παίρνει διαρκώς η εκμετάλλευση

στο μέτρο που το κεφάλαιο ιδιοποιείται νέους τομείς της ανθρώπινης ζωής: σιδηροδρόμους, τηλέγραφους, ηλεκτρισμό, χημική βιομηχανία, εξωτερίκευση της ανθρώπινης σκέψης με τη λογοτεχνία και την επιστήμη κτλ. Οι υπόλοιποι νόμοι έχουν κατά βάθος πάλι τον ίδιο σκοπό: τη διατήρηση του κυβερνητικού μηχανισμού που χρησιμεύει για να εξασφαλίζει στο κεφάλαιο την εκμετάλλευση και την ιδιοποιηση του παραγόμενου πλούτου. Δικαστική εξουσία, αστυνομία, στρατός, δημόσια εκπαίδευση, φορολογία – όλα υπηρετούν τον ίδιο Θεό: το κεφάλαιο· και δ' αυτά έχουν έναν και μόνο σκοπό: να προστατεύσουν και να διευκολύνουν την εκμετάλλευση του εργάτη από τον καπιταλιστή. Αναλύστε όλους τους νόμους που θεωρίστηκαν κατά τα ογδόντα περασμένα χρόνια – δεν θα βρείτε τίποτε άλλο. Η προστασία του προσώπου, που είναι δήθεν η αληθινή αποστολή του νόμου, αναγράφεται σε ελάχιστους νόμους· γιατί στις κοινωνίες μας οι επιθέσεις εναντίον προσώπων που υπαγορεύονται αποκλειστικά από το μίσος και την κτηνωδία τείνουν να εκλείψουν. Αν σκοτώσει κανείς κάποιον σήμερα, το κάνει συνήθως για να τον ληστέψει, και σπάνια για να τον εκδικηθεί. Και αν τέτοια εγκλήματα και παραπάνωτα μειώνονται διαρκώς, αυτό βέβαια δεν οφείλεται στη νομοθεσία· οφείλεται στην ανθρωπιστική εξέλιξη των κοινωνιών μας, στις ολοένα πιο κοινωνικές συνήθειες μας, και όχι στους νόμους. Και αν ακόμη καταργούσε κάποιος, αύριο κιόλας, όλους τους νόμους που αφορούν την προστασία του προσώπου, και αν ακόμη έπαιε, αύριο, κάθε διώξη για εγκλήματα εναντίον του προσώπου, ο αριθμός των φόνων που θα υπαγορεύονταν από προσωπική εκδίκηση ή από κτηνωδία δεν θα αυξανόταν ούτε κατά ένα.

Θα μας έλεγε πιθανόν κάποιος ότι κατά την περασμένη πεντηκονταετία θεσπιστήκαν πολλοί φιλελεύθεροι νόμοι. Άλλα αν αναλύσουμε αυτούς τους νόμους, θα δούμε ότι δύο αυτοί οι φιλελεύθεροι νόμοι είναι απλώς νόμοι που καταργούν όλους νόμους, που μας κληροδότησε η βαρβαρότητα των προηγούμενων οιώνων. Όλοι οι φιλελεύθεροι νόμοι, όλο το ριζοσπαστικό πρόγραμμα, συνοψίζονται στα ακόλουθα: κατάργηση των νόμων που έγιναν ενοχλητικοί για την αστική τάξη και επιστροφή στις ελευθερίες των Κοινοτήτων του 12ου αι. που επεκτείνονται σ' όλους τους πολίτες. Η κατάργηση της ποινής του θανάτου, το «δικαστήριο ενόρκων» για όλα τα «εγκλήματα» (δικαστήρια ενόρκων, πιο φιλελεύθερα από τα σημερινά, υπήρχαν ήδη τον 12ο αι.), η εκλεγμένη δικαστική εξουσία, το δικαίωμα να οδηγούνται στο δικαστήριο δημόσιοι λειτουργοί, η κατάργηση των μόνιμων στρατών, η ελευθερία του συνέρχεσθαι, η ελευθερία της εκπαίδευσης, δλ' αυτά, που μας λένε πως τα θέσπισε πρώτος ο φιλελεύθερισμός, είναι μόνο μια επιστροφή στις ελευθερίες που υπήρχαν πριν επιβάλουν την κυριαρχία τους πάνω στους ανθρώπους η Εκκλησία και ο μονάρχης.

Η προστασία της εκμετάλλευσης, όμεσης με τους νόμους για την ιδιοκτησία, και έμμεσης με τη διατήρηση του κράτους: αυτή είναι η ουσία και το υλικό των σύγχρονων νομικών κωδίκων μας, και αυτό που απασχολεί τους πολυδάπανους μηχανισμούς της νομοθεσίας. Άλλα είναι πιο καιρός να μη μείνουμε στα λόγια και να δούμε την πραγματική τους σημασία. Ο νόμος, που τον παρουσιάσαμε στην αρχή ως συλλογή εθίμων χρήσιμων για τη διατήρηση της κοινωνίας, δεν είναι πια τίποτε άλλο από ένα δργανό για τη διατήρηση της εκμετάλλευσης και της κυριαρχίας που ασκούν οι αργόσχολοι πλούσιοι πάνω στις εργαζόμενες μάζες. Η εκπολιτιστική του αποστολή είναι πιο ανύπαρκτη· μοναδική του αποστολή είναι πλέον η διατήρηση της εκμετάλλευσης.

Αυτά μας λέει η ιστορία της εξέλιξης του νόμου. Μήπως γι' αυτό καλούμαστε να τον σεβαστούμε; 'Όχι, βέβαια. Δεν έχουν δικαίωμα να μας ζητούν να τον σεβόμαστε, όπως δεν έχουν αυτό το δικαίωμα ούτε για το κεφάλαιο, που είναι προϊόν ληστείας. Το πρώτο έργο των επαναστατών του 19ου αι. θα είναι να ρίξουν στην πυρά όλους τους υπάρχοντες νόμους, μαζί με τους τίτλους ιδιοκτησίας.

IV

Αν κάποιος μελετήσει τα εκατομμύρια των νόμων που κυβερνούν την ανθρωπότητα, εύκολα θα καταλάβει ότι μπορούν να χωριστούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, που έχουν ως στόχο τους, αντίστοιχα: την προστασία της ιδιοκτησίας, την προστασία της κυβέρνησης και την προστασία του προσώπου. Και μέσα από την ανάλυση της καθεμίας από τις τρεις αυτές κατηγορίες θα φτάσει στο ακόλουθο λογικό και αναπόφευκτο συμπέρασμα: *Ο νόμος είναι όχρηστος και βλαβερός.*

Οι σοσιαλιστές ξέρουν τι σημαίνει προστασία της ιδιοκτησίας. Οι νόμοι για την ιδιοκτησία δεν θεσπίζονται για να εγγυηθούν στο άτομο ή στην κοινωνία την απόλαυση των προϊόντων της εργασίας τους. Απεναντίας, θεσπίζονται για να κλέψουν από τον παραγωγό ένα μέρος της παραγωγής του και για να εξασφαλίσουν σε ορισμένους όλους το μέρος της παραγωγής που έχουν κλέψει είτε από τους παραγωγούς είτε από ολόκληρη την κοινωνία. Όταν ο νόμος επικύρωσε τα δικαιώματα του κ. Τόδε πάνω σ' ένα σπίτι, για παράδειγμα, επικύρωσε το δικαιώματος του όχι πάνω σε μια καλύβα που είχε χτίσει μόνος του, ούτε πάνω σ' ένα σπίτι που είχε χτίσει με τη βοήθεια φίλων του – αυτό το δικαιώμα δεν θα του το αρμοδιβητούσε κανείς. Απεναντίας, ο νόμος επικύρωσε τα δικαιώματά του πάνω σ' ένα σπίτι που δεν είναι προϊόν της εργασίας του, πρώτα-πρώτα γιατί έβαλε να το χτίσουν όλοι στους οποίους δεν πλήρωσε δύλη την αξία της εργασίας τους, και στη συνέχεια γιατί αυτό το σπίτι αντιπροσωπεύει μια κοινωνική αξία που εκείνος ποτέ δεν θα είχε μπορέσει να την

παραγάγει μόνος του· ο νόμος επικύρωσε το δικαιώμα του πάνω σ' ἔνα μέρος από κάτι που ανήκει σ' όλους μαζί και σε κανέναν ξεχωριστά. Το ίδιο σπίτι, χτισμένο στα βάθη της Σιβηρίας, δεν θα είχε την αξία που έχει μέσα σε μια μεγάλη πόλη, η δε τωρινή του αξία προέρχεται –όπως ξέρουμε– από την εργασία πενήντα γενεών που έκτισαν την πόλη, την ομόρφυναν με ωραίες λεωφόρους, με πανεπιστήμια, με θέατρα και καταστήματα, με σιδηροδρόμους και με δρόμους που οδηγούν ακτινώτα προς όλες τις κατευθύνσεις, και την εφοδίασαν με νερό και με γκάζι. Αναγνωρίζοντας, λοιπόν, τα δικαιώματα του κ. Τάδε πάνω σ' ἔνα σπίτι στο Παρίσι, στο Λονδίνο, στη Ρουέν, ο νόμος τού δίνει, ἀδικα, ἔνα μέρος από το προϊόν της εργασίας όλης της κοινωνίας. Και επειδή η ιδιοποίηση αυτή είναι μία κραυγαλέα αδικία (τον ίδιο χαρακτήρα έχουν και όλες οι όλλες μορφές ιδιοκτησίας), χρειάζεται ἔνα ολόκληρο οπλοστάσιο νόμων και ἔνας ολόκληρος στρατός από στρατιώτες, αστυνομικούς και δικαστές, για να την υποστηρίξουν ενάντια στη λογική και στο αίσθημα του δικαίου που είναι έμφυτα στον ἀνθρώπο.

Ε λοιπόν, οι μισοί νόμοι μας –οι μισοί αστικοί κώδικες όλων των χωρών– ἔχουν για μοναδικό τους προορισμό τη διατήρηση αυτής της ιδιοποίησης, αυτού του μονοπωλίου, προς όφελος ορισμένων και σε βάρος ολόκληρης της υπόλοιπης κοινωνίας. Τα τρία τέταρτα των υποθέσεων που εκδικάζονται στα δικαστήρια είναι απλώς και μόνο διαφωνίες που ανακύπτουν ανάμεσα σε μονοπωλητές: ανάμεσα σε δυο κλέφτες που τσακώνονται για τα κλοπιμαία. Και πολλοί ποινικοί μας νόμοι ἔχουν τον ίδιο προορισμό, αφού σκοπός τους είναι να διατήρησουν τον εργάτη σε θέση υποτακτικού απέναντι στο αφεντικό, προκειμένου να εξασφαλίσουν την εκμετάλλευσή του από το αφεντικό.

Όσο για την εγγύηση των προϊόντων της εργασίας του στον παραγωγό, δεν υπάρχουν νόμοι γι' αυτήν. Είναι κάτι τόσο απλό και φυσικό, τόσο βαθιά ριζωμένο στα ήθη και στις έξεις των ανθρώπων, ώστε ο νόμος ούτε που την σκέφτεται. Η ανοιχτή ληστεία, με την απειλή όπλου, δεν είναι πια χαρακτηριστικό του αιώνα μας: ἔνας εργάτης δεν πάει ποτέ ν' αμφισβητήσει τα προϊόντα της εργασίας ενός ἄλλου εργάτη· αν υπάρξει παρεξήγηση ανάμεσά τους, την λύνουν χωρίς να προσφύγουν στον νόμο, με τη βοήθεια ενός τρίτου· και αν κάποιος πάει και απαιτήσει από τον εργάτη ἔνα μέρος από τα δύο παρήγαγε, αυτός είναι ο ιδιοκτήτης, ο κάτοχος των παραγωγικών μέσων, που διεκδικεί τη μερίδα του λέοντος. Όσο για την ανθρωπότητα γενικά, σέβεται πάντοι το δικαίωμα του καθενός πάνω στα δύο παρήγαγε, και δεν έχει ανάγκη γι' αυτό από νόμους.

Όλοι αυτοί οι νόμοι για την ιδιοκτησία, που γεμίζουν τους ογκώδεις τόμους των νομικών κωδίκων και είναι η χαρά των δικηγόρων μας, μη ἔχοντας ἄλλο προορισμό εκτός από το να προστατεύουν την ἀδικη ιδιοποίηση των προϊ-

όντων της εργασίας της ανθρωπότητας από ορισμένους μονοπωλητές, δεν έχουν κανένα λόγο ύπαρξης, και οι επαναστάτες σοσιαλιστές θα τους καταργήσουν τη μέρα της επανάστασης. Πράγματι, μπορούμε απολύτως δικαιολογημένα να κάψουμε όλους τους νόμους που σχετίζονται με τα λεγόμενα «ιδιοκτησιακά δικαιώματα», όλους τους τίτλους ιδιοκτησίας, όλα τα αρχεία – κοντολογίς, όλα όσα σχετίζονται μ' αυτό τον θεσμό που θα θεωρείται στο μέλλον τόσο εξευτελιστικός για την ιστορία της ανθρωπότητας όσο η δουλεία και η δουλοπαροικία των παλαιότερων αιώνων.

Όσα είπαμε για τους νόμους που αφορούν την ιδιοκτησία ισχύουν απόλυτα και για τη δεύτερη κατηγορία νόμων: για τους νόμους που εξυπηρετούν τη διατήρηση της κυβέρνησης ή συνταγματικούς νόμους.

Υπάρχει και ένα ολόκληρο οπλοστάσιο νόμων, διαταγμάτων, ψηφισμάτων, γνωμοδοτήσεων κτλ., που εξυπηρετούν την προστασία των διάφορων μορφών αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης – από εκπροσώπους ή σφετεριστές – η οποία ισχύει ακόμη στις ανθρώπινες κοινωνίες. Ξέρουμε πολύ καλά – οι αναρχικοί που έχουν αποδείξει πολλές φορές με την κριτική που ασκούν στις διάφορες μορφές διακυβέρνησης – ότι η αποστολή όλων των κυβερνήσεων – της μοναρχίας, της συνταγματικής μοναρχίας, της αβασιλευτής δημοκρατίας – είναι η διά της βίας προστασία και διατήρηση των προνομίων των τάξεων που κατέχουν ιδιοκτησία: της αριστοκρατίας, του κλήρου και της αστικής τάξης. Το ένα τρίτο των νόμων μας – οι «θεμελιώδεις» νόμοι, οι νόμοι για τους φόρους, για τα τελωνεία, για την οργάνωση των υπουργείων και των γραμματειών τους, για τον στρατό, την αστυνομία, την Εκκλησία κτλ. (υπάρχουν σ' όλες τις χώρες πολλές χιλιάδες τέτοιοι νόμοι) – έχουν ως μοναδικό προορισμό τη διατήρηση, τη βελτίωση και την ανάπτυξη του κυβερνητικού μηχανισμού που, με τη σειρά του, εξυπηρετεί σχεδόν αποκλειστικά τη διαφύλαξη των προνομίων των τάξεων που κατέχουν ιδιοκτησία. Ας αναλύσουμε όλους αυτούς τους νόμους, ας παρατηρήσουμε πώς λειτουργούν καθημερινά· θα καταλάβουμε ότι ούτε ένας δεν αξίζει να διατηρηθεί, αρχίζοντας από τους νόμους που παρέδωσαν δεμένες χειροπόδαρα τις Κοινότητες στον Πάπα, στον τοπικό μεγαλοαστό και στον μονάρχη, και καταλήγοντας στο περίφημο σύνταγμα (το δέκατο ένατο ή το εικοστό από το 1789) που μας παραδίδει σε μια κυβέρνηση ηλιθίων και τζογαδόρων του Χρηματιστηρίου που ετοιμάζει τη δικτατορία ενός οποιουδήποτε τυχόδιωκτη, αν όχι στην κυβέρνηση ενός εστεμένου φελλού.

Κοντολογίς, γι' αυτούς τους νόμους δεν υπάρχει καμία αμφιβολία: όχι μόνον οι αναρχικοί, αλλά ακόμη και οι λιγο-πολύ επαναστάτες αστοί, συμφωνούν ότι η μοναδική χρησιμότητα αυτών των νόμων, που αφορούν την οργάνωση της διακυβέρνησης, είναι κατάλληλοι για ν' ανάψουμε μ' αυτούς μια πανηγυρική φωτιά.

Μένει η τρίτη κατηγορία νόμων, η πιο σπουδαία, αφού γι' αυτήν υπάρχουν οι περισσότερες προκαταλήψεις: πρόκειται για τους νόμους που αφορούν την προστασία του προσώπου, την τιμωρία και την πρόληψη των «εγκλημάτων». Πράγματι, αυτή η κατηγορία είναι η πιο σημαντική, γιατί, αν ο νόμος χαίρει μιας κάποιας εκτίμησης, είναι γιατί οι άνθρωποι θεωρούν αυτούς τους νόμους απαραίτητους για την ασφάλεια του ατόμου μέσα στην κοινωνία. Οι νόμοι αυτοί αναπτύχθηκαν από τον πυρήνα των εθίμων που ήταν χρήσιμα για τις ανθρώπινες κοινωνίες, και τους εκμεταλλεύτηκαν οι εξουσιοδοτές για να καθαγιάσουν την εξουσία τους. Η εξουσία των φυλάρχων, των εύπορων οικογενειών των Κοινοτήτων και του μονάρχη στηρίζονταν στο ότι ασκούσαν το δικαστικό λειτουργημα· και σήμερα ακόμη, κάθε φορά που γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα της κυβέρνησης, υπονοούν ότι λειτουργεί ως ανώτατος δικαστής. «Ο τελικός προορισμός κάθε κυβέρνησης είναι να δινει δώδεκα τίμιους ενόρκους για κάθε κατηγορούμενο», είπε ο Μπερκ³⁶.

Ε λοιπόν, παρ' όλες τις προκαταλήψεις για το ζήτημα αυτό, είναι καιρός οι αναρχικοί να πουν δυνατά και καθαρά ότι και οι νόμοι αυτής της κατηγορίας είναι εξ ίσου άχρηστοι και ενοχλητικοί όπως οι άλλοι.

Πρώτα-πρώτα, όσον αφορά τα λεγόμενα «εγκλήματα», τις δολοφονίες προσώπων, είναι γνωστό ότι τα δύο τρίτα, αν όχι τα τρία τέταρτα, όλων αυτών των «εγκλημάτων» ξεκινούν από την επιθυμία ορισμένων να ιδιοποιηθούν τα πλούτη κάποιων άλλων. Αυτή η πολύ μεγάλη κατηγορία «εγκλημάτων και παραπτωμάτων» θα πάψει να υπάρχει την ημέρα που θα πάψει να υπάρχει ιδιωτική ιδιοκτησία.

Θα μας έλεγε κάποιος: «Αλλά θα υπάρχουν πάντα κτηνάνθρωποι που θα επιβουλεύονται τη ζωή των πολιτών, που θα μαχαιρώνουν τον άλλο στους καβγάδες, θα εκδικούνται την παραμικρή προσβολή με φονικό, αν δεν υπάρχουν νόμοι για να τους πειριούζουν και ποινές για να τους συγκρατούν». Αυτό το ρεφραίν μάς τραγουδάνε, όταν αμφισβητούμε το δικαίωμα της κοινωνίας να τιμωρεί. Κι όμως, γι' αυτό το ζήτημα έχει αποδειχθεί σήμερα το εξής: η αυτηρότητα των ποινών δεν μειώνει τον αριθμό των «εγκλημάτων». Κρεμάστε, σκιστε στα δυο, αν θέλετε, τους φονιάδες – ο αριθμός των φόνων δεν θα μειωθεί ούτε κατά ένα. Απεναντίας, καταργήστε την ποινή του θανάτου – δεν θα υπάρξει ούτε ένας φόνος περισσότερο. Οι στατιστικοί και οι νομικοί ξέρουν ότι ποτέ ένα μαλάκωμα των ποινών δεν οδήγησε σε αύξηση των αποπειρών κατά της ζωής των πολιτών. Από την άλλη, αν η σοδειά είναι καλή, αν το ψωμί είναι φτηνό, αν επικρατεί καλοκαιρία, ο αριθμός των φόνων θα μειωθεί

³⁶ Ο άγγλος συγγραφέας Έντμουντ Μπερκ (Burke, 1729-1797) ήταν αφοδόρος πολέμιος της Γαλλικής Επανάστασης και έγραψε τις Σκέψεις για τη Γαλλική Επανάσταση για να μειώσει το κύρος της και να σιγάσει την κοινωνική αναταραχή στην Αγγλία. [Στμ.]

αρέσως. Έχει αποδειχθεί στατιστικά ότι ο αριθμός των φόνων αυξάνεται ή μειώνεται σε ευθεία αναλογία προς τις υψηλές ή χαμηλές τιμές των καταναλωτικών αγαθών και προς τον κακό ή καλό καιρό αντίστοιχα. Δεν υποστηρίζω ότι αιτία όλων των φόνων είναι η πείνα. Όχι· λέω απλώς ότι, όταν η σοδειά είναι καλή και τα καταναλωτικά αγαθά πουλιούνται σε λογικές τιμές, οι άνθρωποι, πιο χαρούμενοι και λιγότερο δυστυχισμένοι από όσο συνήθως, δεν παρασύρονται από τα σκοτεινά πάθη και δεν αισθάνονται την επιθυμία να μπήσουν το μαχαίρι στο στήθος ενός ομοίου τους για ασήμαντη αφορμή.

Πάνω απ' όλα, είναι γνωστό ότι ο φόβος της ποινής δεν σταμάτησε ποτέ ούτε έναν φονιά. Αυτός που σκοτώνει τον γείτονά του για εκδίκηση ή σπρωγμένος από τη φτώχεια του δεν πολυσκέφτεται τις συνέπειες· και δεν υπάρχει φονιάς που να μη πιστεύει ακράδαντα ότι δεν θα τον συλλάβουν. Πάντως, αν ο καθένας σκεφτεί το ζήτημα αυτό ανεπηρέαστος από τις προκαταλήψεις του, αν αναλύσει τα εγκλήματα και τις ποινές, τα κίνητρα και τις συνέπειες, θα καταλήξει υποχρεωτικά στο ακόλουθο συμπέρασμα:

«Χωρίς να μιλούμε για μια κοινωνία στην οποία ο άνθρωπος θα μορφώνεται καλύτερα, στην οποία η ανάπτυξη όλων των των ικανοτήτων και η δυνατότητα να τις χρησιμοποιεί θα του πρόσφερε τόσο πολλά που δεν θα ήθελε να τα χάσει με έναν φόνο, χωρίς να μιλούμε για τη μελλοντική κοινωνία, ακόμη και στην τωρινή κοινωνία, ακόμη και γι' αυτά τα θλιβερά προϊόντα της αθλιότητας που συναντούμε σήμερα στα καταγάγια των μεγάλων πόλεων, από τη μέρα που πιο δεν θα επιβαλλόταν καμία ποινή στους φονιάδες, ο αριθμός των φόνων δεν θα γινόταν ούτε κατά ένα μεγαλύτερος· απεναντίας, πιθανότατα θα μειωνόταν, γιατί δεν θα γίνονταν πια φόνοι από τους πωρωμένους φονιάδες που έχουν αποκτηνώσει οι φυλακές».

Μας μιλούν σήμερα για τις ευεργετικές επιπτώσεις του νόμου και για τα αγαθά αποτελέσματα των ποινών. Μήπως, όμως, προσπάθησε ποτέ κανείς ν' αντιπαρατάξει αυτές τις ευεργετικές επιπτώσεις, που αποδίδει στον νόμο και στις ποινές, στο θλιβερό αντίκρισμα που έχουν οι ποινές στην ανθρωπότητα; Ας αθροίσει μόνο όλα τα άγρια πάθη που ξυπνούν στους θεατές οι φοβερές ποινές που βλέπουν να επιβάλλονται δημόσια. Ποιος, λοιπόν, περιέθαλψε και ανέπτυξε αυτά τα κτηνώδη ένστικτα στον άνθρωπο (ένστικτα άγνωστα στα ζώα, αφού ο άνθρωπος έχει γίνει το πιο άγριο ζώο στη γη), αν όχι ο μονάρχης, ο δικαστής και ο iερέας που, οπλισμένοι με τον νόμο, κομμάτιαζαν τη σάρκα, έριχναν καυτή πίσσα στις πληγές, εξάρθρωναν τα μέλη, έσκιζαν τους άνθρωπους στα δυο, για να διστηρήσουν την εξουσία τους; Ας μετρήσει μόνο τον χείμαρρο διαφθοράς που έφερε στις ανθρώπινες κοινωνίες ο χαφιδισμός, που τον ευνοούσαν οι δικαστές και τον πλήρωναν αδρά οι κυβερνήσεις, γιατί δήθεν βοηθάει στην εξιχνίαση των εγκλημάτων. Ας πάει στη φυ-

λακή και ας μελετήσει εκεί τι γίνεται ο άνθρωπος που έχει στερηθεί την ελευθερία του, κλεισμένος μαζί με άλλους, καταδίκους που απεικονίζουν ανάγλυφα όλη την ηθική κατάπτωση και όλα τα ελαπτώματα που δημιουργούν στον έγκλειστο οι φυλακές μας· ας θυμηθεί ότι δύο πολύ μεταρρυθμίζουν τις φυλακές τόσο πιο μισητές γίνονται, αφού οι σημερινές φυλακές και τα πρότυπά μας είναι εκατό φορές ελεεινότερα από τα μπουντρούμια του Μεσαίωνα. Ας σκεφτεί, τέλος, τι διαφθορά και τι εξευτελισμό του πνεύματος φέρνουν στην ανθρωπότητα οι ιδέες της *υπακοής* –που είναι η ουσία του νόμου– της τιμωρίας, της εξουσίας που έχει το δικαίωμα να κρίνει και να τιμωρεί χωρίς συνείδηση· τα «λειτουργήματα» του δήμου, του δεσμοφύλακα, του χαφιέ –κοντολογίς, όλος ο πελώριος μηχανισμός του νόμου και της εξουσίας. Ας τα σκεφτεί όλ' αυτά, και ασφαλώς θα συμφωνήσει μ' εμάς, που λέμε ότι ο νόμος και το ποινικό σύστημα είναι αθλιότητες που πρέπει να πάψουν να υπάρχουν.

Πάντως, οι απολίτιστοι, άρα λιγότερο διαβρωμένοι από τις εξουσιαστικές προκαταλήψεις λαοί, έχουν καταλάβει ότι εκείνος που λέγεται «εγκληματίας», είναι απολύτατα ένας δυστυχισμένος· και ότι δεν πρέπει να τον μαστιγώνουν και να τον αλυσοδένουν, ούτε να τον κλείνουν στη φυλακή ή να τον θανατώνουν στη λαιμητόμο, αλλά πρέπει να τον αγκαλιάσουν αδελφικά, να του συμπεριφέρονται σαν σε ίσο, όπως αρμόζει στους τίμιους ανθρώπους. Ελπίζουμε πως η επανάσταση που έρχεται θα πει:

«Ας κάψουμε τις γκιλοτίνες, ας γκρεμίσουμε τις φυλακές, ας κυνηγήσουμε τον δικαστή, τον χωροφύλακα και τον χαφιέ –τη ράτσα των υπανθρώπων που δεν θα έπρεπε ποτέ να υπάρχουν στη γη– ας αγκαλιάσουμε αδελφικά εκείνον που το πάθος του τον έσπρωξε να κάνει κακό στον δροιό του· κυρίως, ας δώσουμε στους εγκληματίες, σ' αυτά τα ποταπά προϊόντα της αστικής φυγοπονίας, τη δυνατότητα να δείχνουν πιο ήπια τα ελαπτώματά τους· και ας είμαστε βέβαιοι ότι στην κοινωνία μας θα έχουμε πολύ λίγα εγκλήματα. Αυτό που συντηρεί το έγκλημα (εκτός από τη φυγοπονία), είναι ο νόμος και η εξουσία: ο νόμος για την ιδιοκτησία, ο νόμος για τη διακυβέρνηση, ο νόμος για τα μικρά και μεγάλα εγκλήματα, και η εξουσία που έχει ως έργο της να θεσπίζει και να εφαρμόζει αυτούς τους νόμους!»

Όχι πια νόμοι, όχι πια δικαστές! Η ελευθερία, η ισότητα και η πρακτική της αλληλοβοήθειας είναι το μοναδικό ουσιαστικό εμπόδιο που θα μπορούσαμε ν' αντιτάξουμε στα αντικοινωνικά ένστικτα ορισμένων συνανθρώπων μας.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

I

Όλοι δοι έχουν μυαλό και σποιχειωδώς επαναστατική νοοτροπία συμφωνούν απόλυτα ότι οι τωρινές κυβερνήσεις πρέπει ν' ανατραπούν, για να πάψουν η ελευθερία, η ισότητα και η αδελφοσύνη να είναι κούφιες λέξεις και να γίνουν ζωντανές πραγματικότητες· συμφωνούν ότι όλες οι μορφές διακυβέρνησης που δοκιμάστηκαν μέχρι σήμερα ήταν μόνο μορφές καταπίεσης και συνεπώς πρέπει ν' αντικατοσταθούν από μια νέα μορφή συνέννωσης που θα ευνοεί την ελευθερία, την ισότητα και την αδελφοσύνη. Η αλήθεια είναι ότι δεν χρειάζεται να είσαι ιδιαίτερα νεωτεριστής για να καταλήξεις σ' αυτό το συμπέρασμα· τα ελαττώματα των σημερινών κυβερνήσεων και το ανέφικτο της μεταρρύθμισής τους έχουν γίνει τόσο έκδηλα, ώστε είναι αδύνατον να τα αγνοήσει οποιοσδήποτε λογικός παρατηρητής. Όσο για την ανατροπή των κυβερνήσεων, είναι πασίγνωστο ότι σε ορισμένες εποχές γίνεται χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία. Υπάρχουν στιγμές που οι κυβερνήσεις καταρρέουν σχεδόν από μόνες τους, σαν πύργοι από τραπουλόχαρτα, μόνο μ' ένα φύσημα του ξεσκωμένου λαού. Το είδαμε το 1848 και το 1870· σύντομα θα το ξαναδούμε.

Η ανατροπή της κυβέρνησης – αυτό είναι το παν για έναν αστό επαναστάτη. Για μας, είναι μόνο το πρώτο βήμα της κοινωνικής επανάστασης. Όταν αποσυντεθεί ο κρατικός μηχανισμός, όταν αποδιοργανωθεί η υπαλληλική ιεραρχία και δεν έρει πια τι να κάνει, όταν οι φαντάροι πάψουν να έχουν εμπιστοσύνη στη στρατιωτική πγεσία –κοντολογίς, όταν τραπεί σε φυγή η στρατιά των υπερασπιστών του κεφαλαίου· τότε θα έχουμε να εκτελέσουμε το δύσκολο έργο της κατάργησης των θεσμών που εξυπηρετούν τη διαίωνιση της οικονομικής και πολιτικής υποδούλωσης. Τότε, που θα μπορούμε να δράσουμε ελεύθερα, τι θα κάνουν οι επαναστάτες;

Στο ερώτημα αυτό μόνον οι αναρχικοί απαντούν: «Όχι άλλες κυβερνήσεις! Ζήτω η αναρχία!» Όλοι οι άλλοι λένε: «Επαναστατική κυβέρνηση!» Διαφωνούν μόνο για τη μορφή που θα έχει αυτή η κυβέρνηση, που θα εκλέγεται με καθολική ψηφοφορία στο κράτος ή στην κοινότητα· άλλοι πάλι, τάσσονται υπέρ της επαναστατικής δικτατορίας.

«Επαναστατική κυβέρνηση»: Δύο λέξεις που ηχούν πολύ παράταιρα στ' αφτιά δύσων έρουν τι θα πρέπει να σημαίνει «κοινωνική επανάσταση» και τι σημαίνει «κυβέρνηση». Δύο λέξεις που αντικράσκουν, που η καθεμιά τους αναιρεί την άλλη. Η αλήθεια είναι ότι έχουμε δει δεσποτικές κυβερνήσεις – η φύση όλων των κυβερνήσεων είναι αντιδραστική και αντεπαναστατική, και

όλες οι κυβερνήσεις έχουν πάντα την τάση να ρέπουν στον δεσποτισμό· και βέβαια, κανείς ποτέ δεν έχει δει μια «επαναστατική κυβέρνηση». Γιατί η «επανάσταση» –συνώνυμο της σταξίας, της αναστάτωσης, της ανατροπής μέσα σε λίγες μέρες θεσμών που έζησαν επί αιώνες, της βίαιης κατάργησης των καθιερωμένων μορφών ιδιοκτησίας, της καταστροφής του συστήματος των καστών, του γοργού μετασχηματισμού των παραδεδεγμένων αντιλήψεων περί ηθικής, ή μάλλον περί υποκρισίας που την έχει αντικαταστήσει, περί της ελευθερίας των ατόμων και της αυθόρυμητης δράσης– είναι το εκ διαμέτρου αντίθετο, είναι η άρνηση της κυβέρνησης, αφού η κυβέρνηση είναι συνώνυμο της «κατεστημένης τάξης», του συντηρητισμού, της διατήρησης των καθιερωμένων θεσμών, δηλαδή η άρνηση της ατομικής πρωτοβουλίας και δράσης. Κι όμως, ακούμε διαρκώς να μιλούν γι' αυτό το δυσεύρετο πράγμα, λες και μια «επαναστατική κυβέρνηση» είναι το πιο συνηθισμένο πράγμα του κόσμου, εξ ίσου κοινό και γνώριμο με τη μοναρχία, την αυτοκρατορία ή την παπική εξουσία!

Εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε γιατί υποστηρίζουν αυτήν την άποψη οι δήθεν επαναστάτες αστοι. Ξέρουμε τι εννοούν αυτοί, όταν λένε «επανάσταση». Πρόκειται απλώς για ένα μπάλωμα της αστικής δημοκρατίας· πρόκειται για την κατάληψη, από τους λεγόμενους αντιμοναρχικούς, των υψηλόμισθων θέσεων που κατέχουν σήμερα οι βοναρπατικοί ή οι μοναρχικοί. Πρόκειται, προ πάντων, για τον χωρισμό της Εκκλησίας από το κράτος, που 8^η αντικατασταθεί από την ανεπίσημη συμβίωση των δυο, για τη διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων της Εκκλησίας από το κράτος προς διφέλος του κράτους αλλά κυρίως προς διφέλος των μελλοντικών διαχειριστών τους, ίσως ακόμη το referendum [δημοψήφισμα] ή κάποιο άλλο τέτοιο τέχνασμα... Άλλα το ότι υπάρχουν επαναστάτες σοσιαλιστές που υποστηρίζουν αυτήν την ιδέα, αυτό δεν μπορούμε να το εξηγήσουμε, εκτός αν υποθέσουμε ότι: είτε αυτοί που την αποδέχονται είναι τυφλώμενοι από τις αστικές προλήψεις που τους οδήγησαν, χωρίς να το καταλάβουν, στον δρόμο της φιλολογίας και κυρίως της ιστορίας που γράφουν οι αστοί για τους αστούς, και, ποτισμένοι ακόμη από το πνεύμα της δουλοπρέπειας που τους εμφύσησαν πολλοί αιώνες υποδούλωσης, δεν μπορούν ούτε να διανοθούν πως μπορούν να ζήσουν ελεύθεροι· είτε δεν θέλουν καθόλου αυτήν την επανάσταση, για την οποία διαρκώς μιλούν, και 8^η αρκούντων σ' ένα απλό μπάλωμα των υπαρχόντων θεσμών, φτάνει να κατείχαν αυτοί την εξουσία, φτάνει να μπορούσαν να βρουν αργότερα έναν τρόπο να ημερώσουν το «θηρίο», δηλαδή τον λαό. Θέλουν ν' ανατρέψουν τους σημερινούς κυβερνώντες μόνο και μόνο για να πάρουν εκείνοι τη θέση τους. Αφού, λοιπόν, δεν έχουμε να πούμε τίποτα με τους αστούς επαναστάτες, δεν έχουμε να πούμε τίποτα και με όσους απατώνται συνειδητά.

Αρχίζουμε από την πρώτη από τις δύο μορφές «επαναστατικής κυβέρνη-

σης» για την οποία μιλούν: από την εκλεγμένη κυβέρνηση.

Έστω πως έχει ανατραπεί η μοναρχική ή μια άλλη εξουσία, και η στρατιά των υπερασπιστών του κεφαλαίου έχει τραπεί σε φυγή· παντού επικρατεί έξαψη, γίνονται συζητήσεις για τα κοινά [για τις δημόσιες υποθέσεις] και υπάρχει επιθυμία για προχώρημα. Οι νέες ιδέες ξεπροβάλλουν, όλοι καταλαβαίνουν την ανάγκη για σοβαρές αλλαγές – χρειάζεται δράση, χρειάζεται ν' αρχίσει ανελέητο το έργο της καταστροφής, για να ξεκαθαριστεί το έδαφος για την καινούργια ζωή. Άλλα τι μας προτείνουν να κάνουμε; Να προκηρύξουμε εκλογές, να εκλέξουμε κατόπιν μια κυβέρνηση και να της εμπιστευθούμε το έργο που όλοι μαζί και ο καθένας χωριστά θα έπρεπε να πάρει την πρωτοβουλία να κάνει!

Αυτό συνέβη στο Παρίσι μετά τις 18 Μαρτίου 1871. «Θα θυμάμαι πάντα –μας έλεγε ένας φίλος– εκείνες τις πανέμορφες στιγμές της απελευθέρωσης. Είχα κατέβει από τη σοφίτα μου στη φοιτητική συνοικία Καρτίέ Λατέν, για να συμμετάσχω κι εγώ σ' αυτήν την υπαίθρια σύναξη που είχε πλημμυρίσει τους δρόμους ολόκληρου του Παρισιού. Όλοι συζητούσαν για τις δημόσιες υποθέσεις· είχαν ξεχάσει τις προσωπικές τους δουλειές· κανένας δεν νοιαζόταν ν' αγοράσει ή να πουλήσει· όλοι ήταν έτοιμοι να ριχθούν ψυχή τε και σώματι στο μέλλον. Ακόμη και οι αστοί, παρασυρμένοι από το γενικό πάθος, έβλεπαν χαρούμενοι ν' ανοίγεται μπροστά τους ένας καινούργιος κόσμος. Αν χρειάζεται να κάνουμε την κοινωνική επανάσταση, ας την κάνουμε! Όλα κοινά! Είμαστε έτοιμοι! Υπήρχαν όλα τα στοιχεία που απαιτούνται για να γίνει μια επανάσταση· απλώς χρειαζόταν να συνδυαστούν και να χρησιμοποιηθούν. Γυριζόντας το βράδυ στο δωμάτιό μου είπα μέσα μου: Τι ωραίοι που είναι οι άνθρωποι! Δεν τους ήξερα καλά, άδικα τους κακολογούσα. Ύστερα ήρθαν οι εκλογές, ορίστηκαν τα μέλη της Κομούνας – και έσβησαν σιγά-σιγά η αυταπόρνηση, ο ζήλος και η ενεργητικότητα. Ένας-ένας οι άνθρωποι, ξαναγύριζαν στη συνηθισμένη ζωή τους και έλεγαν: 'Τώρα έχουμε μια τίμια κυβέρνηση. Ας την αφήσουμε να κάνει τη δουλειά της'...»

Η συνέχεια είναι γνωστή. Αντί ο λαός να ενεργήσει μόνος του, αντί να προχωρήσει μπρος, αντί να ριχθεί ορμητικά προς μια νέα οργάνωση της κοινωνίας, εμπιστεύθηκε τους κυβερνώντες και άφησε την πρωτοβουλία σ' αυτούς. Αυτή είναι η πρώτη συνέπεια – μοιραίο επακόλουθο των εκλογών. Τι θα κάνουν, δραγε, αυτοί οι κυβερνώντες που χάρισαν της εμπιστοσύνης όλων;

Ποτέ δεν έγιναν ποι ελεύθερες εκλογές από τις εκλογές του Μάρτη του 1871. Αυτό το έχουν αναγνωρίσει και οι αντίπαλοι της Κομούνας. Ποτέ η μεγάλη μάζα των εκλογέων δεν είχε τέτοια αφοδρή επιθυμία να δώσει την εξουσία στους καλύτερους, στους ανθρώπους του μέλλοντος, στους επαναστάτες. Κι αυτό έγινε. Όλοι οι ονομαστοί επαναστάτες εκλέχθηκαν με εντυπωσιακά μεγάλο αριθμό ψήφων· γιακωβίνοι, μπλανκιστές, μέλη της Α' Διεθνούς,

και τα τρία επαναστατικά ρεύματα εκπροσωπήθηκαν στο Συμβούλιο της Κομούνας. Ποτέ εκλογές δεν θα μπορούσαν να δώσουν καλύτερη κυβέρνηση.

Η συνέχεια είναι επίσης γνωστή. Κλεισμένοι στο Δημαρχείο, με πρόθεση να κινηθούν μέσα στο πλαίσιο που είχαν καθιερώσει οι προηγούμενες κυβερνήσεις, αυτοί οι φλογεροί επαναστάτες και μεταρρυθμιστές έπαθαν αφλογιστικά. Παρ' όλη την καλή τους διάθεση και το θάρρος τους, δεν κατάφεραν να οργανώσουν ούτε την άμυνα του Παρισιού. Η αλήθεια είναι ότι σήμερα ρίχνουν το φταιξιό γι' αυτό στα συγκεκριμένα πρόσωπα· αλλά δεν φταινεις αυτοί για την αποτυχία – φταιει το σύστημα που εφαρμόστηκε.

Γιατί η καθολική ψηφοφορία, όταν διεξάγεται ελεύθερα, μπορεί να δώσει, στην καλύτερη περίπτωση, ένα κοινοβούλιο που αντιπροσωπεύει τον μέσο όρο των απόψεων οι οποίες επικρατούν εκείνη τη στιγμή στη μάζα του λαού· και αυτός ο μέσος όρος, στις απαρχές της επανάστασης, έχει συνήθως μόνο μιαν αδριστή, πολύ αδριστή ιδέα για το έργο που πρέπει να γίνει – για να μη μιλήσουμε για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να γίνει. Αν η μεγάλη μάζα του έθνους και της Κομούνας μπορούσε να συνεννοθεί για το τι έπρεπε να κάνει από τη στιγμή που είχε ανατραπεί η κυβέρνηση, αν αυτό το όνειρο των από καθέδρας ουτοπικών μπορούσε να υλοποιηθεί, δεν θα είχαν γίνει ποτέ αιματηρές επαναστάσεις· αφού θα είχε εκφραστεί η θέληση της μεγάλης μάζας του έθνους, οι υπόλοιποι θα της υποτάσσονταν ειρηνικά. Άλλα, δυστυχώς, δεν γίνονται έτσι τα πράγματα. Η επανάσταση ξεπάίει πολύ πριν μπορέσουν να φτάσουν σε συνεννόηση οι άνθρωποι, και όσοι έχουν ξεκάθαρη άποψη για το τι θα πρέπει να γίνει την επομένη της κινητοποίησης αποτελούν εκείνη τη στιγμή μια ασήμαντη μειονότητα. Η μεγάλη μάζα του λαού έχει ακόμη μια πολύ αμυδρή ιδέα για τον στόχο που θα ήθελε να πραγματώσει, και δεν ξέρει και πολύ καλά πώς να πορευεται προς αυτόν τον στόχο, ούτε και ξέρει με βεβαιότητα ποιο δρόμο ν' ακολουθήσει. Η πρακτική λύση θα βρεθεί και θα πάρει μορφή μόνον αφού πρώτα αρχίσει η αλλαγή· γιατί η λύση θα είναι απόρροια της ίδιας της επανάστασης, του λαού που ενεργεί – αλλιώς δεν θα είναι λύση, αφού το μυαλό λίγων ατόμων είναι αδύνατον να βρει τις λύσεις, τις οποίες μπορεί να δώσει μόνον η ζωή του λαού.

Αυτή η κατάσταση αντανακλάται και στο σύνολο των εκλεγμένων εκπροσώπων, ακόμη και αν αυτοί δεν εμφανίζουν όλα τα μειονεκτήματα τα σύμφυτα με τις αντιπροσωπευτικές κυβερνήσεις εν γένει. Οι λιγοστοί άνθρωποι που εκπροσωπούν την επαναστατική ιδέα της εποχής συνυπάρχουν με τους εκπροσώπους των επαναστατικών τάσεων του παρελθόντος ή της κατεστημένης τάξης πραγμάτων. Οι άνθρωποι αυτοί, που θα ήταν πολύ χρήσιμοι αν κινούνταν ανάμεσα στις λαϊκές μάζες ακριβώς τούτες τις μέρες της επανάστασης, αν διέδιδαν στον λαό τις απόψεις τους και τασάκιζαν τους θεσμούς του παρελθόντος, μένουν κα-

θηλωμένοι σε μιαν αίθουσα, συζητώντας όσκοπα για ν' αποσπάσουν μεσοβέζουκες παραχωρήσεις, για να μεταπείσουν τους αντίπαλους, της επανάστασης, ενώ μόνον ένας τρόπος υπάρχει για να τους κάνουν να υποστηρίξουν τη νέα ιδέα: να την θέσουν σε εφαρμογή. Η κυβέρνηση μετατρέπεται σε κοινοβούλιο, με όλα τα ελαττώματα του αστικού κοινοβουλίου. Όχι μόνο δεν είναι πια «επαναστατική κυβέρνηση», αλλά και είναι το μεγαλύτερο εμπόδιο στην επανάσταση: ο λαός καταλαβαίνει ότι, για να πάψει να χάνει τον καιρό του, είναι υποχρεωμένος να διώξει, να καθαιρέσει αυτούς που μέχρι χθες θεωρούσε εκλεγμένους εκπροσώπους του. Άλλα αυτό δεν είναι πια τόσο εύκολο. Η νέα κυβέρνηση, που έχει σπεύσει να οργανώσει έναν ολόκληρο διοικητικό μηχανισμό για να επεκτείνει την κυριαρχία της και να επιβάλει την υπακοή στις διαταγές της, δεν σκοπεύει ν' απομακρυνθεί τόσο εύκολα απ' τη θέση της. Προσπαθεί να κρατήσει με νύχια και με δόντια την εξουσία, αρπάζεται με δόλη της τη δύναμη από έναν θεσμό που δεν πρόλαβε ακόμη να καταρρεύσει από τα γηρατειά. Είναι αποφασισμένη ν' απαντήσει με βία στη βία· και, για να την ανατρέψει ο λαός, υπάρχει μόνον ένας τρόπος: να ξαναπάρει τα όπλα, να ξανακάνει επανάσταση, για ν' απομακρύνει από την εξουσία εκείνους που διέψευσαν τις ελπίδες του.

Νά πώς διασπάται η επανάσταση! Αφού χάσει πολύτιμο χρόνο σε σχοινοτενείς συζητήσεις, αναλώνει κατόπιν τις δυνάμεις της σε εσωτερικές διαμάχες ανάμεσα στους υποστηρικτές της νέας κυβέρνησης και σ' εκείνους που έχουν καταλάβει πως είναι ανάγκη να την ανατρέψουν. Και όλα αυτά, γιατί δεν έχουν καταλάβει ότι μια νέα ζωή απαιτεί νέες μορφές οργάνωσης της κοινωνίας· γιατί επανάσταση δεν γίνεται με την προσκόλληση στις παλιές μορφές. Και όλ' αυτά γιατί δεν έχουν καταλάβει ότι η επανάσταση είναι κάτι ασυμβίβαστο με την κυβέρνηση, γιατί δεν έχουν χωνέψει ότι η κυβέρνηση, με οποιαδήποτε μορφή και αν παρουσιάζεται, είναι πάντα η άρνηση της επανάστασης, και δεν υπάρχει επανάσταση ξέχωρα από την αναρχία.

Τα ίδια ισχύουν, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, και για την άλλη μορφή «επαναστατικής κυβέρνησης» που προβάλλουν ορισμένοι: για την επαναστατική δικτατορία.

II

Οι κίνδυνοι που απειλούν την επανάσταση, αν αφήσει να την υποτάξει μια εκλεγμένη κυβέρνηση, είναι τόσο φανεροί, ώστε μια ολόκληρη επαναστατική τάση απορρίπτει ασυζητητή αυτήν την ιδέα. Οι υποστηρικτές αυτής της τάσης καταλαβαίνουν πως είναι αδύνατον ένας ξεσηκωμένος λαός να δώσει, με γενικές εκλογές, μια κυβέρνηση που να μην αντιπροσωπεύει το παρελθόν και να μη μοιάζει με σιδερένια μπάλα δεμένη στα πόδια του λαού, κυρίως γιατί έχει ως αποστολή να υλοποιήσει τη μεγάλη οικονομική, πολιτική και ηθική αναγέν-

νηση που είναι η κοινωνική επανάσταση. Απορρίπτουν λοιπόν την ιδέα μιας «νομότυπης» κυβέρνησης, τουλάχιστον για την περίοδο της εξέγερσης ενάντια στην πολιά νομιμότητα, και προβάλλουν την «επαναστατική δικτατορία».

Λένε: «Το κόμμα που θ' ανατρέψει την κυβέρνηση, θα πάρει με τη βία τη θέση της. Θα καταλάβει την εξουσία και θα την ασκεί επαναστατικά. Θα λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα, για να κατοχυρώσει τα επιτεύγματα της εξέγερσης: θα καταργήσει τους παλιούς θεσμούς: θα οργανώσει την άμυνα της χώρας. Όσο για κείνους που δεν θα θελήσουν ν' αναγνωρίσουν την εξουσία της νέας κυβέρνησης - γκιλοτίνα! Όποιοι, λαδός ή αστοί, αρνηθούν να υπακούσουν στις διαταγές που δίνει για να καθοδηγήσει την επανάσταση - γκιλοτίνα!» Έτσι σκέφτονται οι υποψήφιοι Ροβεσπιέροι - οι άνθρωποι που, από τη μεγάλη εποποίη του 18ου αι., έχουν κρατήσει μόνο την περίοδο της παρακμής της, οι άνθρωποι που το μόνο που κατάλαβαν απ' αυτήν είναι οι ρητορείς των αντιμοναρχικών βουλευτών.

Για εμάς τους αναρχικούς, η δικτατορία ενός ατόμου ή ενός κόμματος -που είναι κατά βάθος το ίδιο- έχει κριθεί τελεσίδικα. Ξέρουμε ότι μια κοινωνική επανάσταση δεν μπορεί να καθοδηγείται από μόνον έναν άνθρωπο ή μία ομάδα ανθρώπων. Ξέρουμε ότι επανάσταση και κυβέρνηση είναι δυο πράγματα ασυμβίβαστα· η μία οφείλει να σκοτώσει την άλλη (ανεξάρτητα από το αν η κυβέρνηση ονομάζεται δικτατορία, μοναρχία ή κοινοβούλιο). Ξέρουμε ότι αυτό που δίνει τη δύναμη και την αλήθεια στο κόμμα μας είναι το θεμελιακό του σύνθημα: «Μόνον η ελεύθερη πρωτοβουλία του λαού μπορεί να δημιουργήσει κάτι καλό και ανθεκτικό, και κάθε εξουσία έχει την τάση να σκοτώνει αυτήν την ελεύθερη πρωτοβουλία». γ' αυτό, ακόμη και οι καλύτεροι από μας, αν οι ιδέες τους δεν περνούσαν από το κόσκινο του λαού πριν τεθούν σε εφαρμογή, αν είχαν γίνει κύριοι του φοβερού κυβερνητικού μηχανισμού που τους δίνει τη δυνατότητα να κάνουν ό,τι θέλουν, μετά από μια βδομάδα θα ήταν μόνο για σκότωμα. Ξέρουμε πού οδηγεί κάθε δικτατορία, ακόμη και η πιο καλοπροσαρτέτη: στον θάνατο της επανάστασης. Ξέρουμε, τέλος, ότι αυτή η ιδέα της δικτατορίας είναι μόνο και μόνο ένα κατάλοιπο του κυβερνητικού φετιχισμού που, μαζί με τον θρησκευτικό φετιχισμό, ανέκαθεν διαιώνιζε τη δουλεία.

Αλλά σήμερα δεν απευθυνόμαστε μόνο στους αναρχικούς. Μιλούμε και στους κυβερνητιστές επαναστάτες που, παραπλανημένοι από τις προλήψεις της εκπαίδευσής τους, σφάλλουν καλοπροσαίρετα και θέλουν να συζητήσουν τις αμφιβολίες τους. Θα τους μιλήσουμε, λοιπόν, στη γλώσσα τους.

Πρώτο-πρώτα, μια γενική παρατήρηση. Όσοι εξιμνούν τη δικτατορία, συνήθως δεν αντιλαμβάνονται ότι, υποστηρίζοντάς την, απλώς προετοιμάζουν το έδαφος για κείνους που αργότερα θα τους σφάξουν. Κι όμως, έχει πει κάτι ο Ροβεσπιέρος, που καλά θα έκαναν να το θυμούνται οι θαυμαστές του. Ο Ρο-

βεσπιέρος δεν αρνιάταν τη δικτατορία για λόγους αρχής όπως εμείς. Άλλα ... «Πρόσεξε καλά –αποκρίθηκε απότομα στον Μαντάρ, όταν εκείνος του μίλησε για δικτατορία– δικτάτορας θα γίνει ο Μπρισσό!» Μάλιστα, ο Μπρισσό, ο μοχθηρός γιρονδίνος, ο ορκισμένος εχθρός των εξισωτικών ιδεών του λαού, ο μανιασμένος υπερασπιστής της ιδιοκτησίας (που την είχε παλαιότερα χαρακτηρίσει κλοπή), ο Μπρισσό, που είχε φυλακίσει στάραχος στο αβαείο των Χεμπέρ, τον Μαρά και όλους τους μετριοπαθείς γιακωβίνους.

Αυτά τα λόγια ειπώθηκαν το 1792! Τότε η Γαλλία ήταν ήδη τρία χρόνια επαναστατημένη! Πράγματι, δεν υπήρχε πια η μοναρχία· έμενε μόνο να της δοθεί η χαριστική βολή· πράγματι, είχε ήδη καταργηθεί το φεουδαρχικό καθεστώς. Κι όμως, ακόμη και τότε, όταν η επανάσταση κυλούσε ήρεμα στο αυλάκι της, αυτός που είχε τις περισσότερες πιθανότητες ν' ανακηρυχθεί δικτάτορας ήταν ο αντεπαναστάτης Μπρισσό! Και ποιος ήταν πριν απ' αυτόν υποψήφιος δικτάτορας, το 1789; Ο Μιραμπώ! Αυτός είχε αναγνωριστεί ηγέτης της επαναστατικής εξουσίας! Ο όνθρωπος που συνόδευε στον περίπατο των βασιλιά, για να του πουλήσει την ευγλωττία του – αυτός θα είχε ανέβει στην εξουσία, αν δεν είχε επιβάλει την κυριαρχη θέλησή του ο επαναστατημένος λαός με στήριγμα τις λόγχες του και αν δεν είχε κατοχυρώσει με τις αγροτικές εξεγέρσεις τα τετελεσμένα γεγονότα, υποβιβάζοντας σε καθαρά διακοσμητική την εξουσία των υπουργείων του Παρισιού.

Κι όμως, η κυβερνητική προκατάληψη τυφλώνει τόσο πολύ αυτούς που μιλούν για δικτατορία, ώστε να προτιμούν να προετοιμάσουν τη δικτατορία ενός καινούργιου Μπρισσό ή Ναπολέοντα παρά ν' απορρίψουν την ιδέα να δώσουν έναν καινούργιο αφέντη στους ανθρώπους που σπάζουν τις αλυσίδες τους!

Οι μυστικές εταιρείες της εποχής της Παλινόρθωσης και του Λουδοβίκου Φιλίππου έχουν συντελέσει κι αυτές στη διατήρηση της προκατάληψης υπέρ της δικτατορίας. Οι αστοί αντιμοναρχικοί της εποχής εκείνης, με την υποστήριξη των εργαζομένων, οργάνωσαν μια σειρά συνωμοσίες για ν' ανατρέψουν τη μοναρχία και ν' ανακηρύξουν την αβασίλευτη δημοκρατία. Μη παιρνοντας υπ' όψη τον βαθύ μετασχηματισμό που έπρεπε να γίνει στη Γαλλία για να μπορέσει να εδραιωθεί έστω και ένα καθεστώς αστικής αβασίλευτης δημοκρατίας, φαντάστηκαν ότι με μια πλοτιά συνωμοσία θ' ανέτρεπαν μια μέρα τη μοναρχία, θα καταλάμβαναν την εξουσία και θ' ανακήρυτταν την αβασίλευτη δημοκρατία. Επι τριάντα περίου χρόνια, οι μυστικές αυτές εταιρείες δεν σταμάτησαν ν' αγωνίζονται με πολύ μεγάλη αυταπόρνηση, με πρωική επιμονή και με πρωικό θάρρος. Αν η αβασίλευτη δημοκρατία ήρθε ως φυσικό επακόλουθο της εξεγέρσης του Φεβρουαρίου του 1848, αυτό συνέβη χάρη στις εταιρείες και στην έμπρακτη προπαγάνδα που έκαναν επί τριάντα χρόνια. Χωρίς τις εργάδεις τους προσπάθειες, δεν θα είχαμε σήμερα αβασίλευτη δημοκρατία.

Στόχος τους, λοιπόν, ήταν να καταλάβουν αυτοί την εξουσία και να εγκαθιδρύσουν τη δικτατορία των αντιμοναρχικών. Αλλά, όπως ήταν λογικό, δεν τα κατάφεραν. Όπως πάντα, εξ αιτίας της αναπόφευκτης δύναμης των πραγμάτων, η μοναρχία δεν ανατράπηκε από μια συνωμοσία. Οι συνωμότες είχαν απλώς προετοιμάσει την πτώση της. Είχαν διαδώσει σ' όλο τον λαό την αντιμοναρχική ιδέα· οι μάρτυρες της την είχαν κάνει ιδανικό του λαού. Αλλά η τελευταία ώθηση, αυτή που ανέτρεψε μια και καλή τον βασιλέα της αστικής Τάξης, ήταν πολύ πιο ισχυρή και δόθηκε από κάτι πολύ μεγαλύτερο από τη δράση μιας μυστικής εταιρείας: δόθηκε από τη λαϊκή μάζα.

Το αποτέλεσμα είναι γνωστό. Το κόμμα που είχε προετοιμάσει την πτώση της μοναρχίας βρέθηκε μακριά απ' την κυβερνητική εξουσία. Άλλοι, πιο δειλοί, που δεν διέτρεξαν τους κινδύνους της συνωμοσίας, μα πιο γνωστοί, πιο μετριοπαθείς, που ήξεραν ποια ήταν η κατάλληλη στιγμή για να καταλάβουν την εξουσία, πήραν τη θέση που πιθανόν περίμεναν να κατακτήσουν με τα κανόνια τους οι συνωμότες. Κατέλαβαν την εξουσία οι δημοσιογράφοι, οι δικηγόροι και άλλοι πολυλογάδες, που πάσχιζαν να γίνουν διάσημοι όταν οι γνήσιοι αντιμοναρχικοί ετοίμαζαν τα όπλα τους ή σάπιζαν στα κάτεργα. Ορισμένοι, ήδη διάσημοι, ορίστηκαν από τους ανδότους· άλλοι, ανέβηκαν επισθελικά στην εξουσία και έγιναν αποδεκτοί, αν και ο λαός δεν ήξερε ούτε τ' όνομά τους, απλώς επειδή η πλειοψηφία είχε εγκρίνει το πρόγραμμά τους.

Και ας μη μας πει κανείς ότι αυτό οφειλόταν στην έλλειψη πρακτικού πνεύματος του κόμματος της δράσης· ούτε ότι άλλοι θα τα είχαν καταφέρει καλύτερα... Όχι! Χιλιες φορές όχι! Είναι νόμος, που ισχύει τόσο καθολικά όσο ο νόμος της κίνησης των ουράνιων σωμάτων: το κόμμα της δράσης θα μένει απ' έξω, ενώ την εξουσία θα την καταλαμβάνουν οι ελισσόδενοι και οι πολυλογάδες. Γιατί αυτοί είναι πιο γνωστοί στη μεγάλη μάζα, που δίνει την τελική ώθηση. Συγκεντρώνουν περισσότερες ψήφους, γιατί ουσιαστικά οι εκλογές γίνονται τότε διά βοής – άσχετα αν τυπικά γίνονται με ψηφοδέλτια ή χωρίς ψηφοδέλτια, με κάλπες ή χωρίς κάλπες. Αυτούς ζητωκραυγάζουν όλοι, ίδιας οι εχθροί της επανάστασης που προτιμούν να προβάλλουν τους ανάξιους, κι έτσι με τις ζητωκραυγές αναγνωρίζονται ως ηγέτες αυτοί που ουσιαστικά είναι εχθροί του κινήματος ή αδιάφοροι.

Ο άνθρωπος που ήταν περισσότερο από κάθε άλλον η προσωποποίηση αυτού του συστήματος συνωμοσίας, ο άνθρωπος που πλήρωσε με μια ολόκληρη ζωή στις φυλακές την αφοσίωσή του στο σύστημα συνωμοσίας, είπε λίγο πριν πεθάνει τα ακόλουθα λόγια που συνοψίζουν ένα ολόκληρο πρόγραμμα: «Ούτε Θεός, ούτε αφέντης!»³⁷

³⁷ Ο επαναστάτης Μπλανκί (1805-1881).

III

Το να φανταζόμαστε ότι μια μυστική εταιρεία θα μπορούσε ν' ανατρέψει μια κυβέρνηση και να πάρει τη θέση της είναι ένα λάθος που κάνουν όλες οι επαναστατικές οργανώσεις οι οποίες γεννήθηκαν στους κόλπους της αντιμοναρχικής αστικής τάξης από το 1820 και μετά. Άλλα πάμπολλα γεγονότα καταδεικνύουν αυτό το λάθος. Τι αυταπάρνηση, αφοσίωση και επιμονή έδειξαν οι μυστικές αντιμοναρχικές εταιρείες της Νεαρής Ιταλίας - κι όμως, όλος ο μόχθος τους, όλες οι θυσίες της ιταλικής νεολαίας που μπροστά τους ωχριούν ακόμη και οι θυσίες της ρωσικής επαναστατικής νεολαίας, όλα τα κουφάρια που στοιβάχτηκαν στα μπουντρούμια των Αυστριακών και έπεσαν κάτω από το μαχαίρι και τις σφαίρες των δήμιων, όλα οδήγησαν στην επικράτηση των πονηρών αστών και της μοναρχίας.

Το ίδιο συμβαίνει και στη Ρωσία. Σπάνια θα βρούμε στην ιστορία μια μυστική οργάνωση που να πέτυχε, με τόσο λίγα μέσα, να φέρει τόσο μεγάλα αποτελέσματα όπως αυτά που πέτυχε η ρωσική νεολαία, που έδειξε εξ ίσου μεγάλη ενεργητικότητα και δραστηριότητα με την Εκτελεστική Επιτροπή. Κλόνισε τον κολοσσό που φαινόταν ακλόνητος: τον τσαρισμό. Και έκανε να μη μπορεί πια να ριζώσει στη Ρωσία το απολυταρχικό καθεστώς. Κι όμως, είναι πολύ αφελείς όσοι φαντάζονται ότι, τη μέρα που το στέμμα του Αλεξάνδρου Γ' θα ριχτεί στη λάσπη, την εξουσία θα την καταλάβει η Εκτελεστική Επιτροπή. Άλλοι -οι πονηροί που αγωνίζονται να γίνουν διάσημοι ενώ οι γνήσιοι επαναστάτες χάνονται ή τσακίζονται στη Σιβηρία- οι ελισσόμενοι, οι πολυλογόδες, οι δικηγόροι, οι καλαμαράδες που σκαρώνουν κάθε τόσο κι από ένα ποίημα που το διαβάζουν βιαστικά πάνω στους τάφους των ηρώων και αυτοπροβάλλονται ως φίλοι του λαού - αυτοί θα πάρουν την κενή θέση της κυβέρνησης και θα προστάζουν τους «ανώνυμους» που προετοίμασαν την επανάσταση.

Είναι αναπόφευκτο, είναι τραγικό, αλλά αυτό συμβαίνει. Γιατί τη χαριστική βολή στις κυβερνήσεις δεν την δίνουν οι μυστικές εταιρείες ούτε οι επαναστατικές οργανώσεις. Το έργο τους, η ιστορική αποστολή τους είναι να προετοιμάσουν τα πνεύματα για την επανάσταση. Και όταν προετοιμαστούν τα πνεύματα -και βοηθήσουν και οι εξωτερικές περιστάσεις- έρχεται η τελευταία ώθηση, όχι από την αρχική ομάδα, αλλά από τη μεγάλη μάζα που έμεινε μακριά από τα παρακλάδια της οργάνωσης. Στις 31 Αυγούστου το Παρίσι μένει αδιάφορο στα κολέσματα του Μπλανκι. Μετά τέσσερις μέρες ανατρέπει την κυβέρνηση· αλλά τότε το κίνημα δεν το καθοδηγούν πια οι μπλανκικοί· το καθοδηγεί ο λαός, τα εκατομμύρια, που ανατρέπουν τον Λουδοβικό Βοναπάρτη και βάζουν στη θέση τους παλιάτσους που τα ονόματά τους αντηχούσαν επί δυο χρόνια στ' αφτιά τους. Όταν είναι έτοιμη να ξεσπάσει η επανάσταση, όταν πλανιέται στον αέρα η αναταραχή, όταν έχει ήδη ξεσφαλιστεί η επιτυχία, τότε χιλιάδες και-

νούργιοι ἀνθρωποι, που ποτέ δεν επηρεάστηκαν ἀμεσα από την επαναστατική οργάνωση, ἔρχονται και εντάσσονται στο κίνημα, σαν τα αρπακτικά όρνια που καταφθάνουν στο πεδίο της μάχης για να μοιραστούν τα κουφάρια. Αυτοὶ βοηθούν στην τελευταῖα ὡθηση, και ορίζουν τους αρχηγούς τους από τις τάξεις των καραγκιόζδων και ὅχι από τις τάξεις των τίμιων και ασυμβίβαστων συνωμοτών – γιατί, βέβαια, πιστεύουν ακράδαντα ότι ἔχουν ανάγκη από αρχηγούς.

Συνεπώς, οι συνωμότες που συντηρούν την προκατάληψη της δικτατορίας εργάζονται ασυναίσθητα για ν' ανοίξουν τον δρόμο που οδηγεί στην εξουσία τους εχθρούς τους.

Αλλά αν αυτά που λέμε ισχύουν για τις επαναστάσεις, ή μάλλον για τις πολιτικές αναταραχές, ισχύουν ακόμη περισσότερο για την επανάσταση που θέλουμε, για την Κοινωνική Επανάσταση. Αν αφήσουμε να εδραιωθεί μια οποιαδήποτε κυβέρνηση, μια ισχυρή και ευέλικτη εξουσία, εκτροχιάζουμε εξ αρχῆς την επανάσταση. Το καλό που θα μπορούσε να κάνει μια τέτοια κυβέρνηση είναι ανύπαρκτο – αλλά το κακό, ἀμετρο.

Πράγματι, τι είναι επανάσταση, τι εννοούμε όταν λέμε *Επανάσταση*? Δεν είναι, φυσικά, μια απλή αλλαγή κυβερνώντων. Είναι το να πάρει ο λαός στα χέρια του όλο τον κοινωνικό πλούτο. Είναι η κατάργηση όλων των εξουσιών που δεν ἔχουν σταματήσει να παρεμποδίζουν την ανάπτυξη της ανθρωπότητας. Αλλά μήπως μπορεί αυτή η μεγάλη οικονομική επανάσταση να γίνει με τα διατάγματα μιας κυβέρνησης; Είδαμε, το 1794, τον πολωνό επαναστάτη δικτάτορα Κοσιούσκο³⁸ να διατάσσει την κατάργηση της δουλοπαροικίας, την απελευ-

³⁸ Ο Ταντέους Κοσιούσκο γεννήθηκε στη Λιθουανία και φοίτησε στις Στρατιωτικές Ακαδημίες της Βαρσοβίας και του Παρισιού. Το 1776 πήγε στη Βόρειο Αμερική και πολέμησε στο πλευρό των αποίκων που διεκδικούσαν την ανεξορθοδοξία τους από την Αγγλία (1775-1783). Σε αναγνώριση των υπηρεσιών του, του απονεμήθηκε τιμητικό ο τίτλος του αμερικανού πολίτη. Συνδέθηκε φιλικά με τον Ουάσινγκτον και απέδωσε την ελευθερία και τα κτήματά του στους δουλοπαροίκους του.

Επέστρεψε στην Πολωνία το 1784, και όταν η Ρωσία επιτέθηκε στη χώρα του το 1792 κράτησε επι πέντε μέρες το φρούριο Ντουμπιένκα με 4.000 ἄνδρες ἐναντίον 18.000 επιτιθέμενων.

Το 1794 ηγήθηκε της εξέγερσης των Πολωνών και εισήλθε ελευθερωτής στη Βαρσοβία. Οριστήκε αρχιστράτηγος και προσπέθησε να διώξει απ' την πατρίδα του τον τσαρικό στρατό. Η στρατιωτική υπεροχή των Ρώσων τον ανάγκασε να υποχωρήσει στη Βαρσοβία, όπου, για να κερδίσει τη λαϊκή υποστήριξη, κατάργησε τη δουλοπαροικία. Υπερασπισθήκε πρωικά την πόλη, αλλά τελικά νικήθηκε, τραυματίστηκε και αιχμαλωτίστηκε τον Οκτώβριο του 1794. Φυλακίστηκε στη Ρωσία, αλλά ο ταύρος Πούλος των απελευθέρωσε το 1796.

Πήγε πρώτα στην Αγγλία, ἐπειτα στις Η.Π.Α. και το 1798 στη Γαλλία. Το 1806 αρνήθηκε πρόταση του Βοναπάρτη να καταταγεί στον γαλλικό στρατό (η Νομοθετική Συνέλευ-

Θέρωση των δουλοπαροίκων· η δουλοπαροικία συνέχισε να υπάρχει και ογδόντα χρόνια μετά το διάταγμά του. Είδαμε την Εθνοσυνέλευση, την πανίσχυρη Εθνοσυνέλευση, τη φοβερή Εθνοσυνέλευση όπως την λένε οι θαυμαστές της, να διατάσσει να μοιραστούν σε όλους και σε ίσους κλήρους όλα τα χωράφια των αρχόντων που ξαναδόθηκαν στις κοινότητες· όπως τόσα και τόσα διατάγματα, έμεινε κι αυτό νεκρό γράμμα, γιατί, για να τεθεί σε εφαρμογή, θα έπρεπε να κάνουν μια νέα επανάσταση οι προλετάριοι της υπαίθρου – και οι επαναστάσεις δεν γίνονται με διατάγματα. Για να περάσει πράγματι στην κατοχή του λαού ο κοινωνικός πλούτος, πρέπει ο λαός να αισθάνεται ελεύθερος, να πάψει να είναι ως συνήθως υποτακτικός, να κάνει ό,τι θέλει, να προχωρήσει χωρίς να περιμένει διαταγές από κανένα. Και αυτό ακριβώς θα εμποδίσει η δικτατορία, ακόμη και η πιο καλορομαίρητη που μπορεί να υπάρξει· από την άλλη, αδυνατεί να πάει έστω και ένα βήμα πιο μπροστά την επανάσταση.

Αν, όμως, η κυβέρνηση –ακόμη και η ιδανική επαναστατική κυβέρνηση– δεν δημιουργεί τίποτε καινούργιο και αν δεν κάνει ούτε ένα βήμα για να καταστρέψει αυτά που πρέπει να καταστραφούν, τότε θα πρέπει να υπολογίζουμε ακόμη λιγότερο σ' αυτήν για το έργο της ανοικοδόμησης που ακολουθεί την καταστροφή. Η οικονομική αλλαγή που θα προέλθει από την κοινωνική επανάσταση θα είναι τόσο εκτεταμένη και τόσο βαθιά, θ' αλλάξει τόσο πολύ τις σχέσεις που σήμερα βασίζονται στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στην ανταλλαγή, ώστε θα είναι αδύνατον ένα ή περισσότερα άτομα να επεξεργαστούν τις κοινωνικές μορφές που πρέπει να γεννηθούν στη μελλοντική κοινωνία. Αυτή η επεξεργασία των νέων κοινωνικών μορφών μπορεί να γίνει μόνο με τη συλλογική εργασία των μαζών. Για ν' ανταποκρίνονται οι μορφές αυτές στις πολυποίκιλες συνθήκες και ανάγκες που θα γεννηθούν μόλις καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία, χρειάζεται η σπιρτάδα του συλλογικού πνεύματος ολόκληρης της χώρας. Κάθε εξωτερική εξουσία θ' αποτελεί εμπόδιο σ' αυτό το πνεύμα, θα εμποδίσει το οργανικό έργο που πρέπει να γίνει και, επί πλέον, θα προκλέσει έριδες και μίσοι.

Αλλά είναι καιρός ν' απαλλαγούμε απ' αυτήν την πλάνη, που τόσες φορές δοκιμάστηκε και τόσες φορές την πληρώσαμε πανάκριβα: την πλάνη της επαναστατικής κυβέρνησης. Είναι καιρός να πούμε μια για πάντα και να δεχθούμε τη βασική αρχή της πολιτικής ότι *μια κυβέρνηση δεν μπορεί, απ' τη φύση της,*

ση της Γαλλίας τον είχε ανακηρύξει γάλλο πολίτη) και αρνήθηκε να υποστηρίξει τα σχέδια του Ναοπόλεοντα Βαναπόρτη για την αποκατάσταση του Μεγάλου Δουκάτου της Πολωνίας, γιατί αυτό δεν σήμαινε πραγματική ανεξαρτησία της πατρίδας του. Παρόμοια, αρνήθηκε το 1815 να υποστηρίξει τη λύση του λεγόμενου Πολωνικού Συνεδρίου που προέβαλε ο ρώσος τοάρος Αλέξανδρος Α'.

Το 1816 εγκαταστάθηκε στην Ελβετία και εκεί πέθανε το 1817. [Στμ.]

να είναι επαναστατική. Μας μιλούν για την Εθνοσυνέλευση· αλλά δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι τα ελάχιστα κάπως επαναστατικά μέτρα που πήρε η Εθνοσυνέλευση απλώς επικύρωναν τετελεσμένα γεγονότα, που τα είχε επιβάλει ο λαός ο οποίος βρισκόταν πολύ πιο μπροστά από οποιαδήποτε κυβέρνηση. Όπως είπε παραστατικά ο Βικτόρ Ουγκό, ο Δαντόν έσπρωχνε τον Ροβεσπιέρο, ο Μαρά επέβλεψε και έσπρωχνε τον Δαντόν, ενώ τον Μαρά τον έσπρωχνε ο Σιμουρντέν - η προσωποποίηση των λεσχών των «λυσσασμένων» και των επαναστατημένων. Όπως όλες οι κυβερνήσεις που υπήρξαν πριν και μετά απ' αυτήν, η Εθνοσυνέλευση ήταν μόνο και μόνο μια σιδερένια μπάλα δεμένη στα πόδια του λαού.

Αναμφισβήτητα είναι τα διδάγματα της Ιστορίας για το ζήτημα αυτό· για το πόσο είναι αδύνατον να υπάρξει μια «επαναστατική κυβέρνηση» και για το πόσο είναι απλοϊκά δύσα μας περιγράφουν μ' αυτό το όνομα· συνεπώς, δυσκολευόμαστε να εξηγήσουμε την επιμονή μιας συγκεκριμένης τάσης που αυτοαποκαλείται σοσιαλιστική να υποστηρίζει με τόσο ζήλο την ιδέα της επαναστατικής κυβέρνησης. Κι όμως, αυτό εξηγείται απλούστατα: παρ' όλο που δηλώνουν σοσιαλιστές, οι υποστηρικτές αυτής της τάσης έχουν μια αντίληψη τελείως διαφορετική από τη δική μας για την επανάσταση που πρέπει να κάνουμε. Γι' αυτούς, όπως και για όλους τους ριζοσπάστες αστούς, η κοινωνική επανάσταση είναι μάλλον κάτι μελλοντικό, που δεν θα πρέπει να μας απασχολεί σήμερα. Αυτό που κατά βάθος ονειρεύονται, αλλά δεν τολμούν να το πουν φωναχτά, είναι κάτι τελείως διαφορετικό: Είναι η εγκαθιδρυση ενός καθεστώτος διακυβέρνησης παρόμοιου με το ελβετικό ή το αμερικάνικο, στο οποίο το κράτος θα έχει επωμιστεί και οριαμένες από τις λεγόμενες «κοινωφελείς υπηρεσίες». Είναι κάτι που πλησιάζει το ιδανικό του Μπίσμαρκ και του ραφτάκου που έγινε πρόεδρος των Η.Π.Α. Είναι ένας συμβιβασμός, ένας εκ των προτέρων συμβιβασμών, των σοσιαλιστικών οραμάτων των μαζών με τις επιθυμίες της αστικής τάξης. Θα ήθελαν πολύ τη γενική απαλλοτρίωση, αλλά δεν έχουν το θάρρος να την πραγματοποιήσουν· την μεταθέτουν στον επόμενο αιώνα και, πριν τη μάχη, αρχίζουν ήδη τις διαπραγματεύσεις με τον εχθρό.

Για μας, που καταλαβαίνουμε ότι πλησιάζει η στιγμή για να δώσουμε τη χαριστική βολή στην αστική τάξη· ότι δεν είναι μακριά η μέρα που ο λαός θα μπορέσει να πάρει στα χέρια του όλο τον κοινωνικό πλούτο και να εξαφανίσει την τάξη των εκμεταλλευτών· για μας, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία. Θα ριχτούμε ψυχή τε και σώματι στην κοινωνική επανάσταση και, αφού σ' αυτή μας την πορεία η κάθε λογής κυβέρνηση είναι εμπόδιο, θα εκμηδενίσουμε και θα σαρώσουμε τους φιλόδοξους που θα θελήσουν να μας επιβληθούν και να γίνουν κύριοι της μοίρας μας.

Όχι πια άλλες κυβερνήσεις! Τόπο στον λαό! Τόπο στην αναρχία!

ΟΛΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ!

I

Από τότε που η σοσιαλιστική ιδέα άρχισε να κερδίζει έδαφος στις εργα-
ζόμενες μάζες, παρατηρούμε ένα πολύ ενδιαφέρον φαινόμενο: οι χειρότε-
ροι εχθροί του σοσιαλισμού κατάλαβαν ότι ο καλύτερος τρόπος για να υπο-
τάξουν το σοσιαλιστικό κίνημα είναι να προβληθούν ως υπερασπιστές του και
έτσι έσπευσαν να δηλώσουν πως είναι σοσιαλιστές. Μιλήστε μ' έναν μεγα-
λοστό που εκμεταλλεύεται ανελέητα τον εργάτη, την εργάτρια και τα παι-
διά τους. Μιλήστε του για τις σκανδαλώδεις ανισότητες των εισοδημάτων και
για τα αποτελέσματά τους, για τις οικονομικές κρίσεις και τη δυστυχία· μιλή-
στε του για την αναγκαιότητα ν' αλλάξει το καθεστώς της ιδιοκτησίας, να κα-
λυτερέψει τη ζωή των εργατών· αν ο αστός μας είναι έξυπνος, αν προσπαθεί
να κάνει πολιτική καριέρα και, κυρίως, αν είστε ψηφοφόρος του, θα σπεύσει
να σας απαντήσει:

«Μα βέβαιο! Είμαι κι εγώ σοσιαλιστής σαν κι εσάς! Κοινωνικό ζήτημα,
ασφαλιστικά ταμεία, εργατική νομοθεσία – συμφωνώ απολύτως με όλα αυτά!
Μόνο, νά: ας μην ανατρέψουμε τα πάντα σε μια μέρα, ας προχωρήσουμε με
το μαλακό». Και σας αφήνει, για να πάει ν' αρπάξει «με το μαλακό λίγες δε-
κάρες παραπάνω απ' τους εργάτες του, για ν' αντισταθμίσει τις πιθανές απώ-
λειες που θα του προκαλέσει μια μέρα η σοσιαλιστική προπαγάνδα».

Άλλοτε, θα σας είχε γυρίσει την πλάτη. Σήμερα, προσπαθεί να σας πείσει
ότι συμμερίζεται τις ιδέες σας, για να σας σφάξει πιο εύκολα όταν του δοθεί<η ευκαιρία.

Αυτό το είδαμε πολύ καθαρά στις γαλλικές εκλογές του 1881. Αρκούσε να
τεθεί σε μια προεκλογική συγκέντρωση το ζήτημα του σοσιαλισμού, κι αμέ-
σως ο υπουργός που άγρευε ψήφους έσπευδε να δηλώσει πως ήταν κι εκεί-
νος οπαδός του σοσιαλισμού – του αληθινού σοσιαλισμού βέβαια, του σοσια-
λισμού των απατεώνων.

Τα δύο τρίτα των υποψηφίων έδωσαν στους εκλογείς να καταλάβουν ότι
στο κοινοβούλιο θ' ασχολούνταν με το κοινωνικό ζήτημα. Ο κ. Κλερμανσώ δή-
λωσε σοσιαλιστής, και λίγο έλειψε να κάνει το ίδιο και ο κ. Γαμβέτας, αν η
υπέρτατη φιλοδοξία του δεν ήταν να σφίξει μια μέρα το χέρι μιας Μεγαλειότη-
τας, δεν θα είχε παραλείψει να δηλώσει κι εκείνος σοσιαλιστής. Ο Μπισμαρκ
δεν διστάζει· διακήρυξει πως είναι περισσότερο σοσιαλιστής απ' όλους, πως
είναι ο κατ' εξοχήν σοσιαλιστής· και στην Αγγλία, μην παραξενεύετε αν
ακούσετε πως, έναν ζόύσε ο λόρδος Μπήκονσφηλντ, «θα είχε λύσει οπωσδή-

ποτε το κοινωνικό ζήτημα». Δεν υπάρχει άνθρωπος, μέχρι και καλόγερος και παπάς, που να μη συμπαθεί το σοσιαλιστικό κόμμα. Ο ιεροκήρυκας της βασιλικής αυλής του Βερολίνου επαινεί τον σοσιαλισμό, ενώ στη Γαλλία οι πιο μάυροι αντιδραστικοί εκδίδουν ένα περιοδικό στο οποίο γράφουν ότι εκείνοι κατέχουν το μυστικό του αληθινού σοσιαλισμού. Φαίνεται ακόμη –σύμφωνα με τα γραφόμενα των αγγλικών εφημερίδων– ότι και ο τσάρος –από τότε που έχει βάλει στο τραπέζι (που έχει για να γράφει) ένα κορμάτι μαύρο κριθαρένιο ψωμί και λίγο αλεύρι, για να του θυμίζουν τι τρώνε οι ρώσοι χωρικοί– φαντάζεται πως κατέχει το μυστικό του αληθινού σοσιαλισμού· φαίνεται ότι περιμένει μόνο την ευλογία του Μπίσμαρκ και των πατριαρχών Αντιοχείας και Κωνσταντινουπόλεως, για να θέσει σε εφαρμογή τα σοσιαλιστικά του μέτρα.

Κοντολογίς, όλοι είμαστε σοσιαλιστές! Τοκογλύφοι που κερδοσκοπούν με την τιμή του ψωμιού για ν' αγοράσουν κομμήματα στις κυρίες τους· αφεντικά που καταδικάζουν τους εργάτες σε θάνατο από φθιση και τα παιδιά τους σε αστία· δυνάστες που φυλακίζουν ανθρώπους στο Βερολίνο ή τους απαγχούνε στην Πετρούπολη· χωροφύλακες που ανακρίνουν – όλοι, αν εξετάζουν τα χαρτιά μας, αν σφάζουν τους εργάτες και τα παιδιά τους, αν αισχροκερδούν με την πολιτική και την οικονομία, το κάνουν μόνο για να επισπεύσουν τον θριαμβό του αληθινού σοσιαλισμού!

Ε λοιπόν! Υπάρχουν ακόμη σοσιαλιστές τόσο αφελείς, που αυτή η κατάσταση τους κάνει να θριαμβολογούν: «Ο κύριος Τάδες δήλωσε σοσιαλιστής· ο κύριος Γαμβέτας παραδέχεται ότι υπάρχει κοινωνικό ζήτημα! Νά μια νέα απόδειξη ότι η σοσιαλιστική ιδέα κερδίζει έδαφος», σπεύδουν να γράψουν στις εφημερίδες τους. Λες και είχαμε ανάγκη απ' αυτό, για να δούμε ότι η σοσιαλιστική ιδέα κερδίζει έδαφος στον λαό!

'Όσο για μας, αυτή η κατάσταση όχι μόνο δεν μας χαροποιεί, αλλά μας θλίβει. Αποδεικνύει, από τη μια, ότι η αστική τάξη συνωμοτεί για να θάψει τον σοσιαλισμό, δημοσίευσε ακριβώς έθαψε παλαιότερα την ιδέα της αβασιλευτικής δημοκρατίας· και, από την άλλη, αποδεικνύει ότι αυτοί που ήταν κάποτε σοσιαλιστές εγκαταλείπουν σήμερα τον σοσιαλισμό, απορνούνται τη γενέτειρα-ιδέα του και προσχωρούν στην αστική τάξη, διατηρώντας όμως, για να κρύψουν τη μεταστροφή τους, την ονομασία «σοσιαλιστής».

Πράγματι, ποια ήταν η βασική ιδέα, η γενέτειρα-ιδέα του σοσιαλισμού;

Πως είναι αναγκαίο να καταργηθεί η μισθωτή εργασία, να καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία στη γη, στα σπίτια, στις πρώτες ύλες και στα εργαλεία της εργασίας, κοντολογίς στο κοινωνικό κεφάλαιο. Όποιος δεν δεχόταν αυτήν τη θεμελιώδη ιδέα, όποιος δεν την εφέρμοζε στην ιδιωτική του ζωή αρνούμενος να εκμεταλλεύεται άλλους ανθρώπους, δεν λογιζόταν για σοσιαλιστής.

«Δέχεσαι πως είναι αναγκαίο να καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία; Δέχεσαι

πως είναι αναγκαίο ν' απαλλοτριώσουμε τους τωρινούς κατόχους του κοινωνικού κεφαλαίου προς όφελος του κοινωνικού συνόλου; Αισθάνεσαι την ανάγκη να ζεις σύμφωνα μ' αυτές τις αρχές;» Αυτές τις ερωτήσεις υποβάλλαμε κάποτε σ' έναν νεοφερμένο, πριν του σφίξουμε το χέρι και τον θεωρήσουμε σοσιαλιστή.

Είναι προφανές ότι με τις ερωτήσεις αυτές δεν θέλαμε να μας απαντήσει αν αναγνώριζε την ανάγκη να καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία επειτα από διακόσια ή δυο χιλιάδες χρόνια! Δεν θέτουμε περιπτώς ερωτήματα για το τι θέλουμε να γίνει σε διακόσια χρόνια. Όταν μιλούμε για κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, εννοούμε ότι αυτό πρέπει να γίνει σήμερα και ότι αυτός πρέπει να είναι ο στόχος της επικείμενης επανάστασης. «Η επικείμενη επανάσταση –έλεγαν πριν δέκα χρόνια οι σοσιαλιστές και εξακολουθούν να λένε όσοι παρέμειναν σοσιαλιστές– δεν θα πρέπει να είναι απλώς μια αλλαγή κυβέρνησης που θα την ακολουθήσουν ορισμένες βελτιώσεις του κυβερνητικού μηχανισμού· πρέπει να είναι η κοινωνική επανάσταση!»

Αυτή η πίστη πως είναι ανάγκη να ετοιμαστούμε για την απαλλοτρίωση στην επικείμενη επανάσταση ήταν η γενέτειρα-ιδέα του σοσιαλιστή· αυτή τον ξεχώριζε από όσους φτάνουν μεν να παραδεχθούν πως είναι ανάγκη να βελτιωθεί η ζωή του εργάτη και πως ο κομμουνισμός είναι η ιδανική μελλοντική κοινωνία, αλλά δεν παραδέχονται πως ο κομμουνισμός πρέπει να υλοποιηθεί από τη μια μέρα στην άλλη.

Υποστηρίζοντας αυτές τις ιδέες ο σοσιαλιστής ήταν σίγουρος ότι κανένας δεν θα τον μπέρδει με τους εχθρούς του. Ήταν σίγουρος ότι τη λέξη σοσιαλιστής δεν θα την σφετερίζονταν εκείνοι που, το μόνο που θέλουν, είναι να διατηρηθεί το σημερινό εκμεταλλευτικό καθεστώς.

Σήμερα, όλ' αυτά έχουν αλλάξει.

Από τη μια, οργανώθηκε στους κόλπους της αστικής τάξης ένας πυρήνας τυχοδιωκτών που κατάλαβαν ότι, αν δεν φορούσαν την ετικέτα του σοσιαλιστή, δεν θα κατάφερναν ν' αναρριχηθούν στην εξουσία. Έπρεπε, λοιπόν, να βρουν έναν τρόπο για να γίνουν δεκτοί από το κόμμα, χωρίς όμως να δεχθούν τις αρχές του. Από την άλλη, αυτοί που είχαν καταλάβει ότι ο ευκολότερος τρόπος για να υποτάξουν το σοσιαλιστικό κίνημα ήταν να ενταχθούν σ' αυτό, να νοθεύουν τις αρχές του και να λοδορούμήσουν τη δράση του, κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση.

Δυστυχώς, βρέθηκαν σοσιαλιστές, παλιοί σοσιαλιστές, πρόθυμοι να συγκεντρώσουν γύρω τους όσο περισσότερους οπαδούς μπορούσαν, φτάνει οι νεοφερμένοι να δέχονταν την ετικέτα του σοσιαλιστή· αυτοί άνοιξαν διάπλατα τις πόρτες και διευκόλυναν την είσοδο των δήθεν σοσιαλιστών. Απαρνήθηκαν κι αυτοί τη γενέτειρα-ιδέα του σοσιαλισμού και με τις ευλογίες τους δημιουρ-

γείται σήμερα μια νέα ράτσα δήθεν σοσιαλιστών, που έχουν κρατήσει από τον παλιό σοσιαλισμό μόνο τ' όνομά του.

Μοιάζουν μ' έναν συνταγματάρχη της ρωσικής χωροφυλακής που έλεγε σ' έναν φίλο μου ότι κι εκείνος θεωρούσε θαυμάσιο το κομμουνιστικό ιδανικό, αλλά, αφού το ιδανικό αυτό δεν μπορούσε να υλοποιηθεί πριν περάσουν διακόσια ή και πεντακόσια χρόνια, ήταν υποχρεωμένος στο μεταξύ να ρίξει τον φίλο μου στη φυλακή για να τον τιμωρήσει που έκανε κομμουνιστική προπαγάνδα· μοιάζουν, λοιπόν, μ' εκείνον τον συνταγματάρχη της χωροφυλακής· διακηρύσσουν ότι η κατάρρηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και η απαλλοτρίωση πρέπει ν' αναβληθούν για το μακρινό μέλλον· διακηρύσσουν, ακόμη, ότι δλ' αυτά είναι παραμύθια και ουτοπίες, ότι αυτοί θα πρέπει στο μεταξύ ν' ασχοληθούν με τις εφικτές μεταρρυθμίσεις και ότι δύος επιμένουν στην ίδεα της απαλλοτρίωσης είναι οι χειρότεροι εχθροί τους. Λένε: «Ας ετοιμάσουμε το έδαφος όχι για την απαλλοτρίωση της γης, αλλά για την κατάληψη του κυβερνητικού μηχανισμού· μέσα απ' αυτόν θα βελτιώσουμε σιγά-σιγά τη ζωή των εργατών. Ας ετοιμάσουμε, για την επικείμενη επανάσταση, την κατάληψη όχι των εργοστασίων, αλλά των δημαρχείων».

Λες και η αστική τάξη, κρατώντας στην κατοχή της το κεφάλαιο, θα τους επέτρεπε να κάνουν σοσιαλιστικά πειράματα, αν καταλάμβαναν τυπικά την εξουσία! Λες και η κατάληψη των δημαρχείων θα ήταν αποτελεσματική χωρίς την κατάληψη των εργοστασίων!

Οι συνέπειες της μεταστροφής αυτής έχουν γίνει ήδη αισθητές. Σήμερα, όταν έχουμε να κάνουμε μ' έναν απ' αυτούς τους καινούργιους σοσιαλιστές, δεν ξέρουμε πια αν πρόκειται για κάποιον που μοιάζει με τον συνταγματάρχη της ρωσικής χωροφυλακής ή για έναν γνήσιο σοσιαλιστή. Αρκεί να παραδεχθεί κάποιος ότι κάποτε -ισώς σε χίλια χρόνια- η ιδιοκτησία θα γίνει συλλογική, αλλά ότι στο μεταξύ πρέπει να ψηφίσουμε τον βουλευτή που θα ζητήσει απ' το κοινοβούλιο να μειώσει τις ώρες εργασίας - είναι αδύνατον να ξεχωρίσουμε τον δήθεν σοσιαλισμό του συνταγματάρχη της χωροφυλακής από τον σοσιαλισμό του νεο-σοσιαλιστή: όλοι είμαστε σοσιαλιστές!

Ο εργάτης που δεν έχει καιρό να διαβάζει τριάντα εφημερίδες τη μέρα, δεν θα ξέρει πια ποιοι είναι οι φίλοι και ποιοι οι εχθροί του, ποιοι είναι οι σοσιαλιστές και ποιοι οι αφετεριστές της σοσιαλιστικής ίδεας. Και, όταν έρθει η μέρα της επανάστασης, θα χρειαστεί να περάσει σκληρές δοκιμασίες και να υποβληθεί σε βαριές θυσίες, πριν μπορέσει να ξεχωρίσει τους φίλους από τους εχθρούς του.

ΤΟ ΕΞΕΓΕΡΣΙΑΚΟ ΠΝΕΥΜΑ

Αντί προλόγου

Ο τρόπος με τον οποίο εξετάζω σ' αυτό το κείμενο τη Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση διαφέρει από τον συνηθισμένο. Πρέπει, λοιπόν, να τον δικαιολογήσω με λίγα λόγια στους αναγνώστες μου. Για τους ιστορικούς που θαυμάζουν την αστική τάξη το μεγάλο δράμα παιχθηκε κυρίως στις μεγάλες πόλεις και, πρα πάντων, στον κοινοβουλευτικό στίβο. Ο λαός της υποιθρου ξεσηκώνεται κι αυτός, μετά πολλούς μήνες, αφού έχει πάρει το σήμα απ' το Παρίσι και την κατάληψη της Βασιλίης, καίει μερικούς πύργους, και αυτό είν' όλο. Αν αργότερα υπάρχουν ακόμη λίγοι ξεσηκωμοί, των οποίων επιχειρούν να μειώσουν τη σημασία, είναι γιατί υποκινούν την αστίξια ορισμένοι «ληστές», οι οποίοι δημόσιο πουλημένοι στην αντεπανάσταση. Οι τίμιοι αντιμοναρχικοί, οι πατριώτες, δεν θα μπορούσαν, βέβαια, να θέλουν την αστίξια, μετά τη διακήρυξη των «μεγάλων βασικών αρχών του 1789», όποτε η Επανάσταση πήρε τον δρόμο της με τη Συντακτική συνέλευση, τη Νομοθετική συνέλευση και την Εθνοσυνέλευση!

Αντίθετα, κατά τη δική μου γνώμη, οι ξεσηκωμοί των αγροτών στην ύπαιθρο και των ξυπόλυτων στις πόλεις αρχίζουν να οξύνονται ήδη από το 1788. Πληθαίνουν στην ύπαιθρο και αποκτούν συγκεκριμένους στόχους (κατάργηση των δικαιωμάτων των φεουδαρχών) από τους πρώτους μήνες του 1789 και συνεχίζονται μέχρι το 1793. Αν η αστική τάξη δείχνει το θράσος της τον Μάιο με Ιούλιο του 1789, αν στις 4 Αυγούστου η αριστοκρατία παίζει την κωμῳδία «της θυσίας των δικαιωμάτων της στον βωμό της πατριδας», ο λόγος είναι ότι η αγροτιά έχει ξεσηκωθεί ήδη από τον Φλεβάρη: δεν πληρώνει πια τα δοσίματα, ξεσηκώνεται ενάντια στους όρχοντες. Ο «όχλος των μεγάλων πόλεων», όπως τους λένε, βρίσκεται ήδη σε αναβρασμό. Η εξέγερση του Παρισιού από τις 11 μέχρι τις 14 Ιουλίου 1789, οι εξέγερσεις του Στρασβούργου και άλλων μεγάλων πόλεων, δεν είναι ασήμαντες μικροταραχές όπως μας τις παρουσιάζουν, δεν είναι διαμαρτυρίες για την αποπομπή του Νεκέρ (Necker). Είναι γνήσιες εξεγέρσεις των ξυπόλυτων ενάντια στους πλούσιους εν γένει, εξεγέρσεις που έθεσε υπό τον έλεγχό της, τις μαλάκωσε και τις καθοδήγησε η αστική τάξη για ν' ανατρέψει τη μοναρχική ξέουσια.

Αυτό που βλέπουμε το 1789 στην ύπαιθρο και στις πόλεις συνεχίζεται στα τέσσερα χρόνια που διαρκεί η επανάσταση. Επανειλημμένες αγροτικές εξεγέρσεις στα χωριά, διαρκείς ξεσηκωμοί στις πόλεις.

Για να πειστείτε, αρκεί να συμβουλευθείτε λόγου χάρη την αναφορά του

Γκρεγκουάρ (Gregoire), που κατατίθεται εν ονόματι των φεουδαρχών τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1790. Σ' αυτήν βλέπουμε την έκταση των αγροτικών εξεγέρσεων την εποχή εκείνη. Και για να καταλάβουμε γιατί θα έπρεπε οπωδήποτε να συνεχιστούν αυτές οι αγροτικές εξεγέρσεις με σκοπό την κατάργηση των χρεών στους φεουδάρχες και την επιστροφή της γης που είχαν σφετεριστεί οι άρχοντες στις κοινότητες, θ' αρκούσε να μνημονεύσουμε και το διάταγμα της 18ης Ιουνίου 1790, διάταγμα που διατηρούσε τη «δεκάτη που καταβαλλόταν στην Εκκλησία και στους φεουδάρχες», καθώς και την πληρωμή «μέχρις εξόφλησης των σιτηρών, του μεριδίου από τους καρπούς και των άλλων αγροτικών δοσιμάτων που καταβάλλονταν σε είδος» και συγχρόνως απαγόρευε «σ' όλα τα πρόσωπα να δημιουργούν προβλήματα στις παραλαβές της δεκάτης, των δοσιμάτων κτλ., γραπτά, προφορικά ή με απειλές, αλλιώς θα διώκονταν για διατάραξη της δημόσιας τάξης». Το διάταγμα αυτό, που εκδόθηκε δέκα μήνες μετά την περίφημη νύχτα της 4ης Αυγούστου, σχεδόν ένα χρόνο μετά την κατάληψη της Βαστίλης, δείχνει μάλλον καθαρά τι θα είχε κερδίσει ο αγρότης αν δεν είχαν συνεχιστεί οι αγροτικές εξεγέρσεις.

Γ' αυτό και ο κ. Ταΐν, όσες κατηγορίες και αν επιρρίπτει στον λαό, πιθανόν ως φόρο τιμής στο ακαδημαϊκό ύφος, πλησιάζει πολύ στην αλήθεια όταν μιλά για πέντε ή έξι αγροτικές εξεγέρσεις που έγιναν η μια μετά την άλλη κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Πράγματι, η επανάσταση των αγροτών κράτησε πάνω από τέσσερα χρόνια (από το 1788 έως το 1793), ώσπου η Εθνοσυνέλευση, αναγνωρίζοντας επί τέλους τα τετελεσμένα γεγονότα και επανερχόμενη στα προηγούμενα διατάγματα για τα δικαιώματα των φεουδαρχών και τις κοινοτικές γαίες, διέταξε την επιστροφή της γης που είχαν σφετεριστεί οι άρχοντες στις κοινότητες, πράγμα που ωφελούσε όλους τους αγρότες, ιδιοκτήτες και προλεταρίους, και κατάργησε οριστικά όχι μόνο τα δικαιώματα των φεουδαρχών αλλά και την αποπληρωμή των χρεών που είχε επιβάλει η Συντακτική. Βέβαια, όπως όλες οι αγροτικές επαναστάσεις, δεν ήταν κι αυτή διαρκής, ούτε γενική. Φουσκώνει και μετά ξεφουσκώνει, σιρήνει σ' έναν τόπο και ξανανάθει σ' έναν άλλο, μετατοπίζεται διαρκώς, όπως γινόταν και στον πόλεμο των χωρικών των 16ο αι.

Χωρίς αυτήν την εξέγερση, που την στήριζαν και οι εξεγέρσεις στις πόλεις, δεν θα μπορούσαμε να καταλάβουμε τη Μεγάλη Επανάσταση: γιατί η Μεγάλη Επανάσταση δεν θα είχε γίνει. Ο μεγάλος ιστορικός του 18ου αι. Σλόσερ (Schlosser) είχε αντιληφθεί ξεκάθαρα το δύσκολο αυτό σημείο. «Πώς έγινε και ο Ροβεσπιέρος κατάφερε να κρατήσει τη Γαλλία σ' αυτήν την κατάσταση;» ρώτησε μια μέρα τον αβά Γκρεγκουάρ. Κι ο Γκρεγκουάρ απάντησε με λόγια που συνοψίζουν θαυμάσια την κατάσταση: «Ποιος Ροβεσπιέρος;!» φώναξε, «αφού κάθε χωριό είχε τον δικό του Ροβεσπιέρο!», και θα μπορούσε να προσθέσει, πια

σωστά, «και τον δικό του Μαρά, και τη δική του Λέσχη των Λυσσασμένων!»

Μόνον αυτό έκανε εφικτή την ανατροπή του απολυταρχισμού. Ενώ οι αγρότες ξεσηκώνονταν, επιδιώκοντας να πετύχουν τους στόχους τους, ενώ οι αβράκωτοι των πόλεων, αναζητώντας στα τυφλά ένα καλύτερο μέλλον, ανέτρεπαν τις κατεστημένες εξουσίες εμποδίζοντας έτσι τη συγκρότηση μιας ισχυρής εξουσίας, η αστική τάξη εκμεταλλεύθηκε προς όφελός της τη λαϊκή επανάσταση, πράγμα που της έδωσε τη δυνατότητα ν' ανατρέψει τη μοναρχία και να σφετεριστεί την κυβερνητική εξουσία. Όσοι δεν δέχονται την άποψη ότι οι αστοί πρόγονοί τους έκαναν την επανάστασή τους στηριζόμενοι στους κακομοίρηδες που περιφρονούν σήμερα, καλά θα έκαναν να συμβουλευθούν τις ιστορικές πηγές αντί ν' αρκούνται σε αντιγραφές, λιγο-πολύ καρυκευμένες με πραγματικά επεισόδια, της *Κοινοβουλευτικής Ιστορίας* των Μπουσέζ (Buchez) και *Rou* (Roux) ή του *Moniteur*. Θα έβλεπαν τότε πώς οι πρόγονοί τους, που ήταν καθ' όλα ώφογοι σύμφωνα με την επίσημη ιστορία, δεν δίσταζαν να στείλουν ανατρεπτικά φυλλάδια στην επαρχία «με τη σφραγίδα της Εθνοσυνέλευσας» και πώς πήγαιναν ν' αναζητήσουν συμμάχους για τις διαδηλώσεις τους στα κακόφημα καφενεία των περιχώρων. Και ο κ. Ταΐν δεν κάνει καλά που προσβάλλει αυτούς τους «γιακωβίνους» (γι' αυτόν, όλοι οι επαναστάτες είναι γιακωβίνοι!) που πήγαιναν να κάνουν εκλογές με τα ρόπαλα. Γιατί σ' αυτούς ακριβώς οφείλεται το γεγονός πως δεν είμαστε ακόμη υπήκοοι της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως.

'Όσο για τις εξεγέρσεις που προηγήθηκαν από την Επανάσταση και διαδέχονταν η μια την άλλη κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους της, το λιγότερο που μπορώ να πω γι' αυτές είναι το συμπέρασμα μιας ολοκληρωμένης μελέτης που έκανα το 1877 και το 1878 στο Βρετανικό Μουσείο και στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Λονδίνου, μιας μελέτης την οποία δεν έχω ακόμη τελειώσει και στην οποία προτίθεμαι να παρουσιάσω τις πηγές της Γαλλικής Επανάστασης και των όλων ευρωπαϊκών κινημάτων³⁹. Όσοι θα ήθελαν ν' οσχοληθούν μ' αυτό το πολύ σημαντικό ζήτημα, καλά θα έκαναν να συμβουλευθούν, πέρα από τα γνωστά έργα των κ.κ. *Rovtō* (*Raudot*), *Ntoniōl* (*Doniol*), *Leūmori* (*Leymarie*), *Mponmérē* (*Bonpemere*), *Ippō* (*Hippeau*), *Mnapōw* (*Babeau*) κ.ά. που εξετάζουν τη γενική κατάσταση πριν την Επανάσταση, και τα απομνημονεύματα και τις τοπικές ιστορίες, όπως του *Kom̄* (*Combes*) για το Καστρό, του *Som̄ier* (*Sommier*) για τη Γιούρα, των *Bi* (*Vic*), *Boisselē* (*Vaisselle*) και *Mege* (*Mege*) για το Λαγκεντόκ, του *vnu* *Chatelier* (*du Chatelier*) για τη Βρετάνη, του *Kler* (*Clerc*) για τη Φρανς-Κοντ, των *Strōmpel* (*Strobel*) και *'Enykelχārp̄t* (*Engelhardt*) για την Αλσατία και ιδίως του κ. *Xāit̄z* (*Heitz*, *Antepanás̄taṣ* και

³⁹ Βλ. το έργο του Κροπότκιν *Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση*. [Στμ.]

πολιτικές οργανώσεις), του Λεύμαρί για τη Λιμουζέν, του Μοντεζίρ (Montde-sir) για τη Λιμουζέν και το Κερού, του Λαφόν (LaFont) για το Μιντί κ.ά. Άλλα οι μαρτυρίες αυτές δεν αρκούν για μιαν ολοκληρωμένη ιστορία των εξεγέρσεων που έγιναν πριν την Επανάσταση. Για να μπορέσει να γραφεί μια τέτοια ολοκληρωμένη ιστορία, ο μόνος τρόπος είναι να μελετήσουμε τα Εθνικά αρχεία στα οποία, παρά την καταστροφή των φεουδαρχικών εγγράφων που διέταξε η Εθνοσυνέλευση, θα βρούμε πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία. Μεταξύ άλλων θα μνημόνευα τα έγγραφα που αναφέρονται ειδικά στις εξεγέρσεις αυτές και βρίσκονται στα Εθνικά Αρχεία, και που για την ύπαρξή τους μας έχει ενημερώσει ο ρώσος καθηγητής Καρέεφ (Kareeff), που έγραψε ένα έργο για τους γάλλους χωρικούς πριν την Επανάσταση. Πιθανόν αυτά τα έγγραφα και άλλα στοιχεία που βρίσκονται στα Αρχεία επέτρεψαν στον κ. Ταϊν να πει εύλογα ότι 300 τουλάχιστον εξεγέρσεις έγιναν στη Γαλλία πριν την κατάληψη της Βασιλης και ν' αναφέρει, δυστυχώς μόνο σε μια αράδα, τις μυστικές εταιρίεις που δρούσαν ανάμεσα στους χωρικούς πριν την Επανάσταση και στις απαρχές της.

'Οσο για τα μέσα αγκιτάσιας που μεταχειρίστηκε η αστική τάξη στο Παρίσι στις απαρχές της Επανάστασης και που, δήθεν από σεμνότητα έχει παραμερισει σήμερα, άφησο να με καθοδηγήσει κυρίως το εξαιρετό έργο του Φελιξ Ροκαιν (Rocquain). *To επαναστατικό πνεύμα πριν την Επανάσταση*, που το συστήνω ανεπιφύλακτα σ' όσους ενδιαφέρονται για τα γεγονότα και όχι για προκατασκευασμένα συμπεράσματα.

I

Υπάρχουν στη ζωή των κοινωνιών εποχές που η επανάσταση γίνεται επιτακτική ανάγκη, που επιβάλλεται απ' τα πράγματα. Νέες ιδέες βλασταίνουν παντού, επιδιώκουν να βγουν στο φως της μέρας και να εφαρμοστούν στη ζωή, αλλά σκοντάφτουν στην αδρανειακή δύναμη εκείνων που έχουν συμφέρον να διατηρηθεί το παλιό καθεστώς και να τις πνίξουν μες στην απονικτική ατμόσφαιρα των παλιών προκαταλήψεων και παραδόσεων. Αυτά που έχουμε διδάχθει για τη συγκρότηση των κρατών, για τους νόμους της κοινωνικής ισορροπίας, για τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις μεταξύ των πολιτών δεν αντέχουν στην αυστηρή κριτική που δέχονται καθημερινά σε κάθε ευκαιρία στο σαλόνι και στο καμπαρέ, στα φιλοσοφικά έργα και στην καθημερινή κουβέντα. Οι πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί θεσμοί γκρεμίζονται. Σαν κτίσμα που ρήμαξε πιέζουν, εμποδίζουν ν' αναπτυχθούν τα νεαρά βλαστάρια που φυτρώνουν στους ραγισμένους τοίχους του κι αρχίζουν ν' απλώνονται γύρω του.

Γίνεται αισθητή η ανάγκη για μια νέα ζωή. Ο κώδικας της καθηερωμένης ηθικής που κυβερνά την καθημερινή ζωή των περισσότερων ανθρώπων φαινεται πια ανεπαρκής. Καταλαβαίνουμε πως κάτι, που πριν φαινόταν δίκαιο και

σωστό, είναι κραυγαλέα ἀδικο. Η ηθική του χθες γίνεται σήμερα ανυπόφορα ανήθικη. Η σύγκρουση των νέων ιδεών με τις παλιές παραδόσεις ξεσπά μέσα σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις, σ' όλα τα περιβάλλοντα και σ' όλες τις οικογένειες. Ο γιος τα βάζει με τον πατέρα, βρίσκει ανυπόφορο αυτό που ο πατέρας του ἔβρισκε φυσικό σ' όλη του τη ζωή. Η κόρη ξεσηκώνεται ενάντια στις αρχές που της μετέδωσε η μάνα της ως καρπό της μακρόχρονης πείρας της. Η λαϊκή συνείδηση εξεγείρεται καθημερινά ενάντια στα σκάνδαλα που ξεσπούν στους κόλπους της τάξης των προνομιούχων και των χασιμέρηδων, ενάντια στα εγκλήματα που διαπράττονται εν ονόματι του δικαίου του ισχυρότερου ή με σκοπό τη διατήρηση των προνομίων. Οι ἀνθρωποι που θέλουν να θριαμβεύσει η δικαιοσύνη, να εφαρμόσουν στην πράξη τις νέες ιδέες, σύντομα αναγκάζονται ν' αναγνωρίσουν ότι οι ευγενείς, φιλάνθρωπες κι αναμορφωτικές ιδέες τους δεν έχουν θέση στην υπάρχουσα κοινωνία, αναγνωρίζουν πως είναι ανάγκη μια επαναστατική ανεμοθύελλα να σαρώσει όλην αυτή τη σπίλα, ν' αναζωγονήσει με την πνοή της τις ναρκωμένες καρδιές και να φέρει στην ανθρωπότητα τον αλτρουισμό (φιλαληλία), την αυταπάρηηση και τον πρωισμό, που χωρίς αυτά η κοινωνία εκφυλίζεται, υποβαθμίζεται και αποσυντίθεται.

Στις εποχές του ξέφρενου αγώνα δρόμου με σκοπό τον πλούτισμό, των πυρετώδων κερδοσκοπικών κινήσεων και των οικονομικών κρίσεων, της γοργής καταστροφής των μεγάλων βιομηχανιών και της εφήμερης ἀνθίσης ἀλλων κλάδων της παραγωγής, περιουσιών που δημιουργούνται σκανδαλωδώς μέσα σε λίγα χρόνια και εξ ίσου εύκολα χάνονται, καταλαβαίνουμε ότι οι οικονομικοί θεαμοί που διέπουν την παραγωγή και την ανταλλαγή δεν δίνουν στην κοινωνία την ευημερία που επιδίωκαν να της εγγυηθούν. Φέρνουν το εκ διαμέτρου αντίθετο αποτέλεσμα. Αντί για την τάξη γεννούν το χάος, αντί για την ευτυχία γεννούν τη δυστυχία και την αβεβαιότητα για το αύριο, αντί για την αρμονία των συμφερόντων φέρνουν τον πόλεμο, τον διαρκή πόλεμο του εκμεταλλευτή ενάντια στον παραγωγό, των εκμεταλλευτών και των παραγγών μεταξύ τους. Βλέπουμε την κοινωνία να χωρίζεται ολοένα πιο καθαρά σε δυο εχθρικά στρατόπεδα και συγχρόνως να υποδιαιρείται σε χιλιάδες μικρομάδες που πολεμούν λυσσαλέα μεταξύ τους. Αποκαμωμένη απ' αυτούς τους πολέμους και από την αθλιότητα που φέρνουν, η κοινωνία αναζητά έναν νέο τρόπο οργάνωσης. Απαιτεί ρητά την πλήρη αναδιάρθρωση του καθεστώτος της ιδιοκτησίας, της παραγωγής, της ανταλλαγής και του συνόλου των οικονομικών σχέσεων που απορρέουν απ' αυτές.

Ο κυβερνητικός μηχανισμός που έχει επιφορτιστεί με τη διατήρηση της υπάρχουσας τάξης προσγέμιτων λειτουργεί ακόμη. Σε κάθε στροφή των ξεβιδωμένων τροχών του παθαίνει βλάβη και σταματάει. Η λειτουργία του γίνεται ολοένα πιο δύσκολη, η δυσαρέσκεια με τις ατέλειες του μεγαλώνει. Κα-

θημερινά προβάλλονται νέες απαιτήσεις: «Μεταρρυθμίστε αυτό, μεταρρυθμίστε εκείνο!» φωνάζουν από παντού. «Πόλεμοι, οικονομία, φορολογία, δικαστήρια, αστυνομία, όλα πρέπει να ξαναφτιαχτούν, να στηριχθούν σε νέες βάσεις», λένε οι μεταρρυθμιστές. Αλλά όλοι καταλαβαίνουν πως είναι αδύνατον να επισκευάσουν, να διορθώσουν ένα μεμονωμένο κομμάτι, γιατί όλα είναι αλληλένδετα. Και, άλλωστε, πώς να επισκευαστούν, όταν η κοινωνία είναι χωρισμένη σε δυο απροκάλυπτα εχθρικά στρατόπεδα; Αν ικανοποιήσεις μερικούς δυσαρεστημένους, θα δημιουργήσεις καινούργιους δυσαρεστημένους.

Ανικανές να πάρουν τον δρόμο των μεταρρυθμίσεων αφού κάτι τέτοιο θα σήμαινε συμμετοχή στην επανάσταση, συγχρόνως πάρα πολύ αδύναμες για να καταφύγουν απροκάλυπτα στην αντεπαναστατική βία, οι κυβερνήσεις αρκούνται σε ημιμέτρα που δεν μπορούν να ικανοποιήσουν κανέναν και το μόνο που κάνουν είναι να προκαλούν νέες δυσαρέσκειες. Οι μέτριες προσωπικότητες που αναλαμβάνουν στις μεταβατικές εποχές τη διακυβέρνηση του κυβερνητικού σκάφους ονειρέυονται μόνον ένα πράγμα: να πλουτίσουν πριν έρθει ο επόμενος πόλεμος. Δεχόμενοι επιθέσεις πανταχόθεν, αμύνονται αδέξια, άγονται και φέρονται, κάνουν απανωτές βλακείες και έτσι πριονίζουν και την τελευταία σανίδα σωτηρίας τους: αμαυρώνουν το κύρος της κυβέρνησης και την γελοιοποιούν με την ανικανότητά τους.

Σε τέτοιες εποχές επιβάλλεται να γίνει επανάσταση. Αποτελεί κοινωνική αναγκαιότητα. Η κατάσταση είναι επαναστατική.

Όταν διαβάζουμε στους καλύτερους ιστορικούς μας για τη γένεση και την ανάπτυξη των μεγάλων επαναστατικών κραδασμών, βρίσκουμε συνήθως, κάτω απ' τον τίτλο «Τα αίτια της επανάστασης», μια συναρπαστική περιγραφή της κατάστασης που επικρατούσε την προηγουμένη της επανάστασης. Η αθλιότητα του λαού, η γενική ανασφάλεια, τα σπασμαδικά μέτρα της κυβέρνησης, τα εμετικά σκάνδαλα που αναδεικνύουν τα μεγάλα κουσούρια της κοινωνίας, οι νέες ιδέες που προσπαθούν να επιβληθούν αλλά προσκρούουν στην ανικανότητα των υποστηρικτών του παλαιού καθεστώτος: τίποτε δεν λείπει απ' την εικόνα. Μελετώντας αυτήν την εικόνα, πειθόμαστε ότι η επανάσταση ήταν δύντως αναπόφευκτη, ότι δεν υπήρχε άλλη διέξοδος από την εξέγερση.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την κατάσταση πριν το 1789, όπως μας την παρουσιάζουν οι ιστορικοί. Νομίζουμε πως ακούμε τον αγρότη να παραπονιέται για τον φόρο του αλατιού, για τη δεκάτη, για τα δοσίματα στον φεουδάρχη, και να θρέφει στην καρδιά του δύσεστο μίσος για τον όρχοντα, τον καλόγερο, τον μονοψωλητή και τον φοροεισπράκτορα. Μας φαίνεται πως βλέπουμε τους αστούς να παραπονούνται ότι οι δημοτικές αρχές έχουν χάσει τα δικαιώματά τους και να καταριούνται των μονάρχη. Ακούμε τον λαό να βλαστημάει τη βασίλισσα, να ξεσκώνεται μαθαίνοντας τα καμώματα των υπουργών και να λέει

διαρκώς ότι οι φόροι είναι αβάσταχτοι και τα δοσίματα εξοντωτικά, ότι οι σοδειές ήταν κακές και ο χειμώνας βαρύτατος, ότι τα τρόφιμα είναι πονάκριβα κι οι μονοπωλητές άπληστοι, ότι οι ειρηνοδίκες των χωριών αρπάζουν τη σοδειά του χωρικού, ότι ο αγροφύλακας κάνει τον σατράπη, ότι το ταχυδρομείο δεν είναι καθόλου καλά οργανωμένο και οι υπάλληλοι του είναι τεμπελόσκυλα... Κοντολογίς, τίποτε δεν πάει καλά, όλοι παραπονούνται. Από παντού ακούμε: «Δεν πάει άλλο αυτή η κατάσταση, άσχημη κατάληξη θα 'χουμε!»

Αλλά απ' αυτές τις ειρηνικές σκέψεις μέχρι τον ξεσηκωμό, μέχρι την επανάσταση, υπάρχει μια ολόκληρη άβυσσος, αυτή που στους περισσότερους ανθρώπους χωρίζει τη σκέψη από την πράξη, τον συλλογισμό από την επιθυμία, από την ανάγκη για δράση. Πώς γεφυρώθηκε αυτή η άβυσσος; Πώς αυτοί οι άνθρωποι που, χθες ακόμη, παραπονούνταν ειρηνικά για το χάλι τους κανίζοντας τα ταιμπούκια τους και χαιρετούσαν δουλικά τον αγροφύλακα και τον χωροφύλακα τους οποίους πριν λίγο βρίζανε, πώς, λίγες μέρες αργότερα, αυτοί οι ίδιοι άνθρωποι πήραν τα δρεπάνια και τους σιδηρολοστούς κι επιτεθήκανε στον πύργο του άρχοντα, που χθες ακόμα τους τρόμαζε; Ποιο θαύμα μεταμόρφωσε αυτούς τους άνδρες, που οι γυναίκες τους τους θεωρούσαν δικαιολογημένα δειλούς, σε ήρωες που προχωρούσαν ακάθεκτοι κάτω από τις οβίδες των κανονιών και απ' τα πυρά των μυδραλίων προς την κατάκτηση των δικαιωμάτων τους; Πώς τα λόγια, που ειπώθηκαν τόσες φορές και σκορπίζονταν στον αέρα σαν τον ήχο της καμπάνας, μετατράπηκαν επι τέλους σε έργα;

Εύκολα μπορούμε να δώσουμε την απάντηση:

Αυτό που προκάλεσε τη μετατροπή τους είναι η δράση, η διαρκής, ακατάπαυτα ανανεωνόμενη δράση των επαναστατικών μειονοτήτων. Το θάρρος, η αφοσίωση, η αυτοθυσία είναι κι αυτά κολλητικά, όπως η δειλία, η δουλικότητα και ο πανικός.

Τι μορφές θα πάρει η αγκιτάτσια; Μα τις πιο διαφορετικές μορφές, όποιες θα της επιβάλουν οι περιστάσεις, τα χρησιμοποιούμενα μέσα και οι διαθέσεις των ανθρώπων. Άλλοτε σοβαρή, άλλοτε περιπαικτική, αλλά πάντα τολμηρή, άλλοτε συλλογική, άλλοτε καθαρά ατομική, δεν παραμελεί κανένα από τα μέσα που έχει στη διάθεσή της, κανένα γεγονός της δημόσιας ζωής, για να κρατάει πάντα ξύπνιο το πνεύμα, να διαδίδει τη δυσαρέσκεια και να της δίνει μορφή, ν' ανέβει το μίσος ενάντια στους εκμεταλλευτές, να γελοιοποιεί τους κυβερνώντες και να δείχνει την αδυναμία τους και, πάνω απ' όλα και πάντα, να ξυπνά το θάρρος, το εξεγερσιακό πνεύμα, διδάσκοντας με το παράδειγμά της.

II

Όταν σε μια χώρα δημιουργείται επαναστατική κατάσταση χωρίς ακόμη να έχει αφυπνιστεί επαρκώς το εξεγερσιακό πνεύμα στις μάζες για να μεταφρα-

στεί σε ταραχώδεις διαδηλώσεις στους δρόμους ή σε εξεγέρσεις, τότε το βάρος πέφτει στις επαναστατικές μειονότητες, που με τη δράση τους θα πρέπει να κατορθώσουν ν' αφυπνίσουν το αίσθημα της ανεξαρτησίας και την πνοή του θάρρους, που χωρίς αυτά δεν μπορεί να γίνει καμιά επανάσταση.

Ψυχωμένοι άνθρωποι, που δεν μένουν στα λόγια αλλά πασχίζουν να τα κάνουν έργα, ακέραιοι χαρακτήρες, που γι' αυτούς η πράξη είναι ένα με την ιδέα, που γι' αυτούς η φυλακή, η εξορία και ο θάνατος είναι προτιμότερα από μια ζωή που βρίσκεται σε διάσταση με τις αρχές τους, άφοβοι άνθρωποι, που ξέρουν πως πρέπει να τολμήσουν για να πετύχουν, *αυτοί* ρίχνονται πρώτοι στη μάχη, πολύ πριν οι μάζες αγανακτήσουν αρκετά για να σηκώσουν ανοιχτά τη σημαία της επανάστασης και, με τα όπλα στα χέρια, να πολεμήσουν για να κατακτήσουν τα δικαιώματά τους.

Μες στα παράπονα, στις μάταιες κουβέντες, στις θεωρητικές συζητήσεις, γεννιέται μια ατομική ή συλλογική εξεγερσιακή πράξη που συμπυκνώνει τους πόθους που επικρατούν. Αρχικά, η μάζα μπορεί να μένει απαθής. Ενώ θα θαυμάζει το θάρρος του πρωτοπόρου απόμου ή της πρωτοπόρας ομάδας, ενδέχεται αρχικά ν' ακολουθήσει τους συνετούς, τους φρόνιμους που σπεύδουν να καταδίκασουν αυτήν την «τρέλα» και λένε ότι «οι τρελοί, οι θερμοκέφαλοι πάνε να τα χαλάσουν όλα». Ενώ τα είχαν λογαριάσει τόσο καλά αυτοί οι φρόνιμοι και συνετοί, ενώ το κόμμα τους, συνεχίζοντας αργά και μεθοδικά το έργο του, θα κατόρθωνε σε εκατό ή διακόσια ή τριακόσια χρόνια να κατακτήσει όλο τον κόσμο, νά που μπλέκεται τώρα το απρόβλεπτο: απρόβλεπτο, βέβαια, με την έννοια ότι δεν το είχαν προβλέψει εκείνοι, οι φρόνιμοι και συνετοί. Όποιος ξέρει έστω κι ελάχιστη ιστορία και έχει στοιχειώδες μυαλό, ξέρει κάλλιστα εκ των προτέρων ότι μια θεωρητική προπαγάνδιση της επανάστασης θα μεταφραστεί αναγκαστικά σε έργα πολύ πριν οι θεωρητικοί αποφανθούν πως έφτασε η ώρα της δράσης. Κι όμως, οι σοφοί θεωρητικοί μας συγκρύουνται με τους «τρελούς», τους αποκηρύσσουν και τους αναθεματίζουν. Μα οι «τρελοί» κερδίζουν τη συμπάθεια του λαού, που επιδοκιμάζει σιωπηρά το θάρρος τους, και αποκτούν μιμητές. Οι πρώτοι γεμίζουν τις φυλακές και τα κάτεργα, αλλά έρχονται άλλοι και συνεχίζουν το έργο τους. Οι παράνομες ενέργειες διαμαρτυρίας, αγανάκτησης και εκδίκησης πληθαινουν.

Αλλά τότε είναι πιο αδύνατον να μείνει ο άνθρωπος αμέτοχος. Όσοι στην αρχή ούτε που ρωτούσαν τι θέλουν οι «τρελοί», αναγκάζονται ν' ασχοληθούν μ' αυτούς, να συζητήσουν τις ιδέες τους, να πάρουν θέση υπέρ ή εναντίον τους. Μέσα από γεγονότα που αποσπούν τη γενική προσοχή, η νέα ιδέα διαποτίζει τα μυαλά και κερδίζει υποστηρικτές. Μια τέτοια πράξη κάνει μέσα σε λίγες μέρες πιο αποτελεσματική προπαγάνδα από χιλιάδες επαναστατικά φυλλάδια.

Γιατί, κυρίως, ξυπνά το εξεγερσιακό πνεύμα, γεννά την τόλμη. Το παλιό

καθεστώς, οπλισμένο με χωροφύλακες, δικαστές, αστυφύλακες και φαντάρους, φαίνεται ακλόνητο, όπως άπορτο φαινόταν στον άσπολο λαό και το παλιό οχυρό της Βαστίλης με τα ψηλά τείχη και τα έτοιμα να χτυπήσουν κανόνια του. Άλλα αμέσως καταλαβαίνουμε ότι το κατεστημένο δεν έχει τη δύναμη που υποθέταμε πως έχει. Μια παράτολμη πράξη ήταν αρκετή για ν' ανατρέψει μέσα σε λίγες μέρες ολόκληρο τον κυβερνητικό μηχανισμό, για να κλονίσει τον κολοσσό. Μια μικροαναταραχή έκανε άνω-κάτω μια ολόκληρη επαρχία, και ο στρατός, που μονίμως επέβαλλε την τάξη, υποχώρησε απέναντι σε μια χούφτα χωρικούς με πέτρες και δρεπάνια. Ο λαός αντιλαμβάνεται ότι το τέρας δεν είναι τόσο φοβερό όσο το νόμιζε, αρχίζει να συνειδητοποιεί πως θ' αρκούσαν λίγες δυναμικές ενέργειες για να το σωριάσουν καταγής. Μες στις καρδιές γεννιέται η ελπίδα, και ας θυμηθούμε ότι, αν η απελπισία σπρώχνει συχνά σε αναταραχές, αυτό που κάνει τις επαναστάσεις είναι η ελπίδα της νίκης, και μόνον αυτή.

Η κυβέρνηση αντιστέκεται, χτυπά λυσσασμένα. Άλλα, αν κάποτε η καταστολή σκότωνε την ενεργυητικότητα των καταπιεσμένων, τώρα, σε εποχές αναβρασμού, φέρνει το αντίθετο αποτέλεσμα. Προκαλεί νέες ατομικές και συλλογικές εξεγέρσεις. Σπρώχνει τους εξεγερμένους στον ηρωισμό και σιγά-σιγά οι ηρωικές πράξεις κερδίζουν καινούργιους υποστηρικτές, γενικεύονται και αναπτύσσονται. Το επαναστατικό κόλμα ενισχύεται από άτομα που μέχρι τότε ήταν εχθροί του ή αδιαφορούσαν γι' αυτό. Η κυβέρνηση, οι άρχουσες τάξεις και οι προνομιούχοι διασπώνται: ορισμένοι υποστηρίζουν την αντίσταση μέχρις εσχάτων, άλλοι τάσσονται υπέρ των παραχωρήσεων, άλλοι φτάνουν σε σημείο να πουν πως είναι έτοιμοι ν' απαρνηθούν προσωρινά τα προνόμια τους ώσπου να καταλαγάδει το εξεγερσιακό πνεύμα και να πάρουν μετά την κατάσταση στα χέρια τους. Η συνοχή της κυβέρνησης και των προνομιούχων σπάζει.

Οι άρχουσες τάξεις μπορεί να επιχειρήσουν μια λυσσαλέα αντεπίθεση. Μα η στιγμή δεν είναι πια κατάλληλη. Η μάχη γίνεται ολοένα πιο σκληρή, πιο φοβερή, και η επανάσταση που ήδη άρχισε γίνεται πιο αιματηρή. Από την άλλη, η παραμικρή παραχώρηση που κάνουν οι άρχουσες τάξεις, αφού πια γίνεται πάρα πολύ αργά, αφού έχει αποσπαστεί με αγώνες, απλώς ξυπνά ακόμη περισσότερο το εξεγερσιακό πνεύμα. Ο λαός, που προηγουμένως θα ήταν ικανοποιημένος με μια παραχώρηση, καταλαβαίνει τώρα ότι ο εχθρός λυγίζει. Βλέπει τη νίκη του να πλησιάζει, το θάρρος του μεγαλώνει, και οι ίδιοι άνθρωποι που άλλοτε, τσακισμένοι από την αθλιότητα, αρκούντων να ζουν υποταγμένοι, σηκώνουν τώρα το κεφάλι και πορεύονται περήφανα προς ένα καλύτερο μέλλον.

Τέλος, ξεσπάει η επανάσταση, που θα είναι τόσο πιο φοβερή όσο πιο πεισματώδεις ήταν οι προηγούμενες μάχες.

Η κατεύθυνση που θα πάρει η επανάσταση εξαρτάται βέβαια από το σύνολο

των περιστάσεων που έχουν καθορίσει την έλευση του επαναστατικού κατα-
κλυσμού. Άλλα μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων, με βάση τη σχετική
επαναστατική δράση των διάφορων κομμάτων πριν την επονάσταση.

Το ένα κόμμα έχει επεξεργαστεί καλύτερα τη θεωρία που υποστηρίζει και το
πρόγραμμα που θέλει να εφαρμόσει, και τα έχει προπογανδίσει δραστήρια με
τις ομιλίες και τα γραπτά του. Άλλα δεν έχει επιβεβαιώσει αρκετά τους πόθους
του, δεν τους έχει βγάλει στο φως της ημέρας, στους δρόμους, με πράξεις
που αποτελούν την υλοποίηση της σκέψης που το χαρακτηρίζει. Έχει δράσει
λίγο ή μάλλον δεν έχει δράσει ενάντια στους βασικούς εχθρούς του, δεν έχει
χτυπήσει τους θεσμούς που σκοπεύει να καταργήσει. Είχε τη δύναμη της θε-
ωρίας, αλλά όχι τη δύναμη της πράξης. Πολύ λίγο συντέλεσε στην αφύπνι-
ση του εξεγερσιακού πνεύματος ή παρέλειψε να το καθοδηγήσει ενάντια σ'
εκείνο που έπρεπε κυρίως να χτυπήσει κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Ε
λοιπόν, αυτό το κόμμα δεν είναι πολύ γνωστό. Αφού οι πόθοι του δεν επιβε-
βαιώνονται διαρκώς, καθημερινά, με πράξεις που ο αντίλαλος τους θα έφτα-
νε ώς τις πιο απομονωμένες καλύβες, δεν έχουν διαποτίσει αρκετά τη μεγάλη
μάζα του λαού. Δεν έχουν περάσει τη δοκιμασία του πολλού κόσμου και του
δρόμου, ούτε και έχουν βρει την απλή τους έκφραση, που συνοψίζεται σε μια
μόνο δημοφιλή λέξη.

Οι πιο παθιασμένοι συγγραφείς του κόμματος είναι γνωστοί στους αναγνώ-
στες τους ως άξιοι στοχαστές, αλλά δεν έχουν τη φήμη ούτε τις ικανότητες
του ανθρώπου της δράσης και, τη μέρα που ο λαός θα κατέβει στους δρό-
μους, θ' ακολουθήσει τις συμβουλές εκείνων που έχουν πιθανόν λιγότερο σα-
φεις θεωρητικές απόψεις και λιγότερο μεγαλεπήβολους στόχους, αλλά τους
γνωρίζει καλύτερα γιατί τους έχει δει να δρουν.

Το κόμμα που έχει κάνει την περισσότερη επαναστατική αγκιτάσια, που
έχει εκδηλώσει την πιο μεγάλη ζωτικότητα και τόλμη, αυτό θα έχει τη μεγα-
λύτερη επιρροή τη μέρα που θα χρειαστεί να δράσει ο λαός, που θα πρέπει να
προχωρήσει για να ολοκληρώσει την επανάσταση. Άλλα όποιο κόμμα δεν έχει
την τόλμη να επιβεβαιώσει τη θεωρία του με επαναστατικές ενέργειες κατά
την περίοδο της προετοιμασίας, όποιο δεν είχε μια αρκετά ισχυρή παρορμητι-
κή δύναμη για να εμπνεύσει στα άτομα και στις ομάδες την αυταπόρνηση, την
ακατανίκητη επιθυμία να εφαρμόσουν στην πράξη τις ιδέες τους (αν είχε πα-
ρουσιαστεί αυτή η επιθυμία, θα είχε μεταφραστεί σε πράξεις πολὺ πριν ξεχυ-
θεί στους δρόμους ολόκληρος ο λαός), όποιο κόμμα δεν μπόρεσε να κάνει δη-
μοφιλή τη σημαία του και σαφείς και κατανοητούς τους στόχους του, θα έχει
ελάχιστες πιθανότητες να υλοποιήσει έστω και το παραμικρό μέρος του προ-
γράμματός του. Θα το παραμερίσουν τα κόμματα της δράσης.

Αυτό μας διδάσκει η ιστορία των περιόδων που προηγούνται από τις μεγά-

λες επαναστάσεις. Κι αυτό το έχει καταλάβει θαυμάσια η επαναστατική αστική τάξη: δεν άφησε ανεκμετάλλευτο κανένα μέσον αγκιτάτσιας που θ' αφύπνιζε το εξεγερσιακό πνεύμα, όταν προσπαθούσε ν' ανατρέψει το μοναρχικό καθεστώς. Ο γάλλος χωρικός του 18ου αι. την καταλάβαινε σαν από ένστικτο, όταν πολεμούσε για την κατάργηση των δικαιωμάτων των φεουδαρχών. Σύμφωνα μ' αυτές τις αρχές έδρασε και η Διεθνής, όταν προσπάθησε ν' αφυπνίσει το εξεγερσιακό πνεύμα στους εργάτες των πόλεων και να τους σπρώξει ενάντια στον φυσικό εχθρό του μισθωτού, ενάντια στον αφετεριστή των εργαλείων της δουλειάς και των πρώτων υλών.

III

Θα έπρεπε να γίνει μια –πολύ ενδιαφέρουσα, ελκυστική και κυρίως διδακτική– μελέτη για τα μέσα αγκιτάτσιας που χρησιμοποίησαν οι επαναστάτες σε διάφορες εποχές για να επιταχύνουν το ξέσπασμα της επανάστασης, για να κάνουν τις μάζες να συνειδητοποιήσουν τα μελλούμενα, για να δειξουν πιο καλά στον λαό τους βασικούς του εχθρούς, για ν' αφυπνίσουν την τόλμη και το εξεγερσιακό πνεύμα του. Ξέρουμε όλοι πολύ καλά γιατί έγινε απαραίτητη μια επανάσταση, αλλά μόνο με το ένστικτο και ψηλαφητά φτάνουμε ν' αντιληφθούμε πώς βλάστησαν οι επαναστάσεις.

Το πρωσικό επιτελείο στρατού εξέδωσε πρόσφατα ένα έργο, προς χρήσιν του στρατού, για την τέχνη της καταστολής των λαϊκών εξεγέρσεων, στο οποίο διδάσκει πώς μπορεί να διαλυθεί μια λαϊκή κινητοποίηση, πώς σπάζει το ηθικό και πώς κατανέμονται οι δυνάμεις. Σήμερα θέλουν να δίνουν σίγουρα χτυπήματα, να σφάζουν τον λαό με όλους τους τύπους. Ε λοιπόν, η μελέτη μου, για την οποία μίλησα πιο πάνω, θα ήταν μια απάντηση στο προαναφερθέν έργο και σε πολλά άλλα που πραγματεύονται το ίδιο ζήτημα, λιγότερο κυνικά πολλές φορές. Θα έδειχνε πώς αποδιοργανώνεται μια κυβέρνηση, πώς κατανέμονται οι λαϊκές δυνάμεις, πώς μπορεί ν' ανέβει το ηθικό ενός λαού που τον έχουν εξουσιεύσει και καταβάλει η αθλιότητα και η καταπίεση που έχει υποστεί.

Δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα παρόμοια μελέτη. Οι ιστορικοί μας έχουν περιγράψει θαυμάσια τα μεγάλα βήματα με τα οποία η ανθρωπότητα προχώρησε προς την απελευθέρωσή της, αλλά έχουν στρέψει πολύ λίγο την προσοχή τους στις περιόδους που προηγήθηκαν από τις επαναστάσεις. Απορροφημένοι από τα δράματα που προσπαθούν να σκιαγραφήσουν, προσπερνούν βιαστικά τον πρόλογο, ενώ αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει είναι ίσα-ίσα ο πρόλογος.

Κι όμως, δεν υπάρχει εικόνα πιο συνταρακτική, πιο μεγαλειώδης και πιο ωραία απ' αυτήν που απεικονίζει τις προσπάθειες που κατέβαλαν οι πρόδρομοι των επαναστάσεων. Τι ακάματο μόχθο επέδειξαν οι χωρικοί και ορισμένοι

αστοι άνθρωποι της δράσης πριν το 1789! Με τι επιμονή αγωνιστηκαν οι αντιμοναρχικοί, από την παλινόρθωση των Βουρβόνων το 1815 μέχρι την εκδίωξή τους το 1830! Πόση δραστηριότητα επέδειξαν οι μυστικές εταιρείες κατά τη διάρκεια της βασιλείας του μεγαλοαστού Λουδοβίκου-Φιλίππου! Πόσο συνταρακτική είναι η εικόνα των συνωμοσιών που εξήφαναν οι Ιταλοί για ν' αποτινάξουν τον αυστριακό ζυγό, των ηρωικών προσπαθειών τους και των απεριγραπτών δεινών που υπέφεραν οι μάρτυρές τους! Τι πένθιμη και επιβλητική τραγωδία είναι αυτή που θα περιέγραψε τις περιπέτειες της ρωσικής νεολαίας στον αγώνα της ενάντια στην κυβέρνηση και στο καθεστώς των γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών από το 1860 μέχρι σήμερα! Τι ευγενικές προσωπικότητες παρουσιάζονται μπροστά στον σημερινό σοσιαλιστή μέσα από την ανάγνωση αυτών των δραμάτων! Τι υπέροχη αυταπάρνηση και τι αλτρουισμός, και συνάμα τι επαναστατική εκπαίδευση, όχι στη Θεωρία μα στην πράξη, απ' την οποία θα έπρεπε να επωφεληθεί η νέα γενιά!

Δεν θα προχωρήσουμε εδώ σε μια τέτοια μελέτη. Θ' αρκεστούμε σε λίγα, επιλεγμένα παραδείγματα, για να δείξουμε πώς έκαναν επαναστατική αγκιτάτσια οι πατεράδες μας και τι είδους αιματηράσματα μπορούν να βγουν από μια τέτοια μελέτη.

Θα εξετάσουμε επιτροχάδην μιαν απ' αυτές τις περιόδους, εκείνη που προγήθηκε από το 1789, και, αφήνοντας κατά μέρος την ανάλυση των περιστάσεων που είχαν δημιουργήσει επαναστατική κατάσταση στα τέλη του 18ου αι., θ' αρκεστούμε να δείξουμε οριαμένους τρόπους αγκιτάτσιας που χρησιμοποιήσαν οι προκάτοχοί μας.

Δύο κυρίως αποτελέσματα είχε η επανάσταση του 1789-1793. Το ένα, η ανατροπή της απόλυτης μοναρχίας και η όνοδος της αστικής τάξης στην εξουσία. Το άλλο, η οριστική κατάργηση των φεουδαρχικών σχέσεων και των φεουδαρχικών δοσιμάτων στην ύπαιθρο. Τα δύο είναι αλληλένδετα, δεν θα μπορούσε να γίνει το ένα χωρίς το άλλο. Τα ίδια δύο ρεύματα συναντούμε και στην αγκιτάτσια που προηγήθηκε της επανάστασης: αγκιτάτσια ενάντια στη μοναρχία στους κόλπους της αστικής τάξης, αγκιτάτσια ενάντια στα δικαιώματα των φεουδαρχών στις τάξεις των χωρικών.

Ας ρίξουμε μια επιτροχάδην ματιά στο καθένα.

Εκείνη την εποχή η εφημερίδα δεν είχε αποκτήσει τη σημασία που έχει σήμερα. Τον ρόλο της τον έπαιζαν η μπροσούρα, ο λιβελλος και φυλλάδιο των τριών-τεσσάρων σελίδων. Επόμενο ήταν να πληθαίνουν τα φυλλάδια και οι μπροσούρες. Η μπροσούρα φέρνει στα χέρια της μεγάλης μάζας τις ιδέες των φιλοσόφων και των οικονομολόγων, των προδρόμων της επανάστασης. Ο λιβελλος και το φυλλάδιο κάνουν την αγκιτάτσια, χτυπώντας τους τρεις βασικούς εχθρούς: τον βασιλιά και την Αυλή του, την αριστοκρατία και τον κλή-

ρο. Δεν θεωρητικολογούν, αλλά γελοιοποιούν.

Χιλιάδες τέτοια φυλλάδια αναφέρονται στα κουσούρια της Αυλής και κυρίως της βασιλισσας, γελοιοποιούν την Αυλή, της αφαιρούν τα παραπλανητικά της στολίδια και την παρουσιάζουν γυμνή με όλα τα φεγάδια, τη σαπίλα, τη διαστροφή και την ηλιθιότητά της. Οι έρωτες του βασιλικού ζεύγους, τα σκάνδαλα της Αυλής, οι παράλογες σπατάλες, το Σύμφωνο της Πείνας –η συμμαχία των ισχυρών με τους μονοπωλητές του σταριού, που έφερνε πλούτη σ' αυτούς και πείνα στον λαό– αυτά έπιαναν οι λιβελλοί. Οι γελοιογράφοι είναι μονίμως στην πρώτη γραμμή και δεν αφήνουν να τους ξεφύγει κανένα γεγονός της δημόσιας ζωής με το οποίο θα μπορούσαν να πλήξουν τον εχθρό. Φτάνει να ειπωθεί δημόσια κάτι για ένα γεγονός, και ο λιβελλος και το φυλλάδιο είναι έτοιμα να το εκμεταλλευτούν ανελέητα με τον τρόπο τους. Γιατί είναι μέσα καλύτερα από την εφημερίδα για τέτοια αγκιτάσια. Η εφημερίδα είναι μια ολόκληρη επιχείρηση και προσέχει πολύ πριν την εκθέσεις σε κίνδυνο. Το κλείσιμο μιας εφημερίδας μπορεί να φέρει μεγάλες δυσκολίες σ' ένα ολόκληρο κόμμα. Ο λιβελλος και το φυλλάδιο βάζουν σε κίνδυνο μόνο τον συγγράφεα και τον τυπογράφο τους – τρέχα γύρευε τους!

Προφανώς οι συγγραφείς τέτοιων κειμένων άρχισαν παραμερίζοντας τη λογοκριασία. Γιατί, αν και δεν είχε ακόμη επινοηθεί ο θαυμάσιος μηχανισμός του σημερινού ιησουιτισμού, ο νόμος περί Τύπου που εκμηδενίζει κάθε ελευθερία του επαναστάτη συγγραφέα, είχαν εν τούτοις τη «αφραγισμένη βασιλική επιστολή» για να φυλακίζουν τους συγγραφείς και τους τυπογράφους, μέτρο απάνθρωπο ειν' αλήθεια, αλλά ευθύ.

Γ' αυτό οι συγγραφείς τύπωναν τους λιβελλους στο Άμστερνταμ ή αλλού, «εκατό λεύγες μακριά από τη Βασιλίη, κάτω απ' το δένδρο της Ελευθερίας». Επιπλέον, λίγο τους πείραζε να χτυπήσουν σκληρά και να εξευτελίσουν τον βασιλιά, τη βασιλίσσα και τους εραστές της, τους ανώτερους αυλικούς και τους αριστοκράτες. Με τα παράνομα έντυπα, το μόνο που μπορούσε να κάνει η αστυνομία ήταν να ψάχνει τα βιβλιοπωλεία και να συλλαμβάνει τους πλανόδιους πωλητές, ενώ οι άγνωστοι στην αστυνομία συγγραφείς συνέχιζαν το έργο τους.

Το σκωπτικό τραγούδι, που είναι πολύ αθυρόστομο για να τυπωθεί αλλά κάνει τον γύρο της Γαλλίας από στόμα σε στόμα, ήταν ανέκαθεν από τα πιο αποτελεσματικά μέσα προπαγάνδας. Χτυπούσε τις κατεστημένες αρχές, χλεύαζε τις «εστεμμένες κεφαλές» και μετέφερε μέχρι την οικογενειακή εστία την περιφρόνηση για τον βασιλιά, το μίσος για τον κλήρο και την αριστοκρατία, και την ελπίδα πώς δεν θ' αργήσει η μέρα της επανάστασης.

Αλλά αυτό που κυρίως βοηθούσε τους αγκιτάτορες ήταν η αφίσα. Η αφίσα μιλάει μόνη της, κάνει αποτελεσματικότερη αγκιτάσια από ένα λιβελλο ή ένα

φυλλάδιο. Επιπλέον, οι αφίσες, χειρόγραφες ή τυπωμένες, εμφανίζονται με την παραμικρή ευκαιρία, μόλις συμβεί κάτι που ενδιαφέρει το ευρύ κοινό. Τις ξεκολλάνε τη μια μέρα, εμφανίζονται ξανά την επομένη, κι εξαγριώνουν τους κυβερνώντες και τους λακέδες τους. «Ο προπάπους σου μας ξέψυγε, εσύ δεν θα μας ξεφύγεις!» διαβάζει μια μέρα ο βασιλιάς σε μιαν αφίσα κολλημένη στους τοίχους του παλατιού του. Την άλλη, η βασίλισσα κλαίει απ' τη λύσσα της διαβάζοντας τοιχοκολλημένες ορισμένες λεπτομέρειες της ανθηθικής ζωής της. Από τότε συσσωρεύθταν το μίσος του λαού για τη γυναίκα που έμελλε να αιματοκυλήσει όλο το Παρίσι μόνο και μόνο για να παραμείνει βασίλισσα.

Οι αυλικοί προτείνουν να γιορταστεί η γέννηση του Διαδόχου, του Δελφίνου, ενώ οι αφίσες απειλούν να βάλουν φωτιά στις τέσσερις άκρες της πόλης και σκορπίζουν τον πανικό, προετοιμάζοντας τα πνεύματα για κάτι το εξαιρετικό. Ή αναγγέλλουν ότι στη γιορτή «ο βασιλιάς και η βασίλισσα θα οδηγηθούν με ισχυρή φρουρά στην πλατεία Γκρεβ, ύστερα θα πάνε στο Δημαρχείο να εξομολογηθούν τα κρίματά τους και κατόπιν θ' ανεβούν σ' ένα ικρίωμα για να καούνε ζωντανοί». Ο βασιλιάς συγκαλεί τη Συνέλευση των Ευγενών, κι αμέσως οι αφίσες αναγγέλλουν ότι «ο νέος θίασος των κωμικών που παρουσιάζει ο κυρ-Καλόν (ο πρωθυπουργός) θ' αρχίσει τις παραστάσεις του στις 29 του μηνός με το αλληγορικό μπαλέτο Ο πίθος των Δαναΐδων». Ή πάλι, η αφίσα γίνεται όλο και πιο κακιά, τρυπώνει μέχρι το θεωρείο της βασίλισσας και την πληροφορεί ότι οι τύραννοι σύντομα θα θανατωθούν.

Αλλά, κυρίως, οι αφίσες χρησιμοποιούνται ενάντια στους μονοπωλητές του σταριού, ενάντια στους μεγαλοτσιφλικάδες και τους φοροεισπράκτορες. Κάθε φορά που ο λαός βράζει από οργή, οι αφίσες αναγγέλλουν μια Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου⁴⁰ για τους φοροεισπράκτορες και τους μεγαλοτσιφλικάδες. Ο τάδε έμπορος σταριού, ο τάδε εργοστασίαρχης, ο δείνα φοροεισπράκτορας είναι μιαστοί στον λαό – και οι αφίσες τούς καταδικάζουν σε θάνατο, στο όνομα «του Συμβουλίου του Λαού», «Λαϊκού Κοινοβουλίου» κτλ., ενώ αργότερα, όταν ξεσπάει μια εξέγερση, η λαϊκή οργή κατευθύνεται ενάντια στους εκμεταλλευτές που τα ονόματά τους έχουν γραφεί πολλές φορές στις αφίσες.

Αν μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε όλες τις αναριθμητες αφίσες που είχαν τοιχοκολληθεί κατά τα δέκα με δεκαπέντε χρόνια που προηγήθηκαν από την Επανάσταση, θα καταλαβαίναμε πόσο σπουδαίος ήταν ο ρόλος αυτής της μορφής αγκιτάσιας στην προετοιμασία της εξέγερσης. Ειρωνική και σκωπτική στην αρχή, ολοένα πιο απειλητική όσο ζύγωνε η καταστροφή, είναι μονίμως σε εγρήγορση, έτοιμη πάντα ν' ανταποκριθεί σε κάθε γεγονός της τρέχουσας

⁴⁰ Η Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου (23 Αυγούστου 1572) ήταν η μεγάλη σφραγή των Διαμαρτυρομένων από τους Καθολικούς στη Γαλλία, βασιλεύοντος του Καρόλου Θ'. Η έκφραση χρησιμοποιείται έκπτοτε για να υπονοήσει μεγάλη σφραγή. [Στμ.]

πολιτικής ζωής και στις διακυμάνσεις του πνεύματος των μαζών. Προκαλεί την οργή και την περιφρόνηση, κατονομάζει τους αληθινούς εχθρούς του λαού, ξυπνά στους χωρικούς, στους εργάτες και στους αστούς το μίσος για τους εχθρούς τους, αναγγέλλει τη μέρα της εκδίκησης και της απελευθέρωσης.

Τον 18ο αι. ήταν πολύ διαδεδομένο το ν' απαγχονίζουν ή να σχίζουν στα τέσσερα το ομοίωμα ενός εγκληματία. Αυτό ήταν και ένα απ' τα πιο δημοφιλή μέσα αγκιτάσιας. Κάθε φορά που τα πνεύματα ήταν σε αναβρασμό, σχηματίζονταν θορυβώδεις πομπές που κουβαλούσαν ένα ομοίωμα το οποίο παρίστανε τον εχθρό εκείνης της στιγμής, και απαγχόνιζαν, έκαιγαν ή έσχιζαν στα τέσσερα το ομοίωμα. «Παιδιαρίσματα!» θα πουν οι γερασμένοι πριν την ώρα τους νεαροί που πιστεύουν πως είναι λογικοί. Ε λοιπόν, η επίθεση στο σπίτι του Ρεβεγιόν (Reveillon) στις εκλογές του 1789, η εκτέλεση του Φουλόν (Foulon) και του Μπερτιέ (Bertier), που μετέβαλαν ολοκληρωτικά τον χαρακτήρα της προσδοκώμενης Επανάστασης, ήταν μόνον η πραγματοποίηση αυτού που είχε προετοιμαστεί από καρό με την εκτέλεση των ομοιωμάτων.

Νά μερικά από τα χιλιάδες παραδείγματα.

Ο λαός του Παρισιού δεν συμπαθούσε τον Μωπεού (Maupeou), ήναν από τους αγαπημένους υπουργούς του Λουδοβίκου ΙΣΤ'. Μια μέρα, λοιπόν, έγινε μια συγκέντρωση και μέσα απ' το πλήθος ακούστηκαν φωνές: «Απόφαση του Κοινοβουλίου καταδίκαζει τον κυρ-Μωπεού, υπουργό Δικαιοσύνης της Γαλλίας, να καεί ζωντανός και η στάχτη του να σκορπιστεί στον αέρα», και μετά απ' αυτό, πράγματι, το πλήθος πορεύτηκε προς το άγαλμα του Ερρίκου Δ' μ' ένα ομοίωμα του υπουργού, με όλα του τα παράσημα, κι έκαψε το ομοίωμα εν μέσω γενικού ενθουσιασμού. Μιαν άλλη μέρα, κρέμασαν σ' ένα φανοστάτη το ομοίωμα του αβά Τερραι (Terray), με άμφια και λευκά γάντια. Στη Ρουέν, έσκισαν στα τέσσερα το ομοίωμα του Μωπεού, και όταν οι χωροφύλακες εμπόδισαν την πομπή, κρέμασαν απ' τα πόδια ένα ομοίωμα του μισητού μονονωλητή σταριού που, από τη μύτη, το στόμα και τ' αφτιά του, έπεφτε σαν βροχή το στάρι.

Μια ολόκληρη προπαγάνδα με το ομοίωμα! και μάλιστα μια προπαγάνδα πολύ διαφορετικά αποτελεσματική και που ο κόσμος την ακούει ευκολότερα από την αφηρημένη προπαγάνδα, η οποία απευθύνεται μόνο στους λίγους που έχουν ήδη πειστεί.

Το ουσιαστικό για να προετοιμαστούν οι ταραχές που προηγούνται από τη μεγάλη επανάσταση είναι να συνηθίσει ο λαός να κατεβαίνει στους δρόμους, να διαδηλώνει και να εκφράζει τη γνώμη του στις πλατείες, και να συνηθίσει ν' αψηφά την αστυνομία, τον στρατό και το ιππικό. Γι' αυτό οι επαναστάτες της εποχής εκείνης δεν άφησαν αχρησιμοποιήτο κανένα μέσον που είχαν στη διάθεσή τους για να κατεβάζουν τον λαό στον δρόμο και να προκαλούν μαζ-

κές συγκεντρώσεις.

Κάθε γεγονός της δημόσιας ζωής στο Παρίσι και στις επαρχίες χρησιμοποιούνταν έτσι. Η κοινή γνώμη ανάγκασε τον βασιλιά να διώξει ένα μισητό υπουργό, οπότε ακολούθησαν στελείωτοι πανηγυρισμοί και φωταψίες. Για να προσελκύσουν τον κόσμο, έκαιγαν πυροτεχνήματα, έριχναν βαρελότα, «τόσα πολλά που σε ορισμένους δρόμους περπατούσες πάνω σε χαρτόνια». Και, αν δεν είχαν χρήματα για ν' αγοράσουν τα απαραίτητα υλικά, σταματούσαν τους καλοστεκούμενους περαστικούς και τους ζητούσαν «ευγενικά αλλά φορτικά», όπως λένε οι σύγχρονοι τους, «μια βοήθεια για την ψυχαγωγία του λαού». Έπειτα, όταν μαζεύεται μεγάλο πλήθος, οι ρήτορες παίρνουν τον λόγο για να εξηγήσουν και να σχολιάσουν τα γεγονότα, και οι λέσχες οργανώνονται στα φανερά. Και όταν καταφθάνουν το ιππικό ή ο στρατός για να διαλύσουν το πλήθος, διστάζουν να χρησιμοποιήσουν βία ενάντια στους φιλήσυχους άνδρες και γυναικες, ενώ τα βαρελότα που σκάζουν μπροστά στα άλογα και στο πεζικό, κάτω από τις επευφημίες και τα γέλια του πλήθους, κόβουν την ορμή όσων είχαν παραπροχωρήσει μέσα στο πλήθος. Στις επαρχιακές πόλεις, έβγαιναν μερικές φορές στους δρόμους οι καπνοδοχοκαθαριστές, παρωδώντας τον νόμιμο γάμο του βασιλιά. Όλοι ξεσπούσαν σε γέλια βλέποντας τον άνδρα με το μουντζουρωμένο πρόσωπο να παριστάνει τον βασιλιά ή τη βασίλισσα. Ακροβάτες και ζογκλέρ βγαίνουν στην πλατεία μπροστά σε χιλιάδες θεατές και, στο ενδιάμεσο κοροϊδευτικών διηγήσεων, εξακοντίζουν τα βέλη τους ενάντια στους ισχυρούς και στους πλούσιους. Στήνεται μια υπαίθρια συγκέντρωση, οι προτάσεις γίνονται ολοένα πιο τολμηρές, και τότε, αλιμονού στον ισχυρό ή τον πλούσιο που η άμαξά του θα περνούσε από μπροστά τους: το πλήθος θα τον κακοποιούσε οπωσδήποτε.

Το πνέυμα εργάζεται μόνο προς αυτήν την κατεύθυνση, κι αν μερικές φορές δεν βρίσκονται έξυπνοι για να δημιουργήσουν συγκεντρώσεις, τότε πρώτα θα βρεθούν άνθρωποι για να κοροϊδέψουν, και στη συνέχεια άνθρωποι έτοιμοι να δράσουν, ιδίως άμα την αναταραχή την έχουν προκαλέσει η κατάσταση και οι ενέργειες των ανθρώπων της δράσης.

Με δεδομένα, από τη μία, την επαναστατική κατάσταση και τη γενικευμένη δυσαρέσκεια, κι από την άλλη τις αφίσες, τους λιβελλους, τα τραγούδια και τις εκτελέσεις των ομοιωμάτων, ο πληθυσμός ξεθαρρεύει και οι συγκεντρώσεις γίνονται ολοένα πιο απειλητικές. Τη μία μέρα, επιτίθενται σ' ένα σταυροδρόμι στον Αρχιεπισκόπο του Παρισιού. Την άλλη, παρ' ολίγο να ρίξουν στο ποτάμι έναν δούκα ή έναν κόμη. Την παράλληλη, το πλήθος διασκεδάζει γιουχαίζοντας τα μέλη της κυβέρνησης που περνούν απ' τον δρόμο. Ωστε τα επαναστατικά γεγονότα παρουσιάζουν τεράστια ποικιλία, μέχρι τη μέρα που μια σπίθα θα 'ναι αρκετή για να μετατρέψει τη συγκέντρωση σε ξεσκωμό και τον

ξεσηκωμό σ' επανάσταση.

«Είναι ο όχλος, είναι τα ρεμάλια, είναι οι ρεμπεσκέδες αυτοί που ξεσηκώνονται!» λένε σήμερα οι αγαθιάρηδες ιστορικοί μας. Μάλιστα, έτσι είναι, οι αστοί επαναστάτες δεν αναζητούσαν τους συμμάχους τους στις τάξεις των ευπόρων. Αφού οι εύποροι αρκούνταν να ψιλοκουβεντιάζουν στα σαλόνια, έτοιμοι να κολακέψουν τον βασιλιά την επόμενη στιγμή, μάλιστα, εκεί στα κακόφημα καταγώγια του σταθμού πήγαιναν ν' αναζητήσουν συντρόφους οπλισμένους με ρόπαλα όταν ήταν να γιουχάρουν τον Σεβασμιότατο Αρχιεπίσκοπο του Παρισιού, δύσκολο και αν αυτό δεν αρέσει στους αγαθιάρηδες που αρνούνται σήμερα αυτά τα γεγονότα.

IV

Αν η δραστηριότητα είχε περιοριστεί στην επίθεση ενάντια στα πρόσωπα και στους κυβερνητικούς θεαμούς χωρίς να θίγει τους οικονομικούς θεαμούς, άραγε θα ήταν η μεγάλη Επανάσταση αυτό που πράγματι ήταν – ένας γενικός ξεσηκωμός του λαού, εργατών και αγροτών, ενάντια στις προνομιούχες τάξεις; Θα είχε διαρκέσει η Επανάσταση τέσσερα ολόκληρα χρόνια; Θα είχε κλονίσει συθέμελα τη Γαλλία; Θα είχε βρει το ακαταράχητο θάρρος που της έδωσε τη δύναμη ν' αντισταθεί στους βασιλιάδες που συνωμοτούσαν εναντίον της;

Και βέβαια όχι! Ας υμνούν δύσκολους οι ιστορικοί τα κατορθώματα των «κυρίων της Τρίτης Τάξης», της Συντακτικής ή της Εθνοσυνέλευσης – ξέρουμε πολύ καλά τα έργα τους. Ξέρουμε ότι η Επανάσταση θα είχε αρκεστεί σ' έναν μικρό περιορισμό της εξουσίας του μονάρχη και δεν θα έθιγε το φεουδαρχικό καθεστώς, αν οι αγρότες της Γαλλίας δεν είχαν ξεσηκωθεί απ' άκρου σ' άκρο της χώρας και δεν είχαν επιβάλει επί τέσσερα ολόκληρα χρόνια την αναρχία – την αυθόρυμη επαναστατική δραστηριότητα των ομάδων και των ατόμων που δεν είχαν καμία κυβερνητική δέσμευση. Ξέρουμε ότι ο χωρικός θα είχε παραμείνει υποζύγιο του άρχοντα, αν δεν είχε συνεχίσει την επανάστασή του από το 1788 έως το 1793 – οπότε η Εθνοσυνέλευση αναγκάστηκε να επικυρώσει με νόμο αυτά που είχαν κατακτήσει στην πράξη οι χωρικοί: την κατάργηση, χωρίς αποζημίωση, όλων των οφειλών προς τους φεουδάρχες και την επιστροφή στις κοινότητες όλων όσα είχαν κλέψει απ' αυτές οι πλούσιοι κατά τη διάρκεια του προεπαναστατικού καθεστώτος. Μάταια θα περιμέναμε ν' αποδώσει δικαιοσύνη η Εθνοσυνέλευση, αν οι ξυπόλυτοι και οι αβράκωτοι δεν είχαν βάλει στην κοινοβουλευτική ζυγαριά το βάρος από τα ρόπαλα και τις λόγχες τους.

Πάντως, τα χωριουδάκια δεν θα εξεγείρονταν μόνον από την αγκιτάσια ενάντια στους υπουργούς, ούτε από τις τοιχοκολλημένες στο Παρίσι αφίσες που χτυπούσαν τη βασιλίσσα. Αυτή η εξέγερση, αποτέλεσμα της γενικής κα-

τάστασης που επικρατούσε στη χώρα, προετοιμάστηκε και από την αγκιτάταια που έκαναν στους κόλπους του λαού ἀνθρωποι που προέρχονταν απ' αυτόν και επιτίθενταν στους ἀμεσους εχθρούς του: στον ἀρχοντα, στον πα-πά-γαιοκτήμονα, στον μονοπωλητή του σταριού, στον μεγαλοαστό.

Αυτή η αγκιτάταια είναι λιγότερο γνωστή από κείνη που αναφέραμε προ-ηγουμένως. Η ιστορία του Παρισιού ἔχει γραφεί, αλλά η ιστορία των χωριών δεν ἔχει ακόμη αρχίσει να γράφεται στα σοβαρά: η Ιστορία αγνοεί τον χωρι-κό, αν και τα ελάχιστα που ξέρουμε αρκούν για να μας δώσουν μια εικόνα αυ-τών που συνέβησαν στα χωριά.

Ο λιβελλος και το φυλλάδιο δεν ἔφταναν στα χωριά. Ο χωρικός της εποχής εκείνης ἤταν αγράμματος. Η προπαγάνδα γινόταν με την απλή και κατανοητή εικόνα, τυπωμένη ἡ φτιαγμένη στο χέρι. Γελοιογραφικές εικόνες με λίγες λέ-ξεις γραμμένες δίπλα τους μοιράζονταν στα χωριά, και ο λαός ἔγραφε με τη φαντασία του μια ολόκληρη ιστορία με πρωταγωνιστές τον βασιλιά, τη βασί-λισσα, τον κόμη του Αρτουά, τη Μαντάμ ντε Λαμπάλ, το Σύμφωνο της Πείνας, τους ἀρχοντες, «τις βδέλλες που πίνουν το σίμα του λαού». Αυτή η ιστορία μεταδιδόταν από χωριό σε χωριό και προετοίμαζε τα πνεύματα.

Κάπου ἤταν μια αφίσα καμωμένη με το χέρι, κολλημένη σ' ένα δένδρο, που παρακινούσε σε εξέγερση, υποσχόταν πως ἔρχονται καλύτερες μέρες και πλη-ροφορούσε για τις ταραχές που είχαν ξεσπάσει σε επαρχίες στην άλλη άκρη της Γαλλίας.

Με την ονομασία «Κουκουβίνοι», συγκροτούνταν μυστικές ομάδες στα χω-ριά για να βάλουν φωτιά στον οχυρώνα του ἀρχοντα, ἢ να καταστρέψουν τη σοδειά ἢ τα ζώα του, ἢ για να σκοτώσουν τον ίδιο τον ἀρχοντα. Πλόσες φορές δεν βρέθηκε σε πύργους ἔνα πτώμα τρυπημένο μ' ἔνα μαχαίρι που είχε χα-ραγμένο πάνω του: «Απ' τους Κουκουβίνους!»

Μια μεγάλη πομπή κατηφόριζε μια χαράδρα, πηγαίνοντας τον ἀρχοντα στα κτήματά του. Μα δυο περαστικοί, με τη βοήθεια του αμαξά, τον στραγγάλιζαν και τον ἐρίχναν στο βάθος της χαράδρας, ενώ στην ταύτη του βρισκόταν μετά ἔνα κομμάτι χαρτί που ἔγραφε: «Απ' τους Κουκουβίνους» – και πάει λέγοντας,

‘Η μια μέρα, στη διαστάύρωση δυο δρόμων, ἐβλεπε ο κόσμος μια κρεμά-λα με την επιγραφή: «Αν ο ἀρχοντας τολμήσει να εισπράξει τους φόρους, θα κρεμαστεί σ' αυτήν την κρεμάλα. Την ίδια τύχη θα ἔχει όποιος τολμήσει να πληρώσει φόρους στον ἀρχοντα». Και ο χωρικός δεν πλήρωνε πια, εκτός αν τον ανάγκαζαν οι χωροφύλακες, και ἤταν κατά βάθος ευχαριστημένος που είχε βρει ἔνα πρόσχημα για να μη πληρώσει. Ένιωθε πως υπήρχε μια μυστική δύναμη που τον υποστήριζε, συνήθιζε στην ιδέα να μη πληρώνει τον ἀρχο-ντα και να του πάει κόντρα, και σε λίγο σταμάτησε πια να πληρώνει, και με τις απειλές κατέκτησε το δικαίωμα να μη πληρώνει φόρο στον ἀρχοντα.

Στα χωριά εμφανίζονταν διαρκώς αφίσες που ανάγγελλαν πως δεν υπήρχαν πια δοσίματα, πως έπρεπε οι χωρικοί να κάψουν τους πύργους και τα τεφτέρια (λογιστικά βιβλία), πως το Συμβούλιο του Λαού εξέδωσε ένα τέτοιο διάταγμα... «Θέλουμε ψωμί! Όχι στα δοσίματα και στους φόρους!»: αυτό το σύνθημα διαδιδόταν από στόμα σε στόμα στα χωριά. Σύνθημα που το καταλάβαιναν όλοι, που εντυπωνόταν κατ' ευθείαν στο μυαλό του χωρικού που τον ταλαιπωρούσαν οι χωροφύλακες ζητώντας του να πληρώσει τους οφειλόμενους φόρους. «Κάτω ο μονοπαλητής!» – και παραβιαζαν τις αποθήκες του, μοιράζονταν το στάρι και αναστάτωνταν την ύπαιθρο. «Κάτω τα προνόμια των ευγενών!» – και πυρπολούσαν τους φράχτες, ξυλοφόρτωναν τους επιστάτες, και οι πόλεις, που δεν είχαν χρήματα, εξεγείρονταν με τη σειρά τους ενάντια στην κεντρική εξουσία που τους ζητούσε χρήματα. «Στη φωτιά οι φορολογοί κοινωνίας, τα λογιστικά τεφτέρια και τα δημοτικά αρχεία!» – κι όλη η χαρτούρα κάηκε τον Ιούλιο του 1789, η εξουσία αποδιοργανώθηκε, οι όρχοντες έφυγαν στο εξωτερικό και η επανάσταση εξαπλωνόταν καθημερινά.

Όλα δύο εκτυλίσσονταν στην κεντρική σκηνή του Παρισιού ήταν μόνο και μόνο μια αντανάκλαση αυτών που συνέβαιναν στην ύπαιθρο, της επανάστασης που επί τέσσερα χρόνια γινόταν σ' όλες τις πόλεις, σ' όλες τις καλύβες, και στην οποία ο λαός ενδιαφερόταν λιγότερο για τους εχθρούς του στην κεντρική εξουσία και περισσότερο για τους εχθρούς του τους πιο κοντινούς: τους εκμεταλλευτές της περιοχής του, τις βδέλλες του τόπου του.

Ας ανακεφαλαιώσουμε: Η Επανάσταση του 1788-1793, που μας παρουσιάζει σε μεγάλη κλίμακα την αποδιοργάνωση του κράτους εξ αιτίας της λαϊκής επανάστασης (που ήταν κυρίως οικονομική, όπως κάθε γνήσια λαϊκή επανάσταση), μας δίνει κι ένα πολύτιμο μάθημα.

Πολύ πριν το 1789 η Γαλλία βρισκόταν ήδη ολοφάνερα σε επαναστατική κατάσταση. Άλλα δεν είχε ακόμη ωριμάσει αρκετά το εξεγερσιακό πνεύμα ώστε να ξεσπάσει η Επανάσταση. Οι επαναστάτες έπρεπε να κατευθύνουν τις προσπάθειές τους προς την ανάπτυξη αυτού του πνεύματος απειθειας, τόλμης, μίσους ενάντια στην κατεστημένη κοινωνική τάξη πραγμάτων.

Ενώ οι επαναστάτες της αστικής τάξης κατηγόρουν τις επιθέσεις τους ενάντια στην κεντρική κυβέρνηση, οι επαναστάτες του λαού – που η ιστορία δεν έχει συγκρατήσει ούτε τα ονόματά τους – και οι άνθρωποι του λαού ετοιμαζαν τη δική τους εξέγερση, τη δική τους επανάσταση, με επαναστατικές ενέργειες που κατευθύνονταν ενάντια στους όρχοντες, στους φοροεισπράκτορες και στους κάθε είδους εκμεταλλευτές.

Το 1788, όταν οι σοβαρές ταραχές προμηνούσαν τον ερχομό της επανάστασης, ο μονάρχης και η αστική τάξη προσπάθησαν να ελέγχουν την κατά-

σταση με ορισμένες παραχωρήσεις. Άραγε θα μπορούσαν να σβήσουν τη λαϊκή έξαψη με τις Συνελεύσεις των (Κοινωνικών) Τάξεων, με τις υποκριτικές παραχωρήσεις της 4ης Αυγούστου ή με τα θλιβερά διατάγματα της Νομοθετικής; Έτσι, με τόσα λίγα, σβήνεται μια κοινωνική αναταραχή, αλλά δεν τίθασεύεται ο επαναστατημένος λαός. Και η δυσαρέσκεια ολοένα μεγάλωνε. Άλλα με την επίθεση εναντίον της ιδιοκτησίας *αποδιοργανωνόταν* συγχρόνως *το κράτος*. Κι αυτό κατέστησε αδύνατη τη σταθεροποίηση οποιασδήποτε κυβέρνησης, και η λαϊκή επανάσταση, που κατευθυνόταν ενάντια στους άρχοντες και στους πλούσιους εν γένει, τελείωσε, όπως ξέρουμε, μετά τέσσερα χρόνια, σαρώνοντας τη μοναρχία και το απολυταρχικό καθεστώς.

Αυτήν την πορεία ακολουθούν όλες οι επαναστάσεις. Έτσι θα εξελιχθεί και θα προχωρήσει και η επόμενη επανάσταση αν, όπως πιστεύουμε, δεν είναι μια απλή κυβερνητική αλλαγή, αλλά μια γνήσια λαϊκή επανάσταση, ένας επαναστατικός κατακλυσμός που θα μετασχηματίσει ολοσχερώς το καθεστώς της ιδιοκτησίας.

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

Όταν συζητούμε για την τάξη πραγμάτων που πρέπει κατά τη γνώμη μας να προκύψει από την επόμενη επανάσταση, ακούμε συχνά να μας λένε: «Όλα αυτά είναι θεωρίες, που δεν πρέπει να μας απασχολούν. Ας τα παραμερίσουμε και ας ασχοληθούμε με πρακτικά ζητήματα – με τις εκλογές, για παράδειγμα. Ας εποιημάσουμε την άνοδο της εργατικής τάξης στην εξουσία κι αργότερα βλέπουμε τι θα προκύψει από την επανάσταση».

Αλλά υπάρχει κάτι, που μας κάνει δικαιολογημένα ν' αμφισβητούμε την ορθότητα και την ειλικρίνεια του παραπάνω συλλογισμού: ο καθένας που τα λέει αυτά έχει έτοιμη μια δική του θεωρία για τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας την επαύριο, ή μάλλον την ίδια την ημέρα, της επανάστασης· δεν την παραμερίζει, αλλά προσκολλάται σ' αυτήν, την προπαγανδίζει, και τα όσα κάνει τώρα είναι απλώς το λογικό επακόλουθο των ιδεών του. Κατά βάθος, τα λόγια του «ας μη μας απασχολούν οι θεωρίες», σημαίνουν: «Μην αμφισβητείτε τη δική μας θεωρία, αλλά βοηθήστε μας να την θέσουμε σε εφαρμογή».

Πράγματι, δεν υπάρχει όπρο έφημεριδας στο οποίο ο συντάκτης του να μη παρεμβάλλει έντεχνα τις ιδέες του για την οργάνωση της κοινωνίας όπως την εννοεί αυτός. Τις εκφράσεις «εργατικό κράτος», «οργάνωση της παραγωγής και της ανταλλαγής από το κράτος», «κολεκτιβισμός» (που περιορίζεται στην κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής και αρνείται την κοινοκτημοσύνη των προϊόντων), «κομματική πειθαρχία» κτλ. τις συναντούμε διαρκώς στα όρθρα των εφημεριδών και στις μπροσούρες. Αυτοί που υποτίθεται ότι δεν δίνουν καμία σημασία στις «θεωρίες», κάνουν ό,τι μπορούν για να διαδώσουν τις δικές τους θεωρίες. Και, ενώ εμείς αποφεύγουμε τέτοιες συζητήσεις, οι άλλοι προπαγανδίζουν τις δικές τους αντιλήψεις και διαδίδουν τα δικά τους λάθη, που εναντίον τους θα χρειαστεί μια μέρα ν' αγωνιστούμε. Για ν' αρκεστούμε σ' ένα μόνο παράδειγμα, ας μιλήσουμε για το βιβλίο του Σαΐφφλε (Schaeffle)⁴¹ Η ουσία του σοσιαλισμού, το βιβλίο που έγραψε ένας πρώην υπουργός της Αυστρίας ο οποίος, με πρόσχημα την υπεράσπιση του σοσιαλισμού, έχει για μοναδική του επιδίωξη τη διάσωση της αστικής τάξης πραγμάτων από την καταστροφή. Η αλήθεια είναι ότι το βιβλίο αυτό, που μας δίνει να καταλάβουμε πολλά για το ποιόν του πρώην υπουργού, δεν συγκινη-

⁴¹ Ο σοσιαλίζων γερμανός πολιτικός και οικονομολόγος του 19ου αι. Άλμπερτ Σαΐφφλε εξέδωσε το βιβλίο το οποίο αναφέρει ο Κροπότκιν το 1875. Σ' αυτό και στα άλλα έργα του προσέβαλλε μια οργανική και βιολογική θεωρία για την κοινωνική εξέλιξη. [Στρ.]

σε τους γάλλους και τους γερμανούς εργάτες· παρ' όλ' αυτά, οι ιδέες του, καρυκευμένες με επαναστατικές φράσεις για να τις καταπιούμε πιο εύκολα, διαδίδονται καθημερινά.

'Ολ' αυτά είναι απολύτως φυσικά. Είναι αντίθετο με το ανθρώπινο πνεύμα να θέλει να καταστρέψει χωρίς να δίνει μια ιδέα –έστω ορισμένες γενικές κατευθυντήριες γραμμές– για το τι θα μπει στη θέση εκείνου που θα καταστραφεί. «Θα επιβάλουμε την επαναστατική δικτατορία», λένε οι μεν. «Θα σχηματίσουμε μια κυβέρνηση από εργάτες και θα της εμπιστευθούμε την οργάνωση της παραγωγής», λένε οι δε. «Όλα θα είναι κοινά στις εξεγερμένες κοινότητες», λένε οι άλλοι. Αλλά όλοι ανεξαρέτως έχουν μιαν άποψη για το μέλλον, που της μένουν λίγο-πολύ πιστοί· και η άποψη αυτή, συνειδητά ή όχι, επιδρά στον τρόπο δράσης τους κατά την παρούσα περίοδο της προετοιμασίας.

Δεν κερδίζουμε τίποτα αν αποφεύγουμε αυτά τα «θεωρητικά ζητήματα». απενοντίας, αν θέλουμε να είμαστε «πρακτικοί», πρέπει οπωσδήποτε, από σήμερα κιόλας, να εκθέσουμε και να εξετάσουμε από όλες του τις πλευρές το ιδανικό μας, το ιδανικό του αναρχικού κομμουνισμού. Στο κάτω-κάτω, αν δεν εκθέσουμε, δεν συζητήσουμε, δεν διαδώσουμε αυτό το ιδανικό τώρα, στην περίοδο της σχετικής πρεμιάς που περνούμε, πότε θα το κάνουμε;

Μήπως τη μέρα που, μες στους καπνούς των οδοφραγμάτων, πάνω στα ερείπια του γκρεμισμένου καθεστώτος, θα πρέπει, πάνω στη βράση, ν' ανοίξουμε τις πόρτες σ' ένα καινούργιο μέλλον; Όταν θα πρέπει να έχουμε πάρει ήδη μιαν απόφαση και θα έχουμε την ακλόνητη επιθυμία να την εφαρμόσουμε; Τότε, δεν θα έχουμε πια καιρό για συζήτηση. Θα χρειάζεται δράση, άμεση δράση, προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση.

Αυτό που έκανε τις παλαιότερες επαναστάσεις να μη δώσουν στον γαλλικό λαό όλα όσα δικαιούνταν να περιμένει απ' αυτές, δεν ήταν το ότι έγιναν πάρα πολλές συζητήσεις για τις επιδιώξεις της επανάστασης που πλησιαζε. Η μέριμνα να καθοριστούν αυτές οι επιδιώξεις και να οριστεί τι έπρεπε να γίνει, αφηνόταν μονίμως στους ηγέτες, που πρόδιδαν πάντα ανεξαρέτως τον λαό, όπως ήταν αναμενόμενο. Αυτό που εμπόδιζε τον λαό να δράσει δεν ήταν το ότι είχε μιαν ολοκληρωμένη θεωρία, αλλά το ότι δεν είχε καμία θεωρία. Η αστική τάξη, και το 1848 και το 1870, ήξερε θαυμάσια τι έπρεπε να κάνει τη μέρα που ο λαός θα έριχνε την κυβέρνηση. 'Ηξερε ότι έπρεπε ν' αρπάξει την εξουσία, να την επικυρώσει με εκλογές, να οπλίσει τους μικροστούς ενάντια στον λαό και, ελέγχοντας τον στρατό, τα κανόνια, τις οδούς επικοινωνίας και το χρήμα, να εξαπολύσει τους μισθοφόρους της ενάντια στους εργάτες τη μέρα που θα τολμούσαν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Εκείνη ήξερε τι έπρεπε να κάνει τη μέρα της επανάστασης.'

Μα ο λαός δεν ήξερε. Για το πολιτικό ζήτημα, αναμασσούσε αυτά που έλεγε

η αστική τάξη: «Δημοκρατία και καθολικό δικαίωμα ψήφου» το 1848. «Κομούνα» έλεγε μαζί με τους μικροαστούς τον Μάρτη του 1871. Άλλα ούτε το 1848 ούτε το 1871 είχε μια συγκεκριμένη ιδέα για το τι θα έπρεπε να κάνει, για να λύσει το πρόβλημα του ψωμιού και της εργασίας. «Η οργάνωση της εργασίας», που ήταν στην ημερησία διάταξη το 1848 (αποκύμα της φαντασίας που το ξαναπροβάλλουν τελευταία με άλλη μορφή οι γερμανοί κολεκτιβιστές), ήταν κάτι τόσο αόριστο, που δεν έλεγε τίποτα· το ίδιο και ο εξ ίσου αόριστος κολεκτιβισμός της Διεθνούς στη Γαλλία του 1869. Αν, τον Μάρτη του 1871, είχε ρωτήσει κάποιος όλους όσοι αγωνίζονταν για την επικράτηση της Κομούνας τι θα έκαναν για να λύσουν το πρόβλημα του ψωμιού και της εργασίας – τι τρομερά διαφορετικές και αντιφατικές απαντήσεις θα είχε πάρει! Έπρεπε να δημευτούν τα εργαστήρια στο όνομα της Κομούνας του Παρισιού; Έπρεπε να καταλάβουν τα σπίτια και να τα ονομάσουν κοινή ιδιοκτησία της επαναστατημένης πόλης; Έπρεπε να δημεύσουν όλα τα τρόφιμα και να οργανώσουν τη διανομή τους με δελτίο; Έπρεπε να διακηρύξουν ότι όλα τα πλούτη που ήταν συσσωρευμένα στο Παρίσι ήταν συλλογική ιδιοκτησία του γαλλικού λαού και να τα χρησιμοποιήσουν για ν' απελευθερώσουν ολόκληρο το έθνος; Ο λαός δεν είχε διαμορφωμένη άποψη για κανένα από τα παραπάνω ζητήματα. Η Διεθνής, απορροφημένη στις ανάγκες της άμεσης πόλης, είχε παραμελήσει την σε βάθος εξέταση των ζητημάτων αυτών. «Είναι παραμύθια, είναι θεωρίες αυτά που μας λέτε», φώναζαν σε όσους τα έθεταν· και όταν κάποιος μιλούσε για κοινωνική επανάσταση, αρκούνταν να την ορίσει με λέξεις όπως «ελευθερία, ισότητα, αλληλεγγύη», που ήταν εξ ίσου αόριστες.

Δεν θέλουμε να επεξεργαστούμε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα για την περίπτωση που θα γίνει επανάσταση. Ένα τέτοιο πρόγραμμα απλώς θα εμπόδιζε τη δράση· πολλοί θα το εκμεταλλεύονταν, για να μας πουν το ακάλουθο σόφισμα: «Αφού δεν μπορούμε να υλοποιήσουμε το πρόγραμμά μας, ας μην κάνουμε τίποτε· ας φυλάξουμε το πολύτιμο αίμα μας για μια καλύτερη ευκαιρία».

Ξέρουμε πολύ καλά ότι κάθε λαϊκό κίνημα είναι ένα βήμα προς την κοινωνική επανάσταση. Ξυπνάει το εξεγερσιακό πνεύμα, μας συνθίζει να θεωρούμε την κατεστημένη τάξη (ή μάλλον την κατεστημένη σταξία) κάτι ολοφάνερα αστοθές· και θα πρέπει κάποιος να έχει όλη την ανοησία και το θράσος του γερμανού βουλευτή για να ρωτήσει: «Και σε τι βοήθησε η Μεγάλη Επανάσταση ή η Κομούνα;» Αν η Γαλλία βρίσκεται στην πρωτοπορία της επανάστασης, αν ο γαλλικός λαός έχει επαναστατικό πνεύμα και επαναστατική νοοτροπία, ο λόγος είναι ότι έκανε πολλές επαναστάσεις τις οποίες αποκήρυξαν οι δογματικοί και οι ηλίθιοι.

Άλλα αυτό που ενδιαφέρει εμάς είναι να καθορίσουμε τον στόχο που προτίνουμε. Και όχι μόνο να τον καθορίσουμε, αλλά και να τον προβάλουμε, με

έργα και με λόγια, για να τον κάνουμε τόσο γνωστό, ώστε τη μέρα της κινητοποίησης να βρίσκεται σ' όλα τα στόματα. Καθήκον πολύ πιο μεγάλο και πολύ πιο επιτακτικό από όσο γενικά φανταζόμαστε· γιατί, αν αυτός ο στόχος είναι ολοζώντανος στα μάτια λίγων, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τη μεγάλη μάζα, που της θαμώνει την όραση ο αστικός, ο φιλελεύθερος, ο κομουναλιστικός [κοινοτιστικός], ο κολεκτιβιστικός κτλ. Τύπος.

Απ' αυτόν τον στόχο θα εξαρτηθεί η παρούσα και η μελλοντική δράση μας. Η διαφορά ανάμεσα στον αναρχικό κομμουνιστή, στον εξουσιαστικό κολεκτιβιστή, στον γιακωβίνο και στον αυτονομιστή κομουναλιστή δεν έγκειται μόνο στο πώς αντιλαμβάνονται τα λίγο-πολύ μακρινά ιδανικά τους. Δεν γίνεται αισθητή μόνο τη μέρα της επανάστασης, αλλά φαίνεται ακόμη και σήμερα, στο καθετή, στην κάθε άποψη, ακόμη και για το πιο ασήμαντο ζήτημα. Τη μέρα της επανάστασης, ο κρατιστής κολεκτιβιστής θα σπεύσει να εγκατασταθεί στο Δημαρχείο του Παρισιού, από όπου θα εκδίδει τα διατάγματά του για το ιδιοκτησιακό καθεστώς· θα προσπαθήσει να οργανώσει μια πανίσχυρη κυβέρνηση που θα χώνει τη μύτη της παντού και θα καταγράψει μέχρι και τις κότες του πιο ασήμαντου χωριού. Ο αυτονομιστής κομουναλιστής θα σπεύσει κι αυτός στο Δημαρχείο και, αφού σχηματίσει κι αυτός κυβέρνηση, θα προσπαθήσει να επαναλάβει την ιστορία της Κομούνας του 1871, ενώ συγχρόνως θα προσέχει να μην αγγίξει την ιερή ιδιοκτησία, όσο δεν θα το έχει κρίνει ακόπιμο κάτι τέτοιο το Συμβούλιο της Κομούνας. Ενώ ο αναρχικός κομμουνιστής θα θέσει αμέσως υπό τον έλεγχό του τα εργοστάσια, τα σπίτια, τις αποθήκες τροφίμων, κοντολογίς όλο τον κοινωνικό πλούτο, και θα προσπαθήσει να οργανώσει μέσα σε κάθε κοινότητα, μέσα σε κάθε ομάδα, την από κοινού παραγωγή και κατανάλωση, για να καλύψει όλες τις ανάγκες των ομόσπονδων κοινοτήτων και ομάδων.

Αυτή η ίδια διαφορά επεκτείνεται μέχρι στις πιο ασήμαντες εκδηλώσεις της ζωής μας και της καθημερινής μας δραστηριότητας. Αφού κάθε άνθρωπος προσπαθεί να εναρμονίσει, κατά κάποιο τρόπο, τον σκοπό με τα μέσα της δράσης του, έπειτα ότι ο αναρχικός κομμουνιστής, ο κρατιστής κολεκτιβιστής και ο αυτονομιστής κομουναλιστής δεν συμφωνούν σε όλες τις λεπτομέρειες της άμεσης δραστηριότητάς τους.

Αυτή η διαφορά υπάρχει· ας μην προσπαθούμε, λοιπόν, να την συγκαλύψουμε. Απεναντίας, ας εκθέσουμε ειλικρινά ο καθένας τον στόχο του, και η συζήτηση που θα γίνεται ακατάπαυτα, καθημερινά, κάθε στιγμή μες στις ομάδες –όχι μόνο στις εφημερίδες, γιατί τότε παραγίνεται κλειστή· ας δημιουργήσει μες στις λαϊκές μάζες μια κοινή ιδέα, στην οποία θα μπορούσε μια μέρα να συμφωνήσει ο πολύς λαός.

Όσο για το άμεσο παρόν, έχουμε ορισμένους κοινούς τομείς δράσης, στους

οποίους όλες οι ομάδες μπορούν ήδη να ενεργούν από κοινού. Είναι ο τομέας της πάλης ενάντια στο κεφάλαιο, είναι ο τομέας της πάλης ενάντια σ' αυτό που στηρίζει το κεφάλαιο: ενάντια στην κυβέρνηση. Ανεξάρτητα από τις απώσεις μας για τη μελλοντική οργάνωση της κοινωνίας, υπάρχει κάτι στο οποίο συμφωνούν όλοι οι τίμιοι σοσιαλιστές: αποτέλεσμα της επικείμενης επανάστασης πρέπει να είναι η απαλλοτρίωση του κεφαλαίου. Λοιπόν, κάθε αγώνας που προετοιμάζει αυτήν την απαλλοτρίωση πρέπει να υποστηρίζεται ανεπιφύλακτα από όλες τις σοσιαλιστικές ομάδες, σε οποιαδήποτε τάση και αν ανήκουν. Και όσα περισσότερο συναντιούνται οι διάφορες ομάδες σ' αυτό το κοινό πεδίο δράσης και σε όλα εκείνα στα οποία θα μας οδηγούν οι περιστάσεις, τόσο καλύτερα θα μπορέσουμε να καταλάβουμε όλοι τι θα πρέπει να κάνουμε όταν γίνει η επανάσταση.

Αλλά να θυμόμαστε κάτι: για να μπορέσει μια ιδέα, λίγο-πολύ γενική, να ξεπηδήσει από τις μάζες τη μέρα της αναταραχής, δεν πρέπει να παραλείψουμε να εκθέτουμε διαρκώς το ιδανικό μας για την κοινωνία στην οποία θα οδηγήσει η επανάσταση. Αν θέλουμε να είμαστε πρακτικοί, ας εκθέτουμε αυτά που οι κάθε λογής αντιδραστικοί ονομάζουν μονίμως «ουτοπίες» και «θεωρίες». Θεωρία και πράξη πρέπει να είναι ένα, αν θέλουμε να πετύχουμε τους στόχους μας.

Η ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

I

Δεν είμαστε πια οι μόνοι που λέμε ότι η Ευρώπη βρίσκεται στα πρόθυρα μιας μεγάλης επανάστασης. Η αστική τάξη, απ' τη μεριά της, αρχίζει κι αυτή να το καταλαβαίνει, όπως δείχνουν και τα άρθρα στις εφημερίδες της (Νοέμβρης 1882). Οι *Times* το αναγνώρισαν σ' ένα άρθρο που το κάνει ακόμη πιο εκπληκτικό το γεγονός ότι δημοσιεύτηκε σε μια εφημερίδα που ποτέ δεν ανησυχεί αν δεν υπάρχει σοβαρός λόγος. Χλευάζοντας αυτούς που εξυμνούν τις σπαρτιάτικες αρετές της αποταμίευσης και της εγκράτειας, η εφημερίδα των χρηματιστικών κύκλων του Λονδίνου καλεί την αστική τάξη να σκεφτεί πιο σοβαρά την ελεεινή κατάσταση των εργατών στην κοινωνία μας και να βρει τι παραχωρήσεις πρέπει να κάνει, γιατί οι εργάτες είναι απολύτως δικαιολογημένα δυσαρεστημένοι. Η *Journal de Geneve* -αυτή η γριά πουτάνα- σπεύδει κι αυτή να παραδεχθεί ότι οπωδήποτε οι δημοκρατικές κυβερνήσεις δεν ασχολήθηκαν δύο θα ἐπρεπε με το κοινωνικό ζήτημα. Κι άλλοι, που απαξιούμε να τους κατονομάσουμε αν κι δεν παύουν να είναι πιστοί εκφραστές της μεγαλοαστικής τάξης ή του μεγάλου χρηματιστικού κεφαλαιού, θλίβονται από τώρα για τα δεινά που περιμένουν στο εγγύτατο μέλλον το μικροαφεντικό που θ' αναγκαστεί να δουλεύει σαν τους εργάτες του, ή μάλλον διαπιστώνουν ότι φουσκώνει γύρω τους το κύμα της λαϊκής οργής.

Τα πρόσφατα γεγονότα στην πρωτεύουσα της Αυστρίας, η αναταραχή στη βόρειο Γαλλία, τα δύο συμβαίνουν στην Ιρλανδία και στη Ρωσία, τα κινήματα στην Ισπανία και χιλιάδες άλλες γνωστές σε όλους ενδείξεις· οι δεσμοί αλληλεγγύης που ενώνουν τους εργαζόμενους της Γαλλίας μεταξύ τους και με τους εργαζόμενους των άλλων χωρών, αυτοί οι αδράτοι δεσμοί που κάνουν να χτυπούν με τον ίδιο παλμό οι καρδιές των εργαζομένων σε μια δεδομένη στιγμή και που τις ενώνουν σε μια μόνο δύναμη, πράγμα πολύ πιο θαυμαστό από την ενότητα που εκφράζει μόνον η ύπαρξη μιας κεντρικής επιτροπής - όλ' αυτά απλώς επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις.

Τέλος, η κατάσταση στη Γαλλία, που μπαίνει πάλι στη φάση στην οποία όλα τα κόμματα που φιλοδοξούν να πάρουν την εξουσία είναι έτοιμα να συμμαχήσουν για να την αντιμετωπίσουν ενωμένα· η πολύ μεγάλη κινητικότητα των διπλωματών που προοιωνίζεται την έλευση του πανευρωπαϊκού πολέμου ο οποίος, δύο πιο πολλές φορές αποσαβείται, τόσο πιο σίγουρος γίνεται· το αναπόφευκτο αποτέλεσμα αυτού του πολέμου, που θα είναι αναγκαστικά η λαϊκή εξέγερση στην ηττημένη χώρα - όλ' αυτά, που συμβαίνουν συγχρόνως

σε μιαν εποχή πλούσια σε γεγονότα όπως η δική μας, μας κάνουν να προβλέψουμε πώς πλησιάζει οπωσδήποτε η μέρα της επανάστασης.

Η αστική τάξη το καταλαβαίνει και ετοιμάζεται ν' αντισταθεί με τη βία, γιατί δεν ξέρει, ούτε και θέλει να μάθει, όλο τρόπο. Είναι αποφασισμένη ν' αντισταθεί μέχρις εσχάτων και να σφάξει εκατό και διακόσιες χιλιάδες εργάτες αν χρειαστεί, συν καμία πενηνταριά χιλιάδες γυναικόπαιδα, φτάνει να διατηρήσει την κυριαρχία της. Αυτό δεν είναι πράγματι τίποτα μπροστά στη φρίκη της σφαγής που θα εξαπολύσει. Έχει αποδείξει την κτηνωδία της στο Πεδίο του Άρεως το 1790, στη Λιόν το 1831 και στο Παρίσι το 1848 και το 1871. Για να σώσουν το κεφάλαιο και το δικαίωμά τους στην απράξια και στη φαυλότητα, όλα τα μέσα είναι επιτρεπτά γι' αυτούς.

Αυτοί έχουν αποφασίσει για το πρόγραμμα της δράσης τους. Μπορούμε να πούμε το ίδιο για μας και για το δικό μας πρόγραμμα δράσης;

Για την αστική τάξη η σφαγή είναι ήδη ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα, φτάνει να βρεθεί στρατός -μικρή σημασία έχει αν θα είναι γαλλικός, γερμανικός ή τούρκικος- που θ' αναλάβει τη σφαγή. Αφού το μόνο που την ενδιαφέρει είναι να διατηρήσει την ήδη υπάρχουσα κατάσταση, το *status quo*, έστω και για δεκαπέντε χρόνια παραπάνω, το όλο ζήτημα συνοψίζεται γι' αυτήν σε μια στρατιωτική σύγκρουση. Τελείως διαφορετικά τίθεται το ζήτημα για τους εργαζόμενους, γιατί αυτοί θέλουν ν' αλλάξουν την υπάρχουσα κατάσταση. Το πρόβλημα γι' αυτούς δεν παρουσιάζεται τόσο χοντροκομμένο και απλό. Απεναντίας, παρουσιάζεται πολύ σύνθετο. Άλλα η αιματηρή σύγκρουση, για την οποία πρέπει να είμαστε κι εμείς πρετοιμασμένοι όπως η αστική τάξη, είναι για μας μόνο μια φόστη του πολέμου μας ενάντια στο κεφάλαιο. Δεν θα μας βοηθούσε σε τίποτα ν' ασκήσουμε τρομοκρατία ενάντια στην αστική τάξη και ν' αφήσουμε τα πράγματα όπως είναι. Οι στόχοι μας είναι πολύ διαφορετικοί, τα οράματά μας πολύ ανώτερα.

Για μας, το πρόβλημα είναι να καταργηθεί η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Στόχος μας είναι να βάλουμε τέλος στις αδικίες, στα δεινά και στα εγκλήματα που απορρέουν από την απράξια των μεν και από την οικονομική, πνευματική και ηθική υποδούλωση των δε. Το πρόβλημα είναι πολύ σοβαρό. Άλλα αφού οι προηγούμενοι αιώνες το κληροδότησαν στη δική μας γενιά, αφού η ιστορία μάς υποχρέωνε να το λύσουμε μια και καλή, πρέπει ν' αναλάβουμε αυτό το έργο. Στο κάτω-κάτω, δεν χρειάζεται να ψάξουμε και πολύ, για να βρούμε τη λύση του. Γιατί μας την έχει επιβάλει η ιστορία, μαζί με το πρόβλημα· έχει ειπωθεί και λέγεται φωναχτά σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης, και συμπικνώνει την οικονομική και πνευματική ανάπτυξη του αιώνα μας. Είναι η *Απαλλοτρίωση*, είναι η *Αναρχία*.

Αν ο κοινωνικός πλούτος μείνει στα χέρια των λίγων που τον κατέχουν σή-

μερα· αν τα εργοστάσια, τα εργαστήρια και οι αποθήκες μείνουν ιδιοκτησία των αφεντικών τους· αν οι σιδηρόδρομοι και τα άλλα μέσα μεταφοράς συνεχίσουν να βρίσκονται στα χέρια εταιρειών και ατόμων που τα μονοπωλούν· αν τα σπίτια των πόλεων και οι επαύλεις των αρχόντων μείνουν στην κατοχή των τωρινών τους ιδιοκτητών αντί να δοθούν από την πρώτη κιόλας μέρα της επανάστασης σ' όλους τους εργαζόμενους, χωρίς αποζημίωση· αν όλα τα συσσωρευμένα πλούτη, είτε βρίσκονται στις τράπεζες είτε στα σπίτια των πλουσίων, δεν επιστραφούν αμέσως στην κοινότητα –αφού όλη η κοινότητα συντέλεσε στη δημιουργία τους· αν ο εξεγερμένος λαός δεν πάρει στην κατοχή του όλα τα εμπορεύματα και τα αγαθά που είναι συσσωρευμένα στις μεγάλες πόλεις, και αν δεν οργανωθεί για να τα δώσει σ' όσους έχουν ανάγκη· αν, τέλος, η γη παραμείνει ιδιοκτησία των τραπεζιών και των τοκογλύφων –όπως είναι σήμερα πραγματικά, αν όχι και τυπικά· και αν οι μεγάλες γαιοκτησίες δεν παρθούν από τους μεγαλογαιοκτήμονες για να δοθούν σ' όσους θέλουν να καλλιεργήσουν τη γη· αν, κυρίως, συγκροτηθεί μια τάξη κυβερνώντων που θα επιβάλλει τη θέλησή της στους κυβερνώμενους, η εξέγερση δεν θα είναι επανάσταση, και θα χρειαστεί να τα ξαναρχίσουμε όλα πάλι απ' την αρχή. Ο εργάτης, αφού είχε αποτινάξει για μια στιγμή τον ζυγό, θα πρέπει να τον ξαναβάλει και να υποταχθεί πάλι στο μαστίγιο του αφεντικού, στην αλαζονεία των ηγετών του, στις ιδιοτροπίες και στα εγκλήματα των χασομέρηδων – για να μη μιλήσουμε για τη λευκή τρομοκρατία, τις εξορίες, τις εκτελέσεις και τον φρενιασμένο χορό των φονιάδων πάνω στα πτώματα των εργαζομένων.

Απαλλοτρίωση: αυτό είναι το πρώτο έργο που επιβάλλεται να κάνει η επερχόμενη επανάσταση, γιατί αλλιώς δεν θα εκπληρώσει τον ιστορικό της ρόλο. Η ολοκληρωτική απαλλοτρίωση όλων όσα είναι μέσα για την εκμετάλλευση των ανθρώπων. Η επιστροφή στα χέρια της εθνικής κοινότητας όλων όσα μπορούν να γίνουν, στα χέρια ενός ανθρώπου, μέσα για να εκμεταλλεύεται τους συνανθρώπους του.

Η επερχόμενη επανάσταση πρέπει να δώσει τη δυνατότητα στον καθένα να μπορεί να ζει δουλεύοντας ελεύθερα, χωρίς ν' αναγκάζεται να πουλάει την εργασιακή του δύναμη και την ελευθερία του σ' άλλους, που θα σωρεύουν πλούτη από τον μόχθο των δουλοπαροϊκών τους.

Πριν μια δεκαετία, αυτό το πρόγραμμα (τουλάχιστον το οικονομικό του μέρος) το δέχονταν όλοι οι σοσιαλιστές. Όποιος λεγόταν σοσιαλιστής, το δεχόταν ανεπιφύλακτα. Έκτοτε, εμφανίστηκαν πολλοί αγύρτες που χρησιμοποίησαν τον σοσιαλισμό για να εξυπηρετήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα, και πέτυχαν τόσο έξυπνα να κολοβώσουν αυτό το πρόγραμμα, ώστε σήμερα μόνον οι αναρχικοί το έχουν κρατήσει στο σύνολό του. Οι υπόλοιποι το έχουν ευνουχίσει και το έχουν παραφουσάωσει με κούφιες φράσεις, που μπορεί να

τις ερμηνεύσει όπως θέλει ο καθένας· και το έχουν πετσοκόψει έτσι, όχι για ν' αρέσει στους εργάτες –όταν οι εργάτες ασπάζονται τον σοσιαλισμό, τον ασπάζονται ολόκληρο– αλλά για ν' αρέσει στην αστική τάξη και να της δώσει τη δυνατότητα να ενταχθεί κι αυτή στο σοσιαλιστικό κόμμα. Έχει μείνει, λοιπόν, μόνο στους αναρχικούς το δύσκολο έργο να προπαγανδίζουν, μέχρι και στις πιο απόμερες γωνίτσες, αυτήν την ιδέα της απαλλοτρίωσης. Και δεν μπορούν να υπολογίζουν σε κανενάς τη βοήθεια σ' αυτό το έργο.

Θα ήταν μοιραίο λάθος να νομίσουμε ότι η ιδέα της απαλλοτρίωσης έχει ήδη διαποτίσει το πνεύμα όλων των εργαζομένων και ότι έχει γίνει για όλους μια πεποιθηση για την οποία ο ακέραιος άνθρωπος είναι έτοιμος να θυσιάσει τη ζωή του. Δεν είναι καθόλου έτσι. Εκατομμύρια άνθρωποι έχουν ακούσει να γίνεται λόγος για την απαλλοτρίωση μόνον από τους αντιπάλους της. Και απ' αυτούς ακόμη που την δέχονται, πόσο λίγοι την έχουν μελετήσει απ' όλες τις πλευρές και σ' όλες της τις λεπτομέρειες! Η αλήθεια είναι πως ξέρουμε ότι η ιδέα της απαλλοτρίωσης θ' αποκτήσει πάρα πολλούς υποστηρικτές κατά τη διάρκεια της επανάστασης, όταν όλοι θα έχουν αρχίσει να ενδιαφέρονται για τα κοινά, να διαβάζουν, να συζητούν, να προπαγανδίζουν, και όταν οι πιο συγκεκριμένες και οι πιο καθαρά διατυπωμένες ιδέες θα μπορέσουν να τραβήξουν την προσοχή των μαζών. Ξέρουμε, επί πλέον, ότι αν στην επανάσταση εμφανίζονται δύο μόνο κόμματα –της αστικής τάξης το ένα, του λαού το άλλο– η ιδέα της απαλλοτρίωσης θα γινόταν ενθουσιωδώς δεκτή από το μεγαλύτερο μέρος του λαού, έστω και αν την είχε προβάλει η πιο μικρή ομαδούλα. Αλλά τώρα έχουμε να τα βάλουμε και με άλλους εχθρούς της κοινωνικής επανάστασης, εκτός από την αστική τάξη. Με όλα τα μπάσταρδα κόμματα που έχουν ξεπιδήσει ανάμεσα στην αστική τάξη και στους επαναστάτες σοσιαλιστές· με όλους αυτούς που, όσο τίμοι και αν είναι, τους έχει ποτίσει μέχρι το μεδούλι η πνευματική ατολμία που είναι το φυσικό επακόλουθο πάμπολλων αιώνων σεβασμού προς την εξουσία· και, τέλος, με όλους τους αστούς, που θα προσπαθήσουν να σώσουν από το ναυάγιο ένα μέρος των προνομίων τους και θα προβάλουν, όσο μπορούν πιο κραυγαλέα, τα λιγοστά προνόμια που είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν προσωρινά – για να τα ξαναπάρουν πισω αργότερα· με όλα τα μπάσταρδα κόμματα που θα πασχίσουν να κάνουν τον λαό ν' αφήσει ελεύθερο το αγρίμι και ν' αρκεστεί να πιάσει τον ίσκιο του. Θα βρεθούν χιλιάδες άνθρωποι που θα πουν πως είναι καλύτερα ν' αρκεστούμε στα λίγα, για να μην τα χάσουμε όλα· άνθρωποι που θα προσπαθήσουν να κερδίσουν χρόνο και να εξαντλήσουν την επαναστατική ορμή σε άσκοπες επιθέσεις ενάντια σε ασήμαντους στόχους και ανθρώπους, αντί να σπρώξουν τον λαό να επιτεθεί αποφασιστικά στους θεσμούς· άνθρωποι που θα θελήσουν να πάιξουν τον ρόλο του Σαιν-Ζυστ και του Ροβεσπιέρου, αντί να κάνουν ό,τι έκανε ο χωρι-

κός του 18ου αι., που πήρε στα χέρια του τον κοινωνικό πλούτο, κατόπιν τον χρησιμοποίησε και κατοχύρωσε τα δικαιώματά του πάνω σ' αυτόν τον πλούτο προς όφελος ολόκληρου του λαού.

Για ν' αντιμετωπίσουμε αυτόν τον κίνδυνο, έχουμε προς το παρόν μόνον έναν τρόπο: να δουλέψουμε, από τώρα κιόλας, ακούραστα, για να διαδώσουμε την ιδέα της απαλλοτρίωσης με όλα τα λόγια και τα έργα μας· κάθε μας πράξη πρέπει να συνδέεται μ' αυτήν την κεντρική ιδέα· η λέξη απαλλοτρίωση πρέπει να γίνει γνωστή σ' όλες τις κοινότητες της χώρας· πρέπει να συζητηθεί σ' όλα τα χωριά και να γίνει για κάθε εργάτη και αγρότη αναπόσπαστο μέρος της λέξης αναρχία· τότε και μόνο τότε θα είμαστε βέβαιοι ότι τη μέρα της επανάστασης θα βρίσκεται σ' όλα τα στόματα, θα υψώνεται φοβερή από όλο τον λαό, και ότι ο λαός δεν θα έχει χύσει μάταια το αίμα του.

Αυτή η ιδέα γεννιέται τούτη τη στιγμή στις καρδιές των αναρχικών όλων των χωρών για τη δουλειά που έχουν να κάνουν. Ο χρόνος πιέζει· αλλά αυτό θα μας δώσει νέα δύναμη και θα μας κάνει να πολλαπλασιάσουμε την ενεργητικότητά μας για να πετύχουμε αυτό το αποτέλεσμα· γιατί, χωρίς αυτό, όλες μας οι προσπάθειες και όλες οι θυσίες του λαού θα πάνε ξανά στράφι.

II

Πριν εκθέσουμε τον τρόπο με τον οποίο θέλουμε την απαλλοτρίωση, πρέπει ν' απαντήσουμε σε μια παρατήρηση, θεωρητικά αστήρικτη μα ευρύτατα διαδεδομένη. Η πολιτική οικονομία –η κατ' εξοχήν ψευτο-επιστήμη της αστικής τάξης– εξυμνεί ασταμάτητα, σ' όλους τους τόνους, τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. «Δέστε –λένε– τα θαύματα που κάνει ο αγρότης απ' τη στιγμή που γίνεται κάτοχος της γης που καλλιεργεί· δέστε πώς σκαλίζει και οργώνει τη γη του, δέστε τι σοδειές παίρνει από μια συχνά αχάριστη γη! Δέστε, τέλος, τι κατάφερε να κάνει η βιομηχανία απ' τη στιγμή που απαλλάχτηκε από τα εμπόδια που της έβαζαν οι συντεχνίες και οι πρωτομάστορες! Όλα αυτά τα θαύματα τα χρωστάμε στην ιδιωτική ιδιοκτησία».

Η αλήθεια είναι ότι, έπειτα απ' αυτήν την περιγραφή, οι οικονομολόγοι δεν βγάζουν το προφανές συμπέρασμα: «Η γη σ' αυτόν που την καλλιεργεί!», αλλά σπεύδουν να προσθέσουν: «Η γη στον μεγαλογαιοκτήμονα, που θα βάζει να την καλλιεργούν μισθωτοί!» Κι όμως, φαίνεται πως υπάρχουν πολλοί καλόπιστοι άνθρωποι που αφήνονται να πειστούν από τα παραπόνων επιχειρήματα και τα επαναλαμβάνουν άκριτα. Όσο για μας τους «ουτοπικούς» –επειδή ακριβώς είμαστε «ουτοπικοί»– προσπαθούμε να εμβαθύνουμε, ν' αναλύσουμε, και νά τι βρίσκουμε:

Σχετικά με τη γη, διαπιστώνουμε ότι η καλλιέργειά της γίνεται πολύ καλύτερα από τότε που ο αγρότης παίρνει στην κατοχή του το χωράφι του. Αλλά

με ποιον συγκρίνουν οι κύριοι οικονομολόγοι τον μικρογεωργό ιδιοκτήτη της γης του; Μήπως με τον κομμουνιστή καλλιεργητή; Μήπως, λόγου χάρη, με μία κοινότητα των Υποστηρικτών του πνεύματος (*doukhoborsti*) που, όταν φτάνουν στις όχθες του ποταμού Αμούρ, βάζουν από κοινού τα ζώα και τη δουλειά των νέων τους, περνάνε το άροτρο με ζεμένα τέσσερα και πέντε ζευγάρια βόδια πάνω από τα πουρνάρια, χτίζουν όλοι μαζί τα σπίτια τους και είναι, από την πρώτη κιόλας χρονιά, πλούσιοι κι ευτυχισμένοι, ενώ ο μεμονωμένος εποικιστής που προσπάθησε να ξεχερσώσει ένα κομματάκι γης ζητιανεύει από το κράτος λίγο αλεύρι; Μήπως με μία από τις αμερικανικές κοινότητες για τις οποίες μας μιλά ο Νόρντχοφ (*Nordhof*), που, αφού εξασφαλίσουν σ' όλα τους τα μέλη τροφή, στέγη και ρουχισμό, δίνουν σήμερα και από εκατό δολάρια στον καθένα και στην καθεμιά για ν' αγοράσουν ένα μουσικό όργανο, ένα καλλιτεχνήμα, ένα μικροκόσμημα που δεν το έχουν τα κοινωνικά καταστήματα;

'Όχι! Η αναζήτηση και η μελέτη αντιφατικών δεδομένων με σκοπό την ερμηνεία τους, τη στήριξη ή την απόρριψη μιας εικασίας, είναι ίσως έργο ενός επιστήμονα όπως ο Δαρβίνος· η επίσημη επιστήμη προτιμά να παραβλέπει κάτι τέτοια πράγματα. Αρκείται να συγκρίνει τον αγρότη-ιδιοκτήτη με τον ... δουλοπόροικο, τον μισακάρη και τον ενοικιαστή [πακτωτή]!

Μα μήπως ο δουλοπόροικος, όταν δούλευε στη γη του φεουδάρχη, δεν ήξερε εξ αρχής ότι ο φεουδάρχης θα του 'παιρνε άλη τη σοδειά εκτός από ελάχιστο καλαμπόκι ή σίκαλη, ίσα-ίσα για να τον κρατούν στη ζωή; Μήπως δεν ήξερε ότι, δύο και αν ξεθεωνόταν στη δουλειά, σαν έμπαινε η άνοιξη θ' αναγκαζόταν ν' ανακατέψει στο αλεύρι του χόρτα (όπως κάνουν ακόμη οι ρώσοι αγρότες και όπως έκαναν οι γάλλοι αγρότες πριν το 1789!) και ότι, αν είχε την ατυχία να πλουτίσει λίγο, θα γινόταν στόχος των αρπακτικών διαθέσεων του φεουδάρχη; Προτιμούσε, λοιπόν, να δουλεύει όσο λιγότερο μπορούσε και να παθαίνει τα λιγότερα κακά. Κι ύστερα παραξενεύονται που το εγγόνι αυτού του αγρότη καλλιέργει τη γη πολύ καλύτερα, από τη στιγμή που ξέρει ότι η σοδειά τού ανήκει;

Ο μισακάρης αποτελεί ήδη πρόδο σε σχέση με τον δουλοπόροικο. Ξέρει ότι θα δώσει τη μισή σοδειά στον ιδιοκτήτη της γης, αλλά ξέρει και ότι θα κρατήσει την υπόλοιπη μισή ο ίδιος. Κι όμως, παρά αυτόν τον όρο -απαράδεκτο για μας, αλλά δικαιότατο για τους οικονομολόγους-, πετυχαίνει να βελτιώσει την καλλιέργειά του, όσο μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο με μόνη την εργασία των χεριών του.

Ο ενοικιαστής της γης, αν έχει συμβόλαιο ενοικίασης για κάμποσα χρόνια και αν οι όροι του συμβολαίου δεν παρείναι εποχήσιες, αν του επιτρέπουν να βάλει κάτι στην άκρη για να βελτιώσει την καλλιέργειά του ή αν κατέχει ένα κάποιο χρηματικό κεφάλαιο, κάνει άλλο ένα βήμα στον δρόμο των βελτιώσεων.

Τέλος, ο αγρότης ιδιοκτήτης, αν δεν έχει καταχρεωθεί για ν' αγοράσει το χωράφι του, αν μπορέσει να βάλει κάτι στην άκρη, καλλιεργεί καλύτερα και από τον δουλοπόροικο και από τον μισακάρη και από τον ενοικιαστή, γιατί ξέρει ότι, αν αφαιρέσει τους φόρους και τη μερίδα του λέοντος που θα πάρει ο πιστωτής του, θα του ανήκει ό,τι βγάλει από τη γη του.

Τι συμπέρασμα, όμως, μπορούμε να βγάλουμε απ' αυτά τα δεδομένα; Κανένα –εκτός από το ότι σε κανέναν δεν αρέσει να δουλεύει για τους άλλους και ότι ποτέ η γη δεν θα καλλιεργηθεί καλά, αν ο καλλιεργητής ξέρει πως, με τον άλφα ή βήτα τρόπο, το μεγαλύτερο μέρος της σοδειάς του θα το αρπάξει κάποιος χασομέρης (φεουδάρχης, αστός ή πιστωτής) ή το κράτος με τους φόρους του. Μόνον αν παραείμαστε προκατειλημμένοι μπορούμε να βγάλουμε, από δεδομένα που δεν μπορούν καν να συγκριθούν, ένα συμπέρασμα σχετικό με την ιδιωτική ιδιοκτησία και τη συλλογική κατοχή της γης.

Αλλά αυτά τα δεδομένα οδηγούν σ' ένα άλλο συμπέρασμα:

Η δουλειά του μισακάρη, του ενοικιαστή και κυρίως του μικροϊδιοκτήτη αγρότη, για τους οποίους μιλήσαμε, είναι σκληρότερη από τη δουλειά του δουλοπόροικου ή του δούλου. Εν τούτοις, η γεωργία δεν ευδοκιμεί ούτε με το σύστημα το μισακάρικο, ούτε με το σύστημα της ενοικίασης, ούτε με το σύστημα της ιδιωτικής μικροϊδιοκτησίας. Πριν πενήντα χρόνια, θα μπορούσε κάποιος να πιστεύει ότι η λύση του αγροτικού ζητήματος ήταν η μικρή έγγεια ιδιοκτησία, γιατί πράγματι, εκείνη την εποχή, ο αγρότης ιδιοκτήτης άρχικες κάπως να παιρνεί πάνω του, πράγμα που φαινόταν ακόμη πιο έκδηλα, καθώς ήταν το αρέσων επόμενο στάδιο από την αθλιότητα του 18ου αι. Αλλά αυτή η χρυσή εποχή της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας παρήλθε γρήγορα. Σήμερα, ο αγρότης που κατέχει μόνον ένα μικρό χωράφι μόλις που τα βγάζει πέρα. Χρέωνεται, πέφτει θύμα του εμπόρου της σοδειάς, του εμπόρου της γης και του τοκογλύφου· γραμμάτια και υποθήκες καταστρέφουν ολόκληρα χωριά, και είναι πληγές χειρότερες από τους εξαιρετικά υψηλούς φόρους του κράτους και των δημοτικών αρχών. Ο μικροϊδιοκτήτης αγρότης ζει διαρκώς μες στο άγχος· και αν ακόμη είναι κατ' όνομα ιδιοκτήτης, δεν είναι πράγματι τίποτε περισσότερο από χρεώστης των τραπεζιών και των τοκογλύφων. Ελπίζει ότι μια μέρα θα ξεχρεώσει, μα στην πραγματικότητα χρεώνεται ολοένα περισσότερο. Στις λίγες εκατοντάδες αγροτών που ευημερούν, αντιστοιχούν εκατομμύρια αγρότες που μόνον η επανάσταση θα μπορέσει να τους ελευθερώσει απ' την αρπάγη του τοκογλύφου.

Πού, λοιπόν, οφείλεται αυτό το αναμφισβήτητο γεγονός, που το αποδεικνύουν τόμοι ολόκληροι στατιστικών στοιχείων και ανατρέπει ολοσχερώς τις θεωρίες για τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας;

Η εξήγησή του είναι απλούστατη. Δεν οφείλεται στον ανταγωνισμό της Αμε-

ρικής – το φαινόμενο είχε παρατηρηθεί πριν αυτός γίνει σοβαρός· δεν οφείλεται αποκλειστικά στους φόρους: αν οι φόροι μειώνονταν, η διαδικασία θα επιβραδυνόταν, αλλά δεν θα σταματούσε. Η εξήγηση βρίσκεται αλλού: η γεωργία στην Ευρώπη, αφού είχε μείνει στάσιμη επι χίλια πεντακόσια χρόνια, αρχίζει εδώ και πενήντα χρόνια να κάνει μια κάποια πρόσδοτο· βρίσκεται ακόμη, έως ένα βαθμό, και στις αυξανόμενες ανάγκες του καλλιεργητή, στα δάνεια που του χορηγούν εύκολα οι τράπεζες, οι εργοστασίαρχες, οι αυλικοί, οι ευπατρίδες των πόλεων, για να τον τυλίξουν στα δίχτυα τους· βρίσκεται, ακόμη, στις πολύ υψηλές τιμές της γης, που την έχουν αφετεριστεί οι πλούσιοι, είτε ως κτήματα για αναψυχή είτε για τις ανάγκες της βιομηχανίας ή των μεταφορών.

Ας αναλύσουμε τον πρώτο παράγοντα, που είναι κατά τη γνώμη μου ο πιο σημαντικός. Για να συμβαδίσει με την πρόσδοτη της γεωργίας, για να μπορέσει να πουλήσει στην ίδια τιμή μ' εκείνον που καλλιεργεί με μηχανήματα τη γη και πάρνει μεγαλύτερη σοδειά με χημικά λιπάσματα, ο αγρότης σήμερα πρέπει να έχει ένα ορισμένο κεφάλαιο που θα του επιτρέπει να βελτιώνει την καλλιέργειά του. Αν δεν υπάρχει χρήμα, δεν μπορεί να γίνει αγροτική καλλιέργεια. Τα οικήματα φθείρονται, το άλογο γερνάει, η αγελάδα σταματά να δίνει γάλα, το άροτρο και η άμαξα χαλάνε: όλα χρειάζονται επιδιόρθωση ή αντικατάσταση. Άλλα, κυρίως, πρέπει να χρησιμοποιηθούν περισσότερα ζώα, ν' αγοραστούν πιο τελειοποιημένα εργαλεία, να βελτιωθεί η γη. Γ' αυτό χρειάζεται να δώσει αρέσωση μερικά χιλιόφραγκα, κι αυτά ακριβώς δεν μπορεί ποτέ να βρει ο αγρότης. Τι κάνει τότε; Εφαρμόζει αυστηρά «το σύστημα του ενός κληρονόμου»⁴² που ερημώνει τη Γαλλία, μα δεν κατορθώνει να ξεπεράσει τις δυσκολίες του. Στο τέλος, στέλνει το παιδί του στην πόλη – για να πυκνώσει τις τάξεις των προλεταρίων των πόλεων – και ο ίδιος υποθηκεύει, χρεώνεται και ξαναγίνεται δουλοπάροικος – του τραπεζίτη τούτη τη φορά, όπως ήταν άλλοτε του άρχοντα.

Αυτή είναι η μικρή αγροτική ιδιοκτησία σήμερα. Όσοι την υμνούν ακόμη, έχουν μείνει πενήντα χρόνια πισω: βασίζουν την επιχειρηματολογία τους σε γεγονότα που ισχυαν πριν πενήντα χρόνια· αλλά δεν βλέπουν τη σημερινή πραγματικότητα.

Αυτό το τόσο απλό γεγονός, που συνοψιζεται στο: «Όχι γεωργία χωρίς αποταμιευμένα χρήματα», περικλείει κάτι πολύ σοβαρό, που καλά θα έκαναν να το σκεφθούν όσοι υποστηρίζουν την «εθνικοποίηση της γης».

Αν αύριο οι υποστηρικτές του κ. Χένρυ Τζωρτζ (Henry George)⁴³ πάρουν

⁴² Σύμφωνα με το σύστημα του ενός μόνο κληρονόμου, που θεσπίστηκε για να μην κατακερματίζεται η γη, κάθε χωράφι κληροδοτούνταν σ' έναν μόνο κληρονόμο, κατά κανόνα στον πρωτότοκο. [Στρ.]

⁴³ Ο αμερικανός οικονομολόγος και πολιτικός Χένρυ Τζωρτζ (1839-1897) προέβαλε μια θεωρία για την αγροτική παραγωγή που βασιζόταν στον μικροϊδιοκτήτη καλλιεργητή και

από τους άγγλους λόρδους όλη την κτηματική τους περιουσία· αν χωρίσουν αυτή τη γη σε μικρούς κλήρους και την μοιράσουν σ' δύος θέλουν να την καλλιεργήσουν· αν πέσουν πολύ τα νοίκια ή αν καταργηθούν – θα υπάρξει ευ-ημερία για είκοσι με τριάντα χρόνια· αλλά μετά τριάντα χρόνια, θα πρέπει να γίνουν όλα πάλι απ' την αρχή.

Η γη χρειάζεται μεγάλη φροντίδα. Για να δώσει 29 εκατόλιτρα εκλεκτού σταριού ανά εκτάριο, όπως γίνεται στο Νόρφολκ, και μέχρι 36 με 42 εκατόλι- τρα –μια τόσο μεγάλη σοδειά δεν είναι πια όνειρο– χρειάζεται να καθαρίσουμε το χωράφι από τις πέτρες, να το αποξηράνουμε, να σκάψουμε βαθιά το χώμα και ν' αντικαταστήσουμε την τσάπα με το διπλό υνί· χρειάζεται ν' αγο- ράσουμε λιπάσματα, να φτιάξουμε δρόμους. Χρειάζεται, τέλος, να ξεχερασώ- σουμε τη γη, για ν' ανταποκριθούμε στις αυξανόμενες ανάγκες ενός αυξανό- μενου πληθυσμού.

Για όλα αυτά απαιτούνται χρήματα και δουλειά, που δεν μπορεί να τα προ- σφέρει μόνη της η οικογένεια – με αποτέλεσμα να μένει στάσιμη η γεωργία. Για να πάρουμε τις σοδειές που άλλοι ήδη παίρνουν από την εντατική γεωρ- γία, πρέπει να διαθέσουμε αρκετές φορές για αποξήρανση, σ' ένα-δύο μή- νες, τέσσερις με πέντε χιλιόδες μέρες εργασίας (είκοσι χιλιόδες φράγκα) για ένα μόνον εκτάριο. Αυτό μπορεί να το κάνει ο καπιταλιστής, αλλά ποτέ δεν θα μπορέσει να το κάνει ο μικροδιοικητής αγρότης με το πενιχρό κεφάλαιο που κατορθώνει ν' αποταμιεύσει στερούμενος όλα δύο πρέπει ν' απολαμβάνει στη ζωή ένας σωστός άνθρωπος. Η γη απαιτεί απ' τον άνθρωπο να της δίνει τη ζω- ογόνη δουλειά του, για να του δώσει απλόχερα τα χρυσά της στάχυα – και ο άνθρωπος δεν της την δίνει. Κλεισμένος για όλη του τη ζωή στους βιομηχανι- κούς στρατώνες, κατασκευάζει φίνα υφαντά για τους μαχαραγιάδες της Ινδί- ας, για τους δουλεμπόρους της Αφρικής και για τις γυναίκες των τραπεζιών· παράγει, για να ντύσει τους Αιγύπτιους, τους Τάταρους του Τουρκεστάν, αν δεν τριγυρίζει άπραγος έξω απ' τις βουβές φάμπρικες – ενώ η γη δεν έχει χέ- ρια να την καλλιεργήσουν, για να δώσει τα αναγκαία για τη ζωή και την κα- λοπέραση σε εκατομμύρια ανθρώπους. Το κρέας είναι ακόμη είδος πολυτελεί- ας για είκοσι εκατομμύρια Γάλλους.

Εκτός από κείνους που την δουλεύουν καθημερινά, η γη χρειάζεται και εκα- τομμύρια επιπρόσθετα χέρια σε ορισμένες εποχές, για να βελτιωθούν τα χω- ράφια, να καθαριστούν από τις πέτρες τα λιβάδια, για να δημιουργηθεί με τη βοήθεια των δυνάμεων της φύσης ένα πλούσιο χώμα, για να γίνει εγκαίρως η συγκομιδή των καρπών. Απαιτεί να της στέλνει τη πόλη τα χέρια, τις μηχανές και τους κινητήρες της, ενώ αυτοί οι κινητήρες, οι μηχανές και τα χέρια με-

εισηγήθηκε την επιβολή μόνον ενός φόρου στο κάθε χωράφι. [Στμ.]

νουν ανεκμετάλλευτα στις πόλεις ή δουλεύουν για να ικανοποιήσουν τη ματαιοδόξια των πλούσιων όλου του κόσμου.

Η ιδιωτική ιδιοκτησία της γης όχι μόνο δεν είναι πηγή πλούτου για τη χώρα, αλλά έχει γίνει και εμπόδιο στην πρόοδο της γεωργίας. Ενώ ορισμένοι ερευνητές ανοίγουν καινούργιους δρόμους στην καλλιέργεια της γης, η ιδιωτική ιδιοκτησία παρεμποδίζει την καινοτόμο καλλιέργεια σ' ολόκληρη σχέδιον την Ευρώπη.

Μήπως έπειτα απ' αυτά ότι η Κοινωνική Επανάσταση θα πρέπει να γκρεμίσει τους φράχτες που χωρίζουν τις μικρές ιδιοκτησίες, να καταργήσει τους κήπους (τους μπαζέδες) και τα περιβολάκια, και να περάσει από πάνω τους το ατμοκίνητο άρωτρο, για να φέρει τα αμφιβόλα ευεργετήματα της εκτατικής καλλιέργειας, όπως ονειρεύονται ορισμένοι εξουσιαστικοί μεταρρυθμιστές;

Εμείς δεν σκεφτόμαστε έτσι. Δεν σκοπεύουμε να πειράξουμε το χωράφι του αγρότη, αν το καλλιεργεί ο ίδιος με τα παιδιά του και δεν χρησιμοποιεί μισθωτή εργασία. Άλλα θ' απαλλοτριώσουμε όση γη δεν καλλιεργούν με τα χέρια τους οι τωρινοί της κάτοχοι. Και όταν ολοκληρωθεί η κοινωνική επανάσταση, όταν ο εργάτης των πόλεων δεν θα δουλεύει πια για ένα αφεντικό αλλά για τις ανάγκες του συνδόλου, οι ομάδες των εργατών, εύθυμες και χαρούμενες, θα γυρίζουν στην υπαίθρο για να δίνουν στους απαλλοτριωμένους αγρούς την καλλιέργεια που τους λείπει και να μεταμορφώνουν μέσα σε λιγες μέρες τις ακαλλιέργητες θαμνώδεις εκτάσεις σε γόνιμα χωράφια, φέρνοντας πλούτο στη χώρα και δίνοντας σ' όλους -«πάρε, έχει κι άλλα»- τα πλούσια και ποικίλα προϊόντα που είναι έτοιμα να προσφέρουν η γη, το φως και η ζέστη. Όσο για τον μικροδιοκτήτη αγρότη, πιστεύετε πως δεν θα καταλάβει τα πλεονεκτήματα της από κοινού καλλιέργειας αν τα δει με τα μάτια του; Πιστεύετε ότι δεν θα ζητήσει κι αυτός, με τη θέλησή του, να γίνει μέλος αυτής της μεγάλης οικογένειας;

Η βοήθεια που δίνουν οι στρατιές των άνεργων κουρελιάρηδων του Λονδίνου κατά τη συγκομιδή του λυκίσκου στους καλλιεργητές του Κεντ⁴⁴ και που οι πόλεις δίνουν μερικές φορές στα χωριά την εποχή του τρύγου, θα δίνεται και για την καλλιέργεια, όπως δίνεται σήμερα για τη συγκομιδή. Η κατ' εξοχήν εποχική εργασία (όπως έχουν πολύ καλά καταλάβει οι κερδοσκόποι του Φαρ Ουέστ) που απαιτεί ορισμένες εποχές πολλά περισσα χέρια για τη βελτίωση του εδάφους περισσότερο από όσα για τη συγκομιδή, δηλαδή η γεωργία που έχει γίνει από κοινού καλλιέργεια της γης, θα είναι ο κρίκος που θα συνδέει την πόλη με το χωριό· θα τα ενώνει σ' ένα μόνο περιβόλι, που θα το καλ-

⁴⁴ Βλ. την περιγραφή των κατοίκων του Λονδίνου που πήγαιναν να εργαστούν στο μάζεμα του λυκίσκου στο βιβλίο του Τζωρτζ Όργουελ *Με τους αλήτες του Παρισιού και του Λονδίνου*. [Στμ.]

λιεργεί μια μόνον οικογένεια. Τα αγροκτήματα-μαρμούθ και ορισμένα άλλα στις Η.Π.Α., όπου η καλλιέργεια γίνεται σήμερα σε πολύ μεγάλη κλίμακα από χιλιάδες ξυπόλυτους που τους μισθώνουν για λίγους μήνες και τους ξαποστέλλουν αρέσως μόλις τελειώσουν οι πολλές δουλειές και η συγκομιδή (βλ. τη μπροστούρα που έχει εκδώσει η εφημερίδα μας: *Εργάτη, πάρε στα χέρια σου τη μηχανή!* Κι εσύ, αγρότη, πάρε στα χέρια σου τη γη!), θα γίνουν πάρκα στα οποία θα ξεκουράζονται οι εργάτες της βιομηχανίας.

Το μέλλον δεν ανήκει στην ιδιωτική ιδιοκτησία, στον αγρότη που έχει περιοριστεί στο χωραφάκι του και μάταια το ταΐζει· ανήκει στην από κοινού καλλιέργεια. Μόνον αυτή – μάλιστα! Μόνον αυτή! – μπορεί να κάνει τη γη να μας δώσει όσα δικαιούμαστε να περιμένουμε απ' αυτήν.

Μήπως θα βρούμε τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στη βιομηχανία;

Ας μην επεκταθούμε σ' όλα τα δεινά που έχει φέρει στη βιομηχανία η ιδιωτική ιδιοκτησία, δηλαδή το κεφάλαιο. Είναι γνωστά στους σοσιαλιστές. Δυστυχία του εργάτη, αβεβαιότητα για το αύριο, ακόμη κι όταν η πείνα δεν χτυπά την πόρτα του· οικονομικές κρίσεις, ανεργία, εκμετάλλευση των γυναικών και των παιδιών, βιολογικός εκφυλισμός. Νοσηρή πολυτέλεια των αργόσχολων και υποβιβασμός του εργάτη στην κατάσταση του υποζυγίου, που δεν έχει τα μέσα για να συμμεριστεί τις χαρές που δίνουν η γνώση, η τέχνη και η επιστήμη – όλα αυτά τα έχουμε ήδη πει τόσες φορές, που περιπτεύει να τα επαναλάβουμε. Πόλεμοι για τις εξαγωγές και για την επικράτηση στις αγορές· κολοσσαίοι στρατοί, τερατώδεις δαπάνες, εξολόθρευση ολόκληρων γενεών ανθρώπων. Ήθικός μαρασμός των αργόσχολων, λαθεμένη κατεύθυνση που δίνουν στην επιστήμη, στις τέχνες και στις ηθικές αρχές. Κυβερνήσεις που έχουν γίνει απαραίτητες για να εμποδίζουν τους καταπιεσμένους να ξεσηκωθούν· το δίκαιο, με τα εγκλήματα, τους δήμιους και τους δικαστές του· η καταπιεσή, η υποταγή, η δουλοπρέπεια τις οποίες φέρνει η ιδιωτική ιδιοκτησία, ο εξευτελισμός που επιβάλλει στην κοινωνία – ίδου ένας σύντομος απολογισμός της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ιδιωτικής εξουσίας που αυτή συνεπάγεται.

Μήπως, δύμας, παρ' όλα της τα ελαστώματα, παρ' όλα αυτά τα δεινά, η ιδιωτική ιδιοκτησία μάς προσφέρει ακόμη ορισμένες υπηρεσίες που αντισταθμίζουν τις κακές πλευρές της; Μήπως, εξ αιτίας της έμφυτης ηλιθιότητας των ανθρώπων για την οποία μας μιλούν οι κυβερνώντες, είναι το μόνο μέσον που μπορεί να πάει μπροστά την κοινωνία; Μήπως σ' αυτήν οφείλεται η βιομηχανική και επιστημονική πρόδοσης του αιώνα μας; Γιατί αυτά μας λένε ορισμένοι «επιστήμονες». Ας δούμε, λοιπόν, πού στηρίζονται αυτά που λένε, ποια είναι τα επιχειρήματά τους.

Τα επιχειρήματά τους; – Ιδού το ένα και μοναδικό τους επιχείρημα: «Δέστε τι προδόους έχει κάνει η βιομηχανία τα εκατό περασμένα χρόνια, από τότε που ελευθερώθηκε από τις κυβερνητικές και συντεχνιακές τροχοπέδες! Δέστε αυτούς τους σιδηρόδρομους, αυτούς τους τηλέγραφους, αυτές τις μηχανές που δουλεύουν η καθεμιά όσο εκατό ή διακόσιοι ἀνθρώποι και παράγουν τα πάντα, από τον στρόφαλο που ζυγίζει εκατοντάδες τόνους μέχρι τις πιο λεπτές δαντέλες! 'Όλ' αυτά οφείλονται στην ιδιωτική ιδιοκτησία, στην επιθυμία του ανθρώπου να πλουτίσει!!»

Οπωσδήποτε, οι πρόοδοι που έγιναν στην παραγωγή πλούτου τα εκατό περασμένα χρόνια είναι τεράστιες, κι αυτός είναι ένας ακόμη λόγος –ας το επισημάνουμε παρεμπιπότωντας– που επιβάλλει την αλλαγή στη διανομή των προϊόντων. Μήπως, όμως, αυτές οι πρόοδοι οφείλονται στην ιδιοτέλεια και στην υγιά πλεονεξία των αφεντικών; Μήπως δεν υπήρξαν και ορισμένοι άλλοι, πολύ πιο σημαντικοί παράγοντες, που οδήγησαν σ' αυτήν την πρόοδο και, επι πλέον, πέτυχαν ν' αντισταθμίσουν τα αντίθετα αποτελέσματα που οφείλονται στην πλεονεξία των βιομηχάνων;

Αυτοί οι άλλοι παράγοντες είναι γνωστοί σε όλους μας. Αρκεί να τους αναφέρουμε, και θα γίνει αμέσως φανερή η σημασία τους. Είναι πρώτα-πρώτα η αστρομηχανή, βολική, εύχρηστη, πάντα έτοιμη να δουλέψει, που έφερε επανάσταση στη βιομηχανία. Είναι η δημιουργία των χημικών βιομηχανιών, που απέκτησαν τέτοια σημασία, ώστε η ανάπτυξή τους, δημος ίσης, θα είναι οι ειδικοί στην τεχνολογία, δείχνει τον πραγματικό βαθμό ανάπτυξης ενός έθνους. Αυτές είναι αποκλειστικά προϊόντα του αιώνα μας. Θυμηθείτε τι ήταν η κηνησία των προηγούμενο αιώνων! Είναι, τέλος, όλη αυτή η κινησία των ιδεών που άρχισε από τα τέλη του 18ου αι. και που, απελευθερώνοντας τον ἀνθρώπο από τα δεσμά της μεταφυσικής, του έδωσε τη δυνατότητα να κάνει στη φυσική και στη μηχανική ανακαλύψεις που έδωσαν τεράστια ώθηση στη βιομηχανία. Ποιος θα τολμούσε να υποστηρίξει, μπροστά σ' αυτούς τους σημαντικούς παράγοντες, ότι η κατάργηση των συντεχνιακών πρακτικών και συμφερόντων ήταν για τη βιομηχανία πιο σπουδαία από τα μεγάλα επιστημονικά επιτεύγματα του 19ου αι.; Και αν θεωρήσουμε δεδομένα τα επιτεύγματα αυτά, ποιος θα τολμούσε, από την άλλη, να υποστηρίξει ότι ένας οποιοσδήποτε, πράγματι οποιοσδήποτε, τρόπος αυλλογικής παραγωγής δεν θα είχε επωφεληθεί απ' αυτά εξ ίσου, αν όχι περισσότερα, από όσο η ιδιωτική βιομηχανία;

'Όσο για τις τεχνικές ανακαλύψεις καθαυτές, θα πρέπει κάποιος να μην είχε διαβάσει ποτέ τις βιογραφίες των εφευρετών, ούτε να είχε γνωρίσει έστω κι έναν απ' αυτούς, για να ισχυριστεί ότι το κίνητρό τους ήταν η δίψα για κέρδος! Οι πιο πολλοί πέθαναν στην ψάθα, και είναι γνωστό πώς το κεφάλιο, δηλαδή η ιδιωτική ιδιοκτησία, καθυστέρησε την εφαρμογή και τη βελτίωση

των μεγάλων καινοτομιών.

Από την άλλη, για να υποστηρίξει κάποιος τα πλεονεκτήματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας συγκριτικά με τη συλλογική κατοχή των μέσων παραγωγής, ως προς αυτό το ζήτημα, θα έπρεπε επί πλέον ν' αποδείξει ότι η συλλογική κατοχή εναντιώνεται στις προόδους της βιομηχανίας. Δίχως αυτήν την απόδειξη, ο συλλογισμός δεν έχει καμία αξία. Ε λοιπόν, αυτή ακριβώς η θέση δεν μπορεί να υποστηριχθεί για έναν απλό και σοβαρό λόγο: δεν έχουμε συναντήσει ποτέ μια κοινοκτημονική ένωση ανθρώπων που έχει το αναγκαίο κεφάλαιο για να ξεκινήσει μια μεγάλη βιομηχανία και που αντιτάχθηκε στην εφαρμογή των νέων εφευρέσεων σ' αυτή τη βιομηχανία. Απεναντίας, όσο ατελείς και αν ήταν οι ενώσεις (συνεταιρισμοί κτλ.) που έχουμε συναντήσει, όποιες ελλείψεις και αν είχαν, τουλάχιστον δεν έκλειναν τα αφτιά τους στα κελεύσματα της βιομηχανικής προόδου.

Καλό θα ήταν να ξαναβλέπαμε τους διάφορους θεσμούς συλλογικού χαρακτήρα που δοκιμάστηκαν τα εκατό προηγούμενα χρόνια. Μα -τι παρόξενο, αλήθεια!- το χειρότερο που μπορούμε να τους προσάψουμε είναι ίσα-ίσα ότι δεν ήταν αρκετά συλλογικοί. Κατηγορούμε τις μεγάλες μετοχικές εταιρείες, που όνοιαν τις διώρυγες και τρύπησαν τα βουνά, γιατί κυρίως συγκρότησαν έναν νέο τρόπο ανώνυμης εξουσίας και γιατί έσπειραν με ανθρώπινα κόκαλα το κάθε μέτρο των καναλιών και των σπράγγων· κατηγορούμε τις εργατικές ενώσεις, γιατί συγκρότησαν μιαν αριστοκρατία προνομιούχων με μοναδικό μέλημα την εκμετάλλευση των αδελφών τους. Άλλα δεν μπορούμε να κατηγορήσουμε, ούτε τις μεν ούτε τις δε, για πνευματική νωθρότητα, για εχθρότητα προς τις βελτιώσεις της βιομηχανίας. Το μοναδικό μάθημα που θα μπορούσαμε να πάρουμε από τα συλλογικά εγχειρήματα που έγιναν έως σήμερα είναι ότι τα συλλογικά εγχειρήματα έχουν τόσο περισσότερες δυνατότητες να πετύχουν δύο λιγότερο έχουν την ευκαιρία να εισέλθουν σ' αυτά το ατομικό συμφέρον και ο εγωισμός των στόμων.

Αν' αυτή την επιτροχάδην και συνοπτικότατη ανάλυση βγάζουμε, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι, όταν κάποιος εγκωμιάζει τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, μιλάει απελπιστικά επιπόλαια. Ας μην ασχοληθούμε άλλο μ' αυτό. Ας επιχειρήσουμε να καθορίσουμε ποια μορφή πρέπει να πάρει η συλλογική απαλλοτρίωση του κοινωνικού πλούτου· ας επιχειρήσουμε να διευκρινίσουμε ποια είναι η τάση της σύγχρονης κοινωνίας και, στηριζόμενοι σ' αυτήν, ας επιχειρήσουμε ν' ανακαλύψουμε ποια μορφή πρέπει να πάρει η απαλλοτρίωση στην επανάσταση που έρχεται.

III

Πρόκειται για το πιο σημαντικό πρόβλημα που υπάρχει, και συμβουλεύου-

με όλους τους συντρόφους μας να το μελετήσουν ολόπλευρα και να το συζητούν ακατάπαυτα, αφού η ζωή θα μας επιβάλει, αργά ή γρήγορα, να το αντιμετωπίσουμε. Απ' αυτήν την απαλλοτρίωση, από το αν θα γίνει σωστά ή όχι, θα εξαρτηθεί το εάν η επανάσταση θα είναι οριστική και επιτυχημένη ή προσωρινή και αποτυχημένη.

Πράγματι, κανένας μας δεν μπορεί να παραβλέψει ότι κάθε προσπάθεια για επανάσταση είναι εξ αρχής καταδικασμένη, αν δεν ανταποκρίνεται στα συμφέροντα της μεγάλης πλειονότητας και αν δεν βρει τρόπο να τα ικανοποιήσει. Δεν αρκεί να έχουμε ένα ανώτερο ιδανικό. Ο άνθρωπος δεν ζει μόνο με ανώτερες σκέψεις και υψηλετείς διαλογισμούς· χρειάζεται και ψωμί· το στομάχι έχει περισσότερα δικαιώματα από τον εγκέφαλο, γιατί αυτό θρέφει όλο τον οργανισμό. Ε λοιπόν, αν την επομένη της επανάστασης οι λαϊκές μάζες έχουν στη διάθεσή τους μόνο κούφια λόγια, αν δεν αναγνωρίσουν, από γεγονότα ηλίου φαεινότερα και πιο εκτυφλωτικά, ότι η κατάσταση αλλάζει προς όφελός τους, αν η κοινωνική ανατροπή είναι μόνο μια ολλαγή προσώπων και διατυπώσεων, δεν θα έχει γίνει τίποτε. Το μόνο που θα μείνει θα είναι άλλη μια διάψευση των ελπίδων. Και πάλι θα ξαναρχίσουμε το χάρο σισύφειο έργο μας, θα κυλάμε τον αιώνιο βράχο μας!

Για να είναι η επανάσταση κάτι παραπάνω από κούφια λόγια, για να μη μας ξαναγυρίσει, από την επόμενη κιόλας μέρα, στην προηγούμενη κατάσταση η αντίδραση, πρέπει, τα όσα κατακτήσαμε κείνη την ημέρα, ν' αξίζει να τα υπερασπιστούμε· πρέπει, ακόμη, ο χθεσινός κακομοίρης να μην είναι και σήμερα κακομοίρης. Ας θυμηθούμε τους αφελείς αντιμοναρχικούς του 1848, που πήγαν να βάλουν «τρεις μήνες αθλιότητας στην υπηρεσία της μεταβατικής κυβέρνησης». Οι τρεις μήνες αθλιότητας έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό και, όταν ήρθε η ώρα, πληρώθηκαν με μυδράλια και μαζική εξορία. Οι δυστυχισμένοι είχαν ελπίσει ότι οι φοβερά στερημένοι μήνες της αναμονής θ' αρκούσαν για να θεσπιστούν οι σωτήριοι νόμοι που έμελλε να τους μετατρέψουν σε ελεύθερους και να τους εξασφαλίσουν το καθημερινό ψωμί με την εργασία τους. Δεν θα ήταν καλύτερο να το είχαν πάρει, αντί να το ζητούν; Δεν θα ήταν προτιμότερο να έδιναν τέλος στην αθλιότητά τους, αντί να την επιδεικνύουν; Δεν θέλω να πω ότι η αυταπάρνηση δεν είναι κάτι μεγάλο και σπουδαιό· αλλά το ν' αφήνεις στο χάλι τους δλούς τους δυστυχισμένους που βαδίζουν πλάι σου, δεν είναι αυταπάρνηση μα προδοσία. Ας πεθάνουν οι αγωνιστές, φτάνει η θυσία τους να έχει νόημα! Τίποτε δεν είναι πιο σωστό από το να θυσιάζονται οι άνθρωποι που δείχνουν αυταπάρνηση, φτάνει μόνον η θυσία αυτών των γενναιών να αφελεί το σύνολο!

Μόνον η γενική απαλλοτρίωση μπορεί να ικανοποιήσει τους πολλούς που υποφέρουν και υφίστανται εκμετάλλευση. Άλλα η απαλλοτρίωση πρέπει να

μεταφερθεί από τη σφαίρα της θεωρίας στη σφαίρα της πρόξης. Και για να ανταποκρίνεται η απαλλοτρίωση στη βασική αρχή μας, που είναι η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και η απόδοση όλων σε όλους, πρέπει να πάρει μεγάλη έκταση. Αν έχει μικρή έκταση, θα μοιάζει με χυδαία λεηλασία· αν πάρει μεγάλη έκταση, θα είναι η απαρχή της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας. Βέβαια, θα δείχναμε πώς αγνοούμε όλους τους νόμους της ιστορίας, αν φανταζόμαστον ότι αμέσως μια ολόκληρη μεγάλη χώρα θα μπορούσε να γίνει όπως την θέλουμε. Η Γαλλία, η Ευρώπη και ο κόσμος όλος δεν θα πιστέψουν ξαφνικά στην αναρχία· αλλά ξέρουμε, ακόμη, ότι από τη μία ο παραλογισμός των κυβερνώντων, οι φιλοδοξίες, οι πόλεμοι και οι χρεοκοπίες τους, και από την άλλη η αδιάκοπη προπαγάνδιση των ιδεών μας, θα φέρουν μεγάλες διαταραχές της ισορροπίας, δηλαδή επαναστάσεις. Τότε θα μπορέσουμε να δράσουμε. Πόσες φορές ήδη οι επαναστάτες τα έχασαν, όφεσαν να περάσουν τα γεγονότα χωρίς να επωφεληθούν απ' αυτά για να πετύχουν τους στόχους τους και είδαν να χόντεται ανεκμετάλλευτη η ευκαιρία!

Όταν, λοιπόν, έρθουν οι μέρες αυτές –και είναι στο χέρι όλων μας να τις κάνουμε να έρθουν– όταν μια ολόκληρη περιοχή, όταν οι μεγάλες πόλεις με τα περιχώρα τους θα έχουν απαλλαγεί απ' τους κυβερνώντες τους, το σχέδιό μας θα είναι έτοιμο: θα πρέπει όλος ο μηχανολογικός εξοπλισμός να περιέλθει στην κοινότητα, ο κοινωνικός πλούτος που έχουν σφετεριστεί ορισμένα άτομα να ξαναγυρίσει στον πραγματικό του κύριο (σ' ολόκληρη την κοινότητα) για να μπορέσει ο καθένας να έχει το μεριδίο του στην κατανάλωση, για να μπορέσει να συνεχιστεί η παραγωγή όλων των χρήσιμων και αναγκαίων προϊόντων, και για να μπορέσει η κοινωνική ζωή όχι μόνο να μη διακοπεί αλλά και να γίνει καλύτερη. Χωρίς τα περιβόλια και τα χωράφια που μας χαρίζουν ανεκτίμητα δώρα για τη ζωή, χωρίς τις σιταποθήκες, τις πάσης φύσεως αποθήκες, τα καταστήματα στα οποία σωρεύονται τα προϊόντα της εργασίας, χωρίς τα εργοστάσια και τα εργαστήρια που παράγουν τα υφάσματα, τα κατεργασμένα μέταλλα και τα χιλιάδες αντικείμενα της βιομηχανίας και της τεχνικής (όπως, για παράδειγμα, τα μέσα άμυνας), χωρίς τους σιδηροδρόμους και τα άλλα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας που μας δίνουν τη δυνατότητα ν' ανταλλάσσουμε τα προϊόντα μας με τις άλλες ελεύθερες κοινότητες που μας περιβάλλουν και να συντονίζουμε τις προσπάθειές μας για άμυνα και επίθεση, είμαστε εκ των προτέρων καταδικασμένοι να χαθούμε, να πάθουμε ασφυξία όπως το ψάρι που βρίσκεται έξω απ' το νερό και δεν μπορεί ν' αναπνεύσει κι ας κολυμπάει μες στον απέραντο ωκεανό του αέρα.

Ας θυμηθούμε τη μεγάλη απεργία των σιδηροδρομικών που έγινε πριν λίγα χρόνια στην Αμερική. Οι περισσότεροι άνθρωποι αναγγώρισαν ότι η απεργία ήταν δίκαιη· όλοι είχαν αγανακτήσει με το θράσος των εταιρειών και χαιρό-

ντων που τις έβλεπαν ανίσχυρες στο έλεος των εργατών τους. Άλλά όταν οι εργάτες, αν και ήταν κύριοι των γραμμών και των μηχανών, δεν επωφελήθηκαν απ' αυτό, όταν όλες οι ανταλλαγές διακόπηκαν, όταν η τιμή των τροφίμων και όλων των εμπορευμάτων διπλασιάστηκε, η κοινή γνώμη μεταστράφηκε. «Καλύτερα οι εταιρείες που μας ληστεύουν και μας κόβουν τα πόδια, παρά οι ανόητοι οι απεργοί που μας αναγκάζουν να πεθάνουμε απ' την πείνα!» Ας μην το ξεχάσουμε αυτό! Πρέπει να σεβαστούμε τα συμφέροντα του κόσμου, ενώ συγχρόνως θα ικανοποιούμε τις ανάγκες του και την αίσθηση δικαιοσύνης που έχει⁴⁵.

Δεν αρκει ν' αναγνωρίζουμε απλώς μια βασική αρχή· πρέπει και να την εφαρμόζουμε.

Συχνά μας λένε: «Δοκιμάστε λοιπόν ν' απλώσετε χέρι στο χωραφάκι του αγρότη, στο σπιτάκι του τεχνίτη, και θα δείτε πώς θα σας δεχθούν: με τις δικράνες και με τις κλωτσιές». Θαυμάσια! Μα εμείς το έχουμε ήδη πει: δεν σκοπεύουμε ν' απλώσουμε χέρι ούτε στο χωραφάκι ούτε στο σπιτάκι. Θα φροντίσουμε να μην επιτεθούμε στους καλύτερους φίλους μας, σ' αυτούς που, χωρίς να το έρουν σήμερα, θα είναι οι καλύτεροι μας σύμμαχοι αύριο. Η απαλλοτρίωση θα γίνει για δικό τους όφελος. Ξέρουμε ότι υπάρχει ένα μέσο εισόδημα: όσοι έχουν μικρότερο απ' αυτό, στερούνται και υποφέρουν· όσοι έχουν μεγαλύτερο, απολαμβάνουν την πολυτέλεια. Αυτό το μέσο εισόδημα διαφέρει από πόλη σε πόλη και από χώρα σε χώρα· αλλά το λαϊκό ένστικτο δεν λαθεύει και, χωρίς να χρειάζεται να καταφύγει σε ωραίες στατιστικές στο χαρτί και να γεμίσει με αριθμούς μια σειρά τόμους, ο λαός θα βρει την άριστη λύση⁴⁶. Στη θαυμάσια κοινωνία μας το μεγαλύτερο μερίδιο του εθνικού εισοδήματος βρίσκεται στα χέρια λίγων, που κτίζουν πολάτια στις πόλεις και στην υπαίθριο, που σωρεύουν σε ιδιωτικούς λογαριασμούς στις τράπεζες κέρματα και χαρτονομίσματα και κάθε είδους χαρτιά που αντιπροσωπεύουν αποκρυστάλλωση της δημόσιας εργασίας. Αυτά πρέπει να πάρουμε στα χέρια μας και έτσι, συγ-

⁴⁵ Ο Κροπότκιν μιλάει εδώ για την απεργία των σιδηροδρομικών που, ενώ αρχικά είχε την υποστήριξη του κόσμου, κατόπιν την έχασε γιατί έθιγε ουσιαστικά τα λαϊκά συμφέροντα. Κατά τη δεκαετία του 1960 στην Ιταλία, στις Η.Π.Α. και αλλού, οι απεργίες σε οργανισμούς κοινής αφέλειας δεν είχαν επιπτώσεις στην εξυπηρέτηση του κόσμου. Αντίθετα, στα μέσα συγκοινωνίας, λόγου χάρη, οι υπόλλητοι δεν έκοβαν ειστήρια, οπότε και εξυπηρετούσαν τον κόσμο και ζημιώναν την εταιρεία. Βέβαια, τα δικαστήρια έκριναν ποράνωμη αυτήν την πρακτική. Ελπίζουμε ότι η επινοητικότητα των εργαζομένων θα μπορέσει να βρει άλλους τρόπους. [Στμ.]

⁴⁶ Ο Κροπότκιν, μιλώντας εδώ για το μέσο εισόδημα, θίγει το μεγάλο πρόβλημα των αναγκών, το οποίο απασχολεί μέχρι σήμερα την επαναστατική σκέψη: Ποιες είναι οι πραγματικές ανάγκες; Ποιες οι πλαστές; Η απάντηση που δίνει είναι πιθανόν η μόνη που ευστοθεί: πραγματικές ανάγκες είναι αυτές που αναγνωρίζει ως τέτοιες η κοινότητα. [Στμ.]

χρόνως, απελευθερώνουμε τον δύστυχο αγρότη που η λιγοστή του γη είναι υποθηκευμένη, τον μικρομαγάζιτο που ζει διαρκώς με τον τρόμο των συναλλαγματικών που λήγουν, των περιορισμών και της αναπόφευκτης πτώχευσης, και όλους τους αξιολύπητους που δεν έχουν ούτε το αυριανό τους ψωμί. Και αν ακόμη ήταν αδιάφοροι την προηγουμένη, άραγε υπάρχει περίπτωση να μην καταλάβουν όλοι αυτοί, τη μέρα της απαλλοτρίωσης, ότι απ' αυτούς εξαρτάται το αν θα μείνουν ελεύθεροι ή αν θα ξανακυλήσουν στην αθλιότητα και στη μόνιμη ανασφάλεια; Ή μήπως θα έχουν ακόμη την αφέλεια, αντί ν' απελευθερώσουν οι ίδιοι τον εαυτό τους, να ορίσουν μια μεταβατική κυβέρνηση πολυλογάδων και μακρυχέρηδων; Δεν θα περιμένουν λιγάκι, πριν βάλουν στη θέση των παλιών καινούργια αφεντικά; Ας κάνουν μόνοι τους όσα πρέπει, αν θέλουν να τα καταφέρουν· αν θέλουν να προδοθούν, ας τα εμπιστευτούν σε εκπροσώπους!

Ξέρουμε, βέβαια, ότι το λογικό δεν είναι το παν. Δεν αρκεί να καταλάβουν οι ενδιαφερόμενοι ποιο είναι το συμφέρον τους (δηλαδή, το να ζουν χωρίς να σκέφτονται διαρκώς το μέλλον και χωρίς να ταπεινώνονται οφείλοντας να υπακούουν σε αφεντικά)· χρειάζεται ν' αλλάξουν και οι ιδέες για την ιδιοκτησία, και ν' αλλάξει προς την ίδια κατεύθυνση και η θητική. Πρέπει να καταλάβουμε καλά, χωρίς δισταγμούς και τύψεις συνειδησης, ότι όλα τα προϊόντα, το σύνολο των ανθρώπινων αποκρυσταλλώσεων και των ανθρώπινων εργαλείων, οφείλονται στη συλλογική εργασία όλων και μοναδικός τους ιδιοκτήτης είναι το κοινωνικό σύνολο. Πρέπει να δούμε καθαρά την ιδιωτική ιδιοκτησία σαν αυτό που πραγματικά είναι, δηλαδή σαν μια συνειδητή ή μη συνειδητή κλοπή της ιδιοκτησίας του κοινωνικού συνόλου, και να την πάρουμε αδιστάκτα στα χέρια μας για το κοινό καλό, όταν σημάνει η ώρα να διεκδικήσουμε τα όσα μας ανήκουν. Στις παλαιότερες επαναστάσεις, όταν το ζήτημα ήταν η αντικατάσταση ενός βασιλέα από τον κλάδο του πρωτότοκου από έναν βασιλέα από τον κλάδο του υπερόπτου ή η αλλαγή των συνηγόρων της «άριστης δημοκρατίας», οι ιδιοκτήτες διαδέχονταν τους ιδιοκτήτες και το κοινωνικό καθεστώς δεν άλλαζε καθόλου. Και οι ταμπέλες που έγραφαν «Θάνατος στους κλέφτες!» και τοποθετούντων στις εισόδους όλων των πλουσιόσπιτων συμβάδιζαν θαυμάσια με την τρέχουσα θητική, και οι φτωχοδιάβολοι που έκλεβαν ένα νόμισμα του βασιλέα ή ένα καρβέλι απ' τον φούρναρη τουφεκίζονταν, κι αυτό ικανοποιούσε τότε το οισθήμα δικαιοσύνης του λαού.

Ο αλύγιστος εθνοφύλακας, που ενσάρκωνε όλο τον στόμφο των νόμων που έχουν θεσπίσει οι σφετεριστές για να διαφυλάξουν την ιδιοκτησία τους, έδειχνε αλαζονικά το πτώμα που κειτόταν στα σκαλοπάτια του παλατιού, ενώ οι σύντροφοι του τον επευφημούσαν ως δίκαιο τιμωρό. Αυτές τις ταμπέλες του 1830 και του 1848 δεν θα τις ξαναδούμε ποτέ πια στα τείχη των επα-

ναστατημένων πόλεων. Δεν θα υπάρχει κλοπή εκεί που όλα θ' ανήκουν σ' όλους. «Πάρτε, μα μη σπαταλάτε, γιατί όλ' αυτά είναι δικά σας και θα τα χρειαστείτε εσείς οι ίδιοι». Καταστρέψτε, όμως, χωρίς χρονοτριβή, όλα όσα πρέπει να καταστραφούν, τα μπουντρούμια, τις φυλακές, τα οχυρά που έχουν στραμμένα τα κανόνια τους ενάντια στις πόλεις και τις ανθυγεινές γειτονιές στις οποίες για τόσο καιρό ανασαίνατε δηλητηριασμένο αέρα. Εγκατασταθείτε στα μέγαρα και στα παλάτια, και ρίχτε σε μια πανηγυρική πυρά τα σκουληκοφαγωμένα ξύλα με τα οποία ήταν χτισμένα τα καλύβια σας! Το ένστικτο της καταστροφής, τόσο φυσικό και τόσο δίκαιο αφού είναι συγχρόνως και ένστικτο της ανανέωσης, θα έχει πολλές ευκαιρίες να ικανοποιηθεί. Τι παλιαστζούρες που θα υπάρχουν για αντικατάσταση! Δεν θα πρέπει να ξαναφτιστούν απ' την αρχή τα σπίτια, οι πόλεις, τα αγροτικά και τα βιομηχανικά εργαλεία και, τέλος, τα υλικά στοιχεία ολόκληρης της κοινωνίας;

Σε κάθε μεγάλο γεγονός της ιστορίας αντιστοιχεί και μια ορισμένη εξέλιξη της ανθρώπινης ηθικής. Βέβαια, η ηθική των ίσων δεν είναι η ίδια με την ηθική του πλούσιου που σπλαχνίζεται και του φτωχού που τον ευχαριστεί. Σ' έναν καινούργιο κόσμο αρμόζει ένας καινούργιος νόμος, και τώρα βλέπουμε πως πλησιάζει η ώρα να δημιουργηθεί ένας καινούργιος κόσμος. Μήπως αυτό δεν λένε διαρκώς και οι εχθροί μας; «Τέρμα οι θεοί! Τέρμα οι βασιλιάδες! Το κύρος της εξουσίας καταρρακώνεται!» Και ποιος θα πάρει τη θέση των θεών, των βασιλιάδων και των παπάδων, αν όχι ο ελεύθερος άνθρωπος ο γεμάτος αυτοπεποίθηση; Η απλοϊκή πίστη πεθαίνει. Τόπο στην επιστήμη! Οι χάρες και οι φιλανθρωπίες χάνονται. Τόπο στη δικαιοσύνη!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Τα πρώτα κείμενα του βιβλίου αυτού, που γράφηκαν το 1879, μιλούν για την κοινωνική επανάσταση ως κάτι που δεν θ' αργήσει να γίνει. Η αφύπνιση του προλεταριάτου που ζουόμενος τότε στη Γαλλία, μετά το πένθος της Κομούνας, η εξάπλωση του εργατικού κινήματος στις λατινικές χώρες, το ξύπνημα και η δράση της ρωσικής νεολαίας και η γοργή διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών τα χρόνια εκείνα στη Γερμανία, καίτοι οι Γερμανοί είχαν μείνει για πολύ καιρό μακριά από τον γαλλικό σοσιαλισμό - όλ' αυτά φαίνονταν να προμηνύουν την άμεση έλευση μιας μεγάλης, κοινωνικής, πανευρωπαϊκής επανάστασης. Επαναστάτες και μετριοπαθείς συμφωνούσαν τότε και προέβλεπαν ότι το αστικό καθεστώς, που είχε ταρακούνηθει από την επανάσταση του 1848 και από την Κομούνα του Παρισιού, δεν θα μπορούσε ν' αντισταθεί για πολύ στην επίθεση του ευρωπαϊκού προλεταριάτου. Πριν το τέλος του 19ου αι. ήρθε η ήττα. Οι ίδιοι που καταπολεμούσαν την επαναστατική μας τακτική και της αντιπαρέτασσαν τον κοινοβουλευτισμό, δεν ήθελαν να μείνουν πίσω, και υπολόγιζαν, με αριθμούς ψηφοφόρων στα χέρια, ότι πολύ πριν το τέλος του 19ου αι. θα είχαν κατακτήσει την πλειοψηφία στο γερμανικό κοινοβούλιο, θα είχαν θεσπίσει την απαλλοτρίωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και θα είχαν ολοκληρώσει την κοινωνική επανάσταση, με το όπλο της ψήφου, πολύ πριν από τους λατινικούς λαούς.

«Κι εν τούτοις», μας λένε τώρα -άλλοι λυπημένα, άλλοι θριαμβευτικά- «έχουμε ήδη μπει στον 20ό αι. και η υποσχεμένη επανάσταση δεν λέει να 'ρθει!» Θα μπορούσαμε μέχρι να πιστέψουμε -το έχουν πει, τουλάχιστον στο στρατόπεδο των πλουσίων- ότι ο θριαμβός της αστικής τάξης είναι σήμερα εξασφαλισμένος περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Οι εργαζόμενοι φαίνεται να έχουν χάσει την ελπίδα μιας επανάστασης. Αρκούνται να στέλνουν αντί-προσώπους στα κοινοβούλια και ελπίζουν ν' αποκτήσουν έτσι από το κράτος κάθε λογής χαριστικές παραχωρήσεις.

'Ως και οι απαιτήσεις τους περιορίζονται σε πολύ μικρές παραχωρήσεις από τους εκμεταλλευτές. Επι πλέον, ο εργαζόμενος που έχει προσηλυτιστεί στη σοσιαλ-δημοκρατία θα τολμήσει να ελπίσει πως μια μέρα θα γίνει μισθωτός του κράτους - ένα είδος δημοσίου μικρού παλλήλου που, μετά είκοσι πέντε ή τριάντα χρόνια δουλειά, θα πάρει μια συνταξούλα.

Όσο για τα ευρύτερα οράματα, για την επανάσταση που υποσχόταν ν' αλλάξει όλες τις ιδέες και ν' αρχίσει μια νέα εποχή του πολιτισμού, για το μέλλον ευτυχίας, αξιοπρέπειας, απελευθέρωσης, ισότητας που ο εργαζόμενος είχε αχνοϊδεί για μια στιγμή για τα παιδιά του – όλο αυτό, μας λένε σήμερα, είναι αποκύπημα της φαντασίας μας. Έχει μάλιστα συγκροτηθεί μια ολόκληρη σοσιαλιστών που ισχυρίζονται ότι κατέχουν μια δική τους επιστήμη, σύμφωνα με την οποία αποδεικνύεται ότι η επανάσταση είναι αντίφαση. «Πειθαρχία, υποταγή στους αρχηγούς – και, ό,τι μπορεί να γίνει για τον εργάτη, θα γίνει στο κοινοβούλιο. Λησμονήστε τα όπλα, λησμονήστε το 1793, το 1848 και το 1871, βοηθήστε τους αστούς να κατακτήσουν αποικίες στην Αφρική και στην Ασία, εκμεταλλευτείτε μαζί τους τον Νέγρο και τον Κινέζο, και θα γίνει για σας ό,τι μπορεί να γίνει ... χωρίς να ταράζετε και πολύ τον αστό. Υπό έναν όρο μόνο: Ξεχάστε τη λέξη, Ξεχάστε την αυταπάτη "επανάσταση"!»

Ε λοιπόν, μήπως οι κύριοι αυτοί βιάστηκαν να θριαμβολογήσουν; Πρώτα-πρώτα, δεν έχουμε μπει καλά-καλά στον 20ό αι.. και αν δέκα, είκοσι χρόνια είναι πολλά για τη ζωή ενός ανθρώπου, είναι ελάχιστα ή και αμελητέα για την ιστορική εξέλιξη. Κάτι τόσο πελώριο, όπως η κοινωνική επανάσταση, δεν απαιτεί να του παραχωρήσουμε ένα κάποιο χρονικό περιθώριο;

Όχι, δεν απατηθήκαμε όταν, πριν είκοσι χρόνια, είδαμε να έρχεται η κοινωνική επανάσταση. Σήμερα, είναι εξ ίσου αναπόφευκτη όσο ήταν και τότε, πριν από είκοσι-τόσα χρόνια. Μόνο που οφείλουμε ν' αναγνωρίσουμε ότι δεν είχαμε βυθομετρήσει τότε όλο το βάθος της αντίδρασης που θα οδηγούσε στην ήττα μας στη Γαλλία το 1870 και το 1871, και στον θωιαμβό της γερμανικής στρατιωτικής αυτοκρατορίας. Δεν είχαμε μετρήσει τη διάρκεια της στασιμότητας του ευρωπαϊκού επαναστατικού κινήματος μετά την ήττα μας και τη νίκη τους.

Αν ο πόλεμος του 1870-1871 είχε απλώς μετατοπίσει τη στρατιωτική ισχύ από τη Γαλλία στη Γερμανία, αυτό δεν θα είχε επιπτώσεις στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού σοσιαλιστικού κινήματος. Άλλα ο πόλεμος είχε πολύ μεγαλύτερες επιπτώσεις: παρέλυσε επι τριάντα χρόνια τη Γαλλία. Με το Μετς σε απόσταση δύο-τριών ημερών από το Παρίσι – όχι ένα απλό φρούριο, αλλά ένα οχυρωμένο στρατόπεδο από όπου μισό εκατομμύριο άνδρες, άριστα εξοπλισμένοι με τα πιο σύγχρονα όπλα, μπορούσαν να εξαπολυθούν στην πρωτεύουσα, είκοσι τέσσερις ώρες μετά, ή μάλλον πριν, την κήρυξη του πολέμου· με την τριπλή και αργότερα την τετραπλή συμμαχία έτοιμη να διαμοιράσει τη Γαλλία – και αυτός ο κίνδυνος δεν έπαψε να βαραίνει πάνω στους Γάλλους μέχρι πολύ πρόσφατα· με την αφρόκρεμα της γαλλικής νεολαίας αποδεκατισμένη, είτε στα πεδία των μαχών είτε στα πεζοδρόμια του Παρισιού – στις συνθήκες αυτές, πώς θα μπορούσε η Γαλλία να μην περάσει είκοσι πέντε χρόνια μιλιτα-

ρισμού, να μην υποταγεί στον καθολικισμό της Ρώμης από φόβο για έναν εμφύλιο πόλεμο, να μη συρθεί στη γαλλο-ρωσική συμμαχία; Ήταν αναπόφευκτο, ήταν μοιραίο. Και όταν ρίχνουμε σήμερα ένα βλέμμα προς τα πισω -εμείς που πολεμήσαμε ακάματα τον κληρικαλισμό, τον καισαρισμό και τον μπουλανζισμό⁴⁷ - μπορούμε να ομολογήσουμε ότι θαυμάσαμε ένα πράγμα: το ότι η Γαλλία κατόρθωσε να περάσει αυτήν τη ζοφερή περιόδο χωρίς να υποκύψει σ' έναν καινούργιο Καίσαρα.

Αν η μπουλανζιστική περιπέτεια, που υποστηρίχθηκε από όλη την ισχύ των αγγλο-αμερικάνων τραπεζών, των κληρικών και των βασιλοφρόνων ολόκληρης της Ευρώπης, τερματίστηκε παρ' όλ' αυτά τόσο οικτρά· αν η Γαλλία δεν έγινε κληρικαλιστική, ενώ η Αγγλία «εκκαθολικίζεται» τόσο γερά και η Γερμανία φαίνεται να θέλει να βαδίσει στον ίδιο δρόμο· αν, τέλος, βλέπουμε τη Γαλλία, στο τέρμα αυτών των ζοφερών χρόνων, να ξαναβρίσκει επι τέλους τον εαυτό της, να ξαναζωντανεύει και να παράγει μια ωραία νέα γενιά που ξαναπαίρνει τη θέση που της αξίζει στο κίνημα ανανέωσης του πολιτισμένου κόσμου - είναι γιατί η πραγματική δύναμη του επαναστατικού κύματος ήταν πολύ μεγαλύτερη από όσο φαινόταν σ' όσους έβλεπαν μόνο την επιφάνεια των πραγμάτων.

Ας αναθεματίζουν, όσοι θέλουν, τους φλογερούς επαναστάτες, ιδίως τους αναρχικούς, που σήκωσαν ψηλά την κόκκινη σημαία, που κράτησαν τη Γαλλία Ξυπνητή και μερικές φορές έδιωξαν από τον πολιτικό στίβο εκείνους που κρατούσαν ζεστή τη θέση για άλλους αντιδραστικούς, ακόμη πιο επικίνδυνους· ας τους καταριούνται όσο θέλουν! Η ιστορία θα πει ότι με την ενεργητικότητά τους, με τις κινητοποιήσεις στις οποίες έχουσαν το αίμα τους, καταφέραμε ν' αποκρούσουμε την ευρωπαϊκή αντίδραση. Η αλήθεια είναι ότι το επαναστατικό κόμμα, όσο αδύναμο αριθμητικά και αν ήταν, επέδειξε μια τεράστια, φλογερή ενεργητικότητα, για να φρενάρει την αντίδραση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Ασφαλώς, δεν μεγαλοποιούμε αυτή τη δύναμη· γιατί, πού θα ήμασταν τώρα χωρίς αυτήν;

Τα ίδια ακριβώς ισχύουν για την Ισπανία και την Ιταλία. Ποιος από εμάς θα είχε τολμήσει να προβλέψει ότι θα επιχειρούσαν κάποιοι στην Ισπανία να εισαγάγουν πάλι τα βασανιστήρια και την Ιερά Εξέταση εναντίον των εξεγερμένων εργατών; Ποιος θα είχε τολμήσει να προβλέψει τους μυδραλιοβολισμούς του Μιλάνου; Ε λοιπόν, το τόλμησαν! Για λίγο το τόλμησαν· γιατί η γερή αντίδραση των εργαζομένων αμέσως ξαναλογίκευσε αυτούς τους «λυσσασμένους».

⁴⁷ Ο γάλλος στρατηγός Ζωρζ Μπουλανζέ (Boulangier) ηγήθηκε ενός αντιδραστικού κινήματος στη Γαλλία περί τα τέλη της δεκαετίας του 1880. Εκλέχθηκε βουλευτής και επιχείρησε να καταλάβει πραξικοπηματικά την εξουσία του Ιανουάριο του 1891, αλλά απέτυχε. [Στρ.]

Σήμερα μόνο μπορούμε ν' αναμετρήσουμε όλη τη στασιμότητα που γνώρισε η Ευρώπη έπειτα από τον γαλλο-γερμανικό πόλεμο. Το χειρότερο που έφεραν οι ήττες του 1870 και 1871 ήταν το πνευματικό σβήσιμο της Γαλλίας.

Η ανάγκη στην οποία βρέθηκε το γαλλικό έθνος να φροντίσει πρώτα απ' όλα να διαφυλάξει την ύπαρξή του, τη λαϊκή του ιδιοφυΐα, την εκπολιτιστική του επιρροή, την ύπαρξή του ως έθνος, παρέλυσε την επαναστατική σκέψη. Η ίδια της εξέγερσης έφερνε στο μυαλό την ιδέα του εμφυλίου πολέμου, που τον τερματίζουν τα κανόνια μιας ξένης δύναμης η οποία έσπευσε να σώσει την αστική τάξην πραγμάτων. Και, από την άλλη, δι πιο ενεργητικό, πιο φλογερό, πιο αφοσιωμένο υπήρξε στη Γαλλία, μια ολόκληρη γενιά – είχε χαθεί στον μεγάλο αγώνα που ξεκίνησε μετά την Κομούνα του Παρισιού. Μια ολόκληρη νέα γενιά επαναστατών, που την είχε προσελκύσει στο Παρίσι η αυτοκρατορία, είχε χαθεί στις σφαγές που ακολούθησαν την πτώση της Κομούνας. Αυτό το ένιωσε όλη η πνευματική ζωή της Γαλλίας. Γνώρισε κατόπτωση, εξασθένηση, πέρασε στα χέρια ανισχυρων, άρρωστων, τρομαγμένων.

Η συντριβή της Γαλλίας σήμαινε τη συντριβή όχι μόνον ενός έθνους που είχε βασίσει επικεφαλής του πολιτισμού, μα όλης της περιόδου που είχε ζήσει η Ευρώπη από το 1848 έως το 1870. Η Ευρώπη ξαναγύρισε στο 1849 και στο 1830. Η νικήτρια Γερμανία ανέλαβε την πνευματική ηγεσία που είχαν ώς τότε η Γαλλία και σε μεγάλο μέρος η Ιταλία. Άλλα αν η Γερμανία έδωσε στον κόσμο μεγάλους στοχαστές, ποιητές και επιστήμονες, δεν είχε καθόλου επαναστατικό παρελθόν. Και στην πολιτική και κοινωνική της ανάπτυξη, ήταν εκεί που βρισκόταν η Γαλλία την εποχή του Λουδοβίκου-Φίλιππου. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, που εισήχθη στη Γερμανία το 1871, ασκούσε στη χώρα την έλξη του καινούργιου· και αν είχε, στο πρόσωπο του Βάιτλινγκ (Weitling) και των συνεχιστών του, ορισμένους φλογερούς κομμουνιστές, κατά το μεγαλύτερο μέρος πρόσφυγες, το σοσιαλιστικό κίνημα στη Γερμανία είχε μόλις πρόσφατα εισαχθεί, και γι' αυτό έπρεπε να περάσει από όλες τις φάσεις που είχε περάσει και στη Γαλλία: τον κρατικό σοσιαλισμό του Λουί Μπλαν και τον κρατικότικο κολεκτιβισμό, που είχαν διατυπώσει για το αβασίλευτο καθεστώς του 1848 ο Πεκέρ (Pecqueur) και ο Βιντάλ (Vidal).

'Έτσι, το πνεύμα της Ευρώπης έπεσε στο επίπεδο που βρισκόταν επί Λουδοβίκου-Φίλιππου. Ο σοσιαλισμός ξανάγινε το καπιταλιστικό κράτος του Λουί Μπλαν, χάνοντας την καθαρότητα και την απλότητα που του είχε δώσει το λατινικό πνεύμα. Επί πλέον, απέκτησε τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα, τον εχθρικό προς το λατινικό πνεύμα, που του επιβλήθηκε από το γερμανικό πνεύμα, του οποίου το όνειρο επι τρίαντα χρόνια ήταν η ένωση των γερμανικών κρατιδίων σε μια μόνον αυτοκρατορία.

Θα μπορούσαμε ν' αναφέρουμε και πολλά άλλα αίτια, για να εξηγήσουμε τη

δύναμη της αντίδρασης. 'Ένα απ' αυτά είναι η επέκταση στις αποικίες. Σήμερα η ευρωπαϊκή αστική τάξη πλουτίζει όχι πιο μόνον από τη δουλειά των εργατών της χώρας της. Επωφελούμενη από την ευκολία των διεθνών μετακινήσεων και μεταφορών, έχει δούλους και δουλοπάροικους παντού: στην Εγγύς Ασία, στην Αφρική, στην Ινδία, στην Κίνα. Υπόδουλοι είναι όλα τα καθυστερημένα κράτη. Η αστική τάξη της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ολλανδίας και του Βελγίου γίνονται ολοένα περισσότερο οι κύριοι της υδρογείου, που ζουν με κουπόνια και μετοχές. Κράτη ολόκληρα έχουν υποδουλωθεί στους τραπεζίτες του Λονδίνου, του Παρισιού, της Νέας Υόρκης, του Άμστερνταμ. Η Ελλάδα, η Αίγυπτος, η Τουρκία, η Κίνα· και ήδη προετοιμάζουν γι' αυτό τον ρόλο την Ιαπωνία, υποθηκεύοντας όλα τα τελωνειακά της έσοδα. Έτσι, κάνουν πρόθυμα κάποιες παραχωρήσεις στον ευρωπαϊκό εργάτη, το κράτος θα θρέφει πρόθυμα τα παιδιά του στο σχολείο, θα του δώσει και μια συνταξούλα μόλις γίνει εξήντα χρονών – φτάνει να βοηθήσει τους αστούς να κατακτήσουν δουλοπάροικους και να υποτάξουν στο Χρηματιστήριο ολόκληρα κράτη της Ασίας και της Αφρικής.

Και, τέλος, χρειάζεται ν' αναφέρουμε και τις αντεπαναστατικές προσπάθειες που κατέβαλλαν όλες οι χριστιανικές εκκλησίες, αλλά που ξεκίνησαν κυρίως από τη Ρώμη, για να συντρίψουν με όλα τα μέσα το κύμα της επανάστασης που έβλεπαν να φουσκώνει παντού. Η επίθεση που έγινε στον υλισμό, η εκστρατεία που στράφηκε τόσο επιδέξια εναντίον της επιστήμης γενικά, η ουσιαστική απαγόρευση έργων και ανθρώπων που διενεργείται τόσο επιμελώς από πολλές κοσμικές, πολιτικές και θρησκευτικές λέσχες – όλ' αυτά θα έπρεπε να τα αναφέρουμε, για να δώσουμε μια ιδέα για την τεράστια αντεπαναστατική οργάνωση που κινητοποιήθηκε για να πολεμήσει την επανάσταση. Άλλα όλ' αυτά είναι δευτερεύοντα μπρος στο βασικό γεγονός που αναφέραμε πιο πάνω: την κατάρρευση της Γαλλίας, την προσωρινή της εξάντληση και την πνευματική κυριαρχία της Γερμανίας η οποία, παρά τις αξιοθαύμαστες ιδιότητες του πνεύματος και του λαού της, βρέθηκε, εξ αιτίας της γεωγραφικής της θέσης και ολόκληρου του παρελθόντος της, τριάντα με σαράντα χρόνια πισω απ' τη Γαλλία.

'Έτσι καθυστέρησε η επανάσταση. Άλλα – είναι αυτός λόγος για να πούμε ότι αναβλήθηκε απεριόριστα; Τίποτε δεν θα ήταν πιο αντιθέτο προς την αλήθεια, τίποτε δεν θα ήταν πιο παράλογο από μια τέτοια δήλωση.

Κάτι εντυπωσιακό συνέβη στην ανάπτυξη του σοσιαλιστικού κινήματος. Όπως λέγαμε κάποτε για τις αρρώστιες, υπάρχει σε λανθάνουσα κατάσταση. Χορήγησαν τόσα εξωτερικά φάρμακα για να το σκοτώσουν, ώστε αυτό υποχώρησε μες στον κοινωνικό οργανισμό· βρίσκεται εκεί σε λανθάνουσα κατάσταση. Ο εργαζόμενος ωφελεί· πορεύεται πισω από τις σημαίες στις πολιτικές παρελάσεις· αλλά η σκέψη του είναι αλλού. – «Ολ' αυτά δεν είναι η ουσία»,

λέει μέσα του. «Αυτά είναι μόνο το εξωτερικό, ο διάκοσμος, το ντεκόρ». Όσο για το εσωτερικό, για την ουσία – περιμένει να έρθει η ώρα να εκδηλωθεί. Και στο μεταξύ στήνει τα επογγελματικά του συνδικάτα – διεθνή, πέρα από σύνορα. «Αυτά τα συνδικάτα», έλεγαν τις προδόλλες τα μέλη μιας Επιτροπής που είχαν ορίσει τα ομόσπονδα κράτη του Καναδά. «Αυτό που ονειρεύονται οι εργαζόμενοι σ' αυτές τις ομοσπονδιακές ενώσεις είναι να κατακτήσουν μια μέρα το αμερικάνικο κράτος, μια εδαφική επικράτεια, να κηρύξουν εκεί την επανάσταση και ν' απαλλοτριώσουν – χωρίς καμία αποζημιώση – όλα όσα θα κρίνουν απαραίτητα για τη ζωή και την εργασία τους».

«Ναι, αναμφίβολα, ψηφίζουν, σας υπακούουν», λένε ως γερμανοί αστοί στους ηγέτες του σοσιαλ-δημοκρατικού κόμματος: «αλλά μη το παρακάνετε! Θα μείνετε μόνοι σας τη μέρα της επανάστασης, αν δεν γίνετε πιο επαναστάτες από όσο είστε σήμερα. Αν έρθει η παραμικρότερη επανάσταση, θ' αναλάβει το πρόσταγμα το πιο προχωρημένο κόμμα και θα σας αναγκάσει να πάτε μπροστά. Είστε οι ηγέτες – και θα πρέπει ν' ακολουθήσετε!»

Και από όλες τις πλευρές τα ίδια σημάδια του χρόνου υπονίπτουν στην αντίληψή μας. Ο εργαζόμενος ψηφίζει, διαδηλώνει ελλείψει κάτι καλύτερου – αλλά σ' ολόκληρο τον κόσμο προετοιμάζεται και ωριμάζει αιθόρυβα ένα άλλο κίνημα, πολύ πιο σοβαρό. Ο Μπλανκί έλεγε κάποτε ότι υπήρχαν στο Παρίσι 50.000 άνδρες, εργάτες που δεν πήγαιναν ποτέ σε καμία συγκέντρωση, δεν ανήκαν σε καμία επαναστατική λέσχη – αλλά όταν ερχόταν η μέρα, κατέβαιναν στους δρόμους, μάχονταν και έκαναν την επανάσταση. Το ίδιο φαίνεται πως συμβαίνει σήμερα στις τάξεις των εργαζομένων ολόκληρου του κόσμου.

Έχουν τη δική τους ιδέα, μια ιδέα δική τους, και εργάζονται με ζέση για να υλοποιηθεί μια μέρα αυτή η ιδέα. Δεν μιλούν γι' αυτήν: αλληλοκαταλαβαίνονται. Ξέρουν ότι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο θα χρειαστεί μια μέρα να ξεσηκωθούν, να πολεμήσουν τους αστούς. Πώς; Πού; Έπειτα από ποιο συμβάν; Ποιος ξέρει; Αλλά αυτή η μέρα θα έρθει. Δεν είναι μακριά. Ακόμη λίγα χρόνια προσπάθειες, και η ιδέα της Γενικής Απεργίας θα γίνει γνωστή σ' όλη την υδρόγειο. Θα διεισδύσει παντού, θα βρει παντού υποστηρικτές, ενθουσιώδεις οπαδούς... Και τότε;

Τότε, με τη βοήθεια του άλφα ή του βήτα συμβάντος, θα δούμε! Και – θα έρθει, θα έρθει, και όλοι θα χορεύουμε για να εγκαινιάσουμε έναν καινούργιο κόσμο. Οι εχθροί μας πίστευαν πως είχαν θάψει καλά αυτά τα όνειρα. Οι ίδιοι οι φίλοι μας αναρωτιόνταν, αν πρόγματι τα είχαν θάψει... Και νά που η ιδέα, πάντα η ίδια, αυτή που έκανε τις καρδιές μας να χτυπούν πριν τριάντα χρόνια, ξαναζωντανεύει, τόσο ζωηρή, τόσο νεανική, τόσο ωραία όσο ποτέ άλλοτε. Η απαλλοτρίωση ως σκοπός και η Γενική Απεργία ως μέσον για να παρα-

λύσουμε τον αστικό κόσμο συγχρόνως σ' όλες τις χώρες⁴⁸.

Μα τότε – αυτό είναι η κοινωνική επανάσταση; Που έρχεται από την πνοή του λαού, από «τα τρισβάθα της κοινωνίας» δημοσίευσης πάντα φύτρωναν όλες οι ιδέες, όταν μια καινούργια ιδέα γινόταν αναγκαία για να ξαναζωντανέψει τον κόσμο;

Ναι, είναι η κοινωνική επανάσταση. Ετοιμαστείτε να την κάνετε να πετύχει, να την κάνετε να δώσει όλους της τους καρπούς, να την κάνετε να σπειρεί όλες τις μεγάλες ιδέες που κάνουν την καρδιά σας να χτυπά και τον κόσμο να προχωρεί.

Π. Κροπότκιν, Μάης 1904 [δημοσιεύθηκε στο *Le Reveil*
της Γενεύης στις 4 Ιουνίου 1904]

⁴⁸ Η Γενική Απεργία, λέει εδώ ο Κροπότκιν, θα πρέπει να γίνει σ' όλες τις χώρες συγχρόνως. Πράγματι, όπως οποδειχθήκε τις δέκα ημέρες του Μάη του 1926 στην Αγγλία, δεν γκρέμισε τον καπιταλισμό. Γιατί έγινε μόνο σε μια χώρα. [Στμ.]

II. ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Τα κείμενα που αποτελούν το βιβλίο αυτό δημοσιεύθηκαν στο γαλλικό περιοδικό μας *Le Revolté* από την ίδρυσή του το 1879 έως το 1882. Το περιοδικό μας εκδιδόταν τότε στη Γενεύη και απευθυνόταν στους αναγνώστες των λαστινικών χωρών -κυρίως τους Γάλλους- πράγμα που εξηγεί, μεταξύ άλλων λόγων και το γιατί τα γεγονότα που αναφέρω είναι από τη γαλλική ζωή. Σκοπός αυτών των άρθρων ήταν να εκθέσω τις βάσεις της αναρχίας και την κριτική της υπάρχουσας κοινωνίας· προσέγγιζαν κυρίως το κράτος, τα πολιτικά δικαιώματα, τη συγκεντροποίηση και την εξουσία εν γένει.

Μετά τις κριτικές αυτές, είχα την πρόθεση ν' αρχίσω να εκθέτω τα ιδεώδη μας για την κοινωνική ζωή και για την εποικοδομητική εργασία. Το πρώτο από τα άρθρα αυτά ήταν το κείμενο για την απαλλοτρίωση (που γράφηκε πριν τη σύλληψή μου στη Γαλλία), το τελευταίο αυτού του βιβλίου.

Τον Ιανουάριο του 1883 καταδικάστηκα σε φυλάκιση πέντε χρόνων και κατά την περίοδο της φυλάκισής μου δεν είχα τη δυνατότητα να συνεργάζομαι με τα έντυπά μας. Τότε, ο αγαπητός μας σύντροφος Ελιζέ Ρεκλύ, που συμμετείχε δραστήρια στην αναρχική μας προπαγάνδα, συγκέντρωσε τα παραπάνω άρθρα μου και τα εξέδωσε σε βιβλίο το 1885. Τίτλος του βιβλίου ήταν *Λόγια ενός επαναστατημένου, μάλλον για να θυμίζει το περίφημο βιβλίο του σοιαλιστή του 19ου αι. Λαμμεναι* (*Lammenais*) *Λόγια ενός πιστού*.

Εκδώσαμε στα ρωσικά στη Γενεύη δυο φορές ορισμένα κεφάλαια με τίτλο «Αποσύνθεση της σημερινής κοινωνίας». Και αφού η ολοκληρωμένη ρωσική μετάφραση είχε ήδη κυκλοφορήσει στη Ρωσία το 1905 με τίτλο *Λόγια ενός εξεγερμένου, κράτησα αυτὸν τὸν τίτλο*, κι ας μην αποδίδει επακριβώς τη σκέψη του Ρεκλύ.

Φρόντισα με ιδιαίτερη επιμέλεια αυτή τη νέα έκδοση και ξαναμετέφρασα ορισμένα κεφάλαια.

Η συνέχεια από τα *Λόγια ενός επαναστατημένου*, πάλι με άρθρα μου που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Le Revolté* και στη συνέχειά του *La Revolte*, έχει στα ρωσικά τον τίτλο *Ψωμί και ελευθερία*, ενώ στα γαλλικά *Πώς θα κερδίζουμε το ψωμί μας*. Εξέθετα εκεί πώς αντιλαμβανόμαστε την εποικοδομητική εργασία, εν όψει της κοινωνικής επανάστασης που πλησίαζε, δηλαδή τη συγκρότηση της νέας κοινωνίας, που θα θεμελιώνοταν στην κοινοκτημοσύνη (κομμουνισμό) και στην πλήρη νομική ισότητα. Άλλα η συγκρότηση αυτή γίνεται όχι σύμφωνα με τις εντολές της κυβέρνησης, όχι από πάνω προς τα

κάτω, όχι από το σύνθετο στο απλό, αλλά πάνω σε αναρχικές βάσεις, δηλαδή μια συγκρότηση από την ίδια την κοινωνία, από το απλό κύτταρο στο χωριό, στη γειτονιά, στο συνδικάτο, στην κοοπερατίβα, προς ένα σύνθετο οργανισμό, που περιλαμβάνει τις πόλεις, τις περιφέρειες και ολόκληρη τη χώρα.

Όπως είπα πιο πάνω, το κείμενο «Η απαλλοτρίωση» είναι η γέφυρα που ενώνει τα δυο βιβλία. Και αφού τα δύο συμβαίνουν σήμερα έχουν δώσει στο κείμενο αυτό ένα επίκαιρο ενδιαφέρον που συνδέεται με τα δύο ζούμε, πρόσθεσσα ορισμένα σχόλια ως Επίλογο.

Π. Κροπότκιν,
Ντμιτρόφ, 5.12.1919

III. ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το ζήτημα της ανασυγκρότησης της ζωής από την κοινωνική επανάσταση το προσέγγισα μόνο γενικά στο τελευταίο κείμενο αυτού του βιβλίου. Το κείμενο αυτό έπρεπε να χρησιμεύσει απλώς ως εισαγωγή στο δεύτερο μέρος της εργασίας μου –το εποικοδομητικό μέρος– με το οποίο μπόρεσα να ασχοληθώ μόνο μετά τρία χρόνια, δταν βγήκα από τη φυλακή. Αλλά αφού το κείμενο παρέπεμπε σε μια μακρά συζήτηση, με θέμα την έκταση της απαλλοτρίωσης, στους κόλπους των ομοσπονδιών της Γιούρα, της Ιταλίας και της Ισπανίας της Διεθνούς, θα χρειαστεί να πω λίγα λόγια γι' αυτό.

Ήμασταν απόλυτα σύμφωνοι ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία της γης είχε ξεπεραστεί από τα πράγματα και ότι το μέλλον ανήκε στην κοινοκτημασύνη της γης. Άλλα θεωρήσαμε άδικο και ανώφελο να διώξουμε από τα χωράφια τους τους χωρικούς που καλλιεργούσαν οι ίδιοι τη γη τους χωρίς τη βοήθεια μισθωτών εργατών, να γκρεμίσουμε τα σπίτια και τους φράχτες τους, να καταστρέψουμε τα περιβόλια τους και να ξανακαλλιεργήσουμε τη γη τους μ' ένα τρακτέρ, όπως φαντάζονταν οι συγκεντρωτιστές και κρατιστές επαναστάτες.

Μια τέτοια ιδέα κήρυξε στη Γαλλία, το 1795, μετά την πτώση του Ροβεσπιέρου και των Γιακωβίνων, ο κομμουνιστής Μπαμπέφ (*Babeuf*) και αποτέλεσε τη βάση της «Συνωμοσίας των Ισων». Την ίδια ιδέα ανέπτυξε αργότερα και ο Καμπέ (*Cambet*) στο (ουτοπικό) έργο του *Taξίδι στην Ικαρία* και την υποστήριξαν κατά την περίοδο 1830-1840 τα μέλη των γαλλικών μυστικών εταιρειών που ίδρυσαν ο Μπαρμπέ (*Barbés*) και ο Μπλανκί (*Blanqui*), καθώς και τα μέλη της Ένωσης των Ισων, γερμανική εταιρεία που ίδρυσε ο Βάιτλινγκ, από όπου πέρασε στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο των Μαρξ και Ένγκελζ⁴⁹*.

⁴⁹ Ο Μπαμπέφ (1760-1797) οργάνωσε τη Συνωμοσία των Ισων (1796), συνελήφθη, δικάστηκε, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Ο γάλλος δικηγόρος και ουτοπικός σοσιαλιστής Ετιέν Καμπέ είναι κυρίως γνωστός για το έργο του *Taξίδι στην Ικαρία*. Οι σοσιαλιστικές ιδέες που εκθέτει μοιάζουν πολύ με τους διγύλους ουτοπικούς σοσιαλιστή Ρόμπερτ Όουεν.

Ο γάλλος επαναστάτης Αρμάν Μπαρμπέ (1809-1870) διακρίθηκε κατά την επανάσταση του 1830, αλλά συνέχισε και μετά την υπόγεια επαναστατική του δράση.

Ο γάλλος Λουί-Ωγκύστ Μπλανκί (1805-1881) ήταν ο κατ' εξοχήν συνωμότης-επαναστάτης της εποχής του. Συνελήφθη επονειλημένο, καταδικάστηκε σε θάνατο, γλίτωσε και συνέχισε τη δράση του με τις μυστικές εταιρείες. Υποστήριξε ότι την Επανάσταση θα έκανε ένας κύκλος αφοσιωμένων συνωμοτών και όχι μια κοινωνική τάξη.

Στο μανιφέστο αυτό, ο σκοπός της κοινωνικής επανάστασης ήταν, όπως στα προηγούμενα προγράμματα των μπλανκιστών και του Μπαμπέφ, η ολοκληρωτική κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και η μεταβίβασή της στο κράτος. Όσο για την παραγωγή, έπρεπε να εισαχθεί σ' αυτήν, όπως έκανε ο Μπαμπέφ, η αναγκαστική εργασία, γενική και ίση για όλους και, γι' αυτό, «χρειαζόταν η οργάνωση βιομηχανικών στρατιών, ιδίως για τη γεωργία» (Κομμουνιστικό Μανιφέστο, II, 8). Οι κρατιστές σοσιαλιστές της Γαλλίας⁵⁰ τάσσονταν υπέρ αυτών των βιομηχανικών στρατιών και κατά τη δεκαετία του 1880.

Δεν μπορούσαμε, φυσικά, να δεχθούμε ένα τέτοιο πρόγραμμα απαλλοτριώσης. Γνωρίζοντας τις διαφορετικές μορφές της γεωργίας, σε μικρή και σε μεγάλη κλίμακα, μορφές που παίρνει αναγκαστικά σε διαφορετικού τύπου περιοχές (πράγμα που συμβαίνει ιδιαίτερα στη Γαλλία), δεν μπορούσαμε να θεωρήσουμε πρόδοτο την καταστροφή των μικρών αγροτικών οικονομικών μονάδων. Η συνταγή του Μπαμπέφ δεν είναι μόνον άδικη για τις μικρές αγροτικές οικονομικές μονάδες, αλλά θα οδηγούσε κιόλας αναπόφευκτα στην εξέγερση των χωριών ενάντια στις πόλεις και θα καταδίκαζε όλη τη χώρα στην πείνα. Άλλωστε, θα ήταν παράλογο να καταστρέψουμε τώρα την ιδιωτική πρωτοβουλία στη γεωργία, έστω και μόνον επειδή ισα-ισα στην ιδιωτική επιχείρηση και στην προσκόλληση του ατόμου στη γη του οφείλουμε μέχρι τώρα τις κυριότερες επιτυχίες της γεωργίας και την ανάπτυξη της εντατικής καλλιέργειας της γης σε ορισμένες περιοχές της Ευρώπης και της Αμερικής.

Γι' αυτό, χωρίς να θέλουμε να προδιαγράψουμε τις μορφές που θα έπαιρνε στο μέλλον η γεωργία, αποφασίσαμε ότι εκείνη τη στιγμή οι προσπάθειες

Ο γερμανός Βίλχελμ Βάιτλινγκ (1808-1871) χαρακτηρίστηκε από τους Μαρξ και Ένγκελς ουτοπικός σοσιαλιστής και από τον Ένγκελς πατέρας του γερμανικού κομμουνισμού. «Έδρασε κυρίως στο Παρίσι, όπου συνεργάστηκε με τους γάλλους επαναστάτες της εποχής του. [Στμ.]

⁵⁰ Η επιτυχία των γιγάντιων αγροκτημάτων στα λιβάδια του Καναδά και των Η.Π.Α. δόπου, ακριβώς την εποχή αυτή, συγκροτήθηκε μια καταστροφική οικονομία με τη βοήθεια ακριβώς τέτοιων βιομηχανικών στρατιών που κινητοποιούνταν διυ φορές τον χρόνο -για το όργανα και τη σπορά του εκλεκτού σταριού, και για τη συγκομιδή του- απέσπασε τον θυμασιό των υποστηρικτών του κρατικού σοσιαλισμού. Αλλά αυτό κράπτε σε λιγό. Περί τα τέλη του 19ου αι., όταν διέσχιζα την καναδέζικη επαρχία Μανιτόμπα, δεν είδα ούτε ίχνος απ' αυτά τα αγροκτήματα· όσο για τα λιβάδια του Οχάιο, τα είδα, το 1901, γεμάτα μικρά αγροκτήματα και έβλεπες στους κάμπους ένα δάσος ανεμόμυλους που αντλούσαν νερό για τα περιβόλια με τα κηπευτικό. Έπειτα από δυο-τρεις κακές σοδειές εκλεκτού σταριού, τα μεγάλα αγροκτήματα διαλύθηκαν και η γη πουλήθηκε σε μικρούς καλλιεργητές, που παίρνουν τώρα από τα μικρά τους αγροκτήματα πολύ πιο πολλά και διαφορετικά εδώδιμα προϊόντα από όσα έδιναν τα λεγόμενα γιγάντια αγροκτήματα. [του Κροπότκιν]

της επανάστασης έπρεπε να κατευθύνονται όχι προς την κατάργηση της μικρής αγροτικής οικονομικής μονάδας, αλλά προς την ένωση των μικρών οικονομικών μονάδων με σκοπό την από κοινού αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων τους.

Μια τέτοια στάση απέναντι στη μικρή αγροτική οικονομία μάς έβαλε στα στόχαστρο των επιθέσεων των κρατικών σοσιαλιστών. Άλλα κι εκείνοι, όταν θα έρχονταν σε επαφή με την αληθινή ζωή στην ύπαιθρο, θα έβλεπαν αμέσως -ιδίως στη Γαλλία- ότι ίσα-ίσα αυτή η μικρή αγροτική οικονομία και αυτή η κατοχή μικρών κλήρων έδιναν στη Γαλλία τη σχετική της ευζωία - και δεν είχε ανάγκη να λεπλατεί τους γείτονές της. Οι γερμανοί σοσιαλδημοκράτες θα έφταναν στο ίδιο συμπέρασμα βλέποντας τι έδινε η μικρή αγροτική οικονομία στην Αλσατία και σε διάφορες περιοχές της δυτικής Γερμανίας.

Αφού βγήκα από τη φυλακή, αρχές του 1886, ανέπτυξα στην εφημερίδα μας πιο διεξοδικά το ζήτημα της ανασυγκρότησης της ζωής από την κοινωνική επανάσταση. Επί πλέον, γνωρίζοντας σε ποιο βαθμό ήταν ισχυρή στις λατινικές χώρες η επιθυμία να εγκαθιδρυθούν αυτόνομες κοινότητες (κομούνες), είχα στο μυαλό μου κυρίως μία μεγάλη αστεακή κομούνα απαλλαγμένη από τον καπιταλιστικό ζυγό, ιδίως το Παρίσι, με τον έξυπνο και ανεξάρτητο εργατικό του πληθυσμό, που κατείχε, χάρη στα μαθήματα του παρελθόντος, μεγάλες οργανωτικές ικανότητες.

Τα όρθρα αυτά δημοσιεύτηκαν αργότερα, το 1892, σ' έναν τόμο που ο Ελίζε Ρεκλύ του έδωσε τον τίτλο *Πώς θα κερδίζουμε το ψωμί μας*. Ο τίτλος ήταν επιτυχημένος, γιατί εξέφραζε τη θεμελιώδη ιδέα όλου του έργου, δηλαδή, ότι ο κύριος στόχος, σε περίοδο κοινωνικής επανάστασης, θα ήταν όχι η πολιτική αναδιοργάνωση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, αλλά το ζήτημα του ψωμιού για όλους· το ζήτημα της ικανοποίησης των αναγκών του πληθυσμού· ο εφοδιασμός με τρόφιμα, η στέγαση, η ένδυση κτλ.. συγχρόνως, επιχειρούσα ν' αποδείξω ότι οι εργάτες μιας μεγάλης πόλης θα μπορούσαν ν' αυτο-οργανωθούν για μια ελεύθερη ζωή στο πλαίσιο της ελεύθερης κομούνας χωρίς να περιμένουν να τους οργανώσουν τη ζωή κάποιοι κρατικοί λειτουργοί, έστω και αν ήταν προικισμένοι με όλα τα προτερήματα. Στη Ρωσία το βιβλίο κυκλοφόρησε με τίτλο *Ψωμί κι ελευθερία* (*Khleb I Volia*).

Δυστυχώς, θα πρέπει να πω ότι οι σοσιαλιστές και οι εργάτες εν γένει, έχοντας χάσει την ελπίδα ότι η επανάσταση θα γινόταν σύντομα, δεν ενδιαφέρονταν πια για το τι χαρακτήρα θα επιθυμούσαν να δώσουν στην επανάσταση. Μόνον αρκετά χρόνια αργότερα, όταν το συνδικαλιστικό κίνημα είχε αρχίσει να ριζώνει στη Γαλλία, εκδόθηκε κι άλλο ένα έργο για το ίδιο ζήτημα. Ο σύντροφός μας Πουζέ (*Pouget*), στο βιβλίο του *Πώς θα κάνουμε την επανάστα-*

ση, περιέγραψε πώς μπορούσε να γίνει μια κοινωνική επανάσταση στη Γαλλία υπό την ηγεσία των εργατικών συνδικάτων· πώς, μη περιμένοντας τίποτα από κείνους που δεν θα παρέλειπαν ν' αρπάξουν την εξουσία, τα εργατικά συνδικάτα και συμβούλια θα έπρεπε ν' απαλλοτριώσουν τους καπιταλιστές και να οργανώσουν την οικονομία (παραγωγή και διανομή) πάνω σε νέες βάσεις χωρίς να σταματήσουν την παραγωγή. Είναι σαφές ότι μόνον οι εργάτες και οι οργανώσεις τους θα μπορούσαν να το πετύχουν αυτό· αν και οι απόψεις μου διαφέρουν από του Πουζέ σε ορισμένες λεπτομέρειες, συστήνω ανεπιφύλακτα το βιβλίο του σ' όλους εκείνους που καταλαβαίνουν ότι η ανθρωπότητα βρίσκεται αναμφισβήτητα στα πρόθυρα της αναδιάρθρωσης της κοινωνίας.

Λίγο καιρό μετά την αποφυλάκισή μου, υποχρεώθηκα να εγκαταλείψω τη Γαλλία και εγκαταστάθηκα στην Αγγλία όπου είχα τη δυνατότητα να μελετήσω την οικονομική ζωή μιας μεγάλης βιομηχανικής χώρας πρακτικά και όχι μόνον από τα βιβλία στα οποία οι οικονομολόγοι επαναλαμβάνουν, εδώ και πάνω από εκατό χρόνια, τα ίδια λάθη με τους προκατόχους τους. Κάθε φορά που έδινα διαλέξεις στις διάφορες πόλεις της Αγγλίας και της Σκοτίας, άδραχνα την ευκαιρία να κουβεντιάζω ώρες πολλές με τους εργάτες και να επισκέπτομαι κάθε λογής εργοστάσια και εργαστήρια –μεγάλα και μικρά– ανθρακωρυχεία και μεγάλα ναυπηγεία, καθώς και τα μικρά εργαστήρια, στα σημαντικά κέντρα της βιοτεχνικής παραγωγής Σέφρηλντ και Μπέρμιγχαμ. Επισκέφθηκα και τα μεγάλα συνεργασιακά κέντρα διανομής, όπως η «Χονδρεμπορική κοοπερατίβα» στο Μάντσεστερ, καθώς και τα κέντρα συνεργασιακής παραγωγής που άρχιζαν τότε να πληθαίνουν. Καθώς έτσι μάθαινα τι ήταν η πραγματική ζωή, είχα πάντα στο μυαλό μου το ακόλουθο ερώτημα: «Ποιες μορφές θα μπορούσε να πάρει μια κοινωνική επανάσταση, για να περάσει, χωρίς πολλά εμπόδια, από την ιδιωτική παραγωγή (ή από την παραγωγή σε βιομηχανίες ιδιοκτησίας ανωνύμων εταιρειών) με σκοπό το κέρδος στην παραγωγή και στην ανταλλαγή των προϊόντων που θα οργανώνεται από τους ίδιους τους παραγωγούς και καταναλωτές, για να μπορεί να ικανοποιεί όσο το δυνατόν καλύτερα όλες τις ανάγκες της παραγωγής;»

Κατέληξα σε δύο συμπεράσματα:

Το πρώτο ήταν ότι η παραγωγή των τροφίμων και όλων των προϊόντων, και κατόπιν η ανταλλαγή αυτών των προϊόντων, αντιπροσωπεύουν ένα εγχειρήμα τόσο περίπλοκο, ώστε τα σχέδια των κρατικών σοσιαλιστών, που οδηγούν αναπόφευκτα στην κομματική δικτατορία, θα φανούν απολύτως ατελέσφορα μόλις αρχίσουν να εφαρμόζονται στην πραγματική ζωή.

Βεβοιώνουμε ότι καμία κυβέρνηση δεν θα είναι ποτέ σε θέση να οργανώσει την παραγωγή, αν δεν εμπλέκονται οι ίδιοι οι εργαζόμενοι, με ενδιάμεσο τα

συνδικάτα τους, σ' όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, σ' όλα τα επαγγέλματα· γιατί σε κάθε παραγωγή ανακύπτουν, και καθημερινά θ' ανακύπτουν, μυριάδες δυσκολίες που καμία κυβέρνηση δεν μπορεί ν' αντιμετωπίσει αποτελεσματικά ούτε να προβλέψει.

Είναι ασφαλώς αδύνατον να προβλέψουμε τα πόντα. Χρειάζεται η ίδια η ζωή και οι προσπάθειες μυριάδων μυαλών, που βρίσκονται στον τόπο του προβλήματος, να μπορούν να συνεργάζονται για την ανάπτυξη του νέου κοινωνικού συστήματος και να βρίσκουν τις καλύτερες λύσεις για να ικανοποιήσουν τις χίλιες τοπικές ανάγκες.

Τα θεωρητικά σχέδια ανασυγκρότησης δεν είναι, φυσικά, άχρηστα κατά την περίοδο της προετοιμασίας. Διατηρούν σε εγρήγορση τη σκέψη και υποχρεώνουν να σκεφτόμαστε σοβαρά τους περιπλοκούς οργανισμούς των πολιτισμένων κοινωνιών. Άλλα, από την άλλη, τα σχέδια αυτά υπεραπλουστεύουν τα πρόβλημα που καλείται να λύσει η ανθρωπότητα· και όταν θέλουμε να εφαρμόσουμε τέτοια προγράμματα, η πραγματικότητα δεν ανταποκρίνεται. Και η αποτυχία θα μπορούσε να είναι τέτοια, ώστε να οδηγήσει στην πιο βίαιη αντίδραση.

Πολλοί άγγελοι εργάτες –πιθανόν επειδή ήδη από πολύ καιρό τους απασχολούσε η αναδιοργάνωση της κοινωνίας (από την εποχή του κινήματος των Χαρτιοτών, το 1836-1848) – σκέφτονταν ως εξής το πρόβλημα: κατ' αρχήν, έλεγαν, χρειάζεται να οργανώσουμε γερά και ισχυρά συνδικάτα σε όλους τους εργασιακούς κλάδους, περιλαμβανομένων των λιμενεργατών και των αγροτών⁵¹.

Κατόπιν, χρειάζεται αυτά να συνδεθούν μεταξύ τους με εθνικές και διεθνείς επαγγελματικές ενώσεις· και τότε, αφού γίνουν μια αποτελεσματική δύναμη, μπορούν να πάρουν όλη την παραγωγή υπό τον απόλυτο έλεγχό τους, να καταργήσουν την κυριαρχία των καπιταλιστών και να διατηρήσουν την τάξη στο σύνολο της παραγωγής και της κατανάλωσης προς το συμφέρον όλου του πληθυσμού της χώρας.

Μ' άλλα λόγια, οι άγγελοι εργάτες αφομοίωναν τις ιδέες που είχε ήδη επεξεργαστεί ο Ρόμπερτ Όουεν το 1830, όταν επιχειρούσε να ιδρύσει την Ένωση των εργαζομένων· κατόπιν, τα αγγλικά συνδικάτα (trade-unions) επιχειρησαν να υλοποιήσουν τις ιδέες αυτές όταν, κατά τη συνάντησή τους στο Λονδίνο το 1862, ιδρυσαν την *Πρώτη Διεθνή*.

Ως γνωστόν, η οργάνωση αυτή αντιπροσώπευε μια διεθνή ένωση εργαστικών συνδικάτων τελείως απολίτικη, με διπλή επιδίωξη: τον καθημερινό αγώ-

⁵¹ Παλαιότερα και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1880, συνδικάτα (trade-unions) υπήρχαν μόνο σε ορισμένους κλάδους· οι γυναίκες, λόγου χάρη, δεν είχαν συνδικάτο, κι οι δύολευαν πάνω από 700.000 γυναίκες μόνο στην υφαντουργική βομβηχανία· οι μαραγκοί δέχονταν στο συνδικάτο τους μόνον εκείνους που κέρδιζαν τουλάχιστον 10 πένες την ώρα· και πάει λέγοντας. [του Κροπότκιν]

να ενάντια στο κεφάλαιο και την επεξεργασία των βάσεων ενός νέου σοσιαλιστικού συστήματος. Άλλα καθώς έγιναν δεκτές και «μεικτές ενώσεις», «μεικτά τμήματα», αποτέλεσμα ήταν ότι μπήκαν στη Διεθνή ἀνθρωποι που δεν ανήκαν σε κανένα επαγγελματικό συνδικάτο αλλά επιθυμούσαν την απελευθέρωση της εργασίας από τον ζυγό του κεφαλαίου. Αυτή η Διεθνής έζησε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1870, οπότε καταστράφηκε από τις ασταμάτητες διώξεις των κυβερνήσεων και τις δολοπλοκίες των πολιτικών κομμάτων. Όσο για τη Δεύτερη Διεθνή, ήταν μόνο και μόνο μια ένωση εργατικών συνδικάτων: είχε γίνει η ένωση των σοσιαλ-δημοκρατικών πολιτικών κομμάτων των διάφορων χωρών.

Με τη διάλυση της Πρώτης Διεθνούς εξαφανίστηκε στην Αγγλία η δύναμη που, στη σκέψη των ιδρυτών της, έμελλε να διατηρεί ζωντανή στα εργατικά συνδικάτα την ίδεα ότι πλησιάζει η κοινωνική επανάσταση και ότι ήταν ανάγκη να την προετοιμάζουν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι. Ο καθημερινός αγώνας των τοπικών συνδικάτων ενάντια στους εκμεταλλευτές αντικατέστησε τους πιο απόμακρους στόχους: πρέπει να πούμε ότι τα περισσότερα ενεργά μέλη των εργατικών συνδικάτων, μοχθώντας καθημερινά για την οργάνωση αυτών των συνδικάτων και των απεργιών τους, έχασαν απ' τα μάτια τους τον τελικό στόχο της οργάνωσης των εργατών: την κοινωνική επανάσταση. Μόλις κατά τα περασμένα πέντε-έξι χρόνια πριν τον [Πρώτο παγκόσμιο] πόλεμο αναζωπυρώθηκε στους ανθρώπους το ενδιαφέρον για το θεμελιώδες αυτό πρόβλημα – υπό την επιρροή μιας παρόμιας αφύπνισης σ' ολόκληρο τον κόσμο.

Προς αυτήν την κατεύθυνση επέδρασαν κυρίως τα συνδικαλιστικά κίνηματα της Γαλλίας και της Ιταλίας, και η αφύπνιση που παρατηρήθηκε στις Η.Π.Α. όπου, με την ονομασία «Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου» [I.W.W.], αναπτύχθηκε ένα κίνημα που έθετε ευθέως ως στόχο του τον αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο με σκοπό τη μεταβίβαση δλης της βιομηχανίας από τα χέρια των καπιταλιστών στα χέρια των παραγωγών που θα είναι ενωμένοι σε ισχυρά συνδικάτα. Η τάση αυτή υποστηρίχθηκε και από την επανάσταση του 1905 στη Ρωσία και από τη γενική αναστάτωση της κοινωνικής ζωής στην Ευρώπη κατά τα χρόνια που προηγήθηκαν του πολέμου. Οι φρικώδιες που μας έκανε να γνωρίσουμε ο πόλεμος και οι εξαθλιωτικές του επιπτώσεις για ολόκληρο τον κόσμο, καθώς και η Ρωσική επανάσταση, θα θέσουν αναμφίβολα και επιτακτικά το ζήτημα της αναγκαιότητας της κοινωνικής επανάστασης.

Άλλο θα έπρεπε να πούμε για το κίνημα αυτό πολύ περισσότερα από όσα μπορώ να πω εδώ. Επανέρχομαι, λοιπόν, στα συμπεράσματα στα οποία είχα καταλήξει όταν γνώρισα την οικονομική ζωή της Αγγλίας.

Το δεύτερο συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα είναι το ακόλουθο: η σημερινή οικονομική ζωή των πολιτισμένων χωρών είναι στημένη πάνω σε λόθιος

βάσεις. Η θεωρία που υποστήριξαν οι σοφοί οικονομολόγοι λέει ότι οι λαοί της υδρογείου διαιρούνται σε δύο κατηγορίες. Οι μεν, χάρη στην ανώτερη εκπαίδευσή τους, καλούνται ν' ασχοληθούν κυρίως με την κάθε είδους βιομηχανική παραγωγή (υφάσματα, κάθε λογής μηχανήματα, κινητήρες κτλ.). Οι δε, εξ αιτίας της καθυστέρησής τους, είναι καταδικασμένοι να παράγουν τρόφιμα για τους λαούς της πρώτης κατηγορίας και τις πρώτες ύλες για τα εργοστάσιά τους. Όλα τα εγχειρίδια πολιτικής οικονομίας εκθέτουν αυτή τη θεωρία· έτσι πλούτισε η αγγλική αστική τάξη· έτσι θα πλουτίσουν και οι άλλες χώρες αναπτύσσοντας τη βιομηχανία τους σε βάρος των καθυστερημένων λαών.

Αλλά μια βαθύτερη μελέτη της οικονομικής ζωής και των βιομηχανικών κρίσεων στην Αγγλία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες μάς οδηγεί σ' ένα άλλο συμπέρασμα. Δεν είναι πια δυνατόν να πλουτίσει μια χώρα όπως πλούτιζε μέχρι τώρα η Αγγλία, καμία πολιτισμένη χώρα δεν μπορεί να μείνει –και δεν θα μείνει– στη θέση του προμηθευτή πρώτων υλών. Όλες οι άλλες χώρες φιλοδοξούν ν' αναπτύξουν στα εδάφη τους τη βιομηχανία και όλες σταδιακά το πετυχαίνουν. Η τεχνική εκπαίδευση μπορεί να γίνει προνόμιο μιας μόνο χώρας μόνον αν αυτή υποτάξει με τα όπλα τις γειτονικές χώρες που φιλοδοξούν ν' αναπτύξουν στα εδάφη τους την εκπαίδευση και τη βιομηχανία. Όσο για την τάση να τους καταπέξουν κάποιοι για τον σκοπό αυτό, τάση που εμφανίστηκε κατά τα σαράντα περασμένα χρόνια και κυρίως στη Γερμανία, έχει οδηγήσει ολόκληρο τον κόσμο στον τρομερό πόλεμο που στοίχισε στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. πάνω από έξι εκατομμύρια νεκρούς και πάνω από δέκα εκατομμύρια τραυματίες, δρωστούς και ανάπτυρους, για να μη μιλήσουμε για την καταστροφή του Βελγίου και της βόρειας Γαλλίας, ούτε για τις απίστευτες απώλειες τροφίμων, κάρβουνου, μετάλλων, που γίνονται σήμερα αισθητές σ' όλους ανεξαιρέτως τους λαούς του πολιτισμένου κόσμου.

Στο μεταξύ, κατά την περασμένη πεντηκονταετία, αναδύθηκε ένας λαός και πήρε τη θέση του στις τάξεις των πολιτισμένων λαών: οι Η.Π.Α. Ο λαός αυτός έδειξε ότι αγδόντα εκατομμύρια κάτοικοι μπορούν να φτάσουν σε μια κατάσταση τεράστιου πλούτου και τεράστιας ισχύος χωρίς να εκμεταλλεύονται άλλους, αλλά μόνον αναπτύσσοντας στη χώρα τους παράλληλα τη βιομηχανία και τη γεωργία, με τη βοήθεια μηχανών, σιδηροδρόμων, ελεύθερων συνδικάτων και διάδοσης της εκπαίδευσης⁵².

⁵² Ο Κροπότκιν (όπως έκαναν και πολλοί άλλοι επαναστάτες) σφάλλει σχετικά με τον «ειρηνικό» χαρακτήρα του αμερικανικού καπιταλισμού. Ο αποικιακός του ιμπεριαλισμός δεν διαφέρει σε τίποτε από τον αντίστοιχο της προπολεμικής Γερμανίας, της Γαλλίας και της Αγγλίας. Αρκεί να θυμηθούμε τις Φιλιππίνες, το Μεξικό, τη Νικαράγουα. Όσο για τα ελεύθερα συνδικάτα, γνωρίζουμε, απεναντίας, ότι πουσενά αλλού η οργάνωση των εργατών δεν χτυπήθηκε με μεγαλύτερη αγιράτητα από όσο στις Η.Π.Α. Για λεπτομέρειες, βλ., π.χ., Χάουαρντ Ζιν, *Η ιστορία του λαού των Η.Π.Α.* [Στμ.]

Η Γαλλία έχει αναπτυχθεί εν μέρει προς την ίδια κατεύθυνση, και αυτό το εντυπωσιακό μάθημα που δόθηκε στον κόσμο έχει μετασχηματίσει εκ βάθρων τις τρέχουσες θεωρίες της πολιτικής οικονομίας. Ο δρόμος προς την ανάπτυξη της ευζωίας των λαών βρίσκεται στην ένωση της γεωργίας και της βιομηχανίας, και όχι στη διαίρεση των λαών σε βιομηχανικούς και σε αγροτικούς λαούς. Μια τέτοια διαίρεση θα οδηγούσε μοιραία την ανθρωπότητα σε ακατάπαυτους πολέμους για την εξασφάλιση αγορών και διούλων για τη βιομηχανία.

Είχα μελετήσει αυτό το ζωτικό και σημαντικότατο ζήτημα σε μια σειρά άρθρων που δημοσιεύθηκαν την περίοδο 1890-1893 και κατόπιν συγκεντρώθηκαν στο βιβλίο μου *Αγροί, εργοστάσια, εργαστήρια*⁵³. Χρειάστηκε να μελετήσω πολλά συναφή ζητήματα για να φτάσω σ' αυτήν την εργασία και να μάθω πολλά. Αλλά το πιο σπουδαίο συμπέρασμα είναι το ακόλουθο: Είμαστε πολύ λιγότερο πλούσιοι από όσο πιστεύουμε όταν, διασχιζόντας τους δρόμους των μεγάλων μας πόλεων, βλέπουμε τα πολυτελή σπίτια των πλουσίων και τα λαμπρά τους αμάξια, την εξωφρενική πολυτέλειο στις βιτρίνες, τα μεγάλα καταστήματα και τα πλήθη των καλοντυμένων περιπατητών. Η Αγγλία είναι η πλουσιότερη χώρα του κόσμου. Αλλά, αν προσθέταμε όλα όσα παίρνει απ' τα χωράφια της, απ' τα ανθρακωρυχεία της, από τα πολλά της εργοστάσια και εργαστήρια, απ' τα δάνεια που δίνει στο εξωτερικό και απ' το διεθνές της εμπόριο, και αν διαιρούσαμε αυτό το άθροισμα με τον αριθμό των κατοίκων της (που θα τους θεωρούσαμε ότι λαμβάνουν ίσο μερίδιο), θα παίρναμε ως πηλικό μόλις ένα ρούβλι κατά ημέρα και κατά κεφαλήν και, σε καμία περίπτωση, πάνω από 2 σελίνια. Όσο για τη Ρωσία, μόλις θα παίρναμε κάπου το ένα δέκατο του παραπάνω ποσού κατά ημέρα και κατά κεφαλήν.

Έπειτα, λοιπόν, ότι η κοινωνική επανάσταση, σε όποιον τόπο και αν ξεσπάσει, θα πρέπει να θεωρήσει πρώτο καθήκον της, και από τις πρώτες κιόλας μέρες, τη σημαντική ούξηση της παραγωγής. Οι πρώτοι μήνες της χειραφέτησης θ' αυξήσουν αναπόφευκτα την κατανάλωση τροφίμων και όλων των εμπορευμάτων, και συγχρόνως η παραγωγή θα μειωθεί· από την άλλη, κάθε χώρα που θα πραγματοποιήσει την κοινωνική επανάσταση θα είναι περικυλλωμένη από έναν κύκλο ελάχιστα φιλικών ή ανοιχτά εχθρικών γειτόνων. «Πώς θα μπορέσουμε να ζήσουμε τότε, αν τα δύο τρίτα του ψωμιού που έχει ανάγκη η Αγγλία εισάγονται απ' το εξωτερικό;» με ρώτησαν πολλές φορές οι άγγλοι σύντροφοι. «Πώς θα μπορούν να λειτουργούν τα εργοστάσιά μας για ν' αγοράζουμε ψωμί, όταν στη χώρα μας δεν έχουμε τις πρώτες ύλες;» Και είχαν δίκιο. Όταν υπολόγισα τα αποθέματα που βρίσκονταν στην Αγγλία -αυτά που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αποθέματα ασφαλείας μιας χώρας σε πε-

⁵³ Ελλ. έκδ. «Νησιδες».

ρίπτωση επανάστασης – κατέληξα σ' ένα πολύ απογοητευτικό συμπέρασμα. Αμέσως μετά τη συγκομιδή, υπάρχει ένα απόθεμα σιταριού για τρεις μήνες – αλλά από τον Ιανουάριο, αυτό το απόθεμα πέφτει στις έξι βδομάδες. Για το βαμβάκι, υπήρχε ανέκαθεν απόθεμα μόνο για τρεις μήνες, συχνά δε μόνο για έξι βδομάδες. Το ίδιο συμβαίνει, σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, για όλα τα δευτερεύοντα προϊόντα που είναι απαραίτητα για τις διάφορες βιομηχανίες (όπως λόγου χάρη το μαγνήσιο για τον χάλυβα). Κοντολογίς, η βιομηχανική Αγγλία ζει με ασήμαντα αποθέματα, σχεδόν μόνο για το άμεσο παρόν.

Αλλά η Αγγλία δεν είναι η μόνη χώρα που ζει έτσι· όλοι οι λαοί, στις παρούσες συνθήκες της καπιταλιστικής οικονομίας, ζουν παρόμοια. Δεν πάει πολύς καιρός από τότε που η Ρωσία γνώρισε μια σειρά άγριους λιμούς, από τους οποίους υπέφεραν δεκάδες εκατομμύρια κάτοικοι της. Και τώρα ακόμη, πάνω από το ένα τρίτο του πληθυσμού της Ρωσίας και της Σιβηρίας βρίσκεται σε κατάσταση μόνιμης φτώχειας και άλλειψης ψωμιού επί τρεις με τέσσερις μήνες του έτους – για να μη μιλήσουμε για την ανεπάρκεια όλων των όλων προϊόντων, για τον πρωτόγονο γεωργικό τους εξοπλισμό, για τα μισοπεινασμένα ζώα τους, για την άλλειψη ζωστροφών και την αράθεια.

Κοντολογίς, με δεδομένο το ότι μέχρι τώρα το ένα τρίτο τουλάχιστον του πληθυσμού όλων των χωρών της Ευρώπης ζει μες στην αθλιότητα και υποφέρει από άλλειψη ενδυμάτων και πολλών άλλων πραγμάτων, η επανάσταση θα φέρει αναπόδευκτα αυξημένη κατανάλωση. Η ζήτηση για όλα τα προϊόντα θ' ουδεποτεί, ενώ η παραγωγή θα μειωθεί και εν τέλει θα έχουμε λιμό – άλλειψη κάθε είδους τροφίμων, όπως συμβαίνει σήμερα στη Ρωσία. Μόνον ένας τρόπος υπάρχει για ν' αποφύγουμε μια τέτοια άλλειψη: Πρέπει όλοι να καταλάβουμε ότι μόλις ένα επαναστατικό κίνημα αρχίσει σε μια χώρα, ο μοναδικός λογικός δρόμος θα είναι: οι εργάτες των εργοστασίων και των εργαστηριών, οι αγρότες και όλοι οι πολίτες να πάρουν οι ίδιοι στα χέρια τους, από την αρχή, όλη την εθνική οικονομία, να οργανωθούν και να κατευθύνουν τις προσπάθειές τους προς τη γοργή αύξηση όλης της παραγωγής. Αλλά θα πειστούν για την αναγκαιότητα αυτού, μόνον όταν όλες οι γενικές αποφάσεις που αφορούν την εθνική οικονομία, που σήμερα, χάρη σε μια παλιά συνήθεια, τις λαμβάνει η ομάδα των υπουργών και ορισμένες επιτροπές, θα παρουσιάζονται, με απλή μορφή, στο κάθε χωριό και στην κάθε πόλη, στο κάθε εργοστάσιο και στο κάθε εργαστήριο σαν να ήταν υπόθεση που τους αφορά άμεσα, όταν επί τέλους θα τους αφήσουν ν' αυτο-διευθύνονται.

'Έτσι, η μελέτη της πραγματικής ζωής των λαών μάς οδηγεί αναπόδραστα στο συμπέρασμα ότι όλοι οι λαοί οφείλουν να πασχίσουν ν' αναπτύξουν ισχυρά τη χώρα τους, να τελειοποιήσουν τη γεωργία αφ' ενός – με την εντα-

τική καλλιέργεια – και συγχρόνως την κατασκευαστική βιομηχανία. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα είναι εγγυημένη η πρόοδος και η επιτυχία στην απελευθέρωση της εργασίας από τον ζυγό του κεφαλαίου. Δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν λαοί που προορίζονται να υπηρετούν άλλους λαούς! Ο ακρογωνιαίος λίθος όλου του οικοδομήματος είναι αυτός, και το να καταλάβουμε πως είναι αδύνατον να πραγματοποιήσουμε την κοινωνική επανάσταση με τη δικτατορία. Να οικοδομούμε χώρις αυτόν, θα σήμαινε να χτίζουμε στην άμμο.

Οι μεταρρυθμιστές, πριν τριάντα με σαράντα χρόνια, έδωσαν πολύ μικρή σημασία σ' αυτήν την πτυχή της ζωής. Εν τούτοις, σήμερα, έπειτα από τα σκληρά μαθήματα του πρόσφατου πολέμου, θα έπρεπε να είναι σαφές σε κάθε σοβαρό άνθρωπο, και κυρίως σε κάθε εργάτη, ότι τέτοιοι πόλεμοι, και πιθανόν ακόμη πιο άγριοι, θα είναι αναπόφευκτοι απ' τη στιγμή που ορισμένες χώρες θα θεωρούν ότι προορίζονται να πλουτίζουν με την παραγωγή βιομηχανικών αγαθών και να μοιράζονται μεταξύ τους τις καθυστερημένες χώρες, προκειμένου οι καθυστερημένες χώρες να παρέχουν τις πρώτες ύλες, ενώ οι πλούσιες χώρες θα συσσωρεύουν πλούτη με την εργασία των άλλων.

Κάτι οκδημή. Έχουμε το δικαίωμα να βεβαιώσουμε ότι η ανασυγκρότηση της κοινωνίας σε σοσιαλιστική βάση θα είναι αδύνατη όσο η κατασκευαστική και μεταποιητική βιομηχανία, και συνεπώς η ευζωία των εργατών των εργοστασίων, θα θεμελιώνονται, όπως συμβαίνει σήμερα, στην εκμετάλλευση των αγροτών της χώρας τους ή άλλων χωρών.

Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι, σήμερα, οι καπιταλιστές δεν είναι οι μόνοι που εκμεταλλεύονται την εργασία των άλλων και είναι «ιμπεριαλιστές». Δεν είναι οι μόνοι που φιλοδοξούν να κατακτήσουν φτηνές πρώτες ύλες στην Ευρώπη, στην Ασία και στην Αφρική. Στον βαθμό που οι εργαζόμενοι αρχίζουν να συμμετέχουν στην πολιτική διαχείριση, μολύνονται κι αυτοί από το μικρόβιο του κατακτητικού ιμπεριαλισμού. Στον πρόσφατο πόλεμο, οι γερμανοί εργάτες, όπως και τα αφεντικά τους, ήθελαν να κατακτήσουν φτηνές πρώτες ύλες – ακόμη και στην Ευρώπη, δηλαδή στη Ρωσία και στη βαλκανική χερσόνησο, καθώς και στη Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο. Απ' την πλευρά τους, οι γάλλοι και οι άγγλοι εργάτες ήταν γεμάτοι περηφάνια για τις παρόμοιες κατακτήσεις που πέτυχαν οι κυβερνήσεις τους στην Αφρική και στην Ασία.

Είναι φανερό ότι, στις συνθήκες αυτές, θα πρέπει να προβλέψουμε άλλη μια σειρά πολέμων στις πολιτισμένες χώρες – πολέμους ακόμη πιο αιματηρούς και ακόμη πιο άγριους – αν οι χώρες αυτές δεν κάνουν στο έδαφός τους την κοινωνική επανάσταση και δεν ανασυγκροτήσουν τη ζωή τους σε νέες και πιο συλλογικές βάσεις. Όλη η Ευρώπη και οι Η.Π.Α., με εξαίρεση τις μειονότητες των εκμεταλλευτών, αισθάνονται αυτή την αναγκαιότητα.

Αλλά είναι αδύνατον να ολοκληρώσουμε μια τέτοια επανάσταση με τη δι-

κτατορία και την εξουσία. Χωρίς μια πλαστιά ανασυγκρότηση από τα κάτω προς τα πάνω -που θα την κάνουν οι ίδιοι οι εργάτες και οι αγρότες- η κοινωνική επανάσταση θα είναι καταδίκασμένη σε αποτυχία. Η ρωσική επανάσταση το επιβεβαίωσε πάλι, και θα πρέπει να ελπίσουμε ότι όλοι θα πάρουν το ακόλουθο μάθημα: ότι παντού, στην Ευρώπη και στην Αμερική, θα καταβληθούν σοβαρές προσπάθειες για να δημιουργηθούν, στους κόλπους της εργαζόμενης τάξης -αγροτών, εργατών και διανοούμενων- τα στελέχη της μελλοντικής επανάστασης, που δεν θα υπακούουν σε άνωθεν εντολές, αλλά θα είναι ικανοί να επεξεργάζονται από μόνοι τους τις ελεύθερες μορφές όλης της νέας οικονομικής ζωής.

5 Δεκεμβρίου 1919

Το βιβλίο περιλαμβάνει τα κείμενα που έγραψε ο Κροπότκιν για το περιοδικό *Le Revolté*. Τα συγκέντρωσε σε βιβλίο και τα εξέδωσε ο φίλος του, Ελιζέ Ρεκλύ. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα:

Η αναγκαιότητα της επανάστασης

Τα πολιτικά δικαιώματα

Στους νέους

Η Κομούνα του Παρισιού

Το αγροτικό ζήτημα

Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση

Νόμος και εξουσία

Η επαναστατική κυβέρνηση

Όλοι είμαστε σοσιαλιστές

Το εξεγερσιακό πνεύμα

Θεωρία και πράξη

Η απαλλοτρίωση

Το βιβλίο συμπληρώνουν, ως Παραρτήματα, τρία μεταγενέστερα κείμενα του Κροπότκιν:
Πρόλογος στην ιταλική έκδοση (1904), *Πρόλογος στη ρωσική έκδοση (1919)* και *Επίλογος στη ρωσική έκδοση (1919)*.

Ο ρώσος πρίγκιπας Πιοτρ Κροπότκιν (1842-1921) θεωρείται από τις μεγαλύτερες μορφές του αναρχικού κινήματος. Περιγράφει την πολυτάραχη ζωή του στο βιβλίο του *Αναμνήσεις ενός επαναστάτη*.

I.S.B.N.: 978-960-9488-43-3